

МАТЕРІАЛИ

**ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ АСПІРАНТІВ, СТУДЕНТІВ,
МОЛОДИХ УЧЕНИХ**

**«МОЛОДЬ І НАУКА: СУЧАСНИЙ СТАН,
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ПРАВА В УКРАЇНІ»**

17 травня 2024 року

м. Київ

Рекомендовано Вченою радою юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 10 від 30. 05. 2024 р.)

Редакційна колегія:

Арсентьєва О.С., проф., к.ю.н.

Шаповалова О.В., проф., д.ю.н.

Івчук Ю. Ю., проф., д.ю.н.

Котова Л. В., проф., к.ю.н.

Татаренко Г.В., проф., к.ю.н.

Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні:

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, студентів, молодих учених. м. Київ, 17 травня 2024 р. / За ред. проф. Івчук Ю.Ю. – Київ: вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2024. – 270 с.

Розглянуто питання подальшого розвитку правової науки в умовах інтенсифікації європейських прагнень в Україні та активізації громадянського суспільства. Внесені пропозиції щодо вдосконалення законодавства з урахуванням передових досягнень зарубіжної науки. Мета конференції – розвиток світогляду студентської та учнівської молоді у правовій науці, її ціннісних орієнтацій. Пропонуються для обговорення ключові проблемні питання стосовно законодавчого забезпечення захисту прав та свобод людини, реалізації верховенства права у рамках євроінтеграційного процесу в Україні.

Друкується в авторській редакції

СЕКЦІЯ І

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖІНОК ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОСНОГО КОНФЛІКТУ

*Посітко Богдан,
студент 4 курс спеціальності 081 «Право»
СНУ ім. В. Даля,
Науковий керівник: Котова Любов,
к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства
СНУ ім. В. Даля*

У статті проаналізовано різновиди прав жінок, що зазнали порушень під час російсько-української війни. Особливу увагу приділено питанню сексуального насильства жінок російськими військовими. До початку війни України мала значні здобутки щодо захисту прав жінок та впровадження гендерного механізму державою. Однак сьогодні існує ряд проблем у цьому питанні.

***Ключові слова:** захист прав жінок, міжнародні збройні конфлікти, гендерна рівність, гендерне насильство.*

Постановка проблеми. Під час війни, збройних конфліктів, військових заворушень перш за все страждають жінки. Побиття, надруга та згвалтування місцевих дівчат та жінок сприймається як символ влади та перемоги над захопленою громадою, територією.

Конфлікти та нестабільність загострюють існуючі моделі дискримінації щодо жінок, створюючи для них високий ризик порушення прав людини. Під час збройних конфліктів чи політичних суперечок насильство щодо жінок набуває жорстоких форм. Протягом останнього десятиліття міжнародна спільнота приділяла велику увагу взаємозв'язку між гендерним насильством і конфліктом. Конфлікти мають далекосяжні наслідки для здійснення жінками своїх прав людини: громадянські, політичні, соціально-економічні. Тому їх необхідно ретельно і всебічно вивчати як у міжнародному праві, так і в суміжних науках.

Особливої актуальності це питання набуло і продовжує визрівати під час російсько-української війни, розв'язаної агресором. При цьому найбільш гострий кут вбачається у правовому захисті жінок під час збройного конфлікту. Тому для реалізації конституційних принципів у питанні захисту прав жінок важливу роль має надавати наявність ефективного правового механізму, який має включати як регулювання, так і відновлення справедливості та гарантію не повторення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань захисту прав жінок та принципу гендерної рівності займалися такі науковці: В. Авер'янов, Т. Багрій, Ю. Барабаш, С. Бобровник, В. Боняк, М. Вітрук, С. Головатий, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, М. Костицький, Л. Наливайко, О. Петришин, В. Погорілко, А. Селіванов, В. Тацій, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Монографічні та дисертаційні роботи, присвячені суто питанню гендеру, проводили у сфері права, державного управління, соціології, філософії такі науковці: О. Вілкова, В. Гошовська, О. Грицай, Н. Грицяк, Л. Збаржевська, К. Левченко, Т. Мацинюк, Т. Фулей, О. Дашковська, О. Руднева, К. Чижмарь тощо. Однак сьогодні дослідження проблем захисту прав жінок під час війни в Україні є особливо актуальним.

Метою статті – є дослідження правового захисту жінок під час збройного конфлікту у межах реалій, які створюються російсько-українською війною.

Виклад основного матеріалу. Збройний напад росії на Україну мав значний вплив на порушення прав людини по всій країні. Насамперед, йдеться про сексуальне насильство, тортури, тяжкі тілесні ушкодження та жорстоке поводження (так зване, СНПК, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом). Під час бойових дій агресор залучав і продовжує залучати військові формування у складі чоловіків, а нерідко і осіб, які на момент призову відбували кримінальне покарання за вчинення різних видів злочинів, у тому числі тяжких та особливо тяжких злочинів, проти життя та здоров'я, честь і гідність, статева свобода та особиста недоторканість. Тому українські жінки часто стають об'єктами їхніх злочинних дій.

Станом на березень 2024 року прокурори та слідчі офіційно зафіксували 274 факти СНПК. «Серед постраждалих - 177 жінок, 97 чоловіків та 13 неповнолітніх. ...Найбільша кількість постраждалих була зафіксована у Херсонській області - близько 80 осіб, на Донеччині - 73 особи, на Київщині - 53 особи», - інформує Укрінформ (04.03.2024) [1].

Широка поширеність сексуального насильства під час збройних конфліктів має дуже довгу історію. Цей факт пов'язаний із традицією представлення жіночого тіла ареною великих битв і прославленням військових перемог як актів стратегічного насильства над жінками.

Сексуальне насильство є зняряддям війни, за допомогою якого російські окупанти намагаються завдати шкоди українському населенню, придушити опір і демотивувати армію.

Сексуальне насильство під час війни протягом тисячоліть представлялося як неминучий побічний ефект завоювання, як спосіб спілкування між завойовниками та переможеними через жіночі тіла. Оскільки патріархальні моделі маскулітності побудовані на ідеї, що захист жінок є ознакою чоловічої гордості (зрештою, володіння жінкою вважається ознакою чоловічого успіху), згвалтування воїном-переможцем руйнує ілюзію влади та власності для програшів. Згвалтування та інші форми сексуального насильства, які використовуються як зброя війни, спрямовані на дегуманізацію жертв, а також їхніх сімей і спільнот, у яких вони живуть. Залишаючи цілі громади, а разом з ними й усе суспільство, довгостроково страждати, гвалтівники створюють «каскадний ефект» насильства. Це бачення також вкорінене в багатьох сучасних контекстах. Згвалтування як зброя війни є дешевою та ефективною стратегією; Через сексуальне насильство озброєним групам вдається завдати неймовірних індивідуальних страждань і знищити, послабити та контролювати місцеві громади [2].

Згвалтування та інші форми сексуального насильства заборонені міжнародним гуманітарним правом (МГП) та визнані постійно забороненими з точки зору звичаєвого міжнародного права (і в мирний час, і під час збройних конфліктів). МГП застосовується у

ході збройного конфлікту і спрямоване на захист певних категорій осіб, які не беруть або більше не беруть участь у військових діях, а також регулює засоби та методи ведення війни. Сексуальне насильство заборонено згідно з різними договорами міжнародного права прав людини (МППЛ), включно з правом на безпеку, заборонаю дискримінації, катування та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження або покарання. МППЛ зобов'язує держави поважати, захищати та гарантувати дотримання широкого обсягу прав людини і має на меті захищати осіб під юрисдикцією держави від свавілля держави. Це право застосовується і в мирні часи, і під час конфлікту. Також воно заборонене згідно з міжнародним кримінальним правом (МКП), яке регулює кримінальну відповідальність осіб за найтяжчі міжнародні злочини. Саме завдяки судовій практиці Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) формувався правовий базис щодо СНПК у міжнародному кримінальному праві, зокрема, зґвалтування вперше переслідувалося як військовий злочин, злочин проти людяності та акт геноциду. З появою постійно діючого Міжнародного кримінального суду (МКС), що функціонує на основі Римського статуту, питання сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, отримали подальший розвиток [3].

Особливо вразливими до негативних наслідків збройного конфлікту в першу чергу стають жінки, матері неповнолітніх дітей та вагітні жінки. Дуже часто сам стан вагітності або наявність дитини використовується учасниками збройного конфлікту як засіб шантажу, погрози змусити жінку вчинити певні небажані дії. Серед міжнародних законодавчих актів, спрямованих на підтримку таких жінок, є Четверта Женевська конвенція, яка передбачає, що вагітні жінки та матері маленьких дітей повинні отримувати додаткове харчування відповідно до їхніх фізіологічних потреб. Матері маленьких дітей повинні бути госпіталізовані до будь-якого закладу, здатного забезпечити їм належне лікування та медичний догляд, еквівалентний загальному населенню.

Незважаючи на всі ризики та порушення прав жінок, українське суспільство єдине, і жінки є не лише жертвами війни. За словами Олени Зеленської, під час війни жінки не лише реалізують свої права, а й несуть повну відповідальність за сім'ю та дітей. За кордон виїхало 6 мільйонів внутрішньо переміщених осіб – більшість – жінки та діти. Саме ці жінки врятували своїх дітей. В українській армії 42 тисячі жінок, тисяча з яких є командирами. Українки також становлять половину українських лікарів і підприємців. Отже, гендерні важелі в Україні змінюються. Жінки вивчають нові професії та працюють на кількох роботах, щоб доповнити свій традиційний дохід. Високий попит жінок на волонтерську та неоплачувану роботу змінює принципи гендерної рівності у військових умовах. Водночас негативним є те, що безробіття внутрішньо переміщених осіб, у тому числі жінок, «виштовхує» їх у неформальні сектори економіки, що, звісно, тягне за собою зростання бідності [4].

Проте Україна не зупиняє реформи, які ведуть до покращення становища жінок від негативних наслідків війни та ризиків дискримінації на ринку праці. Крім того, 20 червня 2022 року Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством (Стамбульська конвенція) та виконує її. Право жінок на психічне здоров'я, особливо тих, хто перебуває в окупації або переживає її, є надзвичайно важливим. Більшість українців вважають психічне здоров'я тією сферою, яка найбільше постраждала і потерпає від військової агресії Російської Федерації. Для жінок, які

потребують комплексної психосоціальної допомоги внаслідок пережитого під час військових дій в Україні, розширено спектр послуг для постраждалих від домашнього насильства. Сьогодні в Україні існує понад 600 таких сервісів, які забезпечують значну інфраструктурну підтримку для нагальних потреб людей.

Висновки. Проблема захисту прав жінок у військових конфліктах є одночасно багатоаспектною та специфічною, що потребує спеціального міжнародного законодавства, яке має сприяти реалізації конкретними рішеннями. Незважаючи на те, що законодавство щодо захисту жінок під час збройних конфліктів можна вважати досить розвиненим, все ще існують труднощі в його реалізації державами-учасниками конфлікту, оскільки такі конфлікти містять певну невизначеність. Додатковою проблемою, яка вимагає міжнародної уваги, є питання участі самих жінок у військових конфліктах. Заслугує на увагу питання захисту військовополонених жінок з урахуванням особливостей їхнього становища. Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що жінки під час військових конфліктів виконують різні соціальні ролі. Вони не лише жертви, полонені, а й учасники бойових дій, члени організованого громадянського суспільства та правозахисники, учасники опору, а також як активні учасники мирних процесів.

Список використаних джерел:

1. В Україні оголосили 40 військовим РФ підозру у сексуальному насильстві під час війни URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3835576-v-ukraini-ogolosili-40-vijskovim-rf-pidozru-u-seksualnomu-nasilstvi-pid-cas-vijni.html#:~:text=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%20%D1%82%D0%B0,%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%22%2C%20%2D%20%D0%BF%D0%BE%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%20%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0>
2. Сексуальне насильство пов'язане з конфліктом у війні рф проти України: <https://jurfem.com.ua/sexualne-nasyilstvo-povyazane-z-konfliktom-u-viyini-rosii-protu-ukrainy/>
3. Балагур Л. О., Ганаба В. В. Особливості реалізації гендерної рівності у секторі безпеки та оборони. Київ, 2020.
4. Олена Зеленська: в Українській армії 42000 жінок, тисяча – на командирських посадах URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3529282-olena-zelenska-v-ukrainskij-armii-42-000-zinok-tisaca-na-komandirskih-posadah.html>

Annotation. *The article analyzes the types of women's rights that were violated during martial law. Particular attention is paid to the issue of sexual violence against women by the Russian military. Before the war began, Ukraine had significant achievements in protecting women's rights and implementing a gender mechanism by the state. However, today there are a number of problems in this regard.*

Keywords: *protection of women's rights, international armed conflicts, gender equality, gender-based violence.*

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ**

*Матушкіна Дар'я,
студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: **Котова Л.В.**
к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля, Київ, Україна*

Стаття присвячена аналізу нормативно-правового регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. Розглядаються основні аспекти правового забезпечення введення воєнного стану, зокрема через систему законодавчих актів, які визначають порядок та умови його функціонування.

Ключові слова: права, обмеження, воєнний стан, регулювання.

24 лютого 2022 року наша країна почала потерпати від вторгнення російської федерації на її територію. Українське суспільство опинилося в складних умовах. Ситуація, яка розвинулася, змусила український уряд прийняти низку рішень для забезпечення національної безпеки та збереження державного суверенітету. Одним з таких рішень стало введення воєнного стану. Так, на території всіх областей нашої держави було введено воєнний стан Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [1], затвердженим Верховною Радою України Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ [2].

Актуальність теми наукової статті обумовлена недостатнім вивченням питання нормативно-правового регулювання обмеження конституційних прав та свобод особи в умовах воєнного стану в Україні, тобто в умовах сьогодення. Розгляд та аналіз нормативного регулювання прав під час дії окремих правових режимів скоріше носить фрагментарний характер.

У період проведення антитерористичної операції на сході України О. Андрієвська провела спеціальне дослідження в рамках своєї дисертації під назвою «Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні» [3]. Серед інших науковців, які частково розглядали подібні питання можемо зазначити С. Головатого, О. Косілову, С. Магду, Р. Мельника, М. Савчина, О. Скрипнюка, Т. Слінько тощо.

Обмеження прав і свобод людини і громадянина, як у мирний час, так і в період дії воєнного стану, є важливою складовою правової системи будь-якої демократичної держави. Ситуація в Україні, де триває війна вже не перший рік, підкреслює цю необхідність. Це призводить до необхідності законодавчого регулювання, забезпечення сталості і законності судової практики. Сутність полягає в тому, що обмеження прав і свобод повинні бути

виключно правовими і застосовуватися лише в інтересах загального добробуту, таких як національна безпека, правопорядок, захист моральних норм і прав і свобод інших осіб, при цьому враховуючи також приватні інтереси за допомогою встановлення справедливого балансу.

Відповідно до ст. 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених цим Законом» [4]. Одним із таких випадків обмеження конституційних прав і свобод є введення воєнного стану.

Звернемось до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Згідно зі ст. 1 цього Закону «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [5].

Умови воєнного стану часто вимагають відхилення від звичайних законодавчих процедур, оскільки правові обмеження прав та свобод людини в цей час найчастіше встановлюються через підзаконні акти Кабінету Міністрів України. Це стосується здійснення заходів, таких як встановлення комендантської години, перетину кордону України, трудової повинності тощо відповідно до ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» [5].

Під час аналізу нормативно-правового регулювання обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, істотним аспектом є посилення на міжнародні стандарти у галузі прав людини. «Саме положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прийняті на їх основі рішення Європейського суду з прав людини виступають основними міжнародно-правовими регуляторами відносин держави і людини. Реалізація приписів Конвенції та виконання рішень Суду сьогодні є ефективним механізмом контролю за дотриманням конвенційних гарантій щодо забезпечення «трьох основ» Європейського Союзу: демократії, захисту прав людини та верховенства права» [6]. Цей механізм контролю передбачає дотримання принципу пропорційності, згідно з яким національне законодавство повинно бути зрозумілим, передбачуваним і доступним, а втручання у права, гарантовані Конвенцією, має здійснюватися відповідно до закону, відповідати законній (легітимній) меті та бути необхідним у демократичному суспільстві. (Ці принципи визначають критерії виправданості втручання у права, гарантовані Конвенцією, і разом становлять трискладовий тест Європейського суду з прав людини).

Указ Президента розшифровує, які саме конкретні права можуть бути обмежені, та вказує на ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», згідно з якою військово командування, спільно з військовими адміністраціями (у випадку їх утворення), може вводити та реалізовувати, в межах тимчасових обмежень, конституційні права та свободи людини і громадянина, а також права і законні інтереси юридичних осіб, передбачених Указом.

У зв'язку з вибором Україною стратегічного курсу на вступ до Європейського Союзу та отримання статусу кандидата на членство у ЄС, впровадження європейських правових

стандартів стало надзвичайно важливим аспектом. Це вимагає наукового дослідження співвідношення підходів до нормативного регулювання обмежень прав людини в умовах воєнного стану, яке здійснюється з урахуванням положень Конституції України та Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також з огляду на практику Європейського суду з прав людини.

Слід звернути увагу на одне з фактичних обмежень, передбачених вищевказаним Законом України. Це стосується положень ч. 1 ст. 34 Конституції України «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [4]. Однак ч. 2 даної статті припускає обмеження цих прав «...законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку...» [4]. У ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію» також встановлено обмеження доступу до інформації у ситуаціях, передбачених Конституцією України [7]. Крім цього, можливість контролю за діяльністю засобів масової інформації також передбачена п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5].

Важливо відзначити, що медіа та публічним особам не заборонено розповсюджувати інформацію про події та злочини, що відбуваються під час повномасштабного вторгнення російської федерації. Проте реалізація цього права обмежується з метою забезпечення національної безпеки.

Враховуючи вищевикладене, слід зробити висновок, що головною метою обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина є досягнення рівноваги між інтересами особистості, суспільства і держави. Права людини можуть обмежуватися із дотриманням принципів верховенства права, правової визначеності та пропорційності на правових засадах.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
3. Андрієвська О. В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.02 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2018.
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Гриньо, Д. Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*, № 2. 2023. с. 45-48. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.08>
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

Annotation. The article is dedicated to analyzing the legal regulation of restricting constitutional rights and freedoms of individuals in conditions of martial law in Ukraine. The main aspects of legal provision for declaring martial law are considered, particularly through a system of legislative acts that define the procedure and conditions of its functioning.

Keywords: rights, restrictions, martial law, regulation.

РОЛЬ ГУМАНІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

*Геворкян Сюзана,
студентка третього курсу спеціальності 081 «Право»,
юридичного факультету СНУ ім. В.Даля
Науковий керівник: Жолудєва Вікторія,
к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»
юридичного факультету СНУ ім. В.Даля*

Проаналізовано вплив гуманітарних організацій у сфері гуманітарної допомоги та захисту під час воєнних конфліктів, у відповідності до міжнародного гуманітарного права. Визначено, принципи на яких має ґрунтуватися їх діяльність. Розглянуто механізми підтримки гуманітарними організаціями, що виникають завдяки колективним зусиллям та співпраці між суб'єктами гуманітарної допомоги.

***Ключові слова:** допомога, захист, гуманітарні організації, гуманітарний доступ, воєнні конфлікти, війна.*

Гуманітарна допомога відіграє надзвичайно важливу роль у врятуванні життів, зменшенні страждань і захисті людської гідності під час збройних конфліктів та інших кризових ситуацій. Ці ситуації представляють собою виклики для сучасного світу, а основою багатьох злочинів, включаючи міжнародні, є ігнорування цінностей та прав інших на користь власних інтересів. Хоча агресія часто має геополітичні мотивації, проте її першочергова мета полягає в обмеженні свобод і прав людей, що постраждали від конфлікту [8, с. 45]. Забезпечення гуманітарного доступу є ключовим аспектом для завершення збройних конфліктів. Проблема гуманітарного доступу у збройних конфліктах має велику вагу як з правового, так і з політичного погляду. Щоб завершити збройний конфлікт, першочергово необхідно забезпечити повний доступ гуманітарних організацій до людей, які потребують допомоги та захисту, а також забезпечити цим людям доступ до необхідних товарів та послуг для їхнього виживання і здоров'я відповідно до основних гуманітарних принципів. Це є визначенням концепції гуманітарного доступу [8, с. 46-47].

Забезпечення та підтримка ефективного гуманітарного доступу в основному є результатом спільних зусиль та колективних дій різних суб'єктів гуманітарної допомоги. Ці взаємовідносини стають можливими завдяки добре організованій координаційній системі, яка дозволяє швидко та ефективно реагувати на складні ситуації, зокрема під час збройних конфліктів. Організаціями, що займаються такою координацією, є:

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) відіграє ключову роль у координації гуманітарних дій в умовах збройних конфліктів. Він взаємодіє з різними організаціями та урядами, щоб забезпечити доставку допомоги на місцях, де вона найбільш потрібна [4].

Організація Об'єднаних Націй з координації гуманітарної цивільно-військової діяльності (ОСНА) використовує механізм The UN-CMCoord для забезпечення координації дій між гуманітарними та військовими суб'єктами під час конфліктів [7].

Швейцарська гуманітарна допомога (SHA) також відіграє важливу роль у підтримці міжнародних гуманітарних організацій. Вона надає фінансову та технічну підтримку, а також надсилає своїх фахівців на місце подій для надання допомоги [11].

Цілодобові координаційні центри відіграють важливу роль у попередженні небезпеки для цивільного населення та організацій гуманітарної допомоги. Вони узгоджують дії та попереджають про можливі ризики. Важливо зазначити, що така координація потребує співпраці з військовими силами, навіть за певних умов. Наприклад, може бути укладено попередні домовленості щодо надання гуманітарної допомоги цивільному населенню під час періодів «тиші» між активними фазами збройних операцій.

У ситуаціях збройного протистояння мінне забруднення території стає серйозною загрозою для гуманітарного доступу, оскільки це ускладнює інфраструктуру та може призвести до небезпеки для життя та безпеки людей. У результаті бомбардувань, пожеж та бойових дій, інфраструктура, включаючи школи, університети, музеї, лікарні та урядові будівлі, стають пошкодженими або зруйнованими. Це ставить під загрозу право на освіту для населення, особливо для дітей, які стикаються зі складнощами інтеграції у соціальне середовище під час конфлікту. Проблема мінного забруднення ускладнює відновлення інфраструктури, зокрема шкіл та інших освітніх закладів. Ця інфраструктура має велике значення для дітей, адже вона сприяє їхньому навчанню та розвитку. Очищення територій від мін є критично важливим кроком для відновлення освітньої інфраструктури та забезпечення безпеки для місцевого населення та гуманітарних працівників. Найбільш значущим аспектом є те, що багато людей, зокрема діти, можуть не усвідомлювати небезпеку, яку приховують міни, і випадково стати їх жертвами, вважаючи їх за іграшки. Це створює реальний ризик для життя особистості та обмежує можливість гуманітарних місій з надання допомоги, оскільки це ускладнює їхнє пересування та діяльність на пошкоджених територіях [3, с. 102].

Окрім державних органів влади, які повинні займатись цим питанням, існують й потужні міжнародні ініціативи, серед них:

–The HALO Trust є англійською організацією, заснованою Принцесою Діаною в 1997 році, спеціалізується на ліквідації вибухонебезпечних предметів та розмінуванні територій, які забруднені мінами. Вона здійснює свою діяльність у різних країнах світу, де зазнали військових конфліктів або де відбувається систематичне мінне забруднення [6].

–IMAS (Міжнародні стандарти протимінної діяльності) є набором стандартів, які застосовуються для всіх операцій Організації Об'єднаних Націй у сфері протимінної діяльності. Ці стандарти регулюють процедури та методи роботи з мінами та іншими вибухонебезпечними предметами з метою безпечного їх виявлення, нейтралізації та ліквідації [5].

–UNMAS (Служба Організації Об'єднаних Націй протимінної діяльності) є спеціалізованою службою ООН, яка координує та надає підтримку у діяльності з розмінування та ліквідації мін в різних країнах. Вона співпрацює з урядами, міжнародними та місцевими організаціями, а також з іншими гуманітарними організаціями для забезпечення безпеки та підтримки місій з розмінування [8].

Важливо забезпечити як гуманітарним місіям, так і населенню інструкціями щодо дій у разі потрапляння під дію мін. Ці інструкції можуть включати алгоритм дій та обов'язкові номери телефонів екстрених служб, за якими можна звернутись за допомогою. Профілактичні

бесіди з дітьми про те, що вони не повинні брати до рук або торкатись підозрілих предметів на вулиці, також є важливими. Це допомагає зменшити ризик поранень від мін та інших вибухонебезпечних предметів. Наприкінці, слід враховувати і можливість касетних боєприпасів, які мають серйозний вплив на населення та навколишнє середовище. Такі залишки зброї завдають шкоди не лише людям, а й економіці та соціальному розвитку, і можуть мати негативні наслідки на кілька років або навіть десятиліть після їхнього використання [2, с. 18].

Міжнародні гуманітарні організації відіграють життєво важливу роль у наданні допомоги людям, які постраждали від збройних конфліктів. Їхня діяльність охоплює широкий спектр напрямків, таких як:

1. Надання життєво необхідних потреб:

- продукти харчування: гуманітарні організації постачають продовольство, включаючи готові до вживання раціони, питну воду, а також продукти для дітей та людей з особливими потребами.

- медична допомога: організації надають першу медичну допомогу, евакуацію поранених, а також хірургічні та інші медичні послуги.

- притулок: гуманітарні організації забезпечують людей тимчасовим житлом, таким як палатки, намети або місця в колективних центрах.

- предмети першої необхідності: організації роздають одяг, ковдри, гігієнічні набори, посуд та інші предмети, необхідні для повсякденного життя.

2. Захист цивільного населення:

- моніторинг ситуації: гуманітарні організації стежать за дотриманням міжнародного гуманітарного права та документують порушення прав людини.

- адвокація: організації лобюють захист цивільних осіб та закликають до припинення вогню та мирного вирішення конфлікту.

- психосоціальна підтримка: Гуманітарні організації надають психологічну допомогу людям, які пережили травми та втрати.

3. Відновлення та розвиток:

- відновлення інфраструктури: організації допомагають відновити житло, школи, лікарні та інші об'єкти інфраструктури, пошкоджені внаслідок конфлікту.

- економічна підтримка: гуманітарні організації надають людям грошову допомогу, а також допомагають їм знайти роботу або розпочати власний бізнес.

- освіта: організації забезпечують доступ до освіти для дітей, які постраждали від конфлікту.

Гуманітарні організації отримують фінансування від держав, міжнародних організацій та приватних осіб, яке використовується для надання допомоги постраждалим та здійснення гуманітарних програм у зонах конфліктів [2, с. 24].

В Україні, де триває воєнний конфлікт внаслідок нападу Росії, гуманітарні організації відіграють важливу роль у забезпеченні допомоги постраждалим цивільним. В таблиці 1 відобразимо як міжнародні гуманітарні організації допомагають Україні під час повномасштабного вторгнення.

Допомога міжнародних гуманітарних організацій у війні України проти Російської Федерації

Міжнародна гуманітарна організація	Зібрано коштів
Управління ООН з координації гуманітарних питань (UN OCHA)	4,1 млрд. дол. США
Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO)	46,5 млн.дол
Міжнародний комітет Червоного Хреста	74 млн швейцарських франків
Дитячий фонд ООН (UNICEF)	331 млн. дол США
Міжнародна організація з міграції (IOM)	4,9 млн дол США
Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO)	115 млн дол США
Світова Продовольча Програма (WFP)	159,3 млн дол США
Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (IFRC)	500 млн франків

Джерело розроблено автором на основі: [10]

Міжнародні гуманітарні організації, такі як UN OCHA, WHO, UNICEF, FAO, WFP та інші, зібрали значні суми коштів для забезпечення гуманітарної допомоги у різних країнах світу, де відбуваються конфлікти та кризові ситуації. Ці кошти використовуються для надання медичної допомоги, продовольства, притулку та інших необхідних ресурсів постраждалим цивільним. Такі організації грають ключову роль у забезпеченні життєво важливих потреб та підтримці вразливих груп населення в умовах конфліктів та криз.

Отже, гуманітарні організації відіграють критичну роль у забезпеченні допомоги під час воєнних конфліктів, забезпечуючи необхідні ресурси та підтримку постраждалим цивільним населенням. Вони координують надання медичної допомоги, продовольства, притулку та інших життєво важливих ресурсів, сприяючи зменшенню страждань та врятуванню життів. Гуманітарні організації також відіграють роль у захисті прав людини, надаючи психологічну підтримку та сприяючи реінтеграції постраждалих осіб у суспільство. Їхня робота є невід'ємною частиною міжнародних зусиль з миротворення та гуманітарної допомоги в умовах воєнних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Гуманітарний доступ у східній Україні: огляд ситуації БФ «Право на захист» у партнерстві з HIAS. 2019. 28 с.
2. Іванова, Н. Гуманітарна допомога в умовах збройного конфлікту: досвід України. Київ: Видавництво: Академічна література. 2020. 45 с.
3. Марценко Н. Гуманітарний доступ під час збройних конфліктів. *Університетські наукові записки*, 2021, № 6 (84), С. 102-110

4. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Офіційний сайт. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/> (дата звернення: 17.02.2024)
5. Міжнародні стандарти протимінної діяльності. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/9/149461.pdf> (дата звернення: 17.02.2024)
6. Організація «The HALO Trust». Офіційний сайт. URL: <https://www.halousa.org> (дата звернення: 17.02.2024)
7. Організація Об'єднаних Націй з координації гуманітарної цивільно-військової діяльності (ОСНА). Офіційний сайт. URL: <https://www.unocha.org> (дата звернення: 17.02.2024)
8. Петров, О. Роль гуманітарних організацій у забезпеченні допомоги постраждалим від війни. *Соціально-гуманітарні дослідження*, 8(2), 2019. С.45- 61.
9. Служба Організації Об'єднаних Націй протимінної діяльності UNMAS. Офіційний сайт. <https://www.unmas.org/en> (дата звернення: 17.02.2024)
10. Федорович І. Огляд роботи міжнародних гуманітарних організацій та їх відповіді на гуманітарну кризу в Україні, спричинену воєнною агресією з боку рф. Міжнародна фундація, 2022. 21 с.
11. Швейцарська гуманітарна допомога (SHA). URL: <https://www.eda.admin.ch/countries/ukraine/uk/home/aktualne/novini.html> (дата звернення: 17.02.2024)

***Annotation.** the impact of humanitarian organizations in the field of humanitarian aid and protection during military conflicts is analyzed, in accordance with international humanitarian law. The principles on which their activity should be based have been determined. Mechanisms of support by humanitarian organizations that arise due to collective efforts and cooperation between the subjects of humanitarian aid are considered.*

***Key words:** aid, protection, humanitarian organizations, humanitarian access, military conflicts, war.*

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ: ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

*Лупенко Анастасія,
студент третього курсу спеціальності 081 «Право»,
юридичного факультету СНУ ім. В.Даля
Науковий керівник: Жолудєва Вікторія,
к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»
юридичного факультету СНУ ім. В.Даля*

У статті досліджуються міжнародні норми та принципи, що регулюють захист цивільного населення у збройних конфліктах. Аналізуються виклики, з якими стикається міжнародне співтовариство у цій сфері, розглядаються новітні тенденції у розвитку міжнародного права щодо захисту цивільного населення. Особлива увага приділяється актуальним питанням захисту цивільного населення в Україні під час збройної агресії з боку рф у контексті міжнародного гуманітарного права.

***Ключові слова:** міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, цивільні особи, міжнародний захист.*

Актуальність. З 2014 року та з початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року рф на Україну, життя українців опинилось в умовах збройного конфлікту. Це жахлива реальність, яка приносить не тільки руйнування інфраструктури та економіки, але й великі людські втрати. Особливо вразливими у таких умовах стає цивільне населення. Їхнє вразливе становище у збройних конфліктах, наголошує на підвищену актуальність даного питання сучасного міжнародного права. З одного боку, існують чіткі принципи міжнародного гуманітарного права (далі МГП), які зобов'язують сторони конфлікту вживати всіх можливих заходів для захисту мирних жителів. Проте з іншого боку, практика показує, що такі принципи часто порушуються, що призводить до численних втрат.

Змістовним внеском у дослідження даної теми стали праці таких науковців як: Фаді-Бані Насера, Р. Майбороди, М. Падалки, І. Шутяка, М. Іншекової, В. Євтушок, М. Грушко, М. Маніна, А. Корнієнко та інші. Однак з огляду на дійсний стан захисту цивільного населення від час військових дій, бачимо, що існує потреба здійснення подальших досліджень.

Мета дослідження. Проаналізувати механізм міжнародно-правового регулювання захисту цивільного населення під час війни та визначити сучасні проблеми існуючого порядку захисту зазначених прав.

Виклад основного матеріалу. З 24 лютого 2022 року Президентом України було підписано Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [1]. Таке рішення було ухвалено через військову агресію рф проти України, що фактично стало початком війни на території нашої держави. Нам відомо про скоєння багатьох воєнних злочинів, які й досі здійснюються російськими військовослужбовцями та їхнім головнокомандуванням. [2, с. 7].

Відомо, що головним об'єктом захисту сучасного міжнародного гуманітарного права є саме цивільне населення. Так, у 1949 році було прийнято окрему конвенцію, яка захищає цивільних осіб, – «IV Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни» [3] та Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I) 1977 року [4]. Вказані нормативні-правові акти стали основою для здійснення захисту цивільного населення в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Наголошуємо, що збройний конфлікт, спричинений агресією РФ проти України, відповідно до спільної ст. 2 Женевських конвенцій, кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт між РФ та Україною з початку тимчасової окупації Криму [5].

Погоджуємось з думкою М. Падалки, що «Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них чітко закріплюють обов'язок сторін конфлікту захищати цивільне населення та цивільні об'єкти від нападів. При веденні бойових дій комбатанти повинні зважати на це» [6].

В. Лисик зазначає, що у міжнародному праві поняття «цивільна особа» є надзвичайно широким, в свою чергу це викликає серйозні труднощі з визначенням правового статусу конкретної особи. Загалом «цивільна особа» — це будь-яка особа, яка перебуває на території воюючої держави та не бере або припинила брати участь в збройному конфлікті. Окрім того, слід підкреслити той факт, що в контексті серйозних порушень МГП дане поняття слід тлумачити вужче, виключивши із його складу комбатантів [7, с. 36]. Тобто, поняття «цивільні особи» важливе для визначення жертв війни, які перебувають під захистом норм МГП. До цивільних осіб відносяться усі особи, які не входять до особового складу збройних сил сторони конфлікту та не є комбатантами. Варто зазначити, що у разі сумніву щодо статусу особи, вона повинна вважатись саме цивільною. Також серед цивільного населення виокремлюють окремі категорії, які потребують особливого захисту. Це поранені, хворі, інваліди, літні люди, діти, та породілля.

Цивільне населення та окремі особи користуються загальним захистом від небезпеки, що виникає у зв'язку з воєнними діями. Принцип розрізнення у МГП передбачає, що сторони збройного конфлікту повинні постійно відрізняти цивільних людей від комбатантів, військові дії повинні проводитися лише проти військових цілей. Крім того, цивільне населення не може бути об'єктом навмисного нападу [3]. Отже, будь-який навмисний напад на цивільну особу вважається воєнним злочином.

Стосовно цивільного населення та цивільних осіб заборонені: прямі напади; тероризування цивільного населення; напади невибіркового характеру; напади на цивільне населення або на окремих цивільних осіб упорядку репресалій; використання «живих щитів» [5, с.54-56].

Проте, такі положення мають виключення. За умови безпосередньої участі в воєнних діях цивільна особа втрачає свій імунітет від нападу – вона стає законною військовою ціллю, як і комбатанти. Ключовим критерієм є саме безпосередня участь особи. Під безпосередні діями варто розуміти силові дії, застосовані до противника, з метою зламати його опір [8, с. 83]. На відміну від комбатантів, цивільна особа стає воєнною ціллю лише з моменту й на період, коли бере безпосередню участь у воєнних діях. Право захисту від нападу вона втрачає, але при цьому статусу цивільної особи не позбувається. Окрім того, прерогатив комбатанта така особа не набуває й на неї не може поширюватись статус військовополоненого.

Погоджуємось з думкою Фаді Бані-Насером, що під час проведення певних воєнних операцій кожна з воюючих сторін повинна постійно виявляти турботу та оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти від нападу. Для того, щоб уникнути зайвих і невинуватих жертв, вони зобов'язані вживати таких запобіжних заходів:

- робити все можливе для переконання в тому, що об'єкти нападу не є ані цивільними особами, ані цивільними об'єктами і не підлягають особливому захисту;

- вживати всіх можливих запобіжних заходів, вибираючи такі засоби та методи нападу, за яких можливо уникнути випадкових втрат життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і, в деяких випадках, звести їх до мінімуму;

- скасовувати напад або зупиняти, якщо стало відомо, що напад може призвести до випадкових втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і завдати випадкової шкоди цивільним об'єктам або те й інше;

- завчасно попереджати про напади, які можуть торкнутись цивільного населення, за винятком випадків, коли обставини цього не дозволяють [9, с. 84].

Тобто, відповідно до принципу пропорційності, конкретна військова перевага, отримана в результаті нападу, має бути більшою, ніж шкода, яка, ймовірно, буде заподіяна цивільним особам та цивільним об'єктам.

Норми міжнародного гуманітарного права також наголошують на захисті цивільних осіб й під час окупації. Для тимчасового управління територіями, що належать державі супротивника, використовується правовий режим військової окупації. Головними обов'язками держави-окупанти є: підтримка окупованої території в такому ж стані, як до війни, включаючи збереження існуючих законів, установ, громадського життя та поваги до цивільного населення [5, с. 76].

Проте, як ми побачили, нормами МГП у повному обсязі нехтують російські військові, свідомо обстрілюючи цивільну інфраструктуру українських міст і гуманітарні коридори, проводячи масові розстріли на захоплених територіях чи примушуючи українських громадян до служби в російській армії. Російські окупанти свавільно вбивають і катують цивільних, гвалтують жінок і дітей, розстрілюють лікарів, священнослужителів і журналістів. В оточених або захоплених Росією містах немає води, їжі, ліків та електроенергії [10]. Таку поведінку, слід кваліфікувати як свідоме порушенням Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни та відповідних норм звичаєвого МГП.

Ми солідарні з думкою І. Іванова та А. Симоненка, що кожна держава зобов'язана розслідувати справу осіб, які звинувачені у вчиненні або наказі вчинити вищезазначені серйозні порушення. Таким чином, захист прав людини під час збройних конфліктів виходить за межі відповідальності однієї держави і перетворюється на справу міжнародного співтовариства та регіональних інтеграційних об'єднань, які визнають міжнародні правові принципи, наслідком недотримання яких є застосування міжнародно-правових санкцій [11].

Збройна агресія російської федерації проти України спричинила жахливі трагедії та геноцид українського народу. Її злочинні дії, що розпочалися у 2014 році, не мають виправдання й повинні бути засуджені всім світовим співтовариством.

Висновок. Одним з найважливіших питань сучасного міжнародного права є захист цивільного населення у збройних конфліктах. Існують чіткі міжнародні норми, що регулюють захист цивільного населення під час війни, такі як Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них. Ці норми повинні неухильно дотримуватися всіма сторонами конфлікту. Проте порушення міжнародного гуманітарного права часто супроводжує збройні конфлікти, що призводить до смерті та каліцтва мирних жителів, руйнування цивільної інфраструктури та інших воєнних злочинів. З метою посилення захисту цивільного населення під час збройного конфлікту міжнародне співтовариство повинно постійно працювати над створенням нових правових інституцій та механізмів. Важливо, щоб держави вживали всіх необхідних заходів для захисту цивільного населення, включаючи евакуацію, надання гуманітарної допомоги, створення безпечних умов життя та забезпечення доступу до медичної

допомоги. Також, необхідно посилити механізм притягнення до відповідальності осіб, які скоїли воєнні злочини.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 13 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 14.02.2024).
2. Майборода Р.І. Проблемні питання захисту цивільного населення від небезпечних чинників артилерійського та ракетного вогню під час воєнних (бойових) дій. Problems of Emergency Situations: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19 трав. 2022. Харків, 2022. С. 7-8
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р. : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 14.02.2024).
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 17.02.2024).
5. Міжнародне гуманітарне право : посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель ; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого ; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. – Київ; Одеса : Фенікс, 2023. – 236 с
6. Падалка М.А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 6. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10/2022-6-01-10>
7. Лисик В. До проблеми визначення поняття «цивільна особа» у міжнародному праві. Український часопис міжнародного права. 2012. № 3. С. 35–38.
8. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського Націо-нального Університету. 2022. № 70. С. 141-145
9. Фаді Бані-Насер Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. №6. С. 79-87. URL: <chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html>
10. Які закони та звичаї війни порушує Росія в Україні? *Ukrainer. Ukrainer.* URL: <https://www.ukrainer.net/porusheni-zakony/> (дата звернення: 18.02.2024).
11. Іванов І., Симоненко А. Захист цивільного населення в умовах війни. Діяльність державних органів в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. онлайн-семінару, 29 квіт. 2017. Кривий Ріг, 2022. С. 56–58.

Anotation. *The article examines the main international norms and principles governing the protection of civilians in armed conflicts. The challenges faced by the international community in this area are analyzed, the latest trends in the development of international law regarding the protection of the civilian population are considered. Particular attention is paid to the urgent issues of the protection of the civilian population in Ukraine during armed aggression by the Russian Federation in the context of international humanitarian law.*

Keywords: *international humanitarian law, armed conflict, civilians, international protection.*

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Очеретний Іван,

студент третього курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

Науковий керівник: Мезеря Олександр,

к.іст.н., доцент, доцент кафедри конституційного права

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

Демографічні процеси в умовах війни відзначаються складністю та впливом на різноманітні аспекти населення. Стаття розглядає вплив воєнного конфлікту на народжуваність, смертність, міграційні процеси та структуру населення.

Ключові слова: демографія, війна, народжуваність, смертність, міграція, структура населення.

Постановка проблеми. Демографія, як наука, виявляє значний вплив на розуміння та аналіз динаміки нашого суспільства. Демографія – це наука, яка вивчає чисельні та якісні характеристики населення, його розподіл за віком, статтю, географічним розташуванням та іншими параметрами. Ця наука дозволяє нам розуміти, як змінюється склад населення з часом та як це впливає на соціальні та економічні процеси. Тепер, коли ми розуміємо сутність та область застосування демографії, давайте поговоримо про її роль у наукових дослідженнях. Демографічні дані надають нам можливість аналізувати та прогнозувати динаміку населення, розкривати закономірності та залежності в його структурі.

Демографія не лише надає статичний опис населення, але і допомагає у розумінні та прогнозуванні соціальних та економічних явищ. Динаміка народжуваності та смертності, зміни в структурі населення за віком та статтю – все це ключові елементи, які впливають на розвиток суспільства та формування соціальних стратегій.

Щоб краще розібратися у важливості демографії, подивимося на конкретні приклади її застосування. Наприклад, урядові інституції можуть використовувати демографічні дані для розробки політик в галузі освіти, охорони здоров'я та пенсійної системи, що враховують динаміку населення та його потреби.

Перш за все, важливо враховувати, що війна призводить до різкого погіршення соціальних та економічних умов, що має прямий вплив на життя населення. На тлі стресових ситуацій, невизначеності та нестабільності, народжуваність піддається значним змінам.

Зниження рівня народжуваності

- Умови військових конфліктів, загроза та стрес можуть викликати психологічний тиск, що призводить до зниження бажання утримувати вагітність та народжувати дітей.

Варіації в розподілі народжень

- Під час війни спостерігається варіація в розподілі народжень за регіонами та соціальними групами через розселення, евакуації та зміни в умовах життя.

Соціокультурні аспекти впливу народжуваності

Роль стереотипів та цінностей

- Зміна соціокультурних стереотипів під впливом військових подій може впливати на уявлення сімей про роль материнства та бажання мати дітей.

Політичні та економічні чинники

- Політична нестабільність та зміни в економіці під час війни можуть впливати на рівень народжуваності через несигурність щодо майбутнього.

Адаптація політики та соціальних програм

Необхідність адаптації соціальної політики

- Уряди повинні розробляти адаптивні соціальні програми для підтримки сімей та стимулювання народжуваності під час воєнних дій.

Міжнародний досвід та найкращі практики

- Аналіз досвіду країн, що пережили війни, може надати цінних вказівок для ефективного управління народжуваністю та соціальною політикою.

Важливо підкреслити, що вплив війни на народжуваність є складним та багатограним явищем. Динаміка населення під час воєнних конфліктів вимагає комплексного підходу та уваги від науковців, урядовців та громадськості.

Смертність та втрати під час війни

Війни завжди призводять до трагічних наслідків, серед яких ключове значення має питання смертності та втрат.

1. Військові втрати

Однією з основних категорій втрат під час війни є втрати серед військовослужбовців. Це включає загибель та поранення на полі бою, втрати в полоні та інші форми фізичного враження. Аналіз таких втрат дозволяє оцінити стратегічні аспекти військових операцій та їх вплив на здатність країни вести бойові дії.

2. Цивільні жертви

Не менш важливим аспектом є втрати серед цивільного населення. Захоплення територій, обстріли, терористичні акти та інші воєнні дії призводять до численних жертв серед невинних громадян. Цивільні втрати викликають глибокі соціальні та етичні проблеми, а також залишають тривалі наслідки для відновлення суспільства.

3. Економічний вплив

Війна має серйозний вплив на економіку країни. Втрати в промисловості, знищення інфраструктури та збитки в сільському господарстві призводять до великих економічних труднощів. Втрати робочих місць та зниження виробництва можуть впливати на рівень життя громадян.

4. Соціальні та психологічні наслідки

Втрати під час війни також мають глибокий соціальний та психологічний вплив. Втрати родинних зв'язків, травми та стреси можуть призводити до важких психічних станів серед ветеранів та населення загалом.

Війна, безсумнівно, є однією з найбільш впливових ситуацій, що впливають на життя людей та геополітичний ландшафт в умовах стає необхідною реальністю, що відображається на мільйонах життів та формує нові виклики для глобальної спільноти.

Міграції

1. Причини міграційних процесів під час війни:

Перш за все, необхідно розглянути причини, які змушують людей залишати свої домівки під час воєнного конфлікту. Це може бути зумовлено загрозою особистої безпеки, руйнуванням інфраструктури, агресією або переслідуванням. Військові дії найчастіше призводять до зруйнування економіки та інфраструктури, що робить нормальне життя неможливим.

2. Види міграції під час війни:

Умови війни сприяють різним формам міграції, включаючи внутрішню міграцію в межах країни, перетин кордонів та біженців, які шукають притулок у інших країнах. Внутрішня міграція може бути спрямована на втечу від фронтової лінії, а також на пошук безпеки у великих містах чи інших регіонах країни.

3. Виклики для приймаючих країн та глобальної спільноти:

Під час війни, країни, що приймають мігрантів, стикаються з великими викликами. Надання притулку, медичної допомоги, освіти та інших базових потреб може бути важливим завданням. Крім того, це ставить питання глобальної відповідальності, так як розподіл біженців та надання фінансової підтримки тим країнам, які несуть найбільше бремені, стає ключовим завданням для міжнародної спільноти.

4. Гуманітарні наслідки:

Міграційні процеси під час війни несуть великі гуманітарні наслідки. Люди стикаються з труднощами щоденного життя, розривами сімей, травмами та психологічними проблемами. Забезпечення гідного життя для мігрантів стає завданням як місцевих урядів, так і гуманітарних організацій.

5. Спільні зусилля та мирне вирішення конфліктів:

Остаточним рішенням для міграційних проблем під час війни є мирне врегулювання конфліктів. Міжнародні спільноти повинні спільно працювати на забезпечення миру та стабільності, щоб запобігти масовим міграційним рухам та гуманітарним кризам.

У заключенні, міграційні процеси під час війни визначаються складними взаємодіями політичних, економічних та гуманітарних факторів. Розуміння цих процесів дозволить нам краще працювати над розв'язанням глобальних проблем і забезпечити гідне майбутнє для тих, хто стає жертвою воєнних конфліктів. Дякую за увагу

Список використаних джерел:

1. Війна загострила демографічні проблеми України URL: <https://www.dw.com/uk/padinna-narodzuvanosti-starinna-naselenna-obezludnenna-vijna-zagostrila-demograficni-problemi-ukraini/a-67793277>
2. Демографія війни: хто відбудує повоєнну Україну. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/905422.html>
3. URL: <https://chat.openai.com/>

***Annotation.** Demographic processes in the conditions of war are characterized by complexity and impact on various aspects of the population. The article examines the influence of armed conflict on birth rates, mortality, migration processes, and population structure.*

***Keywords:** demography, war, birth rate, mortality, migration, population structure.*

ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

*Самойленко Валерія,
студентка третього курсу спеціальності 081 «Право»,
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: Жолудєва Вікторія,
к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті проаналізовано правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб у збройних конфліктах. Визначено ключові питання, які зіграли роль у правовому статусі біженців та внутрішньо переміщених осіб.

***Ключові слова:** правовий статус, біженці, внутрішньо переміщені особи, збройний конфлікт, статус біженця, правовий статус внутрішньо переміщеної особи.*

Актуальність. Протягом останніх років увага всієї світової спільноти, включаючи органи державної влади різних країн світу та різноманітні міжнародні організації, зосереджується на забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. Вперше термін “біженець” був введений у міжнародне право після Першої світової війни, що викликало необхідність у належній правовій регламентації статусу біженців, їх прав та обов'язків.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про статус біженців (1951 р.) стала універсальним і основним міжнародним документом, що закріплює

визначення поняття “біженець” у міжнародному праві. В Україні поняття “біженець” закріплено у Законі “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту” від 08.07.2011. Біженець - це особа, яка боїться стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або, не маючи громадянства і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї. Частіше за все біженці з'являються внаслідок військових конфліктів (як міжнародних, так і внутрішніх). Феномен біженців визначається, насамперед, примусовою і небажаною для громадянина зміною місця (країни) свого проживання.

Тому важливо визначити правовий статус таких осіб, як біженці та внутрішньо переміщені особи, оскільки державна політика стосовно цієї категорії осіб є ключовою для зміцнення міжнародного авторитету України, що підтверджує її зобов'язання щодо поглиблення міжнародного співробітництва та інтеграції в європейське співтовариство.

Такою проблемою займалися такі науковці: Ніколенко Л.М., Михайловський В.І., Басова І.С., Безпалова О.І., Буткевич О.А., Афанасьєв А.А. та ін.

Мета статті полягає в аналізі діючого законодавства, яке регулює правовий статус біженців і внутрішньо переміщених осіб в Україні, визначенні основних ознак цих категорій осіб та виявленні основних проблем у законодавстві України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2014 року, в Україні стали актуальними проблеми, пов'язані з розширенням прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Вирішення цих проблем вимагає спільних зусиль з боку саміх ВПО, уряду та міжнародної спільноти.

Забезпечення поваги та захисту прав людини є ефективним способом вирішення проблем біженців (а також ВПО) та запобігання їх виникненню.

Не слід плутати поняття “біженець” і “внутрішньо переміщена особа”, оскільки вони відрізняються за змістом, правами та обов'язками, які накладаються на ці категорії осіб. Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру[1]. А біженці, подібно до інших груп населення (громадян країни перебування, іноземців, осіб без громадянства), мають право на користування всіма універсальними правами людини, які зафіксовані на міжнародному рівні.

Згідно Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” статті 9 ч. 1, ВПО має право на:

- єдність родини;
- сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення;
- інформацію про долю та місце знаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів;
- безпечні умови життя і здоров'я;
- достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод;
- створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання;
- оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення ВПО (містечках із збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо) за відповідними тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення;
- забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом 6 місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено;
- сприяння у переміщенні її рухомого майна;
- сприяння у поверненні на попереднє місце проживання;
- відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку (у період дії воєнного стану);
- забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;
- надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;
- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;
- отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

-проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування;

-безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;

-отримання гуманітарної та благодійної допомоги;

-інші права, визначені Конституцією та законами України[2].

У Конвенції про статус біженців (1951 р.) визначені такі основні права біженців, які повинні бути гарантовані державою, на території якої перебуває біженець: право сповідання релігії (ст. 4); право на рухоме та нерухоме майно (ст. 13); право на авторські та промислові права (ст. 14); право на асоціації неополітичного характеру та професійні спілки (ст. 15); право звернення до суду (ст. 16); право на працю за наймом (ст. 17); право роботи на власному підприємстві (ст. 18); право на вибір професії (ст. 19); право на користування системою пайків (ст. 20); право на житло (ст. 21); право на народну освіту (ст. 22); право на отримання урядової допомоги (ст. 23); право на працю та соціальне забезпечення (ст. 24); право вільного пересування та вибору місця проживання (ст. 26); право на отримання посвідчення особи та проїзних документів (ст. 27, 28); право на недискримінаційне оподаткування (ст. 29)[3].

Також основними міжнародними документами, які гарантують дотримання прав біженців нарівні з іншими категоріями населення, є: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (1965 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.); Конвенція про права дитини (1969 р.) та інші[4]. Слід зауважити, що права біженців не є абсолютними і можуть бути обмежені відповідно до встановленого міжнародним законодавством порядку.

Отже, в умовах війни або інших надзвичайних обставин(збройних конфліктах) держава має право приймати тимчасові заходи на користь державної безпеки щодо певної особи, навіть до того, як ця особа визнається біженцем, і визначити подальше застосування цих заходів відповідно до інтересів державної безпеки.

Висновки. Правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб на сьогодні можна схарактеризувати за наступними особливостями і відмінностями від правового статусу інших громадян України:

1)розв'язання питань, пов'язаних із забезпеченням місця проживання для ВПО;

2)надання медичної допомоги ВПО;

3)соціальне забезпечення дітей ВПО у сферах освіти й науки;

4)надання ВПО комплексу соціальних та адміністративних послуг державними органами у встановленому законом порядку щодо будь-яких питань, що стосуються їхніх прав та інтересів;

5)сприяння поверненню ВПО до місця проживання відповідно до державної реєстрації;

6)надання соціальних виплат і соціальної допомоги.

Особливість правового статусу обох груп осіб полягає в тому, що вони змушені були залишити свої місця проживання для уникнення негативних наслідків ситуації у своїх державах. Так як, Україна розпочала роботу в цьому напрямі в умовах відсутності належної

основи, правовий статус біженців і внутрішньо переміщених осіб на сьогодні ще не відповідає реальним потребам. Тому зазначені інститути потребують подальшого покращення та змін.

Список використаних джерел:

1. Права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб.
https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%BA%D0%B8_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1
2. Закон України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” від 20.10.2014 р.
3. Конвенція про статус біженців (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 28.07.1951 р. : станом на 10 січ. 2002 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text.
4. Безпалова О.І. Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві.

Annotation. The article analyzes the legal status of refugees and internally displaced persons in armed conflicts. The key issues that played a role in the legal status of refugees and internally displaced persons are identified.

Key words: legal status, refugees, internally displaced persons, armed conflict, refugee status, legal status of an internally displaced person.

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ДЕРЖАВНОЮ ВИКОНАВЧОЮ СЛУЖБОЮ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Квятковська Дар'я,
студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля,
Котова Любов,
к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства
юридичного факультету СХУ ім. В. Даля

У статті досліджено виконання судових рішень Державною виконавчою службою, визначено поняття виконання судових рішень, досліджено підстави виконавчих документів примусового виконання рішень органами державної виконавчої служби.

Ключові слова: державна виконавча служба, виконання судових рішень, боржник, стягувач, воєнний стан.

Постановка проблеми. Сьогодні невиконання судових рішень в Україні стало фактично національною проблемою. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово відзначав систематичність випадків невиконання або несвоєчасного виконання рішень українських судів, ухвалених на користь заявників. У результаті ЄСПЛ навіть запровадив спеціальну пілотну процедуру прийняття рішень, щоб пришвидшити розгляд таких справ.

Ситуація лише ускладнюється, коли боржником за рішенням суду є держава. Як правило, для багатьох юристів ефективна взаємодія з приватними виконавцями в цьому випадку не дає результатів, оскільки законодавство виключає можливість виконання приватним виконавцем рішень, боржником за якими є держава, державні органи, державні підприємства, установи та організації. Крім того, в Україні продовжують діяти численні мораторії, що впливає на можливість примусового виконання рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем виконавчого провадження присвячені праці таких вчених: А. Авторгова, Л. Афанасьєвої, І. Бережної, Ю. Білоусова, М. Булгакова, О. Верби-Сидор, Н. Голубєвої, Н. Грабара, Ю. Зайцева, Ю. Юркевича та інших.

Мета статті – дослідити проблемні питання виконання судових рішень Державною виконавчою службою в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В процесі реалізації права на справедливий суд, невід'ємною частиною якого є виконання рішення суду, обов'язковість та порядок виконання якого на всій території України забезпечує держава. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Стаття 1 Закону України «Про виконавче провадження» закріплює, що виконавче провадження, як завершальна стадія судового провадження та примусове виконання рішень інших органів (посадових осіб) – це сукупність дій органів і посадових осіб, визначених у Законі, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, в межах повноважень та у спосіб, визначених Конституцією України, цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до Закону підлягають примусовому виконанню.

Примусове виконання рішень в Україні покладається на Державну виконавчу службу, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України.

Державна виконавча служба України (ДВС України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів України.

Основними працівниками Державної виконавчої служби є державні виконавці, до обов'язків яких входить здійснювати примусове виконання рішень судів та інших державних органів України. Усього в країні налічується приблизно 7 000 державних виконавців, які організовані та контролюються за допомогою адміністративної ієрархії Державної виконавчої служби.

Сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник. Стягувачем є фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ. Боржником є фізична або юридична особа, визначена виконавчим документом. Сторони можуть реалізовувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. Особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням зобов'язаний вчинити певні дії особисто. Участь юридичних осіб у виконавчому провадженні

здійснюється їх керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах повноважень, наданих їм законом, або через представників юридичної особи.

Виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого документу, що видається судом, який розглядав справу як суд першої інстанції. Примусове виконання рішень органами державної виконавчої служби може здійснюватися на підставі таких виконавчих документів:

1) виконавчі листи, видані судами, та накази господарських судів, у тому числі на підставі рішень третейського суду та рішень Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті та Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті та промисловість;

2) постанови та рішення судів у цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

3) судові накази;

4) виконавчі написи нотаріусів;

5) атестації комісій по трудових спорах, які видаються відповідними рішеннями таких комісій;

6) постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

7) постанова державного виконавця про стягнення виконавчого збору, витрат, пов'язаних з організацією і проведенням виконавчих дій та накладення штрафу;

8) рішення інших органів державної влади, якщо їх виконання законом покладено на державну виконавчу службу;

9) рішення Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Виконавчі документи можуть бути пред'явлені до виконання в такі строки:

1. атестація комісій по трудових спорах, судових рішень у справах про адміністративні правопорушення та постанов органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, - протягом трьох місяців;

2. інші виконавчі документи - протягом року;

3. рішення про стягнення періодичних платежів (у справах про стягнення аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, у зв'язку з втратою годувальника тощо) можуть бути пред'явлені до виконання протягом усього строку, за який стягуються платежі. нагороджений.

Послуга включає:

- письмова або усна консультація (рекомендація) спеціаліста щодо замовленої послуги;

- підготовка необхідних документів для звернення до виконавчої служби;

- супровід виконання рішення;

- інші послуги.

У ході надання відповідних юридичних послуг ми здійснюємо як комплексний супровід виконавчого провадження, так і супровід будь-яких його окремих етапів чи дій.

Розуміння того, що в умовах кризової ситуації воєнного стану виникла необхідність вирішення окремих питань щодо діяльності виконавців примусового виконання рішень, призвело до необхідності тимчасово, на період запровадження воєнного стану, встановити правила діяльності виконавців примусового виконання рішень. приватних виконавців та примусове виконання судових рішень та рішень інших органів.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах воєнного стану конституційні права і свободи людини і громадянина, а також права і законні інтереси юридичних осіб можуть запроваджуватися і реалізовуватися в межах межі тимчасових обмежень.

Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності приватних виконавців та примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) на період воєнного стану» встановлено певні обмеження та умови для встановлено примусове виконання рішень приватними виконавцями. Зокрема:

1) зупиняється перебіг строків розгляду Дисциплінарною комісією подань про притягнення приватного виконавця до дисциплінарної відповідальності та прийняття рішення про застосування до приватного виконавця дисциплінарного стягнення до припинення або скасування воєнного стану в Україні;

2) відомості, що підлягають внесенню до Єдиного реєстру приватних виконавців України, у разі відсутності технічної можливості для їх внесення, вносяться Міністерством юстиції України після виникнення такої можливості;

3) не проводяться планові та позапланові перевірки діяльності приватних виконавців. Якщо на день введення воєнного стану позапланова перевірка діяльності приватного виконавця не проводилася, така перевірка проводиться в порядку, встановленому Міністерством юстиції України, після припинення або скасування воєнного стану. закон за письмовою заявою учасника виконавчого провадження щодо рішень, дій чи бездіяльності приватного виконавця;

4) діяльність приватного виконавця може бути зупинена на один місяць на підставі наказу Міністерства юстиції України за поданням керівника структурного підрозділу Міністерства юстиції України, що забезпечує реалізації державної політики у сфері примусового виконання рішень, погоджених не менш як п'ятьма членами дисциплінарної комісії, у разі виявлення ознак грубого порушення (мотивоване обґрунтування тяжкості порушення визначається у тексті постанови). наказ) приватним виконавцем вимог законодавства про примусове виконання рішень при виконанні ним своїх професійних обов'язків. Протягом п'яти робочих днів із дня закінчення зазначеного строку або дня припинення чи скасування воєнного стану Міністерство юстиції України видає наказ про відновлення діяльності приватного виконавця.

Крім того, запроваджується особливий режим здійснення виконавчого провадження всіма суб'єктами примусового виконання рішень. Відповідно до: - про дію постанов державних виконавців про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолодженою зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, спорядженими гумовими або металевими несмертельними снарядами з аналогічними властивостями. призупинено;

- зупиняється вчинення виконавчих дій у виконавчих провадженнях з виконання рішень, боржниками за якими є підприємства військово-промислового комплексу, визначені в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів з'єднання, установи та організації, що входять до складу Збройних Сил України;

- на період дії воєнного стану забороняється примусове вчинення нотаріусами виконавчих написів.

Висновки. Таким чином, можна говорити про створення правового винятку щодо забезпечення дотримання прав людини в складний період воєнного часу, регламентованого чинним законодавством.

Розуміння необхідності застосування принципових змін у воєнний час, водночас, створює негативні наслідки для зловживань щодо дотримання законодавства та виконавчих рішень. Кожне рішення має дві сторони: на кого спрямовано примусове виконання рішення та сторону, яка зацікавлена в такому виконанні рішення. Відповідно, із затвердженням цього правового режиму в умовах воєнного часу було встановлено обмеження прав щодо можливості витребування належного майна та коштів або конфіскації такого майна у неналежних користувачів. Ми маємо глибоке переконання, що проблеми з виконанням рішень, проблеми з забезпеченням приватних виконавців доступом до інформаційних систем, що фактично унеможлиблює їхню діяльність, будуть усунені одразу після перемоги та скасування воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про виконавче провадження / Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів / Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>
3. Про правовий режим воєнного стану / Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Макушев П. В. Державна виконавча служба в Україні: адміністративно-правове дослідження Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Запоріжжя 2017. 535 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07/Makushev_diss.pdf
5. Приймаченко Д. В., Наливайко Л. Р., Кузьміна І. С. Адміністративно-правове забезпечення прав людини у виконавчому провадженні : монографія / Д. В. Приймаченко, Л. Р. Наливайко, І. С. Кузьміна. К.: «Хай-Тек Прес», 2017. 212 с.
6. Сергієнко Н. А. Взаємодія виконавця та працівників поліції у процесі виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб). Підприємництво, господарство і право. 2017.
7. Сергієнко Н. А. Напрямки взаємодії виконавця з банками у виконавчому процесі. Збірник наукових праць «Juris europensis scientia». 2021.

Annotation. *The article examines the execution of court decisions by the State Executive Service, defines the concept of execution of court decisions, examines the grounds of executive documents for the enforcement of decisions by the bodies of the State Executive Service*

Keywords: *state executive service, enforcement of court decisions, debtor, debt collector, martial law.*

СЕКЦІЯ ІІ

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Глущенко Ігор,

студент ІІ курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Татаренко Галина Вікторівна,

к.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного права

СНУ ім. В. Даля

Проведення дослідження зумовлене необхідністю з'ясування правових проблем реалізації нових видів використання праці (в т.ч. нетипової зайнятості) в умовах воєнного стану в Україні з позицій дотримання механізмів захисту прав працівників; дослідження ґрунтується на аналізі законодавства, наукової літератури та актуальних тенденцій у сфері праці.

Ключові слова: робоче місце, захист прав працівників, трансформація, механізми захисту, нетипова зайнятість, воєнний стан, трудове право.

Воєнний стан зумовив зміни організації трудових відносин – 15 березня 2022 р. було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1], який буде діяти впродовж періоду дії воєнного стану і втратить чинність з дня припинення або скасування воєнного стану. Зазначений Закон встановлює обмеження та особливості організації трудових відносин, які опосередковано стосуються і визначення режиму «робочого місця» та механізмів захисту прав працівників.

У рішенні Верховного Суду від 26.10.2022 р. (провадження № 61-8268св22) **робоче місце працівника визначено як «... певна зона, де працівник знаходиться і працює із застосуванням у процесі роботи різних технічних та/або інших засобів. Основою визначення робочого місця є функціональний розподіл праці у взаємозв'язку із засобами праці, що дозволяє розглядати робоче місце як місце докладання робочої сили працівників»** [2] і трудова діяльність працівника здійснюється на робочому місці.

За останнє десятиліття трудове законодавство зіткнулося з проблемою регулювання нових форм використання праці, які стали можливими завдяки розвитку інформаційних технологій. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, цифровізація економіки, глобалізація та робототехніка виробництва призвели до появи принципово нових можливостей у сфері праці як для працівників, так і для роботодавців і дозволяють, з одного

боку – вивільнити працівників і та автоматизувати процеси, з іншого боку – трансформувати звичні фізичні форми робочих місць, перетворивши їх на цифрові, дистанційні тощо. В період глобальних ризиків – пандемії, збройні конфлікти, надзвичайні стани – виконання трудової функції без безпосереднього знаходження на робочому місці набуло ще більшого поширення та унормування.

Слід зазначити, що ці процеси прискорюють появу та поширення незахищеної та нетипової зайнятості. Водночас важливим завданням права і науки є вирішення проблеми забезпечення прав і гарантій працівників, зайнятих у різних формах нетипової зайнятості, які характеризуються нестабільністю та незахищеністю, що негативно впливає на рівень правозастосування та захисту працівників. Повномасштабне вторгнення РФ та введення воєнного стану в Україні в лютому 2022 року створює серйозний виклик для механізмів захисту прав працівників, в результаті чого права та гарантії є обмеженими, тому є необхідність створення нових форм захисту прав працівників, розробки методів і розширення процедур реалізації прав, прав і обов'язків суб'єктів захисту прав працівників. На цьому фоні необхідно досліджувати сучасні механізми захисту прав працівників та оновлювати зміст і характеристики їх елементів з огляду на сучасні зміни у світі праці внаслідок поширення нетипової зайнятості.

Щодо особливостей регулювання здійснення трудової функції на робочому місці під час збройного конфлікту, слід зазначити наступне. Відповідно до ст. 119 КЗпП України «мобілізованим особам, які були призвані на військову службу в особливий період, *гарантується збереження місця роботи (посади) і середнього заробітку*» [3] - тобто існує певна правова фікція – особа має робоче місце та заробіток не дивлячись на фактичне не виконання трудової функції та відсутність на робочому місці. Добровольці ТрО, які підписали контракти *добровольця територіальної оборони*, також мають зазначену гарантію.

Особи евакуйовані, або такі що працювали дистанційно до 24 лютого 2022 р також мають право, якщо роботодавець продовжує існування, працювати на віддаленому робочому місці, якщо специфіка роботи це дозволяє.

Наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу може бути запроваджено надомну роботу без обов'язкового укладення трудового договору про надомну роботу в письмовій формі, якщо є можливість створити для працівника відповідні умови виконання надомної роботи.

Збройний конфлікт створює безліч загроз для нормального виконання трудової функції та комунікації працівника та роботодавця: руйнація підприємства, організації, установи, місця проживання чи виконання віддаленої роботи, відсутність зв'язку, знарядь праці, логістики, вресіті решт окупація територій – може зробити не можливим використання будь якої форми робочого місця. Тому ч.1 ст. 21 КЗпП передбачає, що якщо «працівник втратив зв'язок з роботодавцем (знищення, руйнування приміщення юридичної особи, загибель чи зникнення фізичної особи-підприємця) - роботодавець не має можливості забезпечити працівника необхідними умовами праці, а тому останній не зобов'язаний виконувати свої трудові обов'язки» [3].

Саме через наявність підвищених ризиків спричинення порушень трудових прав працівника необхідно дотримуватися усіх наявних способів та механізмів їх захисту.

Воєнний стан в Україні суттєво вплинув на трудові відносини, зумовивши призупинення дії деяких норм трудового законодавства та запровадження нових норм, спрямованих на захист прав працівників в умовах воєнного часу. Зростання нерівності та дискримінації на ринку праці потребує посилення механізмів захисту прав вразливих груп працівників, таких як жінки, люди з інвалідністю, молодь, етнічні меншини тощо. Право особи на захист своїх прав і законних інтересів у сфері праці закріплено в Основному Законі України. Відповідно до частин 1 і 2 ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право на оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Глобалізація та інтеграція України у світове співтовариство обумовлює необхідність гармонізації українського трудового законодавства з міжнародними стандартами та передовим досвідом інших країн. Трансформація механізмів захисту прав працівників в Україні проявляється у активному внесенні змін до законодавства та пошуку шляхів вдосконалення інституційних механізмів, правопросвітництві тощо. Зокрема, активізується діяльність органів державного нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства, розвивається система соціального партнерства, удосконалюються судові механізми захисту прав працівників. Зростає рівень знань працівників про свої права та механізми їх захисту, що дає їм можливість ефективніше відстоювати свої інтереси. Використання нових інформаційних та комунікаційних технологій відкриває нові можливості для захисту прав працівників, наприклад, електронне подання скарг, онлайн-консультації, мобільні додатки для захисту прав тощо.

Незважаючи на значний прогрес у сфері захисту прав працівників, залишаються актуальними й деякі проблеми:

Нечіткість та неоднозначність деяких норм законодавства призводить до їх неоднозначного трактування та суперечливої судової практики. Недостатній рівень правової обізнаності деяких працівників, особливо у сфері нових форм зайнятості, робить їх вразливими до порушення їхніх прав.

Неефективність роботи деяких органів державного нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства призводить до того, що порушення прав працівників часто залишаються безкарними. Невідповідність рівня соціального захисту сучасним викликам ринку праці потребує його вдосконалення.

Таким чином, можна зробити висновок, що Україна, в умовах воєнного стану, змушена частково призупинити дію деяких статей «Європейської конвенції з прав людини» [4] та «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» [5]. Це стосується: статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), статті 10 (свобода вираження поглядів), статті 11 (свобода зібрань та об'єднання) Європейської конвенції з прав людини; статті 1 (захист права власності), статті 2 (право на освіту), статті 3 (право на вільні вибори) «Додаткового протоколу до Конвенції»; статті 2 (свобода пересування) «Додаткового протоколу №4» до Конвенції; статті 12 (свобода пересування і свобода вибору місця проживання), статті 17 (захист приватного і сімейного життя, недоторканність житла, таємниця кореспонденції, честь і репутація), статті 19 (свобода вираження поглядів), статті 21 (свобода мирних зборів), статті 25 (право на участь у веденні державних справ) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Важливо зазначити, що згідно зі ст. 64 Конституції України [6], ці обмеження прав і свобод мають тимчасовий характер та не можуть стосуватися таких основоположних прав, як право на життя, свободу від катувань, заборона рабства і торгівлі людьми, право на справедливий суд тощо. Вжиті заходи спрямовані на забезпечення національної безпеки та оборони України в умовах воєнного стану. Після закінчення воєнних дій Україна зобов'язана відновити дію всіх прав і свобод, які були тимчасово обмежені.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Рішення Верховного Суду від 26.10.2022 р. (провадження № 61-8268св22) URL:<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107050426&red=10000362f052db832ba80a7b774bb5edb22975&d=5>
3. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

***Annotation.** Conducting a study of the conditioned need to clarify the legal problems of the implementation of new types of labor (including atypical employment) in the conditions of martial law in Ukraine from the standpoint of supporting mechanisms for the protection of workers' rights; the study is based on the analysis of legislation, scientific literature and current trends in the field of labor.*

***Keywords:** workplace, protection of workers' rights, transformation, protection mechanisms, atypical employment, martial law, labor law.*

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ,
ЧАСУ ВІДПОЧИНКУ І РОБОЧОГО ЧАСУ
У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА**

*Волченко Даріна,
студентка 5 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету ЧНУ ім. Петра Могили*

У статті проаналізовано трудове законодавство Федеративної Республіки Німеччина з питань виникнення, зміни та припинення трудових відносин. Досліджено зміст трудового договору, його види, сторони, а також форму укладення. Проаналізовано особливості правового регулювання робочого часу та часу відпочинку згідно з чинним німецьким законодавством.

***Ключові слова:** трудове законодавство, трудові відносини, трудовий договір, час відпочинку, робочий час, зарубіжний досвід, досвід країн ЄС.*

Забезпечення та реалізація прав і свобод громадян, у тому числі й права на працю, є основою будь-якої правової, демократичної та соціальної держави. Саме таким шляхом йде Україна, поступово впроваджуючи в національне трудове законодавство європейські стандарти праці. Проте гармонізація трудового законодавства України до правових норм ЄС передбачає досить складний і тривалий процес, який зумовлений специфікою правових систем України та Європейського Союзу і який потребує дослідження та впровадження саме позитивного досвіду країн-членів Євросоюзу.

Зразковим є досвід ФРН, як держави, що характеризується високими стандартами у галузі трудових відносин та збалансованістю інтересів роботодавців та найманих працівників. Саме система трудових відносин на умовах трудового договору в ФРН визнана основою формування європейської (континентальної) моделі відносин у сфері праці.

На відміну від України, у ФРН не існує єдиного кодифікованого акту, яким би регулювалися усі питання, пов'язані із трудовими відносинами. Законодавство Німеччини, що регулює відносини у сфері праці, є досить розгалуженим та включає в себе велику кількість законів, зокрема Конституцію ФРН, Цивільний Кодекс ФРН, Закон про нормативні умови праці для закордонних працівників, Закон про захист від необґрунтованого звільнення, Закон про мінімальний строк відпустки для найманого працівника, Закон про захист суттєвих умов, що застосовуються у трудових правовідносинах тощо [1, с. 109].

Основою виникнення, зміни та припинення трудових відносин в Німеччині виступає трудовий договір. У нормативно-правових актах ФРН не існує єдиного поняття «трудоий договір», проте ст. 105 Закону про промисел зазначає, що роботодавець і найманий працівник можуть вільно домовитися про укладення, зміст і форму трудового договору [2]. Проаналізувавши ст. 611 Цивільного кодексу ФРН, можна зробити висновок, що трудовим договором у ФРН вважається угода між працівником і роботодавцем про надання послуг, яка визначає права та обов'язки кожної зі сторін та ґрунтується на чинних нормах німецького права [3].

У трудовому праві Німеччини діє принцип свободи договору, який установлює, що сторони вільні включати в трудовий договір усі питання, що стосуються діяльності працівника на даному підприємстві. Умови трудового договору включають місце виконання роботи,

обов'язки працівника й опис роботи (Tätigkeit), оплату праці (Arbeitsvergütung), робочий час (Arbeitszeit), відпустку (Urlaub), період повідомлення про майбутнє звільнення (Kündigung) [3].

Поняттю сторін в трудових відносинах законодавство ФРН не надає чіткого визначення, проте прийнято називати дві сторони – роботодавця та найманого працівника. Розділ 8 «Про договір про надання послуг» ЦК ФРН містить положення про роботодавця, де визначає його як сторону отримувача послуг. Роботодавцем може виступати як фізична, так і юридична особа, яка надає найманому працівникові роботу, діє на підставах трудових правовідносин та наділена правом директиви. У розумінні ст. 613 ЦК ФРН, найманим працівником є особа, що зобов'язується виконувати встановлену для нього роботу та є залежною від роботодавця. За загальним правилом, працівник закріплюється за певною організацією чи підприємством. Він має право бути постійно забезпеченим роботою та його права, зазвичай, захищаються об'єднаною німецькою профспілкою [3]. Поняття «найманий працівник» включає в себе таких суб'єктів, як робітники (Arbeiter), службовці (Angestellte) та особи, що отримують професійне навчання (Berufsausbildung).

За рівнем зайнятості трудові відносини у ФРН поділяються на три основні види: договір про повну зайнятість (Vollzeitarbeitsvertrag), договір про часткову зайнятість (Teilzeitarbeitsvertrag) та договір про мінімальну зайнятість (Minijob). Трудовий договір про повну зайнятість (Vollzeitarbeitsvertrag) може бути укладений як на визначений строк (Befristeter Arbeitsvertrag), так і безстроково (Unbefristeter Arbeitsvertrag) [4]. Унікальною формою трудового договору в Німеччині є договір про мінімальну зайнятість (Minijob), згідно з яким працівник або працевлаштовується на невеликий проміжок часу, або не може заробляти більше ніж встановлену мінімальну суму заробітку на місяць, яка наразі становить 538 євро [5, с. 7].

Переважає більшість трудових договорів, у відповідності з німецьким законодавством та практикою, укладається у письмовій формі. Тим не менше допускається укладення трудового договору і в усній формі, однак все одно сторони повинні зафіксувати окремі положення такого договору у письмовій формі. Крім того, строкові трудові договори обов'язково укладаються письмово. Якщо письмова форма строкового трудового договору не дотримана, то такий договір буде вважатися укладеним на невизначений строк. Порядок укладення строкового трудового договору регулюється Актом про неповну та обмежену зайнятість. Зазначеним Актом допускається укладення строкових трудових договорів лише на визначених у п. 14 підставах [6].

Важливим фактором при виникненні трудових відносин є те, що при укладенні трудового договору з працівником, роботодавець зобов'язаний отримати згоду від союзу працівників, якщо він створений на підприємстві, в установі чи організації. Під час вступу до трудових відносин на базі трудового договору, роботодавець зобов'язаний протягом першого місяця роботи надати працівникові документ, у якому містяться основні умови його роботи, а саме початок і кінець робочого дня, основні трудові функції, розмір заробітної плати, тривалість відпустки та розірвання трудового договору відповідно до ст. 2 Закону про доведення умов зайнятості [7].

Аналіз змісту трудового законодавства ФРН дозволяє виокремити певні мінімальні трудові гарантії для працівників. Так, Закон про робочий час передбачає граничну тривалість

робочого дня, що не може перевищувати 8 годин. За загальним правилом в Німеччині встановлений 5-денний робочий тиждень, проте законом допускається застосування 6-денного робочого тижня. Тривалість робочого часу залежить від виду трудового договору, що укладений з працівником. Так, якщо з працівником укладено трудовий договір про повну зайнятість (Vollzeitarbeitsvertrag), тривалість робочого часу становить 40 годин на тиждень. У випадку укладення договору про неповну зайнятість (Teilzeitarbeitsvertrag), тривалість робочого часу не може перевищувати 30 годин на тиждень. Якщо з працівником укладено договір про короткострокову зайнятість (Minijob), тривалість робочого часу не може перевищувати 5 годин на тиждень [8].

Неповнолітнім працівникам, що досягли 15-річного віку, дозволяється укладати трудові договори про повну зайнятість, проте за тої умови, що підліток не відвідує школу. Неповнолітнім працівникам віком від 13 до 15 років дозволяється виконувати лише легку роботу протягом 2 годин день, за згодою батьків чи опікунів.

Тривалість перерви протягом робочого дня становить 30 хвилин, якщо робоча зміна триває більше 6 годин. Якщо робоча зміна триває понад 9 годин, працівник має право на 45-хвилинну перерву. Неповнолітні працівники після 4 годин роботи мають право на 30-хвилинну перерву, а після 6 годин роботи – на 60-хвилинну перерву, незалежно від тривалості робочої зміни.

Мінімальна заробітна плата в Німеччині, так званий Mindestlohn, згідно з Федеральним законом про мінімальну заробітну плату, обчислюється погодинно і у 2024 році становить 12,41 євро на годину брутто. Варто зазначити, що у ФРН є певні категорії робітників, які за годину своєї праці отримують меншу офіційну мінімальну зарплату. До таких категорій за законом віднесені наступні: вантажники та пакувальники, що є неповнолітніми найманими робітниками без професії, підприємці та працівники вдома, практиканти післядипломної практики або працівники зі стажем роботи не менше 3 місяців, а також члени волонтерських соціальних програм [9].

Відпусткою, згідно з Законом про мінімальну відпустку для працівників, є час дозволеної відсутності працівника на робочому місці, впродовж якого його трудовий договір продовжує діяти. Вищезазначеним нормативно-правовим актом закріплено тривалість щорічної відпустки, яка надається всім робітникам та службовцям, та становить 24 робочі дні. Законом ФРН про охорону праці молоді передбачено щорічну оплачувану відпустку для підлітків до 15 років тривалістю до 30 робочих днів, до 16 років – 27 робочих днів, до 18 років – 25 робочих днів. Якщо після шести місяців безперервної роботи працівник звільняється, він має право на відпустку тривалістю в 1/12 частину річної відпустки, помноженій на число фактично відпрацьованих повних місяців. Особливістю законодавства ФРН є те, що роботодавець зобов'язаний вручити працівнику свідоцтво про надання відпустки [10].

Працівник має право всі дні відпустки використати відразу, або поділити свою відпустку на частини, однак одна з них обов'язково повинна тривати не менше 12 днів. Відпустка може переноситися і на інший рік, лише за виробничої необхідності, або з інших поважних причин. Щорічна відпустка, яка не була використана працівником протягом попереднього року повинна бути взята ним протягом перших трьох місяців наступного року. У випадку, якщо відпустка не може бути надана з причини звільнення працівника, вона відшкодовується у грошовому еквіваленті.

Окремим розділом Закону про мінімальну відпустку для працівників регулюється питання захворювання працівника під час відпустки. Так, якщо працівник під час відпустки захворіє, то підтверджені медичним свідоцтвом дні непрацездатності вираховуються із тривалості чергової відпустки.

За наявності високорозвиненого трудового законодавства важливу регулятивну функцію виконують колективні договори (особливо генеральні угоди між громадськими організаціями профспілок та роботодавців). За цими угодами (Tarifverträge) передбачені пільгові розрахунки тривалості відпустки. Діє так званий Grünstigkeitsprinzip, принцип зручності. Так, тарифна угода для громадської служби (Tarifvertrag für den öffentlichen Dienst) встановлює 30 робочих днів відпустки [11].

Особливо актуальним у сучасних умовах є дотримання гарантій реалізації права на працю щодо недопущення незаконних звільнень. Основним актом правового регулювання захисту від незаконних звільнень згідно з німецьким законодавством є Акт про захист від звільнення, який встановлює загальні юридичні гарантії права на працю на етапі припинення трудового договору [12].

Узагальнено підстави припинення трудового договору за законодавством Німеччини можна класифікувати на три групи: звільнення у загальному порядку (після закінчення строку попередження про припинення трудового договору); звільнення за виняткових обставин (негайне звільнення, або зі скороченим строком попередження); звільнення за взаємною згодою (у строки і на умовах, визначених роботодавцем і працівником) [3].

Правове регулювання юридичних гарантій реалізації права на працю на етапі припинення трудового договору в Німеччині передбачає обов'язкове попередження працівника у строки, встановлені законодавством або договором. Цивільний кодекс Німеччини передбачає, що роботодавець зобов'язаний письмово попередити працівника, який пропрацював менше двох років, про припинення трудового договору не менше ніж за чотири тижні. Якщо стаж роботи становить понад два роки, то попередити потрібно за один місяць, понад п'ять років - за два місяці, понад вісім - за три місяці тощо. Якщо ж особа пропрацювала понад двадцять років, то строк попередження про припинення трудового договору становитиме не менше семи місяців. Строк попередження про припинення трудового договору з випробуванням становить два тижні, а максимальний строк випробування - шість місяців [3].

Отже, досвід правового регулювання трудових відносин, що базуються на трудовому договорі, ФРН є корисним для України передусім в аспекті диференціації трудових відносин за тривалістю фактично відпрацьованого найманим працівником робочого часу. Окрім цього, Україні слід врахувати досвід Німеччини щодо нормативно-правового регулювання права на відпустку, зокрема в аспекті непрацездатності працівника під час відпустки та встановлення пільгової тривалості щорічної відпустки для окремих категорій працівників на рівні колективного договору. Вважаємо також за доцільне запозичити практику ФРН щодо застосування договорів про мінімальну зайнятість, оскільки це може сприяти зменшенню рівня безробіття.

Список використаних джерел:

1. Заболотна Н. Я. Інститут трудового договору в Німеччині: порівняльна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 108-110.
2. GewO - nichtamtliches Inhaltsverzeichnis. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/gewo/> (дата звернення: 11.04.2024).
3. BGB - nichtamtliches Inhaltsverzeichnis. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (дата звернення: 13.04.2024).
4. Tran D. Welche Vertragsarten gibt es im Arbeitsrecht?. *Workforce management software*. URL : <https://www.shiftbase.com/de/blog/vertragsarten-im-arbeitsrecht> (дата звернення: 14.04.2024).
5. Riphahn R. Subventionen für „kleine Jobs“. *AStA Wirtsch Sozialstat Arch*. 2024. № 2. С. 6-8.
6. TzBfG - Gesetz über Teilzeitarbeit und befristete Arbeitsverträge. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/tzbfhg/BJNR196610000.html> (дата звернення: 16.04.2024).
7. NachwG - Gesetz über den Nachweis der für ein Arbeitsverhältnis geltenden wesentlichen Bedingungen. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/nachwg/BJNR094610995.html> (дата звернення: 18.04.2024).
8. ArbZG - Arbeitszeitgesetz. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/arbzg/BJNR117100994.html> (дата звернення: 18.04.2024).
9. MiLoG - Gesetz zur Regelung eines allgemeinen Mindestlohns. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/milog/BJNR134810014.html> (дата звернення: 19.04.2024).
10. BUrIG - nichtamtliches Inhaltsverzeichnis. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/burlg/> (дата звернення: 19.04.2024).
11. Tarifvertrag für den öffentlichen Dienst (TVöD). *Bundesministerium des Innern und für Heimat*. URL : <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/oeffentlicherdienst/tarifvertraege/tvoed.html> (дата звернення: 12.05.2024).
12. KSchG - Kündigungsschutzgesetz. *Bundesministerium der Justiz*. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/kschg/BJNR004990951.html> (дата звернення: 20.04.2024).

Annotation. *The article analyzes the labor legislation of the Federal Republic of Germany on the issues of establishment, modification and termination of labor relations. The content of the labor contract, its types, parties, and form of conclusion are investigated. The author analyzes the peculiarities of legal regulation of working time and rest time under current German legislation.*

Keywords: *labor law, labor relations, labor contract, rest period, working time, foreign experience, experience of EU countries.*

ЩОДО ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ ТА ЄС

*Донченко Анастасія,
студентка 2 курсу, спеціальність 081 «Право»
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Науковий керівник: Конопельцева Олена Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У науковій публікації здійснено аналіз чинного законодавства України у сфері персональних даних та відзначено відсутність чіткого переліку відомостей про фізичну особу, що є персональними даними, задля можливості застосування положень закону до різноманітних ситуацій. Також звернуто увагу на відсутності в Кодексі законів про працю України норм, що регламентують питання захисту персональних даних. Водночас зауважено про наявність таких норм в проекті Трудового кодексу України, які потребують подальшого удосконалення. В цьому аспекті наголошено на важливості ухвалення нового закону, покликаного привести сферу захисту персональних даних, зокрема, у сфері праці, до вимог європейського законодавства і практики ЄСПЛ. Наголошено на важливості вирішення питання захисту персональних даних в умовах воєнного стану та триваючої війни з урахуванням норм законодавства, що діють саме під час воєнного стану.

Ключові слова: працівник, персональні дані, персональні дані працівника, захист персональних даних.

Сучасний світ характеризується цифровізацією, яка в різний спосіб впливає на темпи технічного розвитку і має наслідком зростання потреб в збиранні, обробці і передачі персональних даних у різних сферах суспільного життя, в тому числі у сфері регулювання праці.

На перший погляд захист персональних даних працівника – це питання, які відносяться до актуальних, якщо ти є юристом, або співробітником відділу кадрів, або HR-менеджером. Однак, це питання набуває більшої актуальності для розуміння всіма працівниками в умовах активного розвитку новітніх комунікаційних засобів цифрових технологій, а також підсилюється в сучасних умовах воєнного стану. Саме в цей період працівник стикається з проблемою або обмеженого доступу, або навпаки, витоку персональних даних, або, навіть випадків випадкового знищення, втрати даних, незаконної їх обробки тощо.

Ці питання є актуальними не тільки в Україні, але і во всьому світі. Тому досліджуючи питання визначення терміну «персональні дані», захисту персональних даних працівника, і навіть проблемного аспекту щодо передбаченої відповідальності ми проаналізуємо національне та європейське законодавство, яке регулює ці аспекти. Підґрунтям нашого дослідження також стануть праці таких науковців, як С. Венедіктов, Г. Виноградова, В. Головченко, М. Іншин, М. Клемпарський, О. Конопельцева, Т. Красюк, О. Легка, К. Мельник, О. Середа, Г. Чанишева, О. Ярошенко та інші.

Законодавче забезпечення захисту персональних даних працівників в Україні складають Конституція України, Закони України «Про захист персональних даних», «Про інформацію», рішення Конституційного Суду України, кодифікаційні акти тощо. Так, серед основних прав та свобод людини стаття 32 Основного Закону України визначає, що «ніхто не може зазнавати

втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [1, ч.1, 2 ст. 32].

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] передбачає, що органи державної влади не можуть втручатись у здійснення права на повагу до приватного і сімейного життя, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Спеціальним законом, який регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних є Закон України «Про захист персональних даних» [3, ст. 1]. Цей Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів.

Звертаючись до визначення поняття «персональні дані» проаналізуємо національну нормативну базу.

Так, статтею 11 Закону України «Про інформацію» визначено, що «персональні дані» це теж саме, що «інформація про фізичну особу», тобто відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [4, ст. 11]. Частиною другою статті 11 цього передбачено недопущення «збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження» [4, ст. 11].

В статті 2 Закону України «Про захист персональних даних» міститься схоже визначення поняття персональних даних, як «відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [3, ст. 11].

Офіційне тлумачення частинам першій та другій статті 32 Конституції України надано Конституційним Судом України у рішенні від 20.01.2012 р. №2-рп/2012 [5]. Зокрема, рішенням встановлено, що: «інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) - це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або

органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини».

В законодавстві України відсутній чіткий перелік особистих даних про фізичну особу, що є персональними даними, задля можливості застосування положень закону у різних ситуаціях, включаючи обробку таких даних у базах даних та картотеках, які можуть виникнути у майбутньому внаслідок змін у технологіях, суспільному житті та інших сферах.

Звертаючись до норм трудового законодавства, зокрема частини другої статті 24 Кодексу законів про працю України, вбачаємо, що «при укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку (у разі наявності) або відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а у випадках, передбачених законодавством, - також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я, відповідний військово-обліковий документ та інші документи» [6, ст. 24].

У контексті цього, особисті дані працівника, що містяться у його паспорті чи інших документах, що посвідчують особу, у трудовій книжці, документах про освіту (зазначаючи спеціальність та кваліфікацію), документах про стан здоров'я та інших документах, які надаються при укладенні трудового договору, обробляються володільцем бази персональних даних у відповідності до положень Статті 24 Кодексу законів про працю України. Ця обробка здійснюється виключно з метою виконання повноважень володільця бази персональних даних у рамках правовідносин, що виникають між ним та працівником на основі трудового договору (контракту).

Таким чином, інформація про працівників є базою персональних даних, оскільки, особові справи, трудові книжки, копії паспортів, документів про освіту зберігаються та обробляються роботодавцем.

Для визначення поняття, також звернемось до думок вчених та наукових підходів щодо визначення категорії «персональні дані» та «персональні дані працівника». Так, Г. Виноградова зазначає, що «персональні дані – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про фізичну особу» [7, с. 176]. Аналізуючи цей термін та національне законодавство такі вчені, як: О.Г. Середа та Т.В. Красюк влучно вказують в цьому аспекті на застосування «узагальненого підходу» [8, с. 191]. Також шановні вчені розділяють позицію О. Бреля, який вважає, що наведене у Законі України «Про захист персональних даних» визначення персональних даних, незважаючи на відповідність міжнародній практиці, не є вичерпним і не дає чітких критеріїв того, які саме дані про фізичну особу можна вважати персональними [9, с. 220].

Якщо звернутися до європейських стандартів, то ще у 1981 році на рівні Ради Європи було визначено поняття «персональні данні». Так, вперше у Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28 січня 1981 року № 108 визначено, що «персональні дані - це інформація, що стосується конкретної особи або такої особи, яка може бути ідентифікована» [10]. Як бачимо, в національне законодавство було імплементовано цю європейську норму та закріплено відповідне визначення поняття на рівні закону.

Підтримуємо позицію вчених-юристів щодо визначення ролі цього важливого європейського акту. Так, на думку М. Брижко, А.І. Радянської та М.Я. Швець «це є перший та єдиний міжнародний договір щодо захисту персональних даних, з моменту якого «захист

персональних даних виокремився у самостійний вид діяльності» [11, С. 22.]. Дійсно, Конвенція РЄ від 1981 р. до сьогодні визначає та закріплює міжнародні принципи прав і свобод людини щодо захисту персональних даних, що вважається важливим світовим правовим стандартом у сфері захисту персональних даних.

Також аналізуючи поняття «персональні дані» необхідно звернути увагу на думку О.Г. Середа та Т.В. Красюк, які зауважують, що «в існуючих визначеннях поняття «персональні дані» в основу покладений термін «ідентифікація» [8, с. 191]. Ідентифікація (від лат. Identifico – «ототожнюю») означає визначення відповідності предмета, біологічного організму, особи (юридичної, фізичної), певним, конкретним, лише їм властивим ознакам. Ідентифікація особи – визначення за допомогою спеціальних методів тотожності суб'єкта, конкретній особі [12, с. 488].

Якщо звернутися до ст. 3 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», то «ідентифікація особи – це встановлення особи шляхом порівняння наданих даних (параметрів), у тому числі біометричних, з наявною інформацією про особу в реєстрах, картотеках, базах даних тощо» [13, ст. 3].

Можемо констатувати, що головною проблемою у сфері захисту персональних даних в Україні залишається відсутність в національному законодавстві актів, які б забезпечували належний рівень захисту персональних даних в Україні у відповідності до оновлених міжнародних стандартів у цій сфері.

В той же час, у відповідності до п. 11 Плану заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, затвердженого 25 жовтня 2017 р., Україна має вдосконалити законодавство про захист персональних даних з метою приведення його у відповідність до GDPR [14].

Як зазначає О. Легка, на цьому етапі розвитку держави однією з головних задач є визначення напрямків правового регулювання та створення правових гарантій, що забезпечать можливість самореалізації суб'єктів в інформаційній сфері. З цією метою, на думку дослідниці, необхідно систематизувати та кодифікувати національне законодавство відповідно до норм європейського законодавства та міжнародного права; розробити єдиний нормативно-правовий акт, який на законодавчому рівні врегулював би збір, обробку, захист та передачу інформації на зразок GDPR; привести понятійний апарат у відповідність до міжнародного законодавства; передбачити обов'язкову сертифікацію на захист інформації; розробити технології криптографії/кодування; посилити відповідальність за порушення захисту інформації про персональні дані. [15, с. 78].

Підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна погодилась на співробітництво з ЄС з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів, зокрема відповідних документів Ради Європи, як це передбачено статтею 15 Угоди. Важливим документом в аспекті захисту персональних даних стало прийняття Європейським Союзом 26 квітня 2016 р. (набув чинності 25 травня 2018 р.) Загального регламенту із захисту персональних даних (General Data Protection Regulation – GDPR) [16], який покликаний створити єдиний правовий режим персональних даних та забезпечити їх обробку системою базових принципів. GDPR визначає «персональні дані» як будь-яку інформацію, що стосується фізичної особи, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати («суб'єкт даних»). Слід зазначити, що цей документ виявився значним кроком у підвищенні рівня захисту персональних даних у країнах-членах

ЄС, а також відкрив можливість застосування встановлених ним санкцій до підприємств поза межами ЄС, включаючи українські. Згідно з регламентом, збір інформації про працівника повинен обмежуватися даними, які є необхідними та відповідними з огляду на обсяг трудових прав та обов'язків особи. Іншими словами, роботодавець може обробляти персональні дані працівників лише у разі реальної необхідності та наявності достатніх правових підстав.

Варто зауважити, що з метою виконання Україною своїх зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС, на розгляд до Верховної Ради України 07 червня 2021 року було подано проект Закону про захист персональних даних за № 5628 [17], метою якого є виконання Україною своїх зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС. Серед позитивних кроків в цьому аспекті можна навести такі: деталізація визначень і процедур; спрямованість на рішення ЄСПЛ; запровадження принципу “захист персональних даних за проектуванням і за замовчуванням”; права суб'єктів персональних даних та обов'язки контролера й оператора визначені доволі конкретно; добре регламентовано дії контролера у випадку витоків даних (data breach); деталізовано ознаки згоди, питання цілей обробки даних.

Вище ми вказували норми трудового законодавства, які вказують на певні персональні дані працівника, зокрема, при оформленні трудових відносин. Однак, жодна стаття КЗПП України не містить терміну «персональні дані працівника», або «захист персональних даних працівника». Не має також визначених гарантій щодо захисту персональних даних працівника в трудових відносинах.

Однак такі визначення надають вчені-трудовики, зокрема Г.І. Чанишева та Р.І. Чанишев вказують, що персональні дані працівника - це «такі дані як інформація, необхідна роботодавцю у зв'язку з трудовими відносинами, що стосується конкретного працівника та пов'язана з його професійною кваліфікацією, діловими, професійними якостями. Ця інформація стосується також вимог, що можуть бути висунуті до працівника у зв'язку з характером роботи» [18, с. 171].

К.М. Мельник, аналізуючи статтю 24 КЗПП України, вказує, що персональні дані працівника охоплюють будь-яку інформацію, яка стосується конкретної фізичної особи, що працює на основі трудового договору, та була надана роботодавцю або зібрана ним відповідно до вимог законодавства. Це може включати дані про вік, дату та місце народження, громадянство, ідентифікаційний номер облікової картки платника податків, історію трудової діяльності, стан здоров'я, рівень освіти, мовні навички та сімейний стан. [19, с. 34].

При аналізі наукових підходів, на нашу думку, важливим є те, що вчені вказують на такі важливі характеристики, як то: інформація про фізичну особу, яка працює за трудовим договором; або пов'язана з його професійною кваліфікацією, діловими, професійними якостями. Тобто вчені наділяють більш загальне визначення «персональні дані» ознаками, які притаманні саме сфері трудових відносин, тобто конкретизують його саме для працівника як суб'єкта цих відносин у сфері праці.

В аспекті захисту персональних даних працівника важливим є те, що робить з цими даними роботодавець - чи має він згоду, чи не витребує більше інформації, аніж є необхідним для виконання трудової функції. Звісно, правовою умовою для обробки роботодавцем персональних даних працівника має бути згода працівника, однак це правило майже не застосовується щодо трудових відносин. До бази даних роботодавців потрапляє великий масив персональних даних працівника, як-то: прізвища, імена, по-батькові, дати народження, адреси реєстрації та фактичного перебування, телефони, номери банківських рахунків, дані про зарплату, довідки ВПО тощо. Звісно, без цієї необхідної інформації роботодавець не зможе

реалізувати свої обов'язки за трудовим договором, зокрема, щодо виплати заробітної плати. Тому обробка персональних даних працівника має здійснюватися роботодавцем, але лише у разі фактичної необхідності та за наявності правових підстав.

На сьогодні через повномасштабне вторгнення РФ та запровадження воєнного стану в Україні склалася надзвичайна ситуація, що дозволяє запровадити тимчасові відступи від зобов'язань, зокрема під час воєнного стану підставами для обробки, збирання та передачі персональних даних є дозвіл на обробку персональних даних, наданий володільцю персональних даних відповідно до закону виключно для здійснення його повноважень (п.п. 2, 5 ч.1 ст.11 Закону «Про захист персональних даних») [3], а також необхідність виконання обов'язку володільця персональних даних, що передбачений законом. Однак, стан законодавчого регулювання захисту персональних даних працівників залишається вкрай незадовільним, через відсутність в нормах трудового законодавства спеціальних положень, що врегульовують ці питання.

На нашу думку, позитивним кроком в цьому напрямку є наявність в проєкті Трудового кодексу України окремих норм, які стосуються захисту персональних даних працівника, хоча вони потребують удосконалення.

Зазначимо, що намагання законодавця ухвалити новий закон про захист персональних даних, свідчить про необхідність приведення внутрішнього законодавства в цій сфері до вимог європейського законодавства і практики ЄСПЛ, що є невідворотним процесом в умовах майбутнього членства України в ЄС. Прийняття такого закону дозволить Україні застосовувати універсальні стандарти захисту персональних даних Європейського Союзу та створить сприятливі умови для роботи вітчизняних підприємств на міжнародному ринку.

Разом з тим вважаємо, що питання захисту персональних даних в умовах воєнного стану та триваючої війни, залишається вкрай важливим і потребує вирішення з урахуванням норм законодавства, що діє під час воєнного стану, особливо в сфері регулювання трудових відносин.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
5. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. №2-рп/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>
6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
7. Виноградова Г.В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні: навч. Посібник. Київ: Юстиніан, 2006. 117 с.
8. Серета О.Г., Красюк Т.В. Персональні дані працівника та їх захист в умовах цифровізації. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284674/278766>

9. Брель О. Персональні дані як об'єкт інформаційних правовідносин за участю суб'єктів господарювання. Право України. 2011. № 4. С.220-224
10. Про захист осіб у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних: Конвенція Ради Європи від 28 січня 1981 року № 108. Офіційний вісник України. 2011 № 1. С. 701
11. Порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України законодавству ЄС у сфері персональних даних / В.М. Брижко, А.І. Радянська, М.Я. Швець. Київ: Триумф, 2006.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1726 с.
13. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>
14. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: затв. постановою Каб. Міністрів України від 25.10.2017 № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-п#Text>
15. Легка О. В. Актуальні питання захисту персональних даних: вітчизняний та міжнародний досвід. Правова позиція. 2021. № 2(31). С. 74-79.
16. Загальний регламент із захисту персональних даних Європейського Союзу (GDPR) № 2018/1725. URL: <http://aphd.ua/gdpr-ofitsiinyi-ukrainskyi-pereklad>,
17. Проект Закону України про захист персональних даних від 02.06.2021 р. № 5628 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72160
18. Чанишева Г.І., Чанишев Р.І. Право на інформацію за трудовим законодавством України: монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 196 с.
19. Мельник К.Ю. Захист персональних даних працівника: проблеми термінології. Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 94-річчю з дня народження чл.-кор. НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора О.І. Процевського (31 берез. 2023 р.). Харків, 2023. 624 с.

***Annotation.** This scientific publication analyzes the current legislation of Ukraine in the field of personal data. It highlights the lack of a clear list of information about an individual that constitutes personal data, to ensure that the provisions of the law can be applied to a variety of situations. The publication also notes the absence of norms in the Labor Code of Ukraine that regulate the protection of personal data. However, it acknowledges the presence of such norms in the draft Labor Code of Ukraine, which require further improvement. In this context, the publication emphasizes the importance of adopting a new law to align the sphere of personal data protection, particularly in the labor sphere, with the requirements of European legislation and ECHR practice. The publication also stresses the importance of addressing the issue of personal data protection in the context of martial law and the ongoing war, taking into account the norms of legislation that are in effect during martial law.*

***Keywords:** employee, personal data, personal data of an employee, protection of personal data.*

ЩОДО ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗМІНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Кравченко С.,

*студент 1-го курсу ОС «магістр» групи ПР - 231зм
юридичного факультету СНУ імені Володимира Даля,*

*Науковий керівник: **Котова Любов Вячеславна,**
к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства СНУ імені Володимира Даля,*

Дана робота присвячена правовому регулюванню звільнення працівників в умовах воєнного стану. У роботі розглядаються основні зміни в трудовому законодавстві стосовно звільнення, прав і обов'язків працівників та роботодавців при звільненні, причини та наслідки таких змін.

***Ключові слова:** трудові відносини, працівник, роботодавець, воєнний стан, конституційні права громадян, звільнення.*

Відкрита повномасштабна воєнна агресія відносно України та введення воєнного стану змінили усі сфери життя українців, включаючи трудову діяльність. Основною проблемою стало забезпечення безпечних умов роботи працівників та сталої роботи підприємств, установ, організацій. З'явився різкий кадровий дефіцит, який охопив усі сфери діяльності (причини, у тому числі, мобілізація чоловіків до лав ЗСУ та масова евакуація жінок). Майже кожний роботодавець зіткнувся з проблемою відсутності кадрів на робочому місці, при цьому коли трудові відносини між сторонами юридично продовжували діяти. Перед власниками та керівниками стояли глобальні питання - як зберегти штат працівників, не зупинити роботу підприємства та не понести збитки, і прості – як оформлювати табель обліку робочого часу відсутнього на робочому місці працівника (на той час безпідставно), як вести облік робочого часу та нараховувати заробітну плату.

Трудове законодавство потребувало змін, як постійних, так і на період воєнного стану. Втілюючи зміни, законодавець мав визначитися з пріоритетом поставлених цілей, ужити заходів за для сталого функціонування промисловості та економіки і, в той же час, сприяти дотриманню прав працівників. Тому тема дослідження є актуальною та необхідною.

Перші зміни до трудового законодавства відбулися із підписанням Президентом України Указу № 64/2022 від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [1]. Зазначений Указ запровадив воєнний стан по всій території України і можливе тимчасове обмеження конституційних прав громадян України, закріплених статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [2] та прав юридичних осіб в межах, необхідних для заходів правового режиму воєнного стану. Стало зрозуміло, що в період воєнного стану в пріоритеті є обороноздатність держави. Треба зазначити, що норма статті 64 Конституції України [2] передбачає усі зазначені обмеження в умовах воєнного стану.

15.03.2022 р. був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі - Закон) [3], який вніс суттєві корективи в регулювання трудових відносин для усіх працівників, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та галузевої належності. В період воєнного стану зазначений Закон має пріоритетне застосування до тих правовідносин та питань, які в ньому зазначені. Пізніше, 1 липня 2022

року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» [4], який вніс зміни до вищезазначеного Закону та Кодексу законів про працю України».

Норми Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [3], а саме статті 4 та 5, як і Кодекс законів про працю України, передбачають звільнення працівника як з ініціативи його самого так і з ініціативи роботодавця.

Щодо звільнення працівника за його власною ініціативою, то норми статті 38 КЗпП України передбачають за працівником обов'язок письмово попередити роботодавця про намір звільнитися за два тижні до такого звільнення та право на розірвання трудового договору у визначений ним строк (без попередження) у випадках: переїзду; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступу до закладу освіти; неможливості проживання у даній місцевості через стан здоров'я; догляду за дитиною до 14 років або дитиною з інвалідністю; догляду за хворим членом сім'ї чи інвалідом I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу на конкурсну посаду, при порушення роботодавцем трудового законодавства, умов колективного чи трудового договору, мобінгу, підтверженому чинним рішенням суду.

Норми статті 4 Закону на час воєнного стану встановлюють право працівника отримати негайне звільнення (у день зазначений працівником) коли підприємство, установа чи організація, де знаходиться робоче місце працівника, розташоване в районі ведення бойових дій та існує загроза його життю і здоров'ю. Виняток складає примусове залучення працівників до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану та робота на об'єктах критичної інфраструктури.

Таким чином, раніше трудове законодавство не зобов'язувало роботодавця негайно звільнити працівника з його ініціативи з причини загрози його життю та здоров'ю через проведення бойових дій. Наразі, законодавець, за для збереження життя та здоров'я працівника, надав йому додаткові гарантії обирати день звільнення за своєю ініціативою і в той же час передбачив окреме регулювання таких випадків для суспільно корисних робіт та робіт на об'єктах критичної інфраструктури, від яких напряду залежить забезпечення життєдіяльності населення. Тобто, роботодавець в умовах воєнного стану при розташуванні підприємства в зоні бойових дій, втрачає своє право бути попередженим про звільнення через зазначені причини за 14 днів, що ускладнює процес пошуку нового працівника та сприяє дефіциту кадрів.

Щодо звільнення працівника з ініціативи роботодавця, то зазначене питання, як і раніше регулюється нормами статей 40 та 41 КЗпП України [5], відповідно до яких підставами для розірвання трудового договору є: зміни в організації виробництва і праці, виявлення невідповідності працівника займаній посаді, систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, прогул, нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, поновлення на роботі раніше звільненого працівника, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, вчинення працівником майна роботодавця, мобілізація роботодавця, встановлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваний роботі у строк випробування, вчинення працівником мобінгу. При цьому частина друга статті 40 зазначає,

що роботодавець не має права звільнити працівника в період його тимчасової непрацездатності чи відпустки.

Стаття 5 Закону [3] скасувала це обмеження на період воєнного стану та дозволила роботодавцям звільнювати працівників в період лікарняного та відпустки, винятком лише залишилася відпустка у зв'язку із вагітністю та догляду за дитиною до трьох років. Тепер звільнення дозволяється в перший день виходу працівника на роботу. В розумінні зазначеної норми, роботодавець під час лікарняного чи відпустки працівника може винести наказ про його звільнення, а днем звільнення буде перший робочий день працівника.

Цікавою новелою в трудовому законодавстві, яка до речі є постійно діючою (не на час воєнного стану), що регулює звільнення працівника за ініціативою роботодавця є право останнього звільнити працівника у випадку його відсутності на роботі і будь якої інформації про нього понад чотири місяці поспіль. Саме з таким змістом до норми частини першої статті 36 КЗпП України [5] внесено пункт 8-3, відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» [4]. Не зайвим буде зазначити, що хоча законодавець не вніс жодної вимоги чи рекомендації щодо практичного застосування даної норми, але сам її зміст передбачає дві суворі умови для такого звільнення: відсутність працівника на робочому місці та будь-якої інформації про нього понад чотири місяці поспіль. З огляду на зазначене, при застосуванні даної підстави для звільнення, роботодавець має залучитися доказами такої відсутності працівника, якими можуть стати акти, складені на підприємстві комісійно, доповідні записки, телефонограми, тощо.

Зазначені зміни до регулювання трудових відносин також розширили повноваження роботодавців і були направлене на стабілізацію роботи підприємства в умовах дефіциту кадрів та відсутності працівників.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» [4] додав до частини першої статті 41 КЗпП України пункт шостий, яким дозволив роботодавцю звільнити працівника із власної ініціативи у випадку неможливості забезпечення працівника роботою через знищення (відсутність) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій. При цьому важливою підставою для такого звільнення має бути саме фактична відсутність умов для роботи і можливості забезпечити працівника роботою що має бути безпосереднім наслідком бойових дій. Такого висновку дійшов Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду в постанові від 27 вересня 2023 року у справі № 523/11673/22 (провадження № 61-5654св23) [6]. Другою умовою розірвання трудового договору із зазначеної причини є неможливість перевести працівника за його згодою на іншу роботу. Таким чином, у зазначеному випадку, перед звільненням роботодавець має запропонувати працівникові перевестися іншу роботу чи іншу посаду, у разі відмови зафіксувати це законним способом (актом, розпискою, тощо) чи наголосити в наказі щодо звільнення про відсутність іншої роботи чи посади для запропонування працівникові.

В свою чергу, для працівників, звільнених з вищезазначених підстав, законодавець запровадив спеціальні гарантії: 1) бути прийнятим на роботу протягом одного року, якщо роботодавець проводитиме прийняття на роботу працівників аналогічної кваліфікації. Такі зміни були внесені до норми частини першої статті 42-1 КЗпП України; 2) отримати вихідну допомогу у розмірі середнього місячного заробітку, зміни внесені до статті 44 КЗпП України.

Пункт 9 ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» доповнив статтю 49-2 КЗпП України змістом, який регулює порядок звільнення працівників із вищезазначених підстав і передбачив обов'язок роботодавця попередити працівників персонально про вивільнення за 10 календарних днів. Повідомлення про зазначене вивільнення отримують також профспілки та служба зайнятості.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» додав до частини першої статті 36 КЗпП України пункти 8-1 та 8-2, відповідно до яких трудовий договір може бути припинений у зв'язку зі смертю роботодавця, коли ним виступає фізична особа, смертю працівника або визнання їх безвісно відсутніми чи померлими. Два останні випадки мають підтверджуватися чинними рішеннями суду.

У випадку смерті роботодавця працівник має подати до служби зайнятості в письмовій чи електронній формі заяву про припинення трудового договору із зазначенням підстав та додавши документи, які це підтверджують. Датою звільнення працівника буде день подачі заяви до служби зайнятості, яка в свою чергу, має сповістити про відповідну заяву органи пенсійного фонду та податкової служби.

Центр зайнятості на вимогу працівника та на підставі відомостей з реєстру застрахованих осіб, які вносить пенсійний фонд, вносить запис про припинення трудового договору до трудової книжки, яку надав працівник. Процедура звільнення працівника через смерть роботодавця регулюється Порядком припинення трудового договору у разі смерті роботодавця - фізичної особи або набрання законної сили рішенням суду про визнання такої фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 1172 від 14.10.2022 [7].

Частина друга статті 5 Закону призупинила на період воєнного стану дію статті 43 КЗпП України, яка передбачає можливість розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця лише при погодженні з профспілкою. Тепер дана вимога діє лише для працівників, які є обраними до профспілкових органів. Але треба зазначити, що Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» вніс зміни до частини першої статті 43-1 КЗпП України і додав до постійно діючих підстав для звільнення працівника без погодження з профспілковим органом - звільнення під час особливого періоду через призов чи мобілізацію роботодавця та звільнення через неможливість забезпечити працівника роботою, через відсутність виробничих умов, що є наслідком бойових дій за пунктом 6 частини першої статті 41 КЗпП України. Таким чином, законодавець об'єднав для роботодавця процедуру звільнення в зазначених випадках, скасувавши обов'язкове погодження профспілковим органом, що може суттєво допомогти останньому в період воєнного стану.

Взагалі, щодо діяльності профспілок у період воєнного стану, то стаття 14 Закону покладає на профспілки зобов'язання максимально сприяти забезпеченню обороноздатності країни. Щодо контролю за трудовими гарантіями, то від профспілок вимагається забезпечення їх в мінімальній кількості. Таким чином, законодавець дає зрозуміти, що під час воєнного стану в пріоритеті є обороноздатність держави.

Стосовно гарантій, передбачених колективними договорами, то стаття 11 Закону [3] дозволяє роботодавцю за його ініціативою зупинити дію окремих положень колективного договору.

Цікавими є постійні зміни до статті 116 КЗпП України [5], внесені ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», відповідно до яких роботодавець зобов'язується повідомляти письмово у день звільнення працівника про усі нараховані та сплачені суми при звільненні. Зазначена норма буде корисною для працівника, що працює дистанційно, звільнення якого відбувається без його участі (наприклад, через відсутність 4 місяці поспіль), та у випадку незгоди працівника з розміром виплачених сум. Це розширює права працівника бути своєчасно обізнаним про його звільнення та суми виплат, надає можливість швидко отримати докази для подальшого оскарження у випадку наявного спору.

Таким чином, в перші дні воєнного стану стало зрозуміло, що чинне законодавство потребувало змін, в тому числі щодо регулювання трудових відносин. Ці законодавчі зміни умовно можна поділити на зміни постійного характеру та тимчасові, що діятимуть лише в період воєнного стану. Аналізуючи усі тимчасові зміни до трудового законодавства на період воєнного стану ми бачимо чималі протиріччя між змістом КЗпП України та Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», але Закон імперативно і пріоритетно застосовується до правовідносин які в ньому зазначені в період воєнного стану. Зміни до законодавства щодо врегулювання питання звільнення працівників були здійснені з метою стабілізації роботи підприємств, установ та організацій в період воєнного стану, в умовах кадрового дефіциту та втрати виробничих ресурсів, за для збереження життя та здоров'я працівників.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення: 08.04.2024).
2. Конституція України //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text) (дата звернення: 08.04.2024).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 № 2352-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text> (дата звернення: 08.04.2024).
5. Кодекс Законів про працю України//Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст.375.
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27 вересня 2023 року у справі № 523/11673/22 (провадження № 61-5654св23).https://verdictum.ligazakon.net/document/113893643?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
7. Про затвердження Порядку припинення трудового договору у разі смерті роботодавця — фізичної особи або набрання законної сили рішенням суду про визнання такої фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою: Постанова Кабінету Міністрів України № 1172 від 14.10.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 08.04.2024).

***Annotation.** This work is devoted to the legal regulation of labor relations under martial law. The work examines the main changes in labor legislation regarding the rights and obligations of employees and employers, the reasons and consequences of such changes.*

***Keywords:** labor relations, employee, employer, martial law, constitutional rights of citizens, dismissal*

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ОЗНАКОЮ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СЕКСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В СФЕРІ ПРАЦІ

Кропива Ілля,

студент 2 курсу спеціальності 081 «Право»

Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Науковий керівник: Юшко А.М.,

к.ю.н., доцент кафедри трудового права НЮУ ім. Ярослава Мудрого

У роботі висвітлюється проблема дискримінації у сфері праці за ознакою гендерної ідентичності та сексуальної дискримінації, розглядаються випадки порушення трудових прав. На основі аналізу чинного законодавства автор пропонує розробити і прийняти відповідні нормативні акти, які б забезпечували захист від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

***Ключові слова:** дискримінація у сфері праці, гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація.*

Стаття 24 Конституції України гарантує громадянам рівні конституційні права і свободи та рівність перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1].

Відповідно до ст.2¹ Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [2].

Слід зазначити, що національне законодавство не містить визначень сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, що ускладнює їх застосування у питаннях дискримінації в трудових відносинах. Водночас ці два поняття широко використовується в міжнародно-правових документах, ратифікованих Україною. Доволі часто гендерну ідентичність плутають із сексуальною орієнтацією або вважають ці поняття взаємозалежними [3].

Джок'якартські принципи (принципи застосування міжнародно-правових норм про права людини у відношенні до сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності), прийняті міжнародною групою експертів у цій сфері у 2006 році, надають більш широкого розуміння досліджуваним поняттям. Сексуальна орієнтація розуміється як здатність тої чи іншої особи до глибокої емоційної, приятельської та сексуальної прив'язаності до осіб іншої статі чи тієї самої статі, чи обох статей, а також до вступу з такими особами в інтимні та статеві зносини [4, с. 35-36].

Гендерна ідентичність розуміється як глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, яка може як збігатися, так і не збігатися з вродженою статтю, включаючи індивідуальне відчуття свого тіла (при наявності вільної волі, може супроводжуватися змінами зовнішності чи фізіологічних функцій медичними, хірургічними чи іншими засобами) та інші прояви, такі як одяг, мова та особливості поведінки [4, с. 36].

Типовий випадок дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації – це коли особа зазнає відмінності у ставленні через свою гомосексуальну чи бісексуальну орієнтацію. Однак ця підстава охоплює також і дискримінацію за ознакою гетеросексуальності.

Так, наприклад, Шведський Омбудсмен з питань дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації розглядав справу, в якій жінка (гетеросексуал) скаржилася на дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації на тій підставі, що Шведська національна федерація захисту лесбійок, геїв і трансгендерних людей відмовила їй у прийнятті на роботу на посаду менеджера з інформаційних відносин.¹ Жінці пояснили, що вони планують провадити свою інформаційно-просвітницьку діяльність через осіб, сексуальна орієнтація яких відповідає профілю організації, і тому шукають на цю посаду людину, що ідентифікує себе як гомосексуал чи бісексуал. Суд дійшов висновку, що скарги не можна порівнювати з гомосексуалом чи бісексуалом для цілей прийняття на цю посаду, а тому не можна говорити про менш сприятливе ставлення до неї; у будь-якому випадку така дискримінація є виправданою на підставі невід'ємної вимоги до професії [5, с. 104].

Найчастіше особи з ознаками гендерної ідентичності та певної сексуальної орієнтації скаржаться на несправедливе ставлення до себе, зокрема, щодо необґрунтованої відмови в просуванні по службі або меншій заробітній платі порівняно з рівними по статусу співробітниками, психологічного тиску і цькування з боку колективу, небажання керуючого персоналом захистити співробітника від такого ставлення, звільнення за фактичною причиною сексуальної орієнтації та відмови у працевлаштуванні з тієї ж причини.

У дослідженні Правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ» серед випадків порушень трудових прав ЛГБТ виявлені такі, як дискримінація (доведення до звільнення за власним бажанням, незаконна відмова у прийомі на роботу, образи, приниження людської гідності, погрози, невивплата заробітної плати, прийняття протиправних рішень/актів, упереджене ставлення, домагання, невивдача трудової книжки), інцидент на ґрунті ненависті (незаконне збирання, розголошення або загроза розголошення конфіденційної інформації), неповага до приватного життя (втручання в особисте життя, незаконне збирання, розголошення або загроза розголошення конфіденційної інформації) [6].

Відповідно до норм міжнародного права всі люди народжуються вільними і рівними за гідністю та правами. Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність визнаються забороненою ознакою дискримінації. Так, згідно з рішенням Європейського Суду з прав людини різниця у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має мети та розумного обґрунтування. Оскільки сексуальна орієнтація є найбільш інтимним аспектом приватного життя людини. Суд вважає, що лише особливо серйозні причини можуть виправдовувати розбіжності в ставленні до гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації [7].

Для належного забезпечення рівності трудових прав громадян України, крім Основного Закону та КЗпП України, слід враховувати положення Закону України від 06.09.2012 № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», згідно з п. 2 част. 1 ст. 1 якого дискримінація – це рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження або привілеї стосовно особи та/або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, якщо вони унеможливають визнання і реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини та громадянина. При цьому, з огляду на положення част. 2 ст. 6 цього Закону, забороняються будь-які форми дискримінації осіб та/або груп осіб за їх певними ознаками не лише з боку державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а й з боку юридичних та фізичних осіб [8].

Заборона дискримінації гарантується Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, ратифікованою Україною 17 липня 1997 року, відповідно до ст. 14 якої користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [9].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дискримінація в трудовій сфері за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, на жаль, існує; вона залишається нагальною проблемою для багатьох гомосексуальних та трансгендерних людей в Україні. Адже сьогодні єдиним нормативним актом, у якому чітко закріплено заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, є КЗпП України. Конституція, прийнята 1996 року, прямо не зазначає сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність. Натомість вона містить кілька пропозицій, що підтверджують права людини, в тому числі рівні права незалежно від таких речей, як «політичні, релігійні та інші переконання» або «інші характеристики». Серед основних соціальних і трудових прав людини, які не доступні для ЛГБТ-спільноти в Україні, можна назвати такі, як законодавчий захист від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності та право на соціальне забезпечення й пільги, передбачені для членів родини [10, с. 253]. Тому необхідний комплексний підхід до вирішення цієї проблеми, зокрема, розробка й ухвалення відповідних нормативних актів, просвітницька діяльність тощо.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 07.05.2024).
2. Кодекс законів про працю України: прийнятий Верховною Радою УРСР 10 груд. 1971 р. *Відом. Верхов. Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 07.05.2024).
3. Проблеми юридичних гарантій трудових прав працівників при укладенні, зміні та розірванні трудового договору: монографія / К. Ю. Мельник, А. О. Бабенко. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 240 с.
4. Гербут В.С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту: Монографія / В.С. Гербут. Ужгород, 2019. 264 с.
5. Посібник з європейського антидискримінаційного права. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав. Рада Європи. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
6. Об'єднані проти насильства. Становище ЛГБТ+ в Україні у 2021 році. URL: <https://gay.org.ua/blog/2022/02/10/obiednani-proty-nasyilstva-stanovyshche-lhbt-v-ukraini-u-2021-rotsi/> (дата звернення 07.05.2024).
7. Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity. Report Committee on Legal Affairs and Human Rights. Andreas Gross. URL: https://queeramnesty.ch/docs/EDOC12087_AndreasGross_DiskriminierungLGBT.pdf (дата звернення 07.05.2024).
8. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 07.05.2024).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи. Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 07.05.2024).
10. Герц А.А. Права людини, сексуальна орієнтація та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ, 2018. 326 с.

Annotation: the work highlights the problem of discrimination in the field of labor based on gender identity and sexual discrimination, cases of violation of labor rights are considered. Based on the analysis of current legislation, the author proposes to develop and adopt relevant normative acts that would provide protection against discrimination based on sexual orientation and gender identity.

Key words: *discrimination in the field of work, gender identity, sexual orientation.*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Манакіна Оксана,
студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля,
Науковий керівник: Котова Л.В.
к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства
СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)

Дана стаття присвячена проблематиці функціонування та особливостям системи пенсійного забезпечення України в умовах воєнного стану. Визначено головні перешкоди, з якими стикаються громадяни під час оформлення пенсії. Розкриті питання неможливості підтвердження та зарахування трудового стажу громадян та запропоновано шляхи вирішення отримання пенсії в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *воєнний стан, екстериторіальність, відмова у зарахуванні трудового стажу, трудова книжка, реформування пенсійної системи України.*

Громадяни України стикнулись з проблемами в отриманні пенсійних послуг ще з 2014 року, а саме, з настанням збройного конфлікту та тимчасовою окупацією російською федерацією окремих територій України. Однак, ситуація в разі загострилась в лютому 2022 року, у зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України та зазнала значних викликів у сфері пенсійного забезпечення із веденням в Україні воєнного стану, на підставі Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [1].

Проблематику функціонування, особливостей системи та стану пенсійного забезпечення в Україні вивчали та досліджували такі українські вчені, як: Ю.Л. Мохова, Н.О. Писаренко [2], Л. В. Можечук [3] та інші.

Зазначимо, що регулювання призначення пенсії за віком відбувається на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV [4].

Внаслідок проведеної у 2017 році пенсійної реформи у статті 26 вищезазначеного Закону визначено три вікові категорії для призначення пенсії за віком залежно від набутого особою страхового стажу.

1) у віці (для чоловіків 60-ти років, для жінок залежно від дати народження, починаючи з 1961;

2) після досягнення 63-річного віку;

3) після досягнення 65-річного віку [5, с. 139-140].

Вже в умовах воєнного стану було прийнято Закон України Про внесення зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо призначення пенсії особам, які проживають на тимчасово окупованій території або на території, на якій ведуться бойові дії» від 20.03.2023 року № 2981-IX [6], яким внесено зміни до діючого Закону України № 1058 в частині, яка стосується призначення пенсії особам, що проживають на тимчасово окупованій території або на території, на якій ведуться бойові.

Даний Закон значно покращує пенсійне забезпечення громадян, адже відповідно до підпункту 14⁶ у період дії воєнного стану в Україні та протягом трьох місяців після його припинення або скасування, для осіб, які проживають/проживали на території, на якій ведуться (велися) бойові дії, та/або на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, у разі якщо звернення за призначенням пенсії відбулося в період дії воєнного стану в Україні та протягом трьох місяців після його припинення або скасування, за умови що передбачений частиною першою статті 45 цього Закону строк звернення за призначенням відповідної пенсії не спливає станом на 24 лютого 2022 року, пенсія призначається:

- за віком - з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку; по інвалідності - з дня встановлення інвалідності;
- у зв'язку з втратою годувальника - з дня, що настає за днем смерті годувальника;
- за вислугу років - з дня, наступного за днем звільнення з роботи, яка дає право на таку пенсію, але не раніше 24 лютого 2022 року [6]. Дані зміни позитивно сприяють реалізації громадянами права на пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану.

Враховуючи реалії сьогодення та переміщення громадян з територій активних бойових дій, а також тимчасово-окупованих територій України, звернення громадян до Пенсійного фонду України за їх місцем знаходження на підконтрольній території України значно спрощує процедуру отримання послуг пенсійного характеру та запроваджений у 2021 році принцип екстериторіальності сприяє цьому. Робота Порталу електронних послуг Пенсійного фонду України (далі – Портал ПФУ) значно спростила громадянам можливість звернення до Пенсійного фонду України, запровадивши подачу документів та заяви на призначення пенсії в online-форматі, особливо під час воєнного стану та актуально при знаходженні громадян на тимчасово-окупованій території або за кордоном.

Найбільш значуще проблемне питання на теперішній час – це втрата, залишення на тимчасово-окупованій території чи знищення, внаслідок обстрілів, документів про трудову діяльність громадян. Оцифрування таких документів та завантаження на Портал ПФУ значно спрощує процедуру підтвердження набутого стажу громадянами, проте наразі дана процедура перебуває в процесі реалізації всіма установами та не запроваджена в повному обсязі.

Також, при зверненні за призначенням пенсії громадяни стикаються з тим, що мають помилки в записах трудової книжки в формі виправлень або помилок про прийняття на роботу чи звільнення з роботи, або ж печатки підприємств, якими засвідчені записи, мають нечіткий вигляд та нечитабельні надписи на них. Врахуємо також, що значний відсоток підприємств та установ залишилось на тимчасово-окупованій території, що унеможливило проведення вищезазначених виправлень.

Варто зазначити, що почастишали випадки відмов у призначенні пенсії в результаті неможливості підтвердження та зарахування трудового стажу, набутого на території країни-агресора. Адже, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про вихід з Угоди про гарантії прав громадян держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення» від 29.11.2022 року № 1328 [7] російська федерація з 01.01.2023 року не є державою-учасницею вищезазначеної Угоди, припинивши свою дію 19 червня 2023 року для України. Відповідно, право на призначення пенсії в Україні втрачають громадяни України, які набули трудового стажу не тільки на території країни-агресора, а й в державах – учасницях Співдружності Незалежних Держав, таких як Білорусь, Вірменія, Казахстан,

Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан [7]. Отже, зарахування трудового стажу, набутого на вказаних територіях у період з 01.01.1991 року по 01.01.2023 року на теперішній час є неможливим. Додатково зазначимо, що Україна також вийшла з даної Угоди.

Варто розуміти, що лише на законодавчому рівні потрібно розраховати на врегулювання та вирішення питання підтвердження та зарахування трудового стажу, набутого в державах – учасницях Співдружності Незалежних Держав шляхом внесення відповідних змін та пропозицій до законопроектів, з подальшим їх розглядом Верховною Радою України.

У зв'язку з вищевикладеними положеннями, громадяни для призначення пенсії за віком все частіше вирішують дані питання в судовому порядку, шляхом подання позовної заяви про протиправне визнання відмови Пенсійного фонду із зобов'язанням у призначенні пенсійних виплат, враховуючи набутий страховий стаж. Провівши аналіз судової практики у справах: № 120/5638/22 від 12 січня 2023 року [8]; № 480/5344/23 від 11 вересня 2023 року [9]; № 420/17323/22 від 24.03.2023 року [10] та інших, варто зазначити, що останнім часом суд все частіше стає на захист заявників-пенсіонерів та визнає протиправним рішення щодо відмови у призначенні пенсії від Пенсійного фонду України.

Отже, підводячи підсумки вищесказаного, можна зробити висновок, що лише реформування пенсійної системи України забезпечить стійкість і стабілізацію пенсійної системи України. Повномасштабне вторгнення російської федерації спричинило неможливість вирішення питання призначення та пенсій у позасудовому порядку, потребуючи вдосконалення та внесення змін в пенсійну систему в цілому, проте варто враховувати нестабільну економічну ситуація в країні та нинішні умови воєнного стану, які не можуть гарантувати виконання вищезапропонованих заходів та безпеки вкладів в повному обсязі. Реформування пенсійної системи є нагальним питанням, яке потребує важливих кроків, планомірності та чітких дій.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top>
2. Мохова Ю.Л., Писаренко Н.О. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні // Науковий журнал. – Молодий вчений, №1 (53), 2018, 468-472. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5340>
3. Можечук Л.В. Пенсійна система України: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2018, №4, 102-106. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_4_21
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: від 9 липня 2003 року № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 49-51, ст. 376. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#top>
5. Мокрицька Н. П. - Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування щодо призначення пенсії особам, які проживають на тимчасово окупованій території або на території, на якій ведуться бойові дії: Закон України від 20.03.2023 року № 2981-IX // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 63, ст.212. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2981-20#Text>

7. Про вихід з Угоди про гарантії прав громадян держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення: Постанов Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 року № 1328 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1328-2022-п#Text>

8. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 12 січня 2023 року // Справа № 120/5638/22. – Режим доступу: <https://verdictum.ligazakon.net/document/108387243>

9. Рішення Сумського окружного адміністративного суду від 11 вересня 2023 року // Справа № № 480/5344/23. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113365640>

10. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 24.03.2023 по справі № 420/17323/22. – Режим доступу: <https://opendatobot.ua/court/109791789-995e3a6088c9193aa305001702150ad3>

***Annotation.** This article is devoted to the problems of functioning and features of the pension system of Ukraine under martial law. The main obstacles that citizens face when applying for a pension have been identified. The issue of the impossibility of confirming and crediting the work experience of citizens has been revealed, and ways of solving pensions in the conditions of martial law have been proposed.*

***Key words:** martial law, extraterritoriality, refusal to include work experience, work book, reforming the pension system of Ukraine.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Петров Данило,

*студент I курсу ОС «магістр» спеціальності 081 «Право»,
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля,*

Котова Любов,

*к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті досліджено поняття «реструктуризація», «аутстафінг», розглянуто правове регулювання питань реструктуризації персоналу на підприємствах, питання демократизації трудового законодавства.

***Ключові слова:** персонал, працівник, праця, трудові відносини, підприємство, реструктуризація, воєнний стан.*

Будь-яка суспільно-економічна формація формувалася, зростала та розвивалася на основі праці та нових способів його організації. Юридичні науки цікавить не загальне поняття праці, а праця як юридичне явище, як міра праці, необхідна творчого зростання людини з урахуванням як особистих, і колективних інтересів, і навіть громадських.

Функціонування та розвиток у сучасних умовах залежить від здатності підприємств швидко адаптуватися до зовнішнього середовища. Проблеми, пов'язані з кадровою реструктуризацією на підприємствах, та особливості правового вирішення цих питань нині недостатньо вивчені, що призводить до втрат у використанні трудового потенціалу. Потрібно

уточнити питання правового регулювання кадрової реструктуризації на підприємствах. Вивченню сучасних напрямів управління персоналом у період реструктуризації та їх правовому регулюванню присвячено низку робіт вітчизняних та зарубіжних вчених: І. В. Євсєєва, С. В. Коршунова, Т. І. Лепейка, В. О. Москаленко, Н. К. Назарова, Є. З. Русака, А. З. Цепкова.

Мета роботи – дослідження впливу правового регулювання питань реструктуризації персоналу на вибір оптимальних методів управління підприємством. Перехід до ринкових відносин, формування товарних та фінансових ринків, а також конкуренція висувають до підприємств нові жорсткі вимоги. Однією з таких вимог є реструктуризація, внаслідок якої відбуваються глибокі зміни у структурі та технології виробництва, методах управління економічними процесами та збутом продукції, підходах до диверсифікації стимулювання, мотивації та оплати праці.

У перекладі з англійської «реструктуризація» — це розбудова структури чогось. Латинське слово "структура" (structura) означає порядок, розташування, структура. Якщо розглядати підприємство як складну систему, на яку впливають фактори зовнішнього середовища та внутрішнього середовища, то вчені дали таке визначення терміну «реструктуризація підприємства»: «Реструктуризація – це зміна структури організації, її елементів Реструктуризація підприємства – це комплекс докорінних змін у виробничій, організаційній, соціальній, фінансовій та інших сфер діяльності підприємства з метою підвищення ефективності його функціонування та конкурентоспроможності» [1].

Реструктуризація включає: вдосконалення системи управління, фінансово-економічної політики компанії, її операційної діяльності, системи маркетингу і продажів, управління персоналом. У транснаціональних компаніях людські ресурси не розглядаються як щось ізольоване від інших ресурсів підприємства, а працівники підприємства є одним із основних компонентів ефективної стратегії управління.

Особливістю сучасного розвитку соціально-трудових відносин як основи предмета трудового права є те, що монополія державних підприємств як роботодавців втратила свої позиції, що склалася за багато десятиліть, з часу ухвалення Конституції України від 28 червня 1996 р. законодавчо закріплено існування трьох форм власності: державної, комунальної та приватної (ст. 13, 14, 41, 142 та 143). Це суттєво змінило трудові відносини працівників. Наприклад, на підприємствах кооперативної власності можуть існувати два види трудових відносин: поєднання трудових відносин співвласників-працівників із цивільно-правовими з питань розподілу прибутку та трудові відносини працівників, найнятих на роботу, які не перебувають у спільній власності.

До предмета трудового права ставляться й інші суспільні відносини, які тісно пов'язані з працею. Одні з них передують трудовим відносинам (наприклад, суспільні відносини з працевлаштування, навчання, професійного відбору та ін.), інші виникають із трудових відносин (це, зокрема, суспільні відносини трудового колективу з роботодавцем або його адміністрацією, відносини щодо нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства, фінансової відповідальності, розгляд трудових спорів та ін.).

Жорстка конкуренція, швидкий розвиток того чи іншого напрямку бізнесу потребують частої зміни технологій, постійного пошуку інновацій. Зрештою успіх впровадження та адаптації інновацій на підприємстві залежить від здатності співробітників своєчасно реагувати

на зміни. Стратегічне розвиток людських ресурсів невіддільне від загальної стратегії розвитку світових підприємств. При реструктуризації підприємства співробітники повинні одночасно створити нову систему роботи та відповідати її критеріям.

Демократизація трудового законодавства, розширення його сфери застосування, закріплення норм міжнародно-правового регулювання праці, поглиблення диференціації правового регулювання праці (підтвердженням чого є норми закону про державних службовців), а також розширення розвитку соціально-партнерських відносин у сфері праці, посилення захисту трудових прав працівників в індивідуально-договірному та колективно-договірному порядку, належать до тих гарантій, які свідчать, що сторони договору мають право на покращення умов праці та не мають права їх погіршити.

На великих підприємствах, що існують тривалий час, спостерігається надлишок персоналу та завищений фонд оплати праці. До виникнення кризових ситуацій цього зазвичай ніхто не звертає уваги, оскільки витрати на заробітну плату персоналу великих підприємств становлять від 5% до 10% загальних витрат. У період кризи, коли запускається стабілізаційна програма, головною метою підприємства стає зниження витрат та економія коштів. На українських підприємствах реалізація цієї програми переважно зводиться до масового скорочення персоналу.

Дані свідчать про те, що на сучасному етапі підприємства вступили в період відкритої кризи і реструктуризація набуває затяжного характеру, що потребує певного чітко розробленого підходу як до управління персоналом, так і до управління підприємством [2].

Тотальне скорочення персоналу може призвести до скорочення витрат, але незворотно зруйнує цілі функціонального ланцюжка в діяльності підприємства і лише посилить ситуацію. Велику обережність слід виявляти при звільненні співробітників, перерозподілі функцій, скороченні посад, зменшенні виплат, допомог, відкликанні соціальних пільг. Прямолінійні та непродумані дії в цій галузі призводять до невтішних результатів, а саме: велика кількість звільнень призведе до того, що персонал, що залишився, не зможе впоратися з різко збільшеним обсягом робіт; зменшення обсягу фонду оплати праці призведе до зниження якості виконання функцій; скорочення заробітної плати, допомоги та відкликання соціальних пільг призведуть до відсутності мотивації персоналу та зацікавленості у результатах праці; звільнення працівників без атестації призведе до загального зниження якості управління на підприємстві та якості продукції, що випускається.

Реструктуризація спрямована на оцінку, скорочення та перерозподіл технічних фахівців, управлінського персоналу вищої та середньої ланки. Збереження кадрового потенціалу підприємства, формування правильної мотивації під час кризи та розстановка кадрів – надзвичайно складне завдання. Потрібно залучати нові способи зниження витрат. Аутстафінг – один із таких напрямків оптимального зниження витрат на управління персоналом.

Аутстафінг – це додаткова можливість скоротити чи збільшити кількість фактичних співробітників компанії без зміни штатного розкладу та залучення спеціалістів для виконання конкретних разових, короткострокових проектів. Подвійний контроль за виконанням завдань замовником та компанією-постачальником підвищує якість роботи персоналу, дозволяє оцінити перспективних співробітників, не залучаючи їх на випробувальний термін або не приймаючи на постійну роботу.

Аутстафінг зручний, якщо вам потрібно заощадити на кадровій службі або розвантажити її великими обсягами роботи. Деякі компанії використовують цю послугу для залучення висококваліфікованого спеціаліста для роботи з корпоративними клієнтами. Послуга аутстафінгу вигідна компаніям, які не мають можливості збільшувати кількість співробітників, але потребують їх для виконання своїх завдань. Компанія, що надає послуги аутстафінгу, окрім набору до свого штату співробітників замовника, бере на себе все кадрове діловодство – від розрахунку заробітної плати до видачі довідок, необхідних для отримання віз чи іпотечних кредитів. Клієнт отримує рахунок за послугу, до якого включено витрати на заробітну плату, бонуси та соціальний пакет плюс комісійні у розмірі 20-30%. Співробітники переходять із рук в руки, по суті нічого не змінюється: зарплата та ж, стаж зберігається, процедура звільнення не спрощується, резюме можна вказати реальне місце роботи [3].

Таким чином, процес реструктуризації розглядався як інструмент визначення оптимального методу управління персоналом промислових підприємств. Пропонується використовувати один із оптимальних способів зниження витрат на управління персоналом - аутстафінг, який успішно застосовується в кадровій політиці та регулюється трудовим законодавством більшості зарубіжних компаній. Аутстафінг дозволяє скоротити витрати на кадрові послуги, не зменшуючи обсягів робіт.

Підприємства, які здійснюють реструктуризацію, для виконання поставлених завдань мають право: залучати до розгляду питань реструктуризації фахівців органів влади, науковців, представників інститутів громадянського суспільства; безкоштовно одержувати в установленому законодавством порядку інформацію, документи та матеріали, необхідні для виконання завдань; використовувати відповідні інформаційні бази даних державних органів, системи зв'язку та зв'язку, мережі спеціального зв'язку та інші технічні засоби; скликати засідання з питань управління та трудового права в установленому порядку.

Таким чином, розуміння важливості правових питань вибору оптимального методу управління персоналом при реструктуризації персоналу на підприємствах дозволяє уникнути значних витрат та внести нові кардинальні зміни до системи управління персоналом. Тенденція державної політики щодо подальшого зміцнення правопорядку у сфері відносин між працівниками та роботодавцями неминуча та стимулює керівництво підприємств, приватних осіб та роботодавців більш ретельно враховувати правові аспекти управління персоналом.

Список використаних джерел:

1. Забаштанський М. М. Концептуальні підходи до формування політики правового забезпечення суб'єктів господарювання // Актуальні проблеми економіки. – № 1(103). – 2014. – С. 135.
2. Коршунов С. В. Механізми та умови залучення роботодавців з наукомістких галузей до формування змісту підготовки інженерів // Зміст, форми і методи навчання у вищій школі. – К., 2013. – 184 с.
3. Цепков А. С. Криза і система професійної освіти // Адміністратор освіти. – 2013. – № 5. – С. 54-60.

***Annotation.** The article examines the concepts of "restructuring", "outstaffing", considers the legal regulation of personnel restructuring issues at enterprises, the democratization of labor legislation.*

***Key words:** personnel, employee, work, labor relations, enterprise, restructuring, martial law*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Федоров Андрій,
студент 2 курсу спеціальності 081 «Право»
Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого
Науковий керівник: Юшко Алла Миронівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри трудового права
НЮУ ім. Ярослава Мудрого

У роботі розглядаються особливості організації трудових відносин в умовах воєнного стану, а саме: аналізуються законодавчі норми, що регулюють відносини праці під час дії воєнного стану; досліджуються проблеми, які можуть виникнути в контексті обмеження трудових прав; пропонуються шляхи їх вирішення для забезпечення захисту трудових прав громадян.

Ключові слова: *трудові відносини, воєнний стан, захист трудових прав.*

Запровадження на території України воєнного стану, пов'язане з початком збройної агресії РФ проти нашої держави, суттєво змінило усі аспекти життя українців, у тому числі й організацію праці та трудові відносини. Це обумовило прийняття 15 березня 2022 року Верховною Радою України Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон № 2136-IX), метою якого, відповідно до статті першої, є визначення особливостей проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами, у такий період [1].

Так, на період дії воєнного стану цим Законом вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, що передбачені статтями 43 (кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується) та 44 (ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів) Конституції України [2]. Проте обмеження трудових прав громадян вважаємо виправданим, оскільки законодавство про працю в умовах воєнного стану має балансувати між потребами держави, роботодавців та захистом інтересів працівників.

Згідно зі статтею 2 Закону № 2136-IX під час воєнного стану сторони можуть визначити форму трудового договору за взаємною згодою. З метою швидкого залучення нових працівників до виконання роботи, а також для подолання кадрового дефіциту та браку робочої сили, що виникли внаслідок евакуації працівників до іншої місцевості, перебування їх у відпустці, простої, а також у випадках тимчасової непрацездатності працівників, або коли їх місцезнаходження невідоме, роботодавець може укласти з новими працівниками строкові трудові договори у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника [1]. Слід зауважити, що це вимушені кроки роботодавця, які не можна розглядати як порушення принципу стабільності трудових правовідносин, адже укладення строкових трудових договорів з працівниками замість безстрокових є обґрунтованим з огляду на форс-мажорні обставини, що виникли через воєнні дії на території України.

Також варто зазначити, що роботодавець вправі перевести працівника на іншу роботу, не передбачену трудовим договором, без його згоди, за винятком переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії, а також якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я (ст. 3 Закону № 2136-IX). Це може бути зроблено лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій чи інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей. При цьому оплата праці за виконану роботу має бути не нижчою за середню заробітну плату за попередньою роботою. Такі випадки не слід кваліфікувати як порушення права на свободу праці, тому що згідно зі ст. 43 Основного Закону робота чи служба, що виконується особою відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан, не вважається примусовою працею [2].

Важливим питанням залишаються зміни, запроваджені Законом № 2136-IX, щодо особливостей встановлення й обліку робочого часу та часу відпочинку. Так, у період дії воєнного стану для працівників, які працюють на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, енергетиці, сфері забезпечення життєдіяльності населення, охорони здоров'я тощо), можливе збільшення нормальної тривалості робочого часу до 60 годин на тиждень. Проте ця норма не поширюється на працю неповнолітніх. Для тих працівників, яким встановлено скорочену тривалість робочого часу відповідно до законодавства, максимальна тривалість робочого часу у період воєнного стану не може перевищувати 40 годин на тиждень. Ця норма застосовується також виключно для дорослих працівників.

Тривалість робочого тижня (п'яти- або шестиденного), час початку й закінчення щоденної роботи (зміни) встановлюються роботодавцем. Скорочення тривалості щотижневого безперервного відпочинку до 24 годин можливе, але знову ж таки не для неповнолітніх.

У період дії воєнного стану не застосовуються деякі норми законодавства про працю, а саме: стаття 53 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) про тривалість роботи перед святковими та вихідними днями; пункт 1 статті 65 КЗпП України, пункти 3-5 статті 67, статті 71, 73, 78-1 КЗпП України [3], а також пункт 2 статті 5 Закону України «Про відпустки».

Якщо тривалість робочого часу встановлена вище за норму, передбачену законодавством, оплата праці проводиться у відповідності до збільшеної тривалості робочого часу, пропорційно до збільшення норми праці (ст. 53, 65, 67, 71, 73, 78 КЗпП України).

Окремо варто вказати, що у період дії воєнного стану жінкам дозволяється працювати на важких роботах, роботах зі шкідливими й небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, за умови їхньої згоди, за винятком вагітних жінок і матерів, що мають дітей віком до одного року (ст. 9 Закону № 2136-IX).

Важливим і надзвичайно актуальним питанням є оплата праці працівників за виконану ними роботу по трудовому договору. Роботодавець має докласти чимало зусиль для забезпечення того, щоб працівники отримували свій заробіток вчасно. Звільнення роботодавця від відповідальності за порушення строків оплати праці допускається, якщо це порушення було спричинене бойовими діями або іншими обставинами непереборної сили. Проте обов'язок виплатити належну працівникові заробітну плату з роботодавця не знімається. У разі

неможливості своєчасної оплати праці через воєнні дії, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до відновлення діяльності підприємства (ст. 10 Закону № 2136-IX).

Стосовно часу відпочинку слід зазначити, що в умовах воєнного стану надання річної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено 24 календарними днями у поточному робочому році. Якщо ж тривалість річної основної відпустки перевищує 24 календарних дні, невикористані дні відпустки переносяться на період після закінчення або скасування воєнного стану. Роботодавець має право відмовити працівнику у наданні невикористаних днів річної відпустки. Норми щодо надання невикористаної частини річної відпустки до кінця робочого року, заборони ненадання річних відпусток повної тривалості протягом двох років підряд, а також надання їх особам віком до 18 років та працівникам з правом на щорічні додаткові відпустки за роботу в умовах шкідливих чи важких умов чи з особливим характером праці – не застосовуються. У разі звільнення працівника йому виплачується грошова компенсація за невикористані річні відпустки. Якщо працівник залучений до роботи на об'єктах критичної інфраструктури, роботодавець може відмовити йому в будь-яких видів відпусток, крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Роботодавець, за запитом працівника, який виїхав за межі території України або набув статус внутрішньо переміщеної особи, обов'язково надає йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у запиті, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку (ст. 12 Закону № 2136-IX).

За працівниками, які були призвані на військову службу за різними формами призову, такими як строкова військова служба, військова служба для осіб офіцерського складу, мобілізація, особливий період, військова служба для резервістів або вступ на військову службу за контрактом, зберігається робоче місце й посада у роботодавця - суб'єкта господарювання незалежно від його підпорядкованості та форми власності (ст. 119 КЗпП України).

Немаловажною гарантією, передбаченою статтею 15 Закону № 2136-IX, є те, що компенсація фінансових втрат, які пов'язані з трудовими відносинами і виникли внаслідок збройної агресії проти України у працівників та роботодавців, буде здійснюватися за рахунок коштів держави-агресора. Така компенсація може здійснюватися також за рахунок коштів, що надходять з міжнародних фондів на відновлення України, інших встановлених законодавством джерел. Наразі механізм відшкодування розробляється й опрацьовується Кабінетом Міністрів України.

Підсумовуючи викладене вище, можна впевнено стверджувати, що питання організації трудових відносин у період воєнного стану є значущими і для людей, і для суспільства в цілому.

По-перше, вони безпосередньо стосуються трудових і соціальних прав осіб, що працюють в умовах воєнного конфлікту. Встановлення відповідного правового регулювання трудових відносин за таких умов дозволяє захистити соціальне становище громадян, гарантувати їм справедливі умови праці та її оплати, уникати експлуатації або порушення інших основоположних прав.

По-друге, правова регламентація організації праці в період дії воєнного стану є ключовою для забезпечення стабільності й ефективності функціонування як суб'єктів

господарювання, так і вітчизняної економіки. Застосування досліджуваних актів трудового законодавства допомагає роботодавцям адаптуватися до роботи у надзвичайних, непередбачуваних обставинах і забезпечувати продовження виробничого процесу, зберігаючи при цьому права й інтереси працівників.

По-третє, врахування особливостей організації трудових відносин у період воєнного стану сприяє підвищенню готовності та реагування держави на кризові явища. Ретельне вивчення цього питання дозволяє розробляти адекватні стратегії та механізми управління персоналом, які, в свою чергу, дадуть змогу забезпечити необхідну мобільність і гнучкість у вирішенні проблемних ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.05.2024).
3. Кодекс законів про працю України: прийнятий Верховною Радою УРСР 10 груд. 1971 р. *Відом. Верхов. Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 10.05.2024).

Annotation: *the work examines the peculiarities of the organization of labor relations under martial law, namely: the legislative norms regulating labor relations during martial law are analyzed; problems that may arise in the context of limiting labor rights are investigated; ways to solve them are proposed to ensure the protection of labor rights of citizens.*

Key words: *labor relations, martial law, protection of labor rights.*

СЕКЦІЯ ІІІ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ ТА ПРИНЦИПИ МГП

*Богомаз Єлизавета,
студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Жолудєва Вікторія Ігорівна,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У даній статті розглянуто, якими принципами керується міжнародне гуманітарне право в питанні використання зброї під час збройних конфліктів. Згідно з цими принципами було розглянуто повномасштабне вторгнення РФ з боку міжнародного гуманітарного права. Зроблено висновок про існування принципів МГП та їх порушень, можливе вирішення проблеми відповідальності за порушення норм МГП.

***Ключові слова:** міжнародне гуманітарне право, війна, принципи ведення війни.*

Питання щодо принципів ведення війни з міжнародним гуманітарним правом є особливо актуальним для України, спочатку в умовах конфлікту на сході України, а вже з 24 лютого в умовах повномасштабної війни з РФ. Одним з елементів досконалого та ефективного застосування принципів є поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Така діяльність відноситься до міжнародно-правових зобов'язань України, і впливає з Женевських конвенцій 1949 р. та додаткових протоколів до них 1977 р. На жаль, збройні конфлікти залишаються реальністю сучасного світу і мають ураховуватися як окремий об'єкт міжнародно-правового регулювання.

Ця тема піднімалася і досліджувалась такими науковцями, як Гнатовський М., Хендель Н., Поєдинок О., Ярмакі В. та багато інших.

Метою даної статті є аналіз норм міжнародного гуманітарного права і правил застосування зброї при воєнних діях.

Термін «міжнародне гуманітарне право», уперше був запропонований Жаном Пікте і увійшов в назву Женевської дипломатичної конференції (1974-1977 рр.) з питання про підтвердження розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів. [1, с. 9].

Основною відмінністю принципів міжнародного гуманітарного права від основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права становлять основу мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права стосуються саме збройних конфліктів і містять у собі певні правила поведінки воюючих сторін, тобто визначають відносини, пов'язані зі збройним конфліктом.

Шиндлер і Томан виділяють принцип розмежування збройних сил і цивільного населення, що обмежує коло осіб, що безпосередньо беруть участь у бойових діях, проти яких можуть бути застосовані акти збройного насильства. Л.Д. Тимченко виділяє як принципи права збройних конфліктів поряд з основними принципами міжнародного права галузеві принципи: гуманність; обмеження засобів і методів ведення війни; захист прав учасників збройних конфліктів і цивільного населення; повага нейтралітету [2, с. 96].

Серед всіх зазначених принципів у міжнародному гуманітарному праві слід виділити такі: принцип розрізнення, принцип пропорційності, принцип обережності. Перелічені принципи за своєю суттю є тим, що регулює ведення воєнних дій, а також мають за мету захистити цивільних осіб від наслідків військових дій.

У консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі про правомірність погрози або застосування ядерної зброї згадуються принципи гуманності (людяності); заборони заподіяння зайвих страждань комбатантам і відповідно застосування зброї, що заподіює такі страждання; захист мирного населення і цивільних об'єктів; відмінності між комбатантами і некомбатантами; заборона нападу на мирне населення і застосування невибіркової зброї [3, с. 226].

За більш ніж сімдесятирічну історію розвитку сучасного МГП створено понад десять конвенцій, які стосуються заборони використання тієї чи іншої зброї. Забороненою є, наприклад, осліплююча лазерна зброя, хімічна та біологічна зброя тощо. Попри це відомо, що деякі з заборонених видів зброї росія використовує під час війни з Україною. Це, наприклад, фосфорні бомби, які є різновидом запалювальної зброї [4]. Заборона на їхнє застосування закріплена в ст. 1 Додаткового протоколу III до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію [5]. Крім того, РФ застосовує проти українців протипіхотні міни, використання яких заборонено ще з 1997 року статтею 1 Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва й передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення. Щоб розумітися на можливості притягнення країни-агресора до міжнародно-правової відповідальності, зокрема за використання забороненої зброї, потрібно звернутися до двох правил, які діють у міжнародному гуманітарному праві щодо цього.

Першим з них є правило наступного заперечувача (англ. *Subsequent objector rule*), яке полягає в тому, що держава зобов'язується підпорядковуватися чинним нормам, зокрема й тим, які виникли до утворення такої держави. Держава надає на це свою згоду підписуючи, ратифікуючи певні конвенції.

Другим є правило постійного заперечувача (англ. *persistent objector rule*). Воно відрізняється від попереднього тим, що держава має право відмовитися виконувати норму права під час формування такої норми. В такому разі покарання за невиконання норми не передбачене, адже держава не взяла на себе зобов'язання її дотримуватися. Важливо, що заперечення проти застосування припису мають бути чіткими, послідовними та своєчасними.

Важливим аспектом також є відповідальність за порушення домовленостей щодо незастосування певних видів зброї. На росію уже накладено економічні санкціями, через які вона несе значні фінансові втрати. Але варто розуміти, що людський капітал це найцінніше, що має держава, і тому будь-які фінансові компенсації не зрівняються з людськими життями.

Україна вже заявляла про свою вимогу створити для РФ міжнародний трибунал, який буде розслідувати військові злочини росіян, здійснені на території України [6, с. 208]. Обмеження та санкції, які впроваджує Європа та низка інших країн на практиці є недостатньо ефективними, оскільки продовжуються обстріли мирного населення та далі порушуються усі можливі норми гуманітарного права. Замрига А. вважає, що «можна сказати, що росія – країна-терорист, адже по відношенню до сусідніх держав країна-агресор використовує терористичні методи, такі як залякування та терор. Для підтвердження цих гучних слів варто згадати про погрози РФ захопити Польщу, Литву, застосувати ядерну зброю» [7], а отже, має відповідати за порушення норм МГП більше, ніж зараз.

Згідно з базою даних «Звичаєве міжнародне гуманітарне право» [8] наводиться перелік зброї, яку заборонено застосовувати або вона обмежена в застосуванні. Таким чином, заборонено: використовувати зброю невибіркової дії, застосовувати отруту чи отруєну зброю, біологічну зброю, хімічну зброю, речовини, призначені стримувати заворушення, як метод ведення війни. Також заборонено застосовувати гербіциди як метод ведення війни, якщо вони:

- a) за своєю природою є забороненою хімічною зброєю;
- b) за своєю природою є забороненою біологічною зброєю;
- c) спрямовані для використання проти рослинності, що не є військовою ціллю;

d) можуть спричинити випадкові втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або поєднання таких наслідків, що, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою яку мали б одержати; або

e) можуть завдати масштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу.

Норми МГП забороняють застосовувати кулі, що легко розгортаються або сплющуються в людському тілі, проти особового складу заборонені кулі, що вибухають у людському тілі. Заборонено застосовувати зброю, дія якої полягає головним чином в ураженні осколками, що не віднаходяться в людському тілі за допомогою рентгенівських променів. Під заборону також потрапляють міни-пастки, що будь-яким чином з'єднані або асоціюються з об'єктами чи особами, які мають право на особливий захист згідно з міжнародним гуманітарним правом, або з об'єктами, що можуть привабити цивільних осіб.

Застосовуючи наземні міни, слід дотримуватися особливої обережності з метою мінімізації їхньої невибіркової дії. Сторона конфлікту, що застосовує наземні міни, повинна по можливості реєструвати місця їхнього встановлення. Після завершення активних воєнних дій сторона конфлікту, що застосовувала наземні міни, повинна усунути або у будь-який інший спосіб зробити їх безпечними для цивільного населення або ж посприяти їхньому розмінуванню.

Застосовуючи запалювальну зброю, слід дотримуватися особливої обережності з метою запобігання або у будь-якому разі мінімізації випадкової загибелі цивільного населення поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних об'єктів.

Заборонено застосовувати запалювальну зброю проти особового складу, окрім випадків, коли противника неможливо позбавити боєздатності зброєю, що заподіює менші страждання. Також заборонено застосовувати лазерну зброю, спеціально призначену для використання в бойових діях виключно чи зокрема для того, щоб заподіяти постійну сліпоту незахищених

органів зору людини. Забороняється перетворювати ліси, інші види рослинного покриву в об'єкт нападу із застосуванням запальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для укріття, приховування або маскування комбатантів чи інших військових об'єктів або коли вони самі є військовими об'єктами. [9]

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що сторони збройного конфлікту повинні неухильно дотримуватися принципів міжнародного гуманітарного права. Це стосується, як здійснення атак, так і захисту та поведіння з цивільними та військовополоненими. Говорячи про принципи війни за МГП, можна зазначити й те, що всі вище перелічені принципи так чи інакше порушувались під час повномасштабної війни проти України, що ставить під загрозу численні життя в першу чергу та всю систему міжнародного гуманітарного права в цілому. На нашу думку було б доцільно переглянути та доповнити правові норми, які все ж таки змогли би вдосконалити боротьбу з тероризмом відповідно до його сучасних проявів.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого – Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. – 2017. – 145 с
2. Ярмачі В.Х. Система принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. Південноукраїнський правничий часопис. 2018. №4. С.95-98
3. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion / Законність загрози або використання ядерної зброї, консультативний висновок // I. C. J. Reports. – 1996. – Р. 226–267.
4. Перехоплення СБУ: росія продовжує використовувати проти України заборонені фосфорні бомби. Офіційний Telegram-канал СБУ, допис від 1 листопада 2022 р. (дата звернення: 22.02.2024 р.)
5. Додатковий протокол до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 13 жовтня 1995 р. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_894#Text (дата звернення 22.02.2024)
6. Цевух А.І., Якимчук М.Ю., Градиська Ю.В. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023 р. №75 (3). С. 204-209
7. Замрига, А. В. (2022). Застосування міжнародного гуманітарного права в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (6).
8. International Humanitarian Law Databases / Архів міжнародного гуманітарного права. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl> (дата звернення 21.02.2024)
9. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (зі змінами і доповненнями від 21 грудня 2001 р). Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#top (дата звернення 21.02.2024)

Annotation. This article examines the principles governing international humanitarian law regarding the use of weapons during armed conflicts. According to these principles, the full-scale invasion of the Russian Federation by international humanitarian law was considered. A conclusion was made about the existence of IHL principles and their violations, a possible solution to the problem of responsibility for violations of IHL norms.

Key words: international humanitarian law, war, principles of warfare.

ВІЙСЬКОВІ ТРИБУНАЛИ ТА ПРАВОСУДДЯ ЗА ПОРУШЕННЯ МГП

Верьовкін Владислав,

студент четвертого курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

Науковий керівник: Жолудєва Вікторія,

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

У статті досліджено питання щодо військових трибуналів та правосуддя за порушення міжнародного гуманітарного права.

Наголошено на тому, що міжнародний воєнний трибунал є судовим органом, створеним на основі міжнародного договору з метою розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів - посягань на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, міжнародний мир і міжнародну безпеку.

Ключові слова: *порушення, злочин, війна, трибунал.*

Міжнародний військовий трибунал, відомий як Нюрнберзький трибунал, був створений в 1945 році Союзниками (Великобританія, СРСР, США, Франція) на підставі міжнародного договору. Його завданням було розгляд справ головних воєнних злочинців з країн Осі в Європі.

Трибунал став ключовою частиною Нюрнберзьких процесів, серії військових трибуналів, утворених союзниками після Другої світової війни на підставі міжнародного права та законів війни. Компетенція трибуналу включала злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності [1].

Обвинувачення було представлено проти 24 основних воєнних злочинців і семи організацій. Підсудні були звинувачені у здійсненні змови, воєнних злочинах та злочинах проти людяності, включаючи планування та ведення агресивних воєн, вбивства цивільного населення, вивезення населення у рабство, руйнування міст та інші злочини. Вирок Нюрнберзького трибуналу, оголошений 30 вересня та 1 жовтня 1946 року, признав підсудних винними у численних злочинах. Більшість засуджених була позбавлена життя або отримала довічне ув'язнення.

Цей трибунал став першим міжнародним кримінальним судом, який притягав до відповідальності особи за міжнародні злочини. Він встановив принцип, що злочини проти міжнародного права вчиняються людьми і що тільки через покарання фізичних осіб, які вчинили такі злочини, може бути забезпечено дотримання принципів міжнародного права.

Токійський трибунал, відомий також як Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, був створений у 1946 році американською окупаційною владою для суду над японськими воєнними злочинцями. Процес тривав у Токіо з 1946 по 1948 рік. До складу трибуналу увійшли представники 11 держав, включаючи США, Китай, Велику Британію, СРСР та інші. Обвинувачення пред'явило звинувачення 28 політичним і військовим керівникам Японії у злочинах проти миру, воєнних злочинах та злочинах проти людства.

Судовий процес тривав понад два з половиною роки і включав допит 419 свідків та розгляд 4 336 доказів. Звинувачення було розділене на три категорії: «клас А», що стосувалося

керівників Японії, «клас В та С», які могли стосуватися будь-яких японських громадян, та «клас С», яке не було висунуто. Обвинувачення обов'язково містили звинувачення у злочинах проти миру. У підсумку семеро головних злочинців були засуджені до страти, 16 осіб отримали довічне ув'язнення [2].

Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (МКТЮ) був утворений ООН для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії з 1991 року. Судовий процес включав війни в Боснії та Герцеговині, Хорватії, Косові та Македонії.

МКТЮ був утворений за резолюцією РБ ООН 827 від 25 травня 1993 року у місті Гаага, Нідерланди. Трибунал був відповідальний за переслідування фізичних осіб за серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни, законів і звичаїв війни, геноциду та злочинів проти людяності на території колишньої Югославії.

Трибунал став першим міжнародним органом після Нюрнберзького та Токійського трибуналів для розгляду справ про воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Судові процеси охопили високопосадових осіб політичних структур, військових і правоохоронних органів колишньої Югославії. Загалом, було висунуто звинувачення щодо 161 особи.

МКТЮ виніс вирок щодо останнього обвинуваченого – генерала Р. Младича, засудивши його до довічного ув'язнення, і завершив свою діяльність 31 грудня 2017 року. Загалом, понад 80 осіб було визнано винними, більше як 20 осіб виправдано, а справи щодо 13 осіб передано до національних судів. МКТЮ кваліфікував різанину у Сребрениці в 1995 році як геноцид. Це був важливий крок у судовому переслідуванні злочинів проти людства на міжнародному рівні.

Міжнародний кримінальний суд має владу над конкретними міжнародними правопорушеннями (предметна юрисдикція), які сталися на певних територіях (територіальна юрисдикція) та щодо конкретних осіб (персональна юрисдикція). Всі аспекти юрисдикції МКС описані у Римському Статуті МКС [4].

МКС має предметну юрисдикцію над найважливішими міжнародними правопорушеннями, такими як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії, визначені у Статуті. Статті 6–8 bis Римського Статуту містять елементи цих злочинів, а також докладні визначення наведені у додатковому документі МКС під назвою "Елементи злочинів".

Персональна юрисдикція МКС поширюється лише на фізичних осіб, які вчинили міжнародні правопорушення і не були притягнуті до відповідальності на національному рівні. Держава не може бути об'єктом міжнародної кримінальної відповідальності. Посадовий статус обвинуваченого (наприклад, глава держави, уряду або парламенту) не є підставою для ухилення від кримінальної відповідальності.

Територіальна юрисдикція МКС відноситься перш за все до територій держав та їхніх громадян, які ратифікували Римський Статут. Крім того, МКС може мати юрисдикцію над державами, які не ратифікували Статут, але заявили про визнання юрисдикції МКС стосовно конкретних злочинів відповідно до Статуту.

МКС використовує принцип комплементарності, щоб забезпечити, що держави самі відповідали за правосуддя над особами, обвинуваченими у міжнародних правопорушеннях.

Суд набирає кримінальної юрисдикції лише тоді, коли держава не може або не хоче відповідати за це.

Будь-яка держава-учасниця Римського Статуту може звернутися до Прокурора МКС з запитом на розгляд ситуації, пов'язаної з міжнародними правопорушеннями, навіть якщо вони сталися на території чи громадянами іншої держави-учасниці. Прокурор може розпочати розслідування, якщо має відповідні дані та отримав санкцію від Палати попереднього провадження. РБ ООН також може передати справу до розгляду МКС на підставі Статуту ООН.

Агресивна збройна діяльність Російської Федерації проти України супроводжується різноманітними злочинами, які вчиняються як вищим військово-політичним керівництвом Росії, так і звичайними та офіцерськими членами її збройних сил, а також найманими бійцями ПВК "Вагнер" та іншими проксі-групами, які активно задіяні у цьому конфлікті [3].

Створення міжнародного трибуналу стало необхідним для забезпечення невідворотності відповідальності за ці злочини, що спонукало міжнародне співтовариство до пошуку ефективних правових механізмів покарання винних осіб. Однак багатьом людям важко зрозуміти правову природу міжнародних трибуналів та юридичні нюанси їхньої діяльності.

Висновки. Отже, міжнародний воєнний трибунал є судовим органом, створеним на основі міжнародного договору з метою розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів - посягань на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, міжнародний мир і міжнародну безпеку. Сутність таких трибуналів можна розкрити через кілька ключових ознак.

По-перше, вони є "судовим органом", здатним проводити розслідування, судити та призначати покарання особам, визнаним винними у міжнародних злочинах. Це передбачає використання загальних принципів кримінального права, таких як презумпція невинуватості та обмеження подвійного покарання.

По-друге, вони є "міжнародними", оскільки діють відповідно до норм міжнародного права і не підпорядковані законодавству конкретної країни. Це дозволяє уникнути імунітету вищих посадових осіб від кримінальної юрисдикції.

По-третє, вони є "воєнними", оскільки їхня юрисдикція охоплює лише злочини, що посягають на міжнародний мир та безпеку, такі як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Міжнародні воєнні трибунали, як правило, діють на підставі статуту, за винятком гібридних трибуналів, які діють на підставі національного законодавства. Статут міжнародного воєнного трибуналу повинен: визначати предметну, часову, територіальну та суб'єктну юрисдикцію; встановлювати місцезнаходження, структуру, порядок призначення вищих суддівських посад і апарату, робочі мови; передбачати правила процедури та доказування, права обвинуваченого, вимоги до судового рішення, види покарань та порядок їх призначення тощо.

Список використаних джерел:

1. Васюренко А. О. Роль Міжнародного військового трибуналу в процесі формування концепції індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародно-правової заборони застосування сили. Укр. часопис міжнар. права. 2013. № 1.

2. Грушко М. В. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. 136 с.

3. П'ять питань про Міжнародний Воєнний Трибунал як механізм притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. 2023. URL: <https://ecpl.com.ua/news/p-iat-pytan-pro-mizhnarodnyy-voiennyy-trybunal-iaak-mekhanizm-prytiahnennia-do-vidpovidalnosti-za-mizhnarodni-zlochyny/>

4. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста. М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145с.

***Annotation.** The article explores the issue of military tribunals and justice for violations of international humanitarian law.*

It was emphasized that the international military tribunal is a judicial body created on the basis of an international treaty for the purpose of investigating and bringing to justice persons guilty of international crimes - encroachments on the vital interests of the international community, international peace and international security.

Key words: violation, crime, war, tribunal.

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В РОЗРІЗІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІ В УКРАЇНІ

Гриценко Г.М.,

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри
правознавства, СНУ ім.В.Даля, м.Київ*

Карпенко М.В.,

*студентка 4 курсу спеціальності «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті розглянутий процес реформування національного законодавства у сфері запобігання та протидії корупції та її впливу на реформу децентралізації в Україні. Досліджено децентралізацію влади як елемента правового механізму боротьби з корупцією в органах державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також проаналізовано ймовірні ризики її здійснення. Визначено адміністративну децентралізацію в Україні в розрізі ефективних та успішних засобів боротьби з корупцією.

***Ключові слова:** децентралізація, запобігання та протидія корупції, корупція, місцеве самоврядування.*

Відповідно до численних аналітичних звітів і досліджень, корупція є однією з найбільших проблем, з якою стикаються держави світу, зокрема й Україна. Очевидними проблемними питаннями, що спричинені великою кількістю хабарів і випадків зловживання владою, є руйнування системи соціальних цінностей, наявність повної або часткової недовіри до органів державної влади, що зрештою призводить до негативних наслідків в економічній

сфери, а також зростання нерівності й зменшення доходів населення. За відсутності політичної волі бізнес-еліт у країні, а також бажання представників нижчої та середньої ланки виконавчої влади незаконно збагатитись, протидія корупції стає неефективною й негативно впливає на зовнішньополітичний імідж України та її інвестиційний рейтинг.

Після 24 лютого 2022 року проблема запобігання корупції є ще більш актуальною та важливою, адже країна відчайдушно бореться за виживання, і мільйони українців наполегливо працюють, щоб подолати виклики, спричинені збройною агресією. Проте як державний апарат, так і громадяни усвідомлюють, що в період воєнного стану надзвичайно важливо подолати корупцію, адже це є основою для подальшої перемоги, ефективної відбудови та повної й швидкої інтеграції до Європейського Союзу.

У квітні 2014 року Кабінет Міністрів України ухвалив «Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації державної влади України» (Concept of Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine 2014) [1]. Зазначений документ представляє порядок реформи децентралізації, що передбачає розширення можливостей місцевого самоврядування, підвищення потенціалу держави в галузі надання державних послуг та докорінну зміну адміністративної структури та територіального поділу країни. Безпрецедентним є обсяг міжнародної технічної й фінансової допомоги, який сприяє здійсненню децентралізації в Україні.

Найбільшою проблемою при здійсненні децентралізації в Україні за останні декілька років є розрив між амбітними намірами реформаторів й обмежений інституційний потенціал, доступний при ухваленні та реалізації політичних рішень у початковий запропонований термін 2014-17 років [2, с. 240].

Незважаючи на те, що реформа змогла призвести до суттєвих змін на місцевому рівні, вона ще не досягла поставленої мети щодо фундаментального перезапуску функціонування української держави на основі повноцінного розкриття потенціалу місцевого самоврядування та більш ефективного багаторівневого державного управління.

На думку А. Волошенко, системна корупція не може долатись тільки каральними засобами, також важливим є законодавство й превентивна діяльність. Водночас, новостворене спеціальне антикорупційне агентство не може нейтралізувати першопричину цього явища, а лише компенсувати наслідки поширення корупції в країні. Отже, органічне поєднання запобігання й ефективної протидії системній корупції на базі створення вітчизняних антикорупційних органів і технологій з часом переконає нас діяти вже не за тіньовими планами та корупційними пріоритетами, а насамперед за нормативно визначеними правилами [3, с. 52].

Розглядаючи регуляторні антикорупційні механізми, стверджує, що вони є ефективними тільки, коли враховують дійсну об'єктивність, ґрунтуються на політичній волі Глави держави, а також викликають довіру широкої громадськості, відображаючи фундаментальні національні та суспільні інтереси й пріоритети, зокрема, спрацьовують на випередження [4, с. 20].

На думку В. Дубровського й Джона Лафа, найбільший успіх досягнутий не в обмеженні можливостей для корупції, а в притягненні корумпованих чиновників до відповідальності. На етапі інституційного розвитку України, який наразі існує, зменшення можливостей для реалізації шахрайських схем є більш простим й ефективним способом запобігання корупції,

аніж покарання корупціонерів. Українські реформатори та міжнародні партнери мають зосереджуватись на протидії корупції, а не на покаранні корупціонерів. Протидія й покарання потрібно розглядати як різновиди системних змін, які спрямовані на поліпшення суспільного ладу. На нашу думку, покарання є важливим, але не найголовнішим фактором, спрямованим на протидію та запобігання майбутніх зловживань [5].

Важливим фактором подальших змін є те, щоб громадянське суспільство й міжнародні партнери надалі уважно стежили за зменшенням обсягу можливостей для корупційних схем, що підривають розвиток України протягом двох десятиліть. Карні заходи навряд зможуть зменшити рівень корупції, адже запровадження суворіших антикорупційних норм може бути неефективним через вибіркове дотримання [6, с. 1975].

Ефективним превентивним засобом запобігання корупції є децентралізація органів державної влади, що значно обмежує можливість розвитку й функціонування корупційних схем в Україні. Проблемне питання, як подолати корупцію, давно є актуальним, адже дуже важливо для європейських компаній, що планують інвестувати в Україну. Децентралізація надає обсяг можливостей для впливу та контролю за управлінськими рішеннями. Найважливішим є те, щоб зазначені рішення приймалися на місцях, тобто органи місцевого самоврядування отримали можливість розвивати свої території. Саме тому європейські партнери оцінюють реформу децентралізації як найуспішнішу реформу в Україні [7].

Децентралізація є процесом передачі частини функцій центральних органів державної влади органам місцевого самоврядування, тобто процесом збільшення й зміцнення прав та повноважень територіальних громад при зменшенні прав й повноважень центральних органів державної влади. Децентралізацію потрібно розглядати як цілеспрямований процес розширення повноважень органів місцевого самоврядування для того, щоб:

- оптимізувати й збільшити рівень ефективності управління соціально важливими галузями економіки;
- якісно й своєчасно надати всі необхідні соціальні послуги громадянам;
- якнайповніше реалізувати інтереси громади;
- створити розгалужену систему органів місцевого самоврядування, що надає можливість вирішити питання місцевого значення представникам територіальної громади на заміну центральному уряду [8].

Водночас, корупція є більш помітною на місцевому рівні, тому її легше контролювати. У підсумку фіскальної децентралізації збільшилась ефективність надання послуг, адже зазначені послуги фінансуються за рахунок місцевих податків і зборів. Як наслідок, завданням вдосконалення управління є зміцнення органів місцевого самоврядування, надання посадовим особам органів місцевого самоврядування більшого обсягу можливостей задля виконання нових обов'язків, створення механізму підвищення ефективності їхньої діяльності та посилення підзвітності.

Мета реформи децентралізації полягає у формуванні системи ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації публічного управління задля функціонування повноцінного життєвого середовища фізичних й юридичних осіб, надання якісних, доступних публічних послуг, становлення інституту безпосередньої демократії, узгодження інтересу держави та територіальної громади. Реформа полягає у відповідальності органів місцевого самоврядування перед виборцями щодо ефективності роботи та перед державою щодо законності функціонування. Водночас, зазначимо, що відсутність політичної волі до всебічної

децентралізації адміністративного апарату в нашій країні постала однією з причин посилення сепаратистського руху на сході країни.

Зазначимо, що підсумком повністю централізованої політики в Україні є те що:

- виникає велика залежність території від центру;
- вбачається низький рівень інвестиційної привабливості регіонів;
- відбувається деградація сільської місцевості;
- створюються громади, що мають слабку інфраструктуру, фінанси та кадри;
- постає складна демографічна ситуація;
- виникає низька якість надання державних послуг;
- збільшується рівень корупції;
- зменшується довіра до влади;
- прийняття управлінських рішень є неефективним [9].

Георг Мільбрат, що є спеціальним послом Німеччини з питань децентралізації, зазначав, що досвід багатьох країн демонструє, наскільки управління стає кращим, коли держава децентралізує функції, що можна виконувати на місцях. Також він вважає, що доцільною є організація місцевої системи охорони здоров'я, шкіл й сховищ для сміття. Водночас, громади мають на це впливати. Громади, які зараз мають владу й обирають нового мера, стають більш ефективними та демократичними, ніж у старій системі [10].

На нашу думку, якщо використання грошей стає децентралізованим, то й можливість вчинення корупції також децентралізується. Корупцію легше виявити на місцевому рівні, аніж на національному, де доводиться вирішувати питання з «великими посадовцями». Децентралізація не зможе повністю запобігти корупції, проте в багатьох аспектах вона може краще контролювати та протидіяти їй.

Міжнародний досвід демонструє, що рівень корупції на місцевому рівні в країнах з проведенням децентралізації значно знижується, аніж у країнах з централізації системою управління. Наша країна має хороший антикорупційний інструмент Prozorro, адже система є надзвичайно прозора та дозволяє бачити, куди витрачаються гроші [11].

Водночас, є низка ризиків, пов'язаних з децентралізацією, щодо збільшення корупції в країні, а саме:

- близькість представників влади до місцевих груп інтересів;
- неформальність взаємовідносин між посадовими особами;
- залежність посадовців від політиків;
- велика свобода дій під час прийняття рішень;
- відсутність чи слабкість місцевих ЗМІ тощо.

А втім, наявні емпіричні дослідження, що демонструють негативний зв'язок децентралізації й корупції: у порівнянні індексів в 59 країнах, дослідники виявили – чим більша частка місцевих витрат у загальному бюджеті, тим нижчий рівень корупції [12, с. 107].

Хоч зазначені результати досліджень та погляди науковців є обнадійливими для України, на наше глибоке переконання, реформи, пов'язані з децентралізацією не є панацеєю. На додаток, зазначені заходи в гіршому випадку можуть тільки зашкодити економічному розвитку, соціальній справедливості, макроекономічній стабільності або протидії та запобіганню корупції. Водночас, якщо усвідомити невід'ємні ризики, встановити запобіжні заходи та належно контролювати відповідні процеси, то вдасться не лише скористаються всіма перевагами нової організації публічної влади в нашій країні, а й закласти необхідну основу в реформування інших сфер.

Безумовно, запобігання та протидія корупції в органах місцевого самоврядування є одними із найбільш проблемних питань, що потребують комплексного підходу. Наразі ефективність у реалізації антикорупційної політики в органах місцевого самоврядування значно актуалізується у зв'язку з необхідністю вирішення проблем, пов'язаних зі повномасштабним вторгненням, відновленням та відбудовою регіонів України.

З огляду на зазначене, можемо запропонувати основні компоненти, дотримання яких допоможе створити умови для успішної і прозорої відбудови:

1. лідерська позиція посадових осіб щодо впровадження найкращих практик прозорості та відкритості, їхня підтримка діяльності із запобігання та виявлення корупції в органах місцевого самоврядування;

2. залучення та активна участь громадськості й міжнародних партнерів в управлінні місцевими справами, зокрема наглядом за процесами відбудови в громадах, що постраждали від збройної агресії;

3. ефективна діяльність антикорупційних органів, їхня співпраця з усіма суб'єктами, як в межах органу місцевого самоврядування, так і поза його межами.

Підсумовуючи, зазначимо, що попри велику кількість ризиків, децентралізація в Україні є одним із ефективних й успішних засобів запобігання та протидії корупції. Зміцнення органів місцевого самоврядування надає посадовим особам місцевого самоврядування більшого обсягу можливостей для самоконтролю використання місцевих коштів, сприяє збільшенню підзвітності, що позитивно впливає на боротьбу з корупцією, адже на місцевому рівні вона є більш помітною, отже, стає легше її контролювати місцевою громадою. При децентралізації влади в нашій державі роль громадського контролю за діяльністю посадових осіб місцевого самоврядування запобігання та протидії корупції виходить на новий рівень, а проведення цифровізації надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування буде зменшувати шанси в реалізації корупційних схем.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення 15.04.2024).

2. Baller O. Korruptionsbekämpfung und Dezentralisierung auf dem Prüfstand des Reformbedarfs in der Ukraine. Jahrbuch für Ostrecht. 2017. № 2. pp. 235-268.

3. Волошенко А., Ковальчук Т. Системна корупція: основні різновиди та державні імперативи запобігання і протидії. Банківська справа. 2018. № 3. с. 49–59.

4. Andris Zimelis. Corruption research: A need for an integrated approach. International Area Studies Review. 2020. № 23:3. pp. 288-306.

5. Дубровський В., Джон Лаф. Реанімаційний пакет реформ. Україна має зосередитися на запобіганні корупції, а не покаранні – Великий антикорупційний аналіз. URL: <https://rpr.org.ua/groups-rpr/01antykoruptsijna-reforma/> (дата звернення: 15.04.2024).

6. Lenka Veselovska, Jan Zavadskii, Zuzana Zavadska. Mitigating bribery risks to strengthen the corporate social responsibility in accordance with the ISO 37001. Corporate Social Responsibility and Environmental Management. 2020. 27:4. pp. 1972-1988.

7. Lenka Veselovska, Jan Zavadskii, Zuzana Zavadska. Mitigating bribery risks to strengthen the corporate social responsibility in accordance with the ISO 37001. Corporate Social Responsibility and Environmental Management. 2020. 27:4. pp. 1972-1988.

8. Подолання корупції, розподіл повноважень, приєднання до міст і майбутнє районів: на Запоріжжі говорили про децентралізацію. URL: <https://decentralization.ua/news/9062?page=42> (дата звернення: 15.04.2024).

9. Урядовий портал. Реформа децентралізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (дата звернення: 15.04.2024).

10. Milbradt: "Ukraine hat große Erfolge erzielt". URL: <https://www.dw.com/de/sondergesandter-georg-milbradt-ukraine-hat-groesse-erfolge-erzielt/a-40145547> (дата звернення: 15.04.2024).

11. Все про закупівлі. URL: <https://infobox.prozorro.org/articles> (дата звернення: 15.04.2024).

12. Capasso, S. & Santoro, L. (2018). Active and passive corruption: Theory and evidence. *European Journal of Political Economy*, 52, 103-119.

***Annotation.** The article examines the process of reforming national legislation in the field of preventing and countering corruption and its impact on the decentralization reform in Ukraine. The decentralization of power as an element of the legal mechanism for combating corruption in the bodies of state executive power and local self-government was studied, as well as the probable risks of its implementation were analyzed. Administrative decentralization in Ukraine has been determined in terms of effective and successful means of combating corruption.*

***Key words:** decentralization, prevention and counteraction of corruption, corruption, local self-government.*

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Кириченко А.І.,

*аспірант 1-го року навчання кафедри
правознавства СНУ ім. В. Даля*

Науковий керівник: Гриценко Г.М.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства СНУ ім. В. Даля

У статті розглянута реформа контролю та нагляду у будівельній галузі країни і вплив децентралізації на дану галузь. Зазначені корупційні ризики при проведенні контролю та нагляду в будівельній галузі у прийнятих законодавчих актах. Зазначені напрямки роботи які будуть сприяти усуненню ризиків при проведенні контролю та нагляду в будівельній галузі, що позитивно буде відобразитися на іміджі органів державної влади і місцевого самоврядування та покращить інвестиційний клімат в державі.

***Ключові слова:** будівельна галузь, децентралізація, органи місцевого самоврядування, корупція.*

Реформування органів державної влади і місцевого самоврядування на території нашої держави почалось у 2014 році і продовжується до теперішнього часу. Прийнятий у 2014 році ЗУ «Про запобігання корупції» [1] мав мету усунути корупційні прояви в органах державної влади і місцевого самоврядування, але останній не мав бажаного ефекту. Не виключенням була і будівельна галузь, особливо це стала проявлятися в процесі децентралізації влади в нашої країні.

В рамках Європейської інтеграції для покращення будівельного контролю та нагляду у грудні 2020 року при проведенні комплексної реформи даної галузі була створена Державна інспекція архітектури і містобудування України[2]. В положенні про Державну інспекцію архітектури та містобудування України остання з метою організації своєї діяльності повинна забезпечувати в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів до запобігання та протидії корупції, та контроль за їх здійсненням.

Враховуючи повномасштабне вторгнення та територію нашої держави та масштаби руйнування інфраструктури та приватного житла, то будівельна галузь потребує окремої уваги, з боку органів державної влади і місцевого самоврядування. Від законодавчого регулювання, нагляду та контролю за будівельною галуззю залежить комфортне існування суспільства в державі та рівень життя в окремій громаді. Прозоре правове регулювання будівельної галузі буде сприяти інвестуванню в нашу державу, що допоможе у відбудові нашої країни та сталому розвитку економіки. Також у запобіганні корупції у будівельній галузі буде позитивно відобразитися введення цифровізації та автоматизація у економіку держави та в будівельну галузь.

Особливе занепокоєння залишає внесенні зміни в законодавство про містобудівну діяльність 13.12.2022 року Проектом Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери містобудівної діяльності [3].

Так розглядаючи питання корупційних та монопольних ризиків у сфері будівельної галузі враховуючи положення даного Закону А.Фурман зазначила, що з одного боку, цифровізація процесів сприятиме більшій відкритості та прозорості, та як зазначають самі автори законопроекту «Комп'ютер хабаря не бере». З іншого ж боку, Міністерство розвитку громад та територій України переймає частину повноважень ДАБІ, зокрема щодо притягнення учасників ринку до відповідальності. Крім цього, саме Мінрегіон буде відповідальний за прийняття рішень щодо доступу на ринок, оскільки він уповноважений реєструвати експертні організації, уповноважених осіб містобудівного контролю, сертифікувати архітекторів та інженерів, забирати сертифікати, штрафувати тощо. Разом із цим, Мінрегіон здійснюватиме контроль за роботою архітекторів, експертів, інженерів, а не за діяльністю забудовників чи субпідрядників, які зможуть надавати перевагу приватним контролюючим суб'єктам. Незважаючи на встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства приватними контролюючими суб'єктами, ризики використання корупційних механізмів значно зростають. Ба більше, враховуючи розмір страхування контролерів (від 3-5 млн. євро) лише найбільші забудовники зможуть використовувати відповідні важелі впливу на ринок. Таким чином значно підвищуватиметься як монопольний вплив Мінрегіону в даній сфері, так і відповідні корупційні ризики [4].

В прийнятому Законі України про антикорупційну політику у 2022 році конкретизовані проблемні напрямки у галузі будівництва які потрібно корегувати враховуючи сучасні умови існування суспільства. Серед них такі основні напрямки:

- не публічність інформації у сфері містобудування;
- система державного контролю та регулювання у будівництві потребує удосконалення;
- інструменти контролю та недостатня прозорість процесів будівництва, ремонту та експлуатації доріг потребують корегування.

- проблема ефективного використання бюджетних коштів при будівництві житла військовослужбовцям[5].

Так у 2023 році Державна інспекція архітектури і містобудування України спільно з партнерами напрацювали низку важливих нововведень, які зменшують вплив людського фактору та пришвидшують процес опрацювання документів:

- автоматичний розподіл інспекторів для проведення огляду об'єктів будівництва;
- автоматична реєстрація повідомлень про початок виконання будівельних робіт, автоматичне проведення перевірок документів, та внесення їх в реєстр, що дає можливість починати проведення робіт;
- автоматичне перевірка дозволів на виконання будівельних робіт при подачі документів, де система автоматично може заблокувати документ якщо він не відповідає законодавству;
- у разі відмови, підстави обираються із затвердженого узагальненого та узгодженого з законодавством списку, це запобігає необґрунтованим відмовам що створювали корупційні ризики;
- використання адміністраторів ЦНАП для заповнення відомостей при прийомі документів у замовника будівництва, шляхом автозаповнення даних, що скорочує час на опрацювання документів[6].

На початку 2024 року почав працювати Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва якій був створений Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури та Міністерством цифрової трансформації за підтримки USAID / UK aid проекту «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах/ TAPAS» [7].

Досліджуючи питання корупції Аніщенко М.А. зазначає, що формування антикорупційної політики України у період 2014-2023 років відбулося від запровадження загальних засад розв'язання проблеми корупції до конкретизації державної антикорупційної діяльності у різних сферах суспільного життя. Встановлено, що на сьогодні в Україні сфера освіти та охорони здоров'я визначаються пріоритетними у державній антикорупційній політиці, всередині яких відбувається розширення та деталізація відповідних антикорупційних заходів [8, с.32].

Розглядаючи антикорупційну політику в будівельній галузі можливо також зазначити, що останні зміни стосуються не загальних заходів в протидії корупційним проявам, а конкретизації механізмів усунення корупційних ризиків в даній галузі. Внесені зміни в діюче законодавство стосувалися усуненню корупційних проявів за допомогою цифровізації надання адміністративних послуг у будівельній галузі, особливо можливо підкреслить початок роботи порталу Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. Також позитивно буде відображатися проведення децентралізації для протидії корупції в будівельній галузі та останні напрацювання Державної інспекції архітектури і містобудування України відносно запобіганню корупції будуть ефективно протидіяти корупційним проявам. Але ще в будівельній галузі залишаються питання які потрібно врегулювати на законодавчому рівні та удосконалювати механізми запобіганню корупції в практичному напрямку.

Список використаних джерел:

1. Про запобіганню корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду: постанова КМУ від 23.12.2020 р. № 1340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-2020-%D0%BF#Text>

3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери містобудівної діяльності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26981>

4. Реформування містобудування: що змінює проект № 5655. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/216060_reformuvannya-mstobuduvannya-shcho-zmnyu-prokt-5655 (дата звернення 10.05.2024)

5. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>

6. Запобігання корупції у сфері будівництва: ТОП- 5 нововведень ДІАМ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zapobihannia-koruptsii-u-sferi-budivnytstva-top-5-novovveden-diam>

7. Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. URL: <https://e-construction.gov.ua/smp>

8. Аніщенко М.А. Основні напрями трансформації державної антикорупційної політики в сфері охорони здоров'я в медичній та фармацевтичній освіті. Вчені записки ТНУ ім.В.І.Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування . Том 34 (73) № 2/2023 С.26-34

***Annotation.** The article examines the reform of control and supervision in the country's construction industry and the impact of decentralization on this industry. Corruption risks during control and supervision in the construction industry are noted in the adopted legislative acts. The specified areas of work will contribute to the elimination of risks during control and supervision in the construction industry, which will positively reflect on the image of state authorities and local self-government and improve the investment climate in the state.*

***Key words:** construction industry, decentralization, local self-government bodies, corruption.*

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ МГП У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Лукашова Катерина,

студент третього курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

*Науковий керівник: **Жолудєва Вікторія,***

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

У науковій статті досліджується поняття міжнародного гуманітарного права, ознаки та його значення у збройних конфліктах, а також особлива увага спрямована на висвітлення деяких проблем, що пов'язані із застосуванням та дотриманням норм міжнародного гуманітарного права в умовах збройних конфліктів.

***Ключові слова:** міжнародне гуманітарне право, міжнародний збройний конфлікт, війна, ведення війни, норми міжнародного гуманітарного права.*

На сьогоднішній день збройні конфлікти залишаються реальністю сучасного світу. Для того щоб урегулювати відносини, які виникають під час збройних конфліктів було розроблено міжнародне гуманітарне право, як самостійна галузь міжнародного публічного права. Термін «міжнародне гуманітарне право», уперше був запропонований Жаном Пікте і увійшов в назву

Женевської дипломатичної конференції (1974-1977 рр.) з питання про підтвердження розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів. [6, с. 9].

Сучасне МГП містить у собі не тільки численні конкретні правила ведення збройної боротьби, але і низку принципів цієї галузі міжнародного права. Виникнення, формування галузевих принципів та їхній зміст визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють. Істотною відмінністю принципів міжнародного гуманітарного права від основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права становлять основу мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права стосуються збройних конфліктів, містять у собі певні правила поведінки воюючих сторін, тобто визначають відносини, пов'язані зі збройним конфліктом. [6, с. 10-11].

Особливе місце в міжнародному праві займають три основоположні принципи щодо введення воєнних дій. Дані принципи є найбільш загальними і зрозумілим відображенням змісту МГП. Вони складають основу, дають розуміння сутності МГП є компромісом між гуманністю і необхідністю. [5].

Серед всіх зазначених принципів у міжнародному гуманітарному праві слід виділити такі: принцип розрізнення, принцип пропорційності, принцип обережності.

Перелічені принципи за соєю суттю є тим, що регулює ведення воєнних дій, а також мають за мету захистити цивільних осіб від наслідків військових дій.

Перша норма звичаєвого МГП з розділу «Принципи розрізнення» носить назву «Розрізнення між цивільними особами і/та комбатантами». У I Додатковому протоколі принцип розрізнення міститься у ст. 48 «Основна норма».

Найбільш яскравим проявом гуманності в період збройного конфлікту основою існування міжнародного гуманітарного права є принцип розрізнення. Суть принципу в тому, що заборонено нападати на цивільних осіб та цивільні об'єкти. Принципи розрізнення є головним серед всіх представлених. Тому, що порушення цього принципу робить неможливим існування інших норм МГП. Принцип розрізнення вимагає, щоб сторони у військовому конфлікті завжди проводили розрізнення між цивільними та військовими особами й об'єктами. Сторони конфлікту можуть лише і тільки лише здійснювати напад на комбатантів чи військових об'єктів. Цивільні об'єкти, населення чи окремі цивільні особи не мають бути цілю нападу. заборонено акти насильства чи об'єкти насильства заборонено тероризувати цивільне населення. [6, с. 15].

Якщо цивільна особа бере участь у воєнних діях, то вона автоматично стає цілю нападу. Ця ж особа втрачає імунітет та захист від нападу, але тільки під час участі у воєнних діях. У всіх інших випадках цивільна особа користується імунітетом та захистом від нападу та може бути притягнута до відповідальності за участь у військових діях відповідно до національного законодавства. [3].

Відповідно до цілей нападу, то якщо предмет чи об'єкт у військовому розпорядженні та мають видимі ознаки військового об'єкта (танк, БТР), то це є законною цілю нападу. Що стосується об'єктів, які не мають таких ознак (школа, міст), а стають ним через те, що використовуються військовими, то цей об'єкти чи предмет теж автоматично стає військовою цілю.

В цьому питанні є важливо зрозуміти, що ж виступає військовим об'єктом – це питання висвітлено в I Додатковому протокол та у Нормам звичаєвого гуманітарного права.

Тобто, якщо цивільний об'єкт вносить ефективний внесок у воєнні дії, то цей об'єкт є військовою цілю. Похідним від принципу розрізнення є заборона нападів на вибіркового характеру: напади, не спрямовані на конкретну військову ціль, напади, під час яких застосовуються методи чи засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль, напади, під час яких застосовуються методи чи засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як того вимагає міжнародне гуманітарне право. [1].

Саме через те, щоб обмежити негативні наслідки для цивільного населення використовується принцип пропорційності. Суть принципу пропорційності полягає в тому, що здобута в результаті нападу військова перевага повинна переважати нанесену шкоду, яку ймовірно буде завдано цивільним особам та об'єктам. Важливим елементом є те, що мова йде не про цілеспрямований напад про цивільних осіб чи об'єктів, а йдеться про ризик випадкової не цілеспрямованої шкоди. [3].

Якщо шкода цивільним об'єктам чи особам в наслідок нападу завдається чи може завдатися є надмірною порівнюючи з військовою перевагою, то напад заборонено.

При проведенні воєнних дій військові обох сторін конфлікту повинні оберігати цивільне населення і цивільні об'єкти. Тобто:

- По-перше, сторона, що здійснює напад повинна зробити усе можливе щоб пересвідчитись чи об'єкти нападу є а ні цивільними особами та об'єктами, а значить не мають імунітету від нападу. Сторона конфлікту повинна пересвідчитись, що це є воєнна ціль і напад на неї дозволено. [7, с. 14].

- По-друге, сторона, що здійснює напад має вжити всіх практично можливих запобіжних заходів при виборі засобів і методів нападу. Це необхідно щоб уникнути випадкових втрат серед цивільного населення поранених цивільних осіб та завдання випадкової шкоди цивільним об'єктам. (Сторона, що здійснює напад може обрати високо точні ракети замість не керованих). [7, с. 15].

- По-третє, сторона, що здійснює напад повинна зробити ефективне попередження про напад якщо від них може постраждати цивільне населення. Виняток серед цього правила є випадки коли обставини цього не дозволяють зробити, Існує необхідність раптового нападу («Бліцкриг»). Обов'язково повинні вживатися запобіжні заходи населення від наслідків нападів(це вибір зброї, час нападу). [7, с. 15-16].

Отже, підводячи підсумок можна зазначити, що сторони збройного конфлікту повинні неухильно дотримуватися принципів міжнародного гуманітарного права. Це стосується, як здійснення атак так і захисту та поводження з цивільними та військовополоненими. Знати межу своїх дій. Виконувати дані принципи ще до початку ведення воєнних дій. Розмежовувати поняття військовий та цивільний об'єкт.

Також необхідно зазначити, що це питання «Принципи ведення війни з міжнародним гуманітарним правом» є особливо актуальним для України. Спочатку в умовах конфлікту на сході України, а вже з 24 лютого в умовах повномасштабної війни з рф. Одним з елементів досконалого та ефективного застосування принципів є поширення знань про міжнародне гуманітарне право.

Така діяльність відноситься до міжнародно-правових зобов'язань України, і впливає з Женевських конвенцій 1949 р. та додаткових протоколів до них 1977 р. Тому важливим є

поширення знань про міжнародного гуманітарного права серед цільових груп. Говорячи про принципи війни за МГП можна зазначити й те, що всі вище перелічені принципи так чи інакше порушувались під час повномасштабної війни проти України. Сторона РФ порушила кожен із принципів. Військові РФ не проводять розрізнення цивільних осіб і об'єктів від військових через, що дуже велика кількість жертв серед цивільного населення. Військові РФ здійснюють свої військові атаки не беручи до уваги той факт, що через свою необережність можуть постраждати цивільні. Військові РФ не беруть до уваги те, що шкода завдана під час набату несе велику загрозу життю цивільних.

Список використаних джерел:

1. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р.Короткий, Є.В. Лук'янченко ; вступ. стаття М.М. Гнатівський. – Одеса : Фенікс, 2017. – 40 с.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1), від 8 червня 1989]
3. Наукова публікація дослідження верховенства права Національного університету «Києво-Могилянська академія», та Христини Бідонько, студентка «Києво-Могилянської академії» <https://law-in-war.org/pryncypy-vijny-za-mizhnarodnymgumanitarnym-pravom/>
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року
5. Система принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів Ярмакі В. Х
6. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / (М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель); за ред. Т.Р. Короткого - Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. - 2017. -145с.
7. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів/ М.М. Гнатівський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. - 2-ге вид., допови.- Одеса : Фенікс, 2015. - 92 с.

***Annotation.** The article examines the concept of international humanitarian law, its features and significance in armed conflicts, and also focuses on some of the problems associated with the application and observance of international humanitarian law in armed conflicts.*

***Keywords:** international humanitarian law, international armed conflict, war, warfare, norms of international humanitarian law.*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ХХІ СТОЛІТТІ

*Мандріч Єлизавета,
Студентка 2 курсу спеціальності «081 право»
факультету адвокатури НЮУ ім. Ярослава Мудрого
Науковий керівник: Матвєєва Анастасія Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця,
доцентка кафедри цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У ХХІ столітті міжнародне приватне право продовжує набувати все більшої важливості у зв'язку зі зростанням глобалізації та міжнародної торгівлі. Перспективи його розвитку включають удосконалення законодавства для вирішення складних ситуацій, що виникають у зв'язку з міжнародними договорами та трансграничними спорами. Також акцентується на розвитку механізмів альтернативного вирішення спорів, таких як медіація та арбітраж, які дозволяють ефективно вирішувати конфлікти за участю сторін з різних країн.

***Ключові слова:** розвиток, перспектива, міжнародне приватне право, напрямок, глобалізація, спори.*

У час динамічних змін та надзвичайного розвитку міжнародних відносин, роль та значення міжнародного приватного права набувають все більшої актуальності. В ХХІ столітті ця наука ставить перед собою низку викликів та завдань, вимагаючи постійного адаптування до нових реалій світового співтовариства. Розгляд перспектив розвитку міжнародного приватного права стає важливою та актуальною задачею для правознавства, враховуючи глобалізацію, технологічний прогрес, а також соціально-економічні зміни.

Зокрема, зростання міжнародної торгівлі та інвестицій, розширення міжнародного співробітництва в галузі культури, науки та освіти, а також мобільність осіб створюють необхідність у вдосконаленні правових механізмів для вирішення конфліктів, які виникають або можуть виникати у міжнародних відносинах. Перспективи розвитку міжнародного приватного права у ХХІ столітті полягають у пошуку оптимальних шляхів гармонізації різноманітних національних правових систем, створенні ефективних механізмів розгляду спорів та захисту прав суб'єктів міжнародних відносин. Розгляд цих аспектів дозволить розкрити потенціал міжнародного приватного права у вирішенні сучасних викликів та сприятиме побудові стабільних та прогресивних міжнародних правових відносин у ХХІ столітті.

Крім того, з урахуванням швидкого розвитку інформаційних технологій і цифрової економіки, міжнародне приватне право також викликає увагу щодо необхідності адаптації правових засад до цих нових реалій. Діяльність в інтернеті, електронна комерція, захист персональних даних та кібербезпека стають ключовими аспектами, на які має вплив міжнародне приватне право. Отже, важливо розглядати розвиток цієї галузі з урахуванням сучасних викликів і тенденцій у сфері технологій і цифровізації.

Одним з ключових напрямків розвитку міжнародного приватного права є гармонізація правових норм між різними країнами. Глобалізація економіки та зростаюча міжнародна торгівля потребують уніфікації правил, що регулюють міжнародні договори, власність, зобов'язання та інші правові відносини. Така гармонізація сприяє підвищенню прозорості та передбачуваності у міжнародних відносинах і сприяє полегшенню перетину кордонів для бізнесу та громадян.

Цифрова революція та швидкі технологічні зміни також порушують нові виклики для міжнародного приватного права. З поглибленням інтернет-торгівлі, електронних угод і криптовалют постають питання про визнання та захист прав сторін у міжнародних відносинах.

Крім того, зростаюча кількість транснаціональних справ ставить під сумнів традиційні підходи до вирішення спорів. Розвиток альтернативних механізмів врегулювання спорів, таких як медіація та арбітраж, відкриває нові можливості для ефективного вирішення міжнародних конфліктів. Міжнародне приватне право повинно реагувати на ці зміни шляхом прискорення процесу визнання та виконання рішень, укладених поза межами судових систем країн.

Слід зазначити, що екологічні проблеми та зміни клімату стають все більш глобальними викликами, які потребують уваги з боку міжнародного права. Міжнародне приватне право повинне пристосовуватися до нових реалій, забезпечуючи вирішення трансграничних екологічних спорів та розвиваючи механізми співпраці між країнами у цій сфері.

Також, важливою є роль міжнародних угод та конвенцій у розвитку міжнародного приватного права. Укладання таких угод сприяє уніфікації правових норм і створює загальні стандарти, які дозволяють забезпечити захист прав як окремих індивідів так і суспільства в цілому у міжнародних відносинах.

У світлі цих факторів, перспективи розвитку міжнародного приватного права в ХХІ столітті включають удосконалення правових механізмів для вирішення цифрових та транснаціональних спорів, адаптацію до екологічних викликів та поглиблення міжнародного співробітництва в цій галузі. Розвиток міжнародного приватного права має сприяти створенню більш прозорої, справедливої та ефективною міжнародної правової системи, яка відповідає потребам сучасного світу.

Крім того, можна сказати, що на фоні цифрової революції та змін у технологіях, міжнародне приватне право стикається з новими викликами. Наразі не лише міжнародна торгівля, але й цілі галузі економіки, включаючи фінанси та послуги, перетворюються в цифровий формат. Це ставить під сумнів традиційні правові підходи до регулювання та вирішення спорів. Виникає потреба у вдосконаленні механізмів визнання та виконання електронних угод та рішень. Крім того, з поглибленням цифрової економіки з'являються нові виклики для захисту даних та інтелектуальної власності на міжнародному рівні.

Щодо екологічних проблем і змін клімату, вони стають все більш настійними викликами, що потребують ретельного вивчення та реагування з боку міжнародного права. Такі проблеми, як забруднення довкілля та втрата біорізноманіття, мають транснаціональний характер і вимагають спільних зусиль країн у вирішенні. Міжнародне приватне право має відігравати ключову роль у створенні механізмів співробітництва та регулювання спорів у сфері охорони навколишнього середовища.

Нарешті, розвиток міжнародного приватного права у XXI столітті передбачає не лише вирішення нових викликів, але й зміцнення правової системи у цілому. Укладання міжнародних угод та конвенцій, розробка нових правових інструментів та постійна адаптація до змін в економіці та соціумі допомагають забезпечити більшу стабільність та прозорість у міжнародних правових відносинах, що є ключовим фактором успішного функціонування сучасного глобального світу.

Підсумовуючи, можна сказати, що у XXI столітті міжнародне приватне право стає ще більш актуальним в контексті глобалізації та зростаючої міжнародної співпраці. Очікується, що його розвиток буде спрямований на вирішення складних викликів, що виникають у зв'язку зі зростанням перетину міжнародних відносин, зокрема, у торгівлі, інвестицій, цифрової економіки та в інших сферах.

З урахуванням характеру динамічних змін сучасних відносин, важливим стає постійне оновлення правових норм і механізмів регулювання, щоб вони відповідали потребам сучасного світу. Однією з ключових задач залишається гармонізація різноманітних національних законів і стандартів, що сприятиме підвищенню прозорості та ефективності правового регулювання.

Крім того, враховуючи зростаючий вплив технологій на всі сфери життя, необхідно активно вивчати та впроваджувати нові механізми регулювання в сфері цифрового середовища, зокрема, у сфері електронної комерції, захисту персональних даних та кібербезпеки. Це сприятиме створенню прозорих, справедливих та безпечних умов для міжнародного співробітництва та розвитку глобального суспільства, а також забезпечить захист прав і інтересів усіх учасників міжнародних відносин. Необхідно також вдосконалювати механізми міжнародного співробітництва та вироблення загальноєвропейських стандартів, спрямованих на забезпечення стабільності та розвитку світової спільноти.

Отже, перспективи розвитку міжнародного приватного права у XXI столітті визначаються необхідністю адаптації до сучасних викликів та розвитком нових правових механізмів, спрямованих на підтримку міжнародної співпраці та забезпечення захисту прав суб'єктів міжнародних відносин. Це може включати розробку інноваційних методів альтернативного вирішення спорів, створення міжнародних нормативних актів для регулювання нових сфер, таких як кіберпростір та електронна торгівля, а також сприянням гармонізації національних законодавств з міжнародними стандартами. Крім того, важливим аспектом є зміцнення міжнародного співробітництва між правовими системами для ефективного врегулювання суперечок та створення стабільних правових умов для розвитку глобального співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко О.М. Міжнародне приватне право : навч. посіб. Київ : Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2015. 392 с.
2. Грамацький Е.М. Актуальні проблеми міжнародного приватного права у світлі гармонізаційних процесів в Європі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 126–129.
3. Матвеева А.В. Актуальні трансформаційні процеси у міжнародному приватному праві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. Вип. 1 (43). С. 64-72.
4. Новосад І.В. Міжнародне приватне право: історична ретроспектива та сучасність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 7. С. 135-137.

5. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського : моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса. Фенікс. 2017. 564 с.

Annotation. In the 21st century, private international law continues to gain more and more importance in connection with the growth of globalization and international trade. Prospects for its development include the improvement of legislation to resolve complex situations arising in connection with international agreements and cross-border disputes. Emphasis is also placed on the development of alternative dispute resolution mechanisms, such as mediation and arbitration, which allow effective resolution of conflicts involving parties from different countries.

Keywords: development, perspective, international private law, direction, globalization, disputes.

АВТОНОМІЯ ВОЛІ СТОРІН В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Парицька В.Е.,

студентка 2 курсу

факультету міжнародного та європейського права НЮУ імені

Ярослава Мудрого

Науковий керівник: **Матвєєва А.В.,**

старша наукова співробітниця кафедри цивільного судочинства, арбітражу

та міжнародного приватного права

НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук

У науковій роботі проаналізовано принцип автономії волі сторін в міжнародному приватному праві. Було досліджено, що автономія волі сторін є важливим принципом в міжнародному приватному праві, який надає сторонам можливість самостійно визначати правовий режим своїх цивільних відносин. Цей принцип дозволяє сторонам обирати правову систему, за якою вони бажають укласти договір, вирішувати спірні питання та обирати суд, який буде вирішувати їхні спори. Автономія волі відображає принцип поваги до приватної волі сторін та сприяє міжнародній гармонізації правових норм.

Ключові слова: автономія волі, демократія, міжнародне приватне право, правова система, правовий режим.

Актуальність автономії волі сторін в міжнародному приватному праві полягає в тому, що вона відображає сучасні потреби глобалізації та міжнародного співробітництва. У світі, де люди та компанії все частіше перетинають національні кордони у справах бізнесу, сімейних відносин, спадщини та інших сферах, важливо мати механізми, що дозволяють їм вільно обирати правові норми, за якими вони хочуть діяти. Автономія волі сприяє розвитку міжнародного обороту та сприяє вирішенню правових конфліктів у світлі різниць між національними законодавствами.

Слід зазначити, що автономія волі може бути охарактеризована як один із основоположних принципів, які застосовуються при укладанні зовнішньоекономічних контрактів. Особливо важливим та необхідним, ця можливість для учасників відповідних

відносин, є необхідною в умовах воєнного стану в нашій державі, оскільки, обираючи відповідний правопорядок, сторони мають можливість максимально ефективно захистити свої інтереси [1, с.306].

Принцип автономії волі сторін впливає з Закону України «Про міжнародне приватне право», а саме в ст.6 відповідно до положень якої визначено, що учасники наділені правомочністю самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до змісту правових відносин, у випадках, передбачених законом [2].

Основоположною умовою застосування вільного вибору права є наявність іноземного елемента в цивільних відносинах, які є предметом регулювання на основі автономії волі. Поняття загальних умов кореспондується із поняттям основного колізійного питання. Способи застосування автономії волі можна розподілити на два різновиди: прямий та непрямий вибір права. Прямий вибір права поділяється на категоричний та конклюдентний. Конклюдентний вибір включає мовчазний та конклюдентний вибір права. Непрямий вибір це ніщо інше, ніж конкуренція колізійних прив'язок.

Областю застосування автономії сторін в міжнародному приватному праві є зобов'язальне право. В зобов'язальному праві автономія сторін найчастіше зустрічається в праві договорів, для яких є характерним принцип свободи договору, що є вираженням матеріально-правової свободи [3, с. 16].

Автономія волі сторін в міжнародному приватному праві забезпечується, наприклад, шляхом включення в контракт умов про вибір права, що буде застосовуватися до спірних питань, або умов про юрисдикцію конкретного суду у разі виникнення спору. Однак, визначені обмеження на цей принцип існують, зокрема, коли вибір сторін порушує принципи громадського порядку або коли він суперечить обов'язковим нормам законодавства.

В сучасному світі принцип автономії волі у міжнародному приватному праві все більше розвивається та поширюється не лише щодо договірних зобов'язань, але й інших приватноправових відносин, такі як деліктні, сімейні, трудові тощо. Принцип автономії волі вже давно визнаний в якості основного принципу в усіх сучасних правових систем світу. Джерела сучасного міжнародного приватного права окремих держав надають учасникам правовідносин досить широкі можливості для вибору права, що є наслідком розвитку міждержавних правовідносин [4, с. 167].

Важливою особливістю автономії волі є те, що вона може допомогти уникнути застосування невідповідних або непередбачених правил, які можуть бути характерні для певних юрисдикцій. Також цей принцип дозволяє стимулювати правову конкуренцію між різними юрисдикціями, що сприяє розвитку ефективних та інноваційних правових рішень. Проте, варто зауважити, що автономія волі має свої межі. Наприклад, обираючи закон, сторони не можуть порушувати публічний порядок чи обмеження, що впливають із загальноприйнятих принципів справедливості. Також, автономія волі не може бути використана для ухилення від обов'язкових норм, які застосовуються незалежно від волі сторін.

Слід зазначити, що вирішення проблеми кваліфікації угоди про вибір права є обов'язковою умовою застосування обраного сторонами права. Це стає очевидним у випадку, коли принцип *lex fori* взагалі не передбачає автономії волі - тоді угода про вибір права є незастосовною в межах розгляду спору даним судом. Водночас, серед існуючих способів визначення застосовного права до автономії волі сторін особливо відомий варіант сумісного

використання кількох колізійних принципів, заснований на принципі найтіснішого зв'язку, а саме з урахуванням приписів. Також заслуговують на увагу права суду, який розглядає спір, і права місця укладення договору про вибір права, які не повинні суперечити реалізації та змісту договору про вибір права [5, с.166].

У доктрині міжнародного приватного можна виокремити існування трьох основних підходів до проблеми кваліфікації угоди про вибір права. Перша група вчених пов'язує регулювання угоди про вибір права з правом суду, що розглядає спір. Слід зауважити, що на момент укладення зовнішньоекономічного договору, невідомо, яким судом розглядатимуться можливі спори, які надалі можуть розглядатися в декількох державах. Крім того, спір може слухатися не державним судом, а міжнародним комерційним арбітражем. Такий варіант вирішення проблеми, що розглядається є для суду зручним, однак такий спосіб може позбавити сторін основної переваги автономного вибору права - визначеності самого права, оскільки в момент укладення угоди про вибір права неможливо визначити, якому правопорядку підпорядковується зроблений сторонами вибір.

Автономія волі є одним із фундаментальних принципів міжнародного приватного права, що надає сторонам право вільно визначати правовий режим своїх цивільних правовідносин. Цей принцип відображає інтереси сторін укладення угод та сприяє ефективному функціонуванню міжнародних відносин. Сама сутність автономії волі полягає в тому, що сторони можуть самостійно визначати правові норми, за якими будуть регулюватися їхні відносини. Це означає, що сторони мають право обирати:

- Закон, який буде застосовуватися до їхньої угоди. Наприклад, сторони можуть укласти угоду про застосування права Швейцарії до своїх відносин.

- Юрисдикцію суду. Тобто, сторони можуть визначити юрисдикцію суду, який вирішить спір, що впливає з їх угоди.

- Значення автономії волі полягає в тому, що вона сприяє створенню прогнозованого та стабільного правового середовища для бізнесу та громадян.

Загалом зазначений принцип дозволяє сторонам укладати угоди з урахуванням їхніх конкретних потреб і вимог, що особливо важливо у міжнародних відносинах, де застосовуються різні правові системи.

Таким чином, проаналізувавши вищевикладене, можна дійти до висновку, що у сучасному світі серед процесів глобалізації принцип автономії волі в міжнародному приватному праві відіграє ключову роль у регулюванні цивільних правовідносин між суб'єктами різних юрисдикцій. Цей принцип дозволяє сторонам вільно вибирати правові норми, за якими будуть регулюватися їхні відносини, а також обирати юрисдикцію для вирішення спорів та місце вирішення спорів.

Автономія волі сприяє розвитку міжнародних відносин та забезпечує стабільність у міжнародній торгівлі та бізнесі. Вона дозволяє сторонам укладати угоди, що враховують їхні потреби та специфіку діяльності, що є особливо важливим у глобалізованому світі. Проте, варто пам'ятати, що автономія волі не є абсолютною. Вона підлягає обмеженням, зокрема, вимогам публічного порядку та загальноприйнятим принципам справедливості. Також, автономія волі не може бути використана для уникнення відповідальності за порушення обов'язкових норм.

У цілому, принцип автономії волі в міжнародному приватному праві є важливим елементом, який сприяє розвитку міжнародних відносин та забезпечує стабільність у міжнародному правовому просторі.

Список використаних джерел:

1. Корнева П. М., Храпська А.О., Автономія волі сторін у міжнародному приватному праві: деякі аспекти реалізації в умовах війни/ Наукові перспективи № 11(29) 2022 с. 303-314
2. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 №2709-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
3. Задорожна С.М., Автономія волі сторін в міжнародному приватному праві. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук/ Київ – 2006.
4. Шевченко Л.А., Сутність та значення принципу автономії волі в міжнародному приватному праві. «Молодий вчений» • № 4 (68) • квітень, 2019 р.
5. Е. М. Грамацький. Деякі аспекти визначення права, що регулює автономію волі сторін/ Часопис Київського університету права • 2013/3

***Annotation.** The principle of the autonomy of the will of the parties in private international law is analyzed in the scientific work. It was investigated that the autonomy of the will of the parties is an important principle in international private law, which gives the parties the opportunity to independently determine the legal regime of their civil relations. This principle allows the parties to choose the legal system under which they wish to enter into a contract, resolve disputed issues and choose the court that will resolve their disputes. The autonomy of the will reflects the principle of respect for the private will of the parties and contributes to the international harmonization of legal norms.*

***Key words:** autonomy of will, democracy, international private law, legal system, legal regime.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Рязанцева П.І.,

студентка 4 курсу спеціальності «081 Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

*Науковий керівник: **Гриценко Г.М.,***

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства СНУ ім. В.Даля

У даній статті ми розберемо які актуальні проблеми запобігання та протидії корупції існують в Україні. Розглянуті їх підґрунтя та запропоновано ряд ідей та заходів, які допоможуть нашій країні побороти складнощі на шляху побудови чесного та справедливого суспільства без корупції.

***Ключові слова:** корупція, антикорупційні органи, боротьба, справедливе суспільство.*

У сучасному світі корупція є однією з найбільших загроз для стабільності, розвитку та довіри громадян до владних структур. Україна не є винятком і стикається з численними викликами у сфері запобігання та протидії цьому негативному явищу. Здійснення ефективних заходів у цьому напрямку вимагає комплексного підходу та врахування різноманітних аспектів, від правової бази до культурних перетворень.

Поширеність корупції в Україні породжує серйозні виклики для її демократичного розвитку, економічного зростання та міжнародного співробітництва. Недоліки у системі правосуддя, недостатня прозорість та відкритість у державних закупівлях, відсутність ефективних механізмів контролю за фінансовими потоками – це лише деякі з аспектів, які потребують негайного уваги та втручання.

Для забезпечення прогресу у боротьбі з корупцією необхідно розвивати та зміцнювати інституційну систему, створюючи незалежні механізми контролю та забезпечуючи ефективне розслідування та покарання винних. Крім того, важливо підвищувати обізнаність громадян про їх права та відповідальність, стимулювати етичні норми у всіх сферах суспільства та формувати культуру невідповідності корупції.

Викликам сучасності потрібні рішучі та сміливі кроки. Лише шляхом спільних зусиль громадян, громадськості, бізнесу та влади можна досягти значущих змін у структурі та функціонуванні українського суспільства. Впровадження принципів відкритості, прозорості та відповідальності – це не лише шлях до запобігання корупції, але й крок до побудови справедливого та процвітаючого суспільства, де кожен громадянин має можливість реалізувати свій потенціал у безпечному та чесному середовищі.

В Україні корупція ще й досі залишається однією з головних перешкод на шляху до справедливого та процвітаючого суспільства. Незважаючи на рішучі зусилля уряду та громадськості, проблема корупції залишається актуальною та вимагає негайних заходів для її запобігання та протидії. Системна природа цього явища вимагає комплексного підходу та впровадження ефективних механізмів контролю, транспарентності та відповідальності.

У той час як Україна стає на шляху захисту своєї територіальної цілісності та незалежності, україн необхідно, щоб уся державна система функціонувала як один злагоджений механізм. Україна, як і всі країни пострадянського простору стикаються з проблемами запобігання та протидії корупції. Багато факторів впливає на дану проблематику. У цьому контексті важливо проаналізувати поточну ситуацію, ідентифікувати ключові причини корупції, а також розглянути успішні практики та інноваційні підходи до боротьби з цим явищем. Наша місія полягає в тому, щоб знайти шляхи до ефективного вирішення цієї проблеми та забезпечення чесного та прозорого суспільства для всіх громадян України. Тож у нашій роботі ми розберемо актуальні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні та запропонуємо шляхи їх вирішення.

Дана тема є доволі актуальною для нашої держави, тому що наразі питання дерадянїзації суспільства України в аспекті корупції є пріоритетним задля прискореної політики відокремлення від радянських та «московських» стандартів, швидкої євроінтеграції та розвитку України, як незалежної та прогресивно-розвиваючої держави.

Метою цих тез є пошук, аналіз та розгляд актуальних проблем запобігання та протидії корупції в Україні, а також розробка заходів для їх вирішення.

Необхідно розпочати з пошуку та розбору актуальних проблем запобігання та протидії корупції, та причин поширеності корупції в Україні. Наша держава є відносно молодого у порівнянні з іншими країнами світу,

1. *Менталітет старшого покоління - суспільство з радянським мисленням та наративами.* Уся країна зіштовхнулася з періодом окупації радянським союзом, його розпадом та збудуванням сучасної державності. Велика кількість працівників пам'ятає

настанови батьків про те, що гроші заробляються чесно та великою працею, але більшість з них не бажають дуже довго йти до своєї мети, а саме тому не проти легкої наживи чи послуги, яка б покращила певне їхнє становище. Також слід згадати набутий менталітет, сучасне покоління зростало на серіалах та фільмах про бандитів, де спостерігало за розкішним життям та продажними працівниками державних структур [1, ст. 26].

2. Психологічні втрати перехідного періоду у житті суспільства. Розпад старої системи моральних та інших духовних цінностей спричинив ситуацію втрати значною частиною населення моральних орієнтирів, духовних опор і, одночасно, до широкого поширення цинізму, аморальності та криміналізації суспільної свідомості [2, ст. 117].

3. Перерозподіл державної власності. Після проголошення незалежності України розпочався процес перерозподілу державної власності у нові її форми: створення акціонерних товариств, передача в оренду, розпродаж і перехід у приватну власність земель, підприємств тощо. Цей процес супроводжується чисельними корупційними діями, пов'язаними як з оцінкою вартості об'єктів, так і з передачею (продажем) їх новим господарям [2, ст. 117].

4. Низька стабільність економіки країни. Через проблеми в економічному секторі України, державі не вдається стабілізувати високу заробітну платню усім державним установам та органам. Таким чином і зароджуються випадки корупції в установах надання медичних, адміністративних, правозахисних та інших. Шляхом отримання неправомірної вигоди люди покривають свої першочергові потреби для існування, бо зарплатні, яку вони отримують, не вистачає для комфортного життя.

5. Становлення нових державних інститутів. Стара вертикаль державного управління поступово замінюється новою. Досить частим реорганізаціям піддається система центральних органів влади – міністерств, відомств. Вони скорочуються, об'єднуються, реорганізуються, потім знову поновлюються, відроджуються. Зрозуміло, що в таких умовах вірогідність корупційних діянь значно зростає [2, ст. 117].

6. Незавершеність формування правового поля в Україні. Суперечливість вимог одного закону вимогам інших законів стає причиною масового тиску на державні органи, створює сприятливі умови до корупційних дій з боку посадових осіб державних установ, організацій і підприємств різних форм власності [2, ст. 118].

7. Прорахунки у кадровому забезпеченні інституту управлінської ланки в органах державного управління. Практична робота з персоналом, який виконує завдання в умовах корупційних ризиків, потребує врахування не тільки наявності провокуючих чи сприятливих чинників професійної діяльності на конкретній посаді, але передусім психологічних особливостей особистості [3, с. 74–75].

8. Незадовільний стан боротьби з контрабандою на митницях. У результаті Державний бюджет України не отримує мільярди гривень надходжень. Водночас корумповані митники, правоохоронці та громадяни України незаконно збагачуються, шляхом перепродажу гуманітарної допомоги, отриману від країн Європи; отримання хабарів за випускнення військовозобов'язаних з території України неправомірним шляхом тощо.

9. Низько кваліфікована робота та висока корумпованість судової системи. Високопосадовцям досі вдається ухилятися від притягнення їх до кримінальної відповідальності за вчинення корупції шляхом використання зв'язків та грошей, зароблених неправомірним шляхом.

10. **Збагачення під час повномасштабної війни на гуманітарній та грошовій допомозі.** У той час, коли держава та суспільство повинно було об'єднатись для збереження як територіальної цілісності держави, так й її економіки, люди та високопосадовці ще більше збагачуються за рахунок війни. Спеціально виділені кошти та гуманітарна допомога не доходять до переселенців, які їй так потребують.

Вищепераховані актуальні проблеми протидії, запобігання та поширення корупції, показують нам, що боротьба з корупцією в Україні потребує комплексного підходу та впровадження різноманітних заходів на різних рівнях суспільства. Тому ми пропонуємо деякі шляхи, які можуть сприяти цій боротьбі:

1. **Зміцнення правової бази:** Удосконалення законодавства щодо протидії корупції, включаючи прийняття та реалізацію ефективних антикорупційних законів та міжнародних стандартів.

2. **Розвиток незалежності антикорупційних органів:** Утворення нових, підтримка та розвиток діяльності незалежних органів, таких як Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро та Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

3. **Забезпечення прозорості та відкритості:** Підвищення рівня доступу до інформації про діяльність державних органів, в тому числі через публікацію фінансової звітності, результатів аудитів та рішень.

4. **Зміцнення механізмів контролю:** Розширення повноважень та незалежності органів контролю за фінансовими потоками, таких як Державна фіскальна служба та Державна служба фінансового моніторингу.

5. **Стимулювання участі громадян:** Залучення громадян до виявлення, документування та повідомлення випадків корупції через механізми, такі як гарячі лінії, онлайн-платформи та інші канали.

6. **Формування етичних стандартів:** Підвищення етичності та відповідальності серед державних службовців, бізнесу та громадян шляхом проведення навчань, кампаній та внутрішніх контрольних механізмів.

7. **Робота з молоддю:** Проведення антикорупційних заходів у соціумі від органів України, які борються з корупцією.

8. **Підвищення рівня обізнаності громадян щодо питань корупції:** Публікування та показ в соціальних мережах та на телебаченні про рівень корупції в Україні; демонстрація високопосадовців, які були справедливо притягнуті до відповідальності за корупційні правопорушення.

9. **Міжнародне співробітництво:** Розширення міжнародного співробітництва в галузі антикорупційних заходів, включаючи обмін досвідом та технічну допомогу.

10. **Розвиток та створення нових механізмів отримання адміністративних послуг через онлайн сервіси на кшталт застосунок ДІЯ:** Оформлення та отримання довідок через онлайн сервіси зменшать кількість корупції в державних установах з надання адміністративних послуг.

Саме ці шляхи не лише допоможуть у запобіганні та протидії корупції в Україні, а й сприятимуть побудові сильної й чесної держави, та справедливого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції : тези I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 28 жовтня 2021 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. 370 с.
2. Мовчан А.В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні / Мовчан А.В. // Вісник кримінального судочинства № 1. – 2017. – С. 116–121.
3. Мовчан А.В. Основні причини поширення корупційних явищ в органах державної влади України / А.В. Мовчан, М.А. Мовчан // Проблеми антикорупційної діяльності в Україні: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 трав. 2015 р.) / МАУП. – К.: МП «Леся», 2015. – С. 73–76.

***Annotation.** In this article, we will analyze the actual problems of preventing and countering corruption in Ukraine. Their foundations are considered and a number of ideas and measures are proposed that will help our country overcome difficulties on the way to building an honest and fair society without corruption.*

***Key words:** corruption, anti-corruption bodies, struggle, fair society.*

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА З ЄВРОПЕЙСЬКИМ ПРАВОМ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

Фартушний Павло,

Студент 2 курсу спеціальності «081 право»

факультету адвокатури НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Науковий керівник: Матвєєва Анастасія Володимирівна

к.ю.н., старша наукова співробітниця, доцентка кафедри цивільного судочинства,

арбітражу та міжнародного приватного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Міжнародне приватне право тісно пов'язане з європейським правом та європейським приватним правом через процес гармонізації правових норм у Європейському Союзі. Цей процес сприяє узгодженню правових стандартів між країнами-членами та полегшує вирішення трансграничних справ. Європейське приватне право виступає як частина міжнародного приватного права, що регулює питання, пов'язані з приватними відносинами між особами з різних країн.

***Ключові слова:** співвідношення, право, глобалізація, розвиток, правові норми, взаємозв'язок.*

У глибокій сучасній юридичній реальності поняття "міжнародного приватного права", "європейського права" та "європейського приватного права" стають не лише об'єктом наукового дослідження, а й ключовими елементами функціонування правової системи. Співвідношення між ними є важливим аспектом, відображаючи взаємозв'язок між національними та міжнародними правовими структурами. Розгляд цієї теми відкриває широкий простір для аналізу взаємодії різних юридичних систем, виявлення впливу європейських норм на національне законодавство, а також дослідження інститутів міжнародного приватного права в контексті європейської інтеграції.

Поряд із інтенсивним процесом глобалізації, що визначає сучасну міжнародну політику та економіку, роль міжнародного приватного права стає надзвичайно актуальною. Саме в контексті розширення європейської інтеграції та утвердження європейського права як важливого компонента правової системи, питання співвідношення міжнародного приватного права з європейським правом та європейським приватним правом набуває особливого значення. В центрі уваги знаходяться не лише теоретичні аспекти взаємодії цих правових систем, але і практичні питання, пов'язані з вирішенням спорів, міжнародною торгівлею, здійсненням бізнесу та захистом прав людини. Дослідження даної теми сприяє розумінню сучасних тенденцій у розвитку правових систем, а також сприяє підвищенню ефективності застосування правових норм у міжнародних відносинах. Таким чином, аналіз взаємозв'язку міжнародного приватного права, європейського права та європейського приватного права є ключовим для розуміння сучасних юридичних тенденцій і є необхідним для побудови ефективної та зручної правової системи.

Дана тема також має велике значення для академічних досліджень та практичної діяльності юридичних фахівців. Постійний розвиток міжнародних відносин, зростання обсягу міжнародної торгівлі у сучасному світі ставлять перед правовою спільнотою нові завдання та виклики. Розуміння принципів та механізмів міжнародного приватного права, а також європейського права та європейського приватного права, дозволяє ефективно вирішувати правові питання, що виникають у міжнародних справах, забезпечуючи захист інтересів сторін та збереження правопорядку. Такий аналіз допомагає не лише уникнути правових колізій, але й сприяє створенню сприятливого середовища для міжнародного співробітництва та розвитку.

На початку нашого аналізу слід звернутися до міжнародного приватного права – галузі права, яка визначає правові механізми регулювання відносин між суб'єктами різних держав. Головною метою міжнародного приватного права є встановлення критеріїв вибору правових норм, які мають бути застосовані до конкретної ситуації з міжнародним елементом. У цьому контексті європейське право впливає на міжнародне приватне право через регулятивні акти та рішення Європейського суду з прав людини, що визначаються як загальні принципи, що мають бути враховані в міжнародних правовідносинах.

З іншого боку, європейське приватне право – це сукупність правових норм, які регулюють приватні відносини в європейському просторі. Європейське приватне право ставить за мету створення єдиного регулятивного середовища для приватних справ у країнах Європейського Союзу. Це досягається через уніфікацію правових норм, гармонізацію законодавства та створення механізмів співпраці між судами країн-членів ЄС.

З точки зору взаємодії, міжнародне приватне і європейське приватне право взаємодіють у декількох ключових аспектах. По-перше, європейські норми можуть впливати на визначення права, застосовного до конкретної ситуації з міжнародним елементом. Наприклад, регулятивні акти ЄС можуть мати пріоритет перед національними нормами країн-членів ЄС у випадках, коли вони суперечать одне одному. По-друге, рішення Європейського суду з прав людини можуть впливати на права та обов'язки осіб в міжнародних справах, регульованих міжнародним приватним правом. Наприклад, рішення щодо захисту приватного життя може мати важливе значення у справах з екстрадиції або визнання та виконання рішень судів інших держав.

Крім того, рішення ЄСПЛ може мати значний вплив на тлумачення і застосування міжнародного приватного права в європейському контексті. Коли справи стикаються з питаннями щодо порушення прав людини, рішення ЄСПЛ може переважати навіть над внутрішнім законодавством країн. Це створює додатковий рівень складнощів та вимагає від адвокатів та суддів глибокого розуміння як європейського права, так і принципів міжнародного права.

Поряд з цим, розробка та реалізація європейських регулятивних актів у сфері приватного права має значний вплив на розвиток міжнародного приватного права. Спрощення та гармонізація правових норм у сфері контрактних відносин, прав споживачів, інтелектуальної власності та інших сферах приватного права сприяють вирішенню проблем перетину юрисдикцій та визначенню відповідальності сторін у міжнародних справах.

Необхідно також враховувати, що співвідношення між міжнародним приватним та європейським приватним правом відображає складні взаємовідносини між суверенними державами та європейськими інституціями. Вирішення конфліктів між цими галузями права потребує злагодженої роботи між національними урядами, судами та органами Європейського Союзу. Таке співробітництво дозволяє забезпечити збалансоване врахування інтересів різних сторін та збереження принципів справедливості та правової впевненості.

У світлі зазначених аспектів можна зробити висновок, що співвідношення між міжнародним приватним правом, європейським правом та європейським приватним правом представляє собою складну та багатогранну проблему, яка вимагає постійного аналізу та адаптації до змін у правовому середовищі. Вирішення цих питань потребує спільних зусиль урядів, міжнародних організацій та науково-дослідницьких установ з метою забезпечення правової стабільності, захисту прав людини та забезпечення ефективного функціонування глобальної правової системи.

Подальший розвиток співпраці між країнами, міжнародними організаціями та академічними установами у сфері міжнародного приватного права важливий для створення ще більш досконалих та адаптивних механізмів регулювання міжнародних відносин. Такий підхід сприятиме зміцненню правової стабільності, забезпечить рівність перед законом та захист прав громадян у міжнародному контексті, та сприятиме побудові сприятливого середовища для міжнародного співробітництва та розвитку.

Отже, дослідження співвідношення міжнародного приватного права з європейським правом та європейським приватним правом дозволило з'ясувати важливі аспекти взаємодії цих правових систем. Встановлено, що європейське право і європейське приватне право, хоча і мають власні особливості та принципи, тісно пов'язані з міжнародним приватним правом через процес гармонізації та взаємодії між країнами. Ця взаємодія сприяє створенню єдиного правового простору, сприяє забезпеченню правової стабільності та забезпеченню прав та інтересів осіб у міжнародних відносинах. Дослідження підкреслює значення подальшої співпраці між країнами та розвитку міжнародного приватного права для забезпечення ефективного функціонування сучасного глобального правового середовища. Такий аналіз є важливим кроком у напрямку консолідації правових норм та забезпечення консистентності в міжнародних правових відносинах, що сприяє зростанню довіри та стабільності на міжнародній арені.

Більше того, результати досліджень у цій області впливають на формування законодавства, а також на практику судового розгляду справ, які стосуються міжнародних питань. Зрозуміння та вдосконалення правового регулювання у сфері міжнародного приватного права допомагає створювати більш прозорі, справедливі та ефективні механізми вирішення правових конфліктів та спорів між суб'єктами різних юрисдикцій. Такий підхід сприяє не лише зміцненню правової держави, але й підвищує довіру міжнародних партнерів та сприяє подальшій інтеграції у глобальному правовому просторі.

Список використаних джерел:

1. Грамацький Е.М. Євроінтеграційні процеси та міжнародне приватне право: окремі аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 357–361. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.65>.
2. Комарова Т.В. Практика Суду ЄС щодо співвідношення міжнародного права та права ЄС. *Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу: Цивільний процес на зламі століть*. 2016. С. 109-111.
3. Комарова Т. В. Співвідношення міжнародного права та права ЄС у практиці суду справедливості Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 2(2). С. 164-168.
4. Ходош А.В. Співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. Вип. 63. С. 371-377.

Annotation. *International private law is closely related to European law and European private law through the process of harmonization of legal norms in the European Union. This process facilitates the harmonization of legal standards between member countries and facilitates the resolution of cross-border cases. European private law acts as a part of international private law that regulates issues related to private relations between persons from different countries.*

Keywords: *relationship, law, globalization, development, legal norms, relationship*

СУДОВА ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

Яловіньська Сусанна,

студентка 4 курсу спеціальності 081 «Право»

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля,

Котова Любов,

к.ю.н., професор, в.о. зав. кафедри правознавства

юридичного факультету СХУ ім. В. Даля

Дана стаття присвячена аналізу судової практики виконання рішень адміністративних судів в Україні. В ній розглядаються основні аспекти, пов'язані з правозастосуванням та процедурними особливостями виконання судових рішень у адміністративних справах. Особлива увага приділяється проблемам, які виникають на стадії виконання, зокрема затримкам у виконанні рішень, неповному або неправильному виконанню судових рішень, а також ролі державних виконавців у цьому процесі. У статті проаналізовано різні випадки з судової практики, що демонструють типові труднощі та перешкоди, з якими стикаються учасники процесу. Розглядаються шляхи вирішення цих проблем, зокрема через вдосконалення законодавчої бази та підвищення ефективності діяльності виконавчих органів.

***Ключові слова:** виконання судових рішень, адміністративні суди, правозастосування, судова практика, державні виконавці, законодавча база, правові механізми, ефективність судочинства.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах кожен громадянин може потрапити у ситуацію, коли йому доведеться захищати свої права та інтереси, що гарантовані законами країни, зокрема Конституцією України. Цей документ гарантує кожному громадянину право на справедливий судовий захист його прав і свобод у межах відповідних судових процедур і законів.

Виконання рішень адміністративних судів в Україні є ключовим елементом верховенства права та ефективної роботи правової системи. Незважаючи на існуючі норми і процедури, у практиці часто виникають проблеми, які ускладнюють виконання судових рішень. Ці проблеми включають затримки у виконанні рішень, неповне або неправильне виконання, а також випадки невиконання рішень через недоліки у законодавстві або через неефективність дій державних виконавців [1, с.167].

Питання практики виконання рішень адміністративних судів привертає увагу вчених, таких як В. М. Бевзенко, В. В. Галуцько, П. В. Діхтієвський, О. В. Кузьменко, О. М. Пасенюк, М. І. Смокович, С. Г. Стеценко та інших. Це активно обговорюється на наукових конференціях, круглих столах та в інших форумах.

Метою цієї статті є всебічний аналіз проблем виконання рішень адміністративних судів в Україні.

Основна частина. Судовий контроль, як передбачений законом засіб регулювання виконання судових рішень, є важливим елементом правової системи. У нашій державі цей контроль здійснюється відповідно до встановлених процедур, що регулюються Цивільним, Господарським та Кодексом адміністративного судочинства, а також Законом України «Про виконавче провадження» [2].

Необхідно зазначити, що норми, за допомогою яких вирішуються конфліктні ситуації та спори між сторонами, зокрема, про відновлення порушених прав, повинні бути відповідні

принципу рівності перед законом та судом. Це гарантує, що громадяни не будуть обмежені у праві звертатися до суду за належним захистом своїх прав [3].

В 2016 році внесені зміни до Конституції, спрямовані на модернізацію механізму правосуддя та зміцнення принципу обов'язковості виконання судових рішень. Згідно зі статтею 129-1 Конституції України, суди ухвалюють рішення в ім'я України, які є обов'язковими до виконання. Держава забезпечує виконання цих рішень у визначеному законом порядку, а суди здійснюють контроль за їх виконанням.

Аналізуючи зазначену норму, можна зробити висновок, що зараз зросли вимоги до суддів у справі контролю за виконанням судових рішень, що фактично робить цей контроль однією з форм реалізації судової влади в країні, окрім їхнього основного завдання – здійснення правосуддя.

Також, ретельне дослідження даного питання вказує на важливість прийняття Закону України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" від 03-го жовтня 2017 року №2147-VIII. Цей закон спрямований на вдосконалення та регулювання сфери судового контролю виконання судових рішень.

Цивільним процесуальним кодексом передбачено, що сторони виконавчого провадження можуть звернутися до суду першої інстанції з скаргою у десятиденний строк з моменту, коли вони дізналися або мали би дізнатися про порушення своїх прав чи свобод. Якщо вони вважають, що державні виконавці чи приватні виконавці порушили їхні права під час виконання судового рішення, вони можуть звернутися до суду.

Зазначені норми особливо актуальні під час вирішення публічно-правових спорів адміністративними судами. Оскільки Конституція України передбачає відповідальність держави за виконання рішень суду всіх юрисдикцій, а адміністративні суди мають додаткові повноваження здійснювати контроль за виконанням судових рішень у своїх справах та розглядати заяви про визнання протиправними дій суб'єктів владних повноважень у зв'язку з виконанням рішень суду.

Окрім того, Верховний Суд України активно висвітлює найбільш актуальні аспекти виконання судових рішень саме у сфері адміністративного судочинства, на яких варто зупинитися більш докладно.

Відтак, у рішенні Верховного Суду від 4 жовтня 2022 року у справі № 200/3958/19-а було відзначено таке:

«...Постановою Верховного Суду частково задовольнили касаційну скаргу позивачки, скасовано частину рішення судів першої та апеляційної інстанцій і прийнято постанову про задоволення позову. Це означає, що було визнано протиправними дії УПФУ стосовно відмови у проведенні перерахунку щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці та зобов'язано УПФУ здійснити перерахунок та відповідну виплату з урахуванням раніше виплачених сум.

У вересні 2021 року позивачка звернулася до Верховного Суду з проханням встановити судовий контроль за виконанням цієї постанови та зобов'язати відповідача надати звіт про її виконання протягом місяця. Ухвалою Верховного Суду від 1 грудня 2021 року цей запит було задоволено.

У січні 2022 року до Верховного Суду надійшов звіт УПФУ про виконання судового рішення. Однак, ухвалою від 7 лютого 2022 року Суд відмовив у прийнятті звіту і встановив новий строк для його подання.

Пізніше позивачка звернулася з клопотанням про накладення штрафу на начальника УПФУ у зв'язку з невиконанням рішення Верховного Суду. У вересні 2022 року до Суду надійшов новий звіт УПФУ про виконання рішення суду. У ньому зазначалося, що на виконання пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 року № 1165 суму доплати за судовим рішенням включено до окремого переліку фінансування та виплат сум заборгованості.

Крім того, УПФУ зазначило про направлення запиту до ПФУ на виділення бюджетних асигнувань у встановленому законом порядку по заборгованості за рішенням суду у цій справі, на який отримано відповідь щодо включення цієї заборгованості до складу зобов'язань, що підлягають погашенню відповідно до Порядку № 1165.»

Розглядаючи звіт УПФУ, Верховний Суд визначив, що УПФУ не повністю виконало судові рішення. УПФУ не представило доказів про повну виплату щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці після проведення перерахунку на виконання рішення суду. Суд зазначив, що відсутність додаткового фінансування бюджету УПФУ із боку ПФУ не свідчить про повне виконання постанови Верховного Суду, а лише підтверджує, що таке невиконання судового рішення є обумовленим об'єктивними обставинами, не залежними від посадових осіб УПФУ. У зв'язку з цим Суд не прийняв звіт УПФУ і встановив новий строк для його подання.

Одночасно, Верховний Суд відмовив у задоволенні клопотання позивачки про накладення штрафу на начальника УПФУ. Суд визначив, що згідно з положеннями ст. 382 КАС України, суд може вжити заходів реагування за невиконання судових рішень в адміністративних справах у формі встановлення нового строку для подання звіту та накладення штрафу на особу, відповідальну за виконання рішення суду. Однак, для прийняття судом звіту суб'єкта владних повноважень необхідним є встановлення виконання судового рішення у повному обсязі та у спосіб, визначений таким рішенням.

У вирішенні питання про вину начальника УПФУ у невиконанні судового рішення, Суд врахував, що згідно з підпунктами 4 та 5 пункту 4 Положення про Головні управління Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, ГУ ПФУ проводить будь-які виплати винятково за рахунок коштів Фонду та інших джерел, визначених законодавством.

У світлі вищезазначеного, Верховний Суд зробив висновок, що невиконання судового рішення УПФУ у частині виплати грошових коштів через відсутність відповідного фінансового забезпечення та фактичної відсутності коштів вважається невиконанням судового рішення без поважних причин. Проте, в даній ситуації накладення штрафу на начальника Управління не захистить права позивача на отримання коштів, враховуючи обставини цієї справи та наявний контекст.

Також, важливо звернути увагу на висновки цієї постанови: Адміністративні суди мають обережно вибирати процесуальні засоби для забезпечення виконання судових рішень з метою забезпечення обов'язковості судових рішень, враховуючи наступне:

- Встановлення причин затримки у виконанні судового рішення та аналіз законодавчих актів.
- Оцінка дій відповідної посадової особи, спрямованих на виконання судового рішення, та їх відповідність вимогам законодавства.
- Визначення наявності та форми вини такої посадової особи.

• Забезпечення відповідності розміру штрафу до доходів (фінансової спроможності) такої посадової особи.

Отже, накладення штрафу на посадову особу, відповідальну за виконання судового рішення, не повинно порушувати основні принципи адміністративного судочинства, такі як пропорційність та необхідність забезпечення балансу між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи та цілями, які має на меті це рішення (дія) [4].

Такі заходи не повинні бути надмірними в певних обставинах і не можуть порушувати права, які гарантуються Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки. Отже, проаналізувавши зазначене вище, можна зрозуміти, що судовий контроль за виконанням рішень не обмежується лише перевіркою виконання відповідності та своєчасності. Він також передбачає визнання неправомірними дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень, які призвели до невиконання рішення у справі [5].

Завдяки судовому контролю за виконанням рішень, саме виконання останнього стає безпосереднім, що унеможливорює подачу окремої позовної заяви. Ця заява мала б стосуватися протиправних дій або бездіяльності суб'єкта, який мав виконати рішення, відповідно до встановленого матеріальним та процесуальним законодавством України порядку.

Список використаних джерел:

1. Демський Е. Ф. Адміністративно-процесуальне право України : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 400.
2. Кодекс адміністративного судочинства України // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.05.2024).
3. Берназюк Ян. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 6 (18) – грудня 2021 – С. 197-214. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/18/14.pdf>
4. Берназюк Ян. Процесуальні засоби забезпечення реалізації конституційної гарантії обов'язковості судового рішення в адміністративному судочинстві. Судово-юридична газета (1 травня 2020 року). URL: https://sud.ua/ru/news/blog/166108-%20protsesualni-zasobi-zabezpechennya-realizatsiyi-konstitutsiyanoi-garantiyi-obovyazkovosti-sudovogo-rishennya-v-administrativnomusudochinstvi?fbclid=IwAR0pX_T0GNpAPsh8DYhw9mBe-JV25BrIA1hbN9KQGz2ZApZ1qSbg54TWJBY
5. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики: монографія. Харків: Вид-во ХНУВС, 2014. 260 с.

***Annotation.** This article analyzes the judicial practice of enforcement of administrative court decisions in Ukraine. It examines the main aspects related to law enforcement and procedural peculiarities of enforcement of court decisions in administrative cases. Particular attention is paid to the problems that arise at the stage of enforcement, including delays in enforcement, incomplete or incorrect enforcement of court decisions, and the role of state enforcement officers in this process. The article analyzes various cases from court practice that demonstrate the typical difficulties and obstacles faced by the parties to the process. The author considers the ways of solving these problems, in particular, by improving the legislative framework and increasing the efficiency of executive bodies.*

Keywords: enforcement of judgments, administrative courts, law enforcement, judicial practice, state bailiffs, legislative framework, legal mechanisms, efficiency of legal proceedings.

СЕКЦІЯ ІV

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТИ В УКРАЇНІ

Лупенко Анастасія,

студентка 3-го курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Алексєєва Єлизавета,

студентка 3-го курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Загоруй Людмила

к.ю.н, доцент кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті досліджується поточний стан правового регулювання обігу криптовалюти в Україні. Авторами зазначено, що в питанні регулювання криптовалюти пересікаються декілька вимірів: нормативний та теоретичний. Виявлено прогалини, наявні в нормативно-правових актах. На основі дослідженого матеріалу запропоновані способи вдосконалення сучасного законодавства в сфері криптовалюти.

***Ключові слова:** криптовалюта, віртуальні активи, грошовий сурогат, правове регулювання, оподаткування.*

Актуальність. Зі швидким розвитком сучасного суспільства, відбулось впровадження цифрових технологій і створення механізмів правового регулювання правовідносин у багатьох сферах суспільного життя. Тому, ринок криптовалют в Україні, як і в усьому світі, почав стрімко популяризуватись. Зростає поширеність операцій з різними видами криптовалют таких як: Bitcoin, Ethereum, Litecoin, та інших. У свою чергу, це зумовлює необхідність чіткого законодавчого регулювання криптовалютних операцій та обігу криптовалюти, задля захисту прав користувачів та забезпечення стабільності фінансової системи.

Змістовним внеском у дослідженні даної теми стали праці таких вчених як: В. Скрипник, М. Бурдоносова, М. Шевчук, Б. Деревянко В. Міщенко, В. Логойда, В. Мандрик, В. Мороз та багато інших. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, тема і до тепер залишається актуальною для подальшого дослідження.

Мета дослідження. Проаналізувати поточний стан правового регулювання обігу криптовалюти в Україні, визначити його прогалини та подальші перспективи вдосконалення і розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до звіту «Географія криптовалют» за 2022 рік, Україна посідає 3 місце в світі за рівнем прийняття криптовалют, оскільки вона є одним з лідерів за обсягами транзакцій на централізованих криптовалютних платформах [1]. Утім, не

зважаючи на такий попит у користуванні криптовалютою українцями, на законодавчому рівні правовий обіг криптовалют належно не регламентований. В загальному форматі цього питання варто звернути увагу на наступне. По-перше, Національний банк України (далі – НБУ) в роз’ясненні щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin від 10.11.2014 року вперше зробив спробу врегулювати криптовалюту шляхом визначення Bitcoin «... як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства» [2].

По-друге, у листі Національного Банку України від 08.12.2014 року № 29-208/72889 [3] зазначається, що випуск віртуальної валюти Bitcoin не має будь-якого забезпечення та юридично зобов’язаних за нею осіб, не контролюється державними органами влади жодної із країн. Отже, Bitcoin є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості, має ознаки так званої «фінансової піраміди» та може свідчити про потенційну залученість у здійсненні сумнівних операцій відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму [3]. До того ж, Національний банк України зазначив, що уповноважені банки не мають правових підстав для зарахування іноземної валюти, отриманої від продажу криптовалюти за кордоном, адже такі операції не відносяться до випадків, передбачених у Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів, яка затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 року № 492 [4]. Проте, таке рішення лише спровокувало перехід у «тінь» діяльності осіб, які використовували криптовалюту, адже, довести, що особа використовує криптовалюту майже неможливо (це пояснюється її фізичними властивостями).

По-третє, у листі Національного Банку України від 22.03.2018 року № 40-0006/16290 були скасовані попередні обмеження, тобто випуск криптовалюти, її обіг та використання на території України знову стали не врегульованими, а правовий статус криптовалюти на території України так і залишився невизначеним на законодавчому рівні [5]. Таким чином, станом на сьогодні у Національному банку України не вважають криптоактиви засобом платежу. Такої ж позиції дотримуються і в Міжнародному валютному фонді. Однак схоже, що Україна не відмовляється від ідеї легалізувати криптовалюту [6].

Щодо спроб законодавчого врегулювання обігу криптовалюти варто виокремити проект Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183 від 06.10.2017 року, в якому, з метою врегулювання правовідносин щодо обігу, зберігання, володіння, використання та проведення операцій з криптовалютами, встановлені положення щодо державного врегулювання, майнінгу, використання криптовалюти, встановлені державні гарантії, порядок проведення операцій з криптовалютами та відповідальність сторін. До того ж, відповідно до цього проекту закону, Національний банк України визначає порядок створення та діяльності криптовалютної біржі, моніторингу всіх криптовалютних транзакцій, порядок ідентифікації суб’єкта криптовалютних операцій [7].

Також було створено альтернативний проект Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» № 7183-1 від 10.10.2017 року, в якому визначено загальні засади функціонування та правового регулювання ринку криптовалют та їх похідних

в Україні, а саме: система регулювання діяльності фінансових установ на ринку криптовалют та контролю за її провадженням, встановлення регулятора та його повноважень, визначено заходи зі стимулювання діяльності з видобування (майнінгу) криптовалют, порядок організації та провадження діяльності фінансових установ на ринку криптовалют, порядок надання фінансових послуг, похідні інструменти на ринку криптовалют, відповідальність учасників ринку. У перехідних положеннях міститься пропозиція щодо внесення змін до законодавчих актів України. Наприклад, у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» пункт 4 частини першої статті 1 після слова «кошти» пропонувалось доповнити словом «криптовалюта» [8] (тобто, криптовалюта визнається фінансовим активом). В оновленій редакції вказаного закону термін «фінансові активи» замінили на «фінансові засоби».

Отже, законопроект № 7183-1, у порівнянні із законопроектом № 7183, врегулює більшу сферу відносин, що виникають з приводу криптовалюти, передбачає зміни в КУпАП та Законах України і за своєю суттю є довершеною версією законопроекту № 7183. Більше того, законопроект № 7183-1 відносить криптовалюту до категорії фінансових активів [8].

Також зареєстровано низку законопроектів про внесення змін до окремих Законів України. Наприклад, проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» № 7246 від 30.10.2017, у якому визначено загальні засади податкового регулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні [9].

Далі, варто відмітити, що з моменту виникнення найрозповсюдженішої криптовалюти Bitcoin в Україні досі ще не врегульовані на законодавчому рівні питання щодо обігу і видобутку (майнінгу) криптовалюти. А. Ковальчук і С. Стеценко вважають, що чим раніше у державі це усвідомлять і будуть зроблені певні системні кроки у цьому напрямі, тим більш захищеними почуватимуться пересічні громадяни. Ті ж із них, хто відносить себе до економічно активних, зможуть легально брати участь в операціях із криптовалютою і тим самим реалізовувати свої права та свободи [10, с. 42].

Окрім зазначеного доцільно звернути увагу на те, що одним із найсуперечливіших питань у сфері функціонування криптовалют є їх оподаткування. В усьому світі та в Україні зокрема не втихають дискусії щодо належного врегулювання такого роду відносин. Основним законом, що врегулює відносини оподаткування є Податковий Кодекс України, в якому жодним чином не згадуються операції з криптовалютами. Для вирішення цього питання в Україні, було створено робочу групу при Міністерстві фінансів (2018 рік), до складу якої входили представники міністерства, адвокати, бізнесмени, а також власники «Bitcoin-ферм». Загалом, під час засідання групи були обговорені проблемні питання щодо оподаткування криптовалют, а учасники висловили своє бачення [11].

Експерти Європейської комісії з питань класифікації видів економічної діяльності зазначають, що операції з криптовалютами, у тому числі «майнінг» за класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) є код 64.19, тобто «Інші види грошового посередництва», а торгівля чи обмін криптовалют слід віднести до позиції 66.19 «Інша допоміжна діяльність у сфері фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення» [11].

Отже, з одного боку, операції з купівлі-продажу криптовалют слід оподатковувати на 18 % як податок на доходи фізичних осіб та на 1,5 % як військовий збір [11]. З іншого боку, учасники робочої групи з питань оподаткування криптовалют при Міністерстві фінансів

України зазначили, що податок такого розміру може негативно вплинути на учасників правовідносин, адже тоді більшість майнерів та власників Bitcoin будуть змушені піти в тінь або навіть змінити країну. Вони пропонують встановити податок на рівні від 0 % до 5 %. У такому випадку майнери та особи, які володіють криптовалютами були б зацікавлені в легалізації своєї діяльності. Тож маючи врегульовану законодавством норму, майнери почнуть легалізувати свої прибутки з криптовалют [11].

Ми погоджуємося з думкою та аргументацією робочої групи при Міністерстві фінансів щодо рівня податку. Майнінг та операції з криптовалютами обов'язково потрібно оподатковувати, проте відсоток оподаткування повинен бути меншим від звичної норми, адже таким чином ми будемо стимулювати власників криптовалют і майнерів до легалізації своєї діяльності.

На підставі зазначеного також доцільно врегулювати питання хто такі «майнери». В чинному законодавстві немає визначення цього поняття, проте в проєкті Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» від 06.10.2017 № 7183 пропонувався шлях його вирішення. Втім проєкт закону не отримав подальшої підтримки.

Були сподівання, що важливим кроком у напрямку врегулювання криптовалюти може стати Закон України «Про віртуальні активи» № №2074-IX від 17 лютого 2022 року (ще не набрав чинності). Однак в законі використовується термін «віртуальні активи» (має свою структуру, розмір, якісні характеристики, вимірювання тощо). Віртуальний актив, зазвичай пов'язаний із віртуальними середовищами, спроектованими програмами чи ігровими світами, які імітують реальність. Це може включати в себе віртуальні об'єкти (у тому числі речі, криптовалюти, токени, непогашені цифрові активи), валюти у віртуальних іграх, віртуальні світи, децентралізовані аватари та інше. Кожен віртуальний об'єкт має свої особливості, тож потребує врегулювання. З урахуванням зазначеного доцільно доповнити статтю 1 Закону України «Про віртуальні активи» визначенням терміну «криптовалюта» та особливостями роботи криптовалютного ринку. Доцільність такого доповнення можна аргументувати тим, що 7 листопада 2023 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроєкт «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» №10225 [12]. Проєкт спрямований на створення легального ринку віртуальних активів та визначення правил оподаткування, що може сприяти вирішенню низки питань, пов'язаних з криптовалютою.

Також, варто проаналізувати і положення Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ). Загалом, його норми не поширюються на криптовалюту як на об'єкт цивільних прав. Враховуючи перспективу набрання чинності Закону України «Про віртуальні активи» можна було б внести зміни до частини 1 статті 177 ЦКУ шляхом доповнення таким об'єктом як криптовалюта.

Деякі науковці обґрунтовують необхідність внесення змін й до переліку нематеріальних благ – глава 15 ЦКУ, посилаючись на те, що Законом України «Про віртуальні активи» визначено, що віртуальний актив – це нематеріальне благо, а відповідно, він повинен регулюватися ЦКУ. Такий підхід є дискусійним, тобто викликає питання чи варто закріплювати віртуальний актив (у тому числі й криптовалюту) в правовому полі як нематеріальне благо, чи краще надати їм особливий статус.

Погоджуємось з думкою В. Логойда, що криптовалюту варто визначити як гроші (хоча в науковому середовищі це спірне питання), так як нематеріальні блага в доктринальному розумінні мають іншу суть, а саме: - особистий характер; - неможливість існування такого блага у відриві від суб'єкта без його згоди; - відсутність майнового та економічного змісту [13, с. 134].

Таким чином, нормативний аспект проблеми пересікається з теоретичним. Так, досліджуючи криптовалюту, В. Скрипник пропонує додати її до переліку відповідних об'єктів цивільного права, передбаченого статтею 177 Цивільного кодексу України та зазначає про необхідність визначення поняття «криптовалюта» та подальшого оподаткування операцій, однак самого визначення криптовалюти не формулює [10, с. 42].

М. Бурдоносова наголошує на необхідності законодавчого врегулювання та оподаткування криптовалюти, розробки доступу правоохоронних органів до криптобірж, та стверджує, що «визначення біткоїна державою як активу, який має грошову цінність, надало б можливість його власникам захищати свої майнові права на криптовалюту в суді», однак чіткого визначення також не пропонує [14, с. 12].

Б. Деревянко в своїй роботі прирівнює майнінг криптовалюти до господарської діяльності, наводячи при цьому низку аргументів щодо необхідності оподаткування операцій з криптовалютою, однак до жодних визначень, що є криптовалютою, автор не звертається [15, с. 169–173].

Отже, зазначені підходи науковців об'єднує одне – це невизначеність самого поняття криптовалюти.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку, що в питанні криптовалюти пересікаються декілька вимірів – нормативний, що характеризується відсутністю визначення правового статусу криптовалюти, поняття «криптовалюта» та правового регулювання в цій сфері. Теоретичний вимір визначається множинністю підходів до питань правового регулювання криптовалюти в Україні, зокрема, наявні дискусії щодо класифікації криптовалюти, науковці наголошують на необхідності внесення змін до законодавства, задля остаточного визначення правового статусу криптовалюти та встановлення закріплених правил для оподаткування та регулювання діяльності криптовалютного ринку. Внесення змін до законодавства, зокрема до Цивільного кодексу України, Податкового кодексу України та Закону України «Про віртуальні активи», сприятиме вирішенню зазначених у дослідженні питань.

На нашу думку, також потрібно звернути увагу на досвід законодавчого врегулювання криптовалюти зарубіжними країнами та враховувати найкращі практики.

Список використаних джерел:

1. The 2022 Global Cryptocurrency Adoption Index - Chainalysis. *Chainalysis*. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2022-global-crypto-adoption-index/> (дата звернення : 04.05.2024).
2. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin від 10.11.2014 року. Національний банк України. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text> (дата звернення: 06.05.2024).
3. Щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в

іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin: Лист Національного Банку України від 08.12.2014 року № 29-208/72889. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v2889500-14> (дата звернення: 04.05.2024).

4. Інструкція про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 року № 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03> (дата звернення: 04.05.2024).

5. Про визнання такими, що втратили актуальність, окремих листів Національного банку України: Листі Національного Банку України від 22.03.2018 року № 40-0006/16290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6290500-18#Text> (дата звернення: 04.05.2024).

6. Галицький А. «Це не гроші»: НБУ не змінив позицію щодо криптовалюти в Україні. *ФОКУС*. URL: <http://surl.li/pbyxd>.

7. Про обіг криптовалюти в Україні : проект закону України від 06.10.2017 № 7183. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 04.05.2024).

8. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні : проект закону України від 10.10.2017 № 7183–1. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 04.05.2024).

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України: проект Закону України від 30.10.2017. № 7246. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62816 (дата звернення: 05.05.2024).

10. Скрипник В. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав: Цивільне право. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 8. с. 38-43.

11. Середа А. Оподаткування операцій з криптовалютами: Мінфін у пошуках істини. *Вісник*. 2018. № 48. URL : <http://www.visnuk.com.ua/ru/publication/100010365-opodatkuvannya-operatsiy-z-kriptomvalyutami-minfin-u-poshukakh-istini>.

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні: проект Закону від 17.11.2023 № 10225-1. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43232> (дата звернення: 05.05.2024).

13. Логойда В. М. Перспективи врегулювання правового статусу криптовалюти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія ПРАВО. Вип. 63. С. 152–157. URL: <http://surl.li/camrz>.

14. Бурдоносова М. А. Теоретико-правовий аналіз державного регулювання криптовалюти в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2019/1_2019.pdf#page=9.

15. Деревянко Б. Про порівняння господарської діяльності з видобутком криптовалюти («майнінгом») та здійсненням операцій із нею. *Право України*. 2018. № 5. С. 164–175. URL: <http://surl.li/camrm>.

Annotation. The article explores the current state of legal regulation regarding cryptocurrency circulation in Ukraine. The authors note that the regulation of cryptocurrency intersects several dimensions: normative and theoretical. Gaps present in regulatory acts are identified. Based on the researched material, methods for improving current legislation in the cryptocurrency sphere are proposed.

Keywords: *cryptocurrency, virtual assets, monetary surrogate, legal regulation, taxation.*

СКРІНШОТ ЯК ДОКАЗ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Андрєєв Олексій,

студент 3 курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Капліна Галина Анатоліївна,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства

СНУ імені Володимира Даля

Дана робота присвячена питанню використання скріншотів як доказів в цивільному процесі України. Розглянуто проблеми, що виникають при використанні скріншоту як доказу та запропоновано їх вирішення з огляду на судову практику та досвід інших країн.

***Ключові слова:** цивільний процес, докази, електронні докази.*

У сучасному цифровому світі, де інформація є однією з ключових валют, скріншоти виявляються не лише зручними засобами фіксації миттєвих моментів, але й важливими доказами в юридичних процедурах. Українське цивільне законодавство не залишає осторонь цю сферу, розглядаючи скріншот як один із потенційних доказів у цивільному процесі. Висвітлюючи правові аспекти використання скріншотів у цивільних справах, необхідно розглянути як їхню природу та можливості в цьому контексті, так і виклики та обмеження, пов'язані з цим.

Перш, ніж розглянути скріншоти, варто пригадати, що таке доказ. Згідно зі статтею 76 Цивільного процесуального кодексу України, доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [1]. Пункт 1 частини 2 даної статті називає письмові, речові і електронні докази.

Позаяк вітчизняні словники не надають визначення скріншоту, можна звернутись до іноземних. Так, наприклад, Oxford Learner's Dictionaries пропонує наступне: «*screenshot – an image of the display on a screen, used when showing how a program works*» [2]. Тобто, це зображення показу на екрані, що використовується для демонстрації роботи програми. Але варто зазначити, що сфотографувати екран комп'ютера на камеру телефону – це не зробити скріншот. Тож додаємо поправку на те, що скріншот робиться з використанням програмного забезпечення, встановленого на пристрої, на якому робиться скріншот.

Частина 1 статті 100 Цивільного процесуального кодексу України вказує, що електронним доказом є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [1].

Тепер варто розглянути, чи можна вважати скріншот електронним доказом. При зіставленні визначення скріншоту та положень частини 1 статті 100 Цивільного

процесуального кодексу України можна дійти висновку, що скріншот є самостійним оригінальним електронним доказом, оскільки є графічним зображенням в електронній формі й зберігається відповідно на електронних носіях. В той же час, скріншот можна розглядати радше як спосіб фіксації іншого доказу (текстового документу, наприклад), тобто не як оригінал. Тож це не вихідний документ, а лише його копія. Вона, відтак, має бути обов'язково засвідчена кваліфікованим електронним підписом, на що вказує частина 2 статті 100 Цивільного процесуального кодексу України з посиланням на Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Це ставить нас перед першою проблемою – відсутність нормативного регулювання щодо скріншотів: відсутність закріплених вимог до таких доказів та відсутність самого нормативно закріпленого визначення, на що (на наш погляд, цілком справедливо) вказує к. ю. н. М. Жушман [3].

Така відсутність чітко визначеного підходу виливається у іншу проблему – невизначеність та туманність судової практики та позиції Верховного Суду.

Цікавим є підхід суду до визнання скріншоту як еквіваленту електронного документа, що підтверджується фактом відправлення. Вирішуючи касаційну скаргу, суд посилається на статтю 11 Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг", де вказано, що електронний документ вважається отриманим одержувачем у момент надходження повідомлення в електронній формі від одержувача щодо отримання цього документа від автора. Якщо таке підтвердження не надійшло, вважається, що документ не був отриманий. У зв'язку з цим, суд ухвалює рішення про недопустимість використання скріншоту в якості доказу, якщо відсутнє підтвердження факту отримання електронного документа адресатом. Таким чином, суд аналізує скріншот як засіб підтвердження відповідності іншого електронного доказу, а не як самостійний доказ у справі [3]. Це знайшло своє відображення в Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 21 грудня 2022 року за справою №299/2706/20.

У листопаді 2020 року Ковпаківський районний суд міста Суми у справі №592/19628/19 вказав, що скріншот переписки у Telegram не може бути прийнятий за належний доказ, оскільки неможливо встановити ані соціальну мережу, ані групу, ані учасників цієї переписки. Подібні сумніви виникають і стосовно достовірності інформації з мереж Facebook і Twitter. Навіть за наявності функції верифікації сторінки, що означає перевірку модераторами особи, яка веде сторінку, та надання спеціальної позначки у вигляді галочки на блакитному фоні, сама інформація може бути оприлюднена через вторгнення в сторінку або підробку коментарів.

З іншого боку, у справі №753/10840/19 (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13.07.2020) сторона для підтвердження вимог представила скріншоти повідомлень з телефону та роздруківки з месенджеру Viber. Суди перших двох інстанцій визнали ці докази належними та допустимими, оскільки їх було аналізовано спільно з іншими доказами, які отримали належну правову оцінку [4]. Тож чіткої позиції, чи можна використовувати скріншот з месенджеру як доказ, немає. Але тут варто звернути увагу на слова з останнього прикладу про те, що скріншоти з Viber було розглянуто разом з іншими доказами. Тобто, скріншоти бажано (і навіть необхідно) підтримувати й доказами іншого характеру, чого не було у прикладі з Telegram.

Як можна помітити, головні проблеми, що постають довкола скріншотів як доказів, обертаються навколо одного – змісту та автентичності скріншотів. Скріншот фіксує зображення на екрані лише в певний момент часу. Це не викликає проблем, якщо скріншот стосується програмного забезпечення, яке навряд буде змінене з часом, але створює ряд перепон у випадку скріншоту веб-сайту, електронного листування чи повідомлень у месенджерах. Зміст веб-сайтів може змінюватись. Скріншот листування не передбачає точного встановлення адресата та адресанта листів. Те саме стосується й повідомлень у месенджерах, а до того й ще додається можливість редагувати повідомлення в таких месенджерах як Viber чи Telegram. Наведені вище ілюстрації з судової практики лише підтверджують наявність такої проблеми. Розв'язати це можна, якщо закріпити законодавчо вимоги до належного оформлення, використання та змісту скріншотів, а також визначити скріншот як несамостійний доказ, який обов'язково потребує додатково інших доказів, а без них не має сили.

А що закордоном? В Канаді зовсім не виникає питань до скріншоту листування як доказу: в 2019 році у справі *R v Mills* Верховний суд Канади вирішив, що електронна переписка може бути прийнятним доказом, отже, і копія такої переписки, відображена на скріншоті, також повинна бути розглянута як прийнятний доказ. А у справі Айнарссен проти Ісландії Європейський суд з прав людини розглядав публікацію у Instagram-блогера, яка, на думку позивача, порушувала гідність та честь іншої особи. У своєму рішенні ЄСПЛ врахував саму публікацію, а також широке поширення та коментарі до неї, які були зафіксовані у формі скріншотів [5]. Суд вважав ці скріншоти належними та допустимими доказами для розгляду справи. В обох випадках, звертаємо на це увагу, скріншоти не використовувались окремо, а лише підкріплювали вже існуючі докази.

Як висновок, використання скріншотів у цивільному процесі України є актуальним та значущим аспектом сучасної правової практики. Незважаючи на певні переваги, які вони можуть надавати у фіксації миттєвих моментів та подій, використання скріншотів в якості доказів потребує обережного підходу через можливість маніпуляції ними та обмеження у визначенні їхньої автентичності та цілісності. Прийняття скріншотів як доказів може варіюватися в залежності від конкретних обставин справи та наявності інших доказів, що підтверджують їхню достовірність. Використання скріншотів як доказів потребує додаткових підтверджуючих матеріалів для забезпечення їхньої достовірності. Крім того, є необхідним встановлення спеціального нормативного регулювання використання скріншотів задля уникнення різночитань та спрощення визначення скріншоту як допустимого чи недопустимого доказу в конкретній справі.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
2. Screenshot noun - Definition, pictures, pronunciation and usage notes | Oxford Advanced American Dictionary at OxfordLearnersDictionaries.com. *Oxford Learner's Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries*. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/screenshot (date of access: 10.05.2024).

3. Жушман М. В. Скріншот як доказ в цивільному судочинстві крізь призму правозастосовної та судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/24>.

4. Скріншот веб-сайту не є допустимим доказом, на відміну від скріншоту з Вайберу – практика ВС. *Газета "Закон і Бізнес"*. Законодавство, влада, права людини. URL: <https://zib.com.ua/ua/148468.html> (дата звернення: 10.05.2024).

5. HUDOC - European Court of Human Rights. *HUDOC - European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B"itemid":\["001-182912"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B) (date of access: 10.05.2024).

Annotation. This article is devoted to the issue of using screenshots as evidence in civil proceedings in Ukraine. The author examines the problems arising from the use of screenshots as evidence and proposes solutions based on the case law and experience of other countries.

Keywords: civil procedure, evidences, electronic evidences.

ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Бережна Аліна,

студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: **Капліна Галина Анатоліївна,**

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства СНУ ім. В. Даля

Дослідження присвячене процесу прийняття спадщини в умовах воєнного часу. Автор розглядає правові аспекти спадкування, зміни у процедурі прийняття спадщини та права спадкоємців у контексті воєнного стану. Висновки дослідження допоможуть краще зрозуміти правове регулювання спадкування в умовах конфліктів.

Ключові слова: спадкування, воєнний стан, прийняття спадщини, спадкоємець, правове регулювання, спадкова справа, нотаріус.

Наукова робота спрямована на розгляд основних аспектів спадкування в Україні та певних змін, з приводу прийняття спадщини під час воєнного стану. Згідно з Цивільним кодексом України, спадкування означає передачу прав та обов'язків (спадщини) від особи, що померла (спадкодавця), до осіб, які набувають право на спадщину (спадкоємці).

Процедура спадкування в умовах воєнного стану регулюється постановою Кабінету Міністрів України та наказом Міністерства юстиції України. Спадкування за законом настає у випадках, якщо фізична особа не залишила заповіту, або заповіт виявився недійсним, або відсутні умови, які зазначені у заповіті з умовою, або спадкоємці за заповітом не прийняли спадщину, або фізична особа розпорядилася лише частиною свого майна. При спадкуванні за законом майно переходить до зазначених у законі спадкоємців відповідно до встановленої черговості. Підставами закликання до спадкування за законом можуть бути шлюбні відносини, родинні чи сімейні стосунки, усиновлення, знаходження на утриманні спадкодавця не менше п'яти років до його смерті. Цивільне законодавство встановлює п'ять черг

спадкоємців за законом (ст.1261-1265 ЦКУ). У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, батьки померлого, той з подружжя, який його пережив. До другої черги спадкоємців за законом законодавець відносить рідних братів та сестер спадкодавця, його бабу та діда як з боку батька, так і з боку матері. У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця. Особи, які проживали із спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до відкриття спадщини, віднесені до спадкоємців, які мають право на спадкування у четверту чергу. У п'яту чергу право на спадкування за законом отримують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї, а також інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення[7].

З приводу основних змін, які вносяться до прийняття спадщини під час воєнного стану, включають:

1. Подовження строку для прийняття спадщини або відмови від неї під час дії воєнного стану, але не більше 4 місяців.

2. Можливість заведення спадкової справи будь-яким нотаріусом України незалежно від місця відкриття спадщини.

3. Відсутність доступу до Спадкового реєстру не заважає заведенню спадкової справи, але нотаріус перевіряє наявність такої справи протягом 5 робочих днів з моменту відновлення доступу.

4. Заборона видачі свідоцтва про право на спадщину у спадковій справі, поки вона не буде зареєстрована у Спадковому реєстрі.

5. Видача свідоцтва про право на спадщину після закінчення строку для прийняття спадщини, що тепер становить 10 місяців з моменту смерті спадкодавця або ж оголошення його померлим.

Процедура оформлення спадщини для спадкоємців, які перебувають за кордоном, вказує, що заяву про прийняття спадщини можна подати до консульських установ або дипломатичних представництв України за кордоном. В разі надсилання заяви поштою, вона повинна бути нотаріально завірена в країні перебування особи [9].

У період воєнного стану строк для прийняття спадщини або відмови від неї зупиняється, але не більше ніж на чотири місяці. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення цього строку. Будь-який нотаріус України, незалежно від місця відкриття спадщини, має право завести спадкову справу за зверненням спадкоємця[6]. Якщо нотаріус не має доступу до Спадкового реєстру, він все одно має право завести спадкову справу. Перевірка наявності заповіту, спадкового договору та заведеної спадкової справи здійснюється нотаріусом протягом 5 робочих днів з моменту відновлення доступу до реєстру.

Потрібно обов'язково подавати заяву про прийняття спадщини, незалежно від продовження строків та інших змін, що були внесені законодавцями. До закінчення 10 місяців з моменту відкриття спадщини (у період воєнного стану цей строк подовжено) спадкоємець має звернутись до нотаріуса з заявою про прийняття спадщини. Якщо строк пропущений з поважних причин, спадкоємець має право звернутись до суду з позовом про встановлення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини. До суду потрібно подати підтвердження причин пропуску строку, які суд оцінює щодо їх поважності. Прикладами поважних причин є тривала хвороба спадкоємця або перебування на військовій службі у

Збройних Силах України. Необізнаність про смерть спадкодавця або перебування за кордоном не вважається поважною причиною пропуску строку.

Яким чином дізнатися, чи зберегли нотаріуси спадкові справи, які були відкриті на території, яка зараз знаходиться в зоні бойових дій та куди звертатися громадянам?

За можливості, вам треба комунікувати безпосередньо з нотаріусом, який вів справу, щоб зрозуміти, чи він функціонує, чи ні – з цього треба починати.

Якщо ж такої можливості немає (немає контактів, через бойові дії нотаріус виїхав), можна у письмовому вигляді або через електронний зв'язок звернутися до Південного міжрегіонального управління юстиції й дізнатися, чи функціонує нотаріус, де він функціонує, якщо він функціонує, чи веде спадкові справи й так далі. Також є багато контактів на сайті Міністерства юстиції України – інформація стосовно нових адрес, телефонів, якщо змінились якісь локації державних нотаріусів, виконавчих служб тощо. Можна звернутись із заявою про отримання інформації на електронну пошту чи звичайним листом. Варіантів багато, треба трошки попрацювати. Так ми виявляємо, функціонує наш нотаріус чи не функціонує.

Якщо він функціонує десь віддалено, тоді виникає наступне питання: чи є в нього ваша спадкова справа? Ситуації можуть бути різними.

Якщо спадкова справа є, але нотаріус не хоче нею займатися або не може до неї дістатися, є варіант оформлення в іншого нотаріуса – за умови, що майно зареєстровано в Реєстрі, є пакет документів, і бажано, щоб у вас були оригінали документів, на підставі яких відкривалася спадкова справа. Механізм видачі документів іншим нотаріусом існує, але він дуже важко реалізується[9].

Якщо спадкової справи немає, але нотаріус фактично функціонує, ми можемо отримати довідку про це. Або, якщо нотаріус фізично не працює, отримаємо відповідь з Південного міжрегіонального управління – довідку про те, що спадкова справа не зберіглась. Після цього звертаємось до будь-якого нотаріуса за місцем перебування, обговорюємо, що у нас втрачена спадкова справа. На підставі того, що немає справи, а у нас немає документів, він нам робить відмову. Далі визнаємо право власності в судовому порядку або чекаємо.

Якщо люди з окупованих територій мають російські документи, такі як російське свідоцтво про смерть або спадщину, їм можна встановити факт смерті в судовому порядку. Цей механізм досить швидкий і ефективний. Наприклад, у деяких судах розгляд таких справ зазвичай займає лише кілька днів. Для цього необхідно надати всі доступні документи, такі як російське свідоцтво про смерть, можливо, фотографії або довідки від бюро ритуальних послуг. Важливо, щоб ініціативу звернення до суду виявили близькі родичі - батьки, діти або особи, що проживали в одній сім'ї. Якщо це зроблено, справа може бути розглянута досить швидким чином, особливо якщо ви близький родич.

Якщо ви прямий родич померлого спадкодавця і зареєстровані за адресою його майна, але не можете виїхати з окупованої території, є можливість автоматично прийняти спадщину. Якщо ви протягом півроку не подали заяву про відмову від спадщини, вважається, що ви прийняли її. Ви не обмежені строками для звернення до нотаріуса, просто потрібно буде відкрити спадкову справу й отримати свідоцтво, підтверджуючи, що були зареєстровані в успадкованому майні. Для більшого розуміння розглянемо приклад, мати та дочка мешкають в різних містах, але знаходяться на території, що перебуває під окупацією, він зараз не зможе відкрити спадкову справу. Однак це не позбавляє його права на спадщину. Після звільнення

території він може звернутися до нотаріуса, аби отримати відмову та подати судову позовну заяву. Суд, вірогідно, встановить додатковий строк на прийняття спадщини[5].

Якщо спадкоємець перебуває за кордоном, то він повинен звернутися до консула України у країні, в якій він перебуває або до нотаріуса, який може зробити заяву про прийняття спадщини й посвідчити повноваження тієї особи, яка буде вирішувати питання спадщини на місці. Також закон дозволяє скласти заповіт військовослужбовцю, який перебуває в межах військової частини. Його посвідчує командир.

Для того щоб прийняти спадщину або відмовитися від неї, потрібно діяти протягом шести місяців з дня смерті особи. Заява про прийняття спадщини повинна бути подана спадкоємцями, які не проживали разом зі спадкодавцем на момент його смерті. Якщо строк пропущено, для спадкування необхідно отримати згоду всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину, або рішення суду про надання додаткового строку.

Однак існують випадки, коли смерть зареєстрована пізніше, ніж фактично настала. Це часто відбувається під час воєнних дій, коли тіла зниклих громадян знаходять та ідентифікують набагато пізніше. У таких ситуаціях, якщо смерть зареєстрована пізніше, ніж через один місяць після фактичної дати смерті, строки для прийняття спадщини (6 місяців) розраховуються не з фактичної дати смерті, а з дати державної реєстрації смерті органами РАЦС[10].

Якщо громадянин України помер за кордоном, спадкування його нерухомого майна, що знаходиться в Україні, регулюється законами України. В цьому випадку спадкоємцям необхідно протягом шести місяців звернутися до нотаріуса України за місцем реєстрації проживання померлого в Україні або за місцезнаходженням його нерухомого майна.

Особливістю цього звернення є необхідність пред'явлення нотаріусу свідоцтва про смерть, виданого компетентними органами іноземної держави. Цей документ обов'язково повинен бути перекладений українською мовою. Залежно від наявних міжнародних договорів між Україною та країною, де сталася смерть, свідоцтво про смерть може також підлягати процедурі легалізації або проставлення апостилю.

У зв'язку з введенням в Україні воєнного стану, виконання встановленого строку прийняття спадщини було призупинено постановою Уряду. Це означає, що спадкоємцям не потрібно турбуватися про дотримання строків до закінчення воєнного стану. Звернутися із заявою про прийняття спадщини можна буде навіть після шести місяців. Крім того, закон встановлює, що неповнолітні діти спадкодавця автоматично вважаються спадкоємцями, якщо протягом шести місяців від відкриття спадщини діти (чи їхні законні представники) не відмовилися від спадщини.

Матерям потрібно подавати заяви про прийняття спадщини їхніми дітьми, якщо це можливо. Особливо це стосується випадків, коли дитина народилася не в офіційному шлюбі. Цим способом мати заявить про спадкові права дитини, що допоможе мінімізувати ризики порушень майнових прав дитини та забезпечить захист її інтересів.

У разі перебування матері та дитини за кордоном необхідно оформити заяву про прийняття спадщини в посольстві або консульстві України у країні тимчасового проживання[9]. Дипломатичні представництва та консульські установи України мають право засвідчувати справжність підписів на заявах про прийняття спадщини.

У заяві про прийняття спадщини необхідно зазначити, що дитина приймає спадщину після смерті батька, та додати копії паспорта матері та свідоцтва про народження дитини. Підпис матері на заяві посвідчить дипломатичний працівник. Після цього засвідчену заяву можна буде направити в Україну до нотаріальної контори або нотаріуса, який веде спадкову справу.

Під час дії воєнного стану необов'язково подавати заяву за місцем відкриття спадщини. Перша заява про прийняття спадщини, яку отримає нотаріус, послужить підставою для ведення спадкової справи. Після цього цей нотаріус буде здійснювати всі необхідні дії та видавати свідоцтва про право на спадщину.

Також варто зазначити, що послуги нотаріусів по веденню спадкових справ є платними. Плата за послуги приватних нотаріусів узгоджується окремо для кожної дії. Державні нотаріуси стягують плату у вигляді державного мита та за додаткові правові послуги.

Права на спадщину позашлюбних дітей та дітей, щодо яких не встановлено батьківство спадкодавця, зазначаються окремо. В Україні такі діти мають ті ж права на спадщину, як і діти, народжені в офіційному шлюбі. Наявність родинних зв'язків підтверджується свідоцтвом про народження, і якщо інформація про батька відсутня, це може бути вирішено через суд, зокрема, за допомогою генетичної експертизи[1].

Розглянувши вищезазначені аспекти спадкування в Україні, можна зробити висновок, що процес спадкування є складним і вимагає дотримання ряду правових вимог. Щодо складнощів процедури спадкування нерухомого майна громадянина України, який помер за кордоном. Зокрема, в умовах воєнного стану існують особливості щодо прийняття спадщини та здійснення спадкових прав. Необхідно враховувати законодавство, регулююче цей процес, та звертатися до компетентних органів для отримання допомоги та консультацій. Особливу увагу слід звернути на процедури видачі документів та отримання відповідних довідок у разі неможливості співпраці з певним нотаріусом. Таким чином, дотримання встановлених правил і процедур сприяє забезпеченню законності та прав зацікавлених осіб у процесі спадкування.

Список використаних джерел:

1. Спадкове право: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. ; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. НестерцоваСобакарь О.В. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. – 164 с.
2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська. – К.:Прав. єдність, 2009.
3. Зміни у процесі спадкування під час воєнного стану (01.02.2023р.) - <https://www.sumyjust.gov.ua/novini/zminy-u-proczesi-spadkuvannya-pid-chas-voyennogo-stanu/>
4. <https://tchortkiv.te.gov.ua/gromadskosti/bezoplatna-pravova-dopomoga/shcho-potribno-znaty-pro-spadkuvannia-za-zakonom>
5. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/problemi-spadkuvannya.html>
6. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» від 08.11.2023 - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text>
7. Цивільний кодекс України від 2003, № 40-44 -<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Постанова про «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 164 -<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>

9. Закон України «Про нотаріат» від 1993, № 39- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

10. Центральне міжрегіональне управління міністерства юстиції(м.Київ). Відповідь на питання з приводу оформлення спадщини, якщо спадкоємець перебуває закордоном від 24.02.2024 р. - <https://centraljust.gov.ua/news/info/yak-oformiti-mayno-yakscho-spadkoemets-perebuvaе-za-kordonom>

***Annotation:** The study focuses on the inheritance acceptance process during wartime. The author examines the legal aspects of inheritance, changes in the inheritance acceptance procedure, and the rights of heirs in the context of wartime. The research conclusions will contribute to a better understanding of the legal regulation of inheritance in conflict situations.*

***Keywords:** inheritance, state of war, acceptance of inheritance, heir, legal regulation, probate case, notary*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПІД ЧАС АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

***Богомаз Єлизавета,**
студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Петросян Крістіна,
старший викладач кафедри «Правознавство»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

В роботі проведено дослідження інституту перегляду судових рішень в апеляційному порядку, процедурі апеляційного провадження та особливостям розгляду справ, а також проаналізовано характерні ознаки апеляційного провадження. У статті наведено статистичні показники кількості та якості переглянутих Дніпровським апеляційним судом рішень у цивільних справах судів за апеляційними скаргами. За результатами дослідження визначено основні етапи та ключові моменти апеляційного провадження.

***Ключові слова:** апеляційне провадження, апеляційна скарга, судові рішення, апеляція.*

У відповідності до пункту 8 статті 129 Конституції України однією з основних засад судочинства визначено забезпечення права особи на апеляційний перегляд справи [1]. Апеляційне провадження являє собою стадію судочинства, що виконує таке завдання як забезпечення справедливості судового рішення та реалізацію права на судовий захист. Ця гарантія полягає в тому, що факт подвійного розгляду справи допомагає уникнути помилок, які мали місце при первинному розгляді в суді першої інстанції. А процедура прийняття рішення судами першої та апеляційної інстанцій зменшує ризики судової помилки в майбутньому і формує єдність судової практики. Оскарження судового рішення здійснюється шляхом звернення сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, або не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси чи обов'язки, із апеляційною скаргою. При цьому, відповідно до діючого законодавства апеляційному перегляду

підлягають як рішення суду за наслідками розгляду справи, так і деякі види ухвал окремо від рішення. Новітні норми щодо апеляційного провадження в цивільному судочинстві та відсутність чіткого визначення деяких термінів в національному законодавстві зумовлюють суперечності у тлумаченні цього правового інституту у правозастосовній практиці, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Питання апеляційного розгляду справи досліджували такі вчені, як Перунова О.М., Ткач О.М., Гусаров К.В., Ясинок М.М., Кармаза О.О. та інші. Водночас, додаткового вивчення потребують етапи апеляційного провадження для дослідження порядку апеляційного оскарження та виокремлення його особливих ознак.

Інститут перегляду судових рішень в апеляційному порядку здійснюється за допомогою подачі апеляційної скарги – це право, надане законом, що становить собою гарантію порушення справи в апеляційному провадженні та ефективного здійснення перевірки рішень і ухвал суду першої інстанції. Щоб визначити законність і обґрунтованість судових рішень першої інстанції, апеляційний суд досліджує докази, розглянуті судом першої інстанції з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції зумовлено наявністю поважних причин.

В доктрині цивільного процесуального права поняття «апеляційне провадження» визначається як врегульована нормами цивільного процесуального законодавства діяльність суду апеляційної інстанції щодо перегляду, відповідно до встановленої законом процедури, судових рішень, які не набрали законної сили, з метою перевірки їх законності і обґрунтованості та нового розгляду справи по суті, виявлення порушень закону як суб'єктами права, так і судами першої інстанції та встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню порушень [2].

За статтею 55 Конституції України кожна особа має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Апеляційне провадження можна визначити як національний засіб юридичного захисту прав і свобод людини. Такі положення щодо захисту також зазначені в статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року, стаття 14 якого передбачає право учасників на апеляційний перегляд справи [3, с. 12].

Правове пізнання апеляційного суду ґрунтується на вивченні юридичних доказів, фактів, які були застосовані в суді першої інстанції та ознайомленні з новими, які з деяких причин не були подані до суду першої інстанції. Предмет доказування за кожною справою має у своєму арсеналі коло обставин, які підлягають доказуванню, їх дослідження й оцінка. Друга стадія цивільного судочинства базується на перегляді справи, тобто оперує вже юридичними фактами, які з'ясовані, і тими, які будуть добуті під час перегляду справи. Тому апеляційна скарга повинна містити обґрунтування у чому саме полягає неправильність тверджень суду першої інстанції. Обґрунтування апеляційної скарги для суду характеризується викладеними апелянтом думками, доданими до неї обставинами та доказами, що і становить характерну ознаку цього документу. Суд другої інстанції належним чином повинен застосувати необхідну правову норму під час розгляду справи, тому основою в апеляційній скарзі є фіксування норми матеріального чи процесуального права, які були невірно застосовані судом

першої інстанції. Інакше кажучи, суд апеляційної інстанції має здійснити перевірку застосування судом першої інстанції правових норм матеріального і процесуального права, якими визначається законність та обґрунтованість судового рішення.

Аналіз змісту розділу 5 ЦПК України дає змогу науковцям виокремити наступні ознаки апеляційного провадження:

- 1) апеляційна скарга подається на рішення суду, яке ще не набрало законної сили;
- 2) справа, на рішення в якій надійшла апеляційна скарга передається на розгляд на розгляд до суду вищої інстанції (апеляційної);
- 3) подача апеляційної скарги обумовлюється, на думку апелянта, неправильністю рішення суду першої інстанції, невірним встановленням фактичних обставин справи або неправильним застосуванням закону, неповним дослідженням матеріалів справи;
- 4) апеляційний суд розглядає як питання факту, так і питання права, тобто має право перевірити як юридичну, так і фактичну сторону справи у тому обсязі, що й суд першої інстанції;
- 5) апеляційне провадження може бути допущене один раз у кожній справі;
- 6) повноваження апеляційного суду при перегляді справи обмежені межами доводів та вимог апеляційної скарги [4, с. 107].

Цікава є думка К.В. Гусарова, який, досліджуючи інститут перегляду судових рішень, навів основні ознаки сучасного апеляційного провадження, а саме: 1) перегляд судових рішень суду першої інстанції поряд із виконанням функцій «квазісуду» першої інстанції з мотивів дотримання вимог законності і обґрунтованості; 2) розгляд справ в колегіальному складі судом апеляційної інстанції; 3) особлива процедура набрання рішенням суду апеляційної інстанції законної сили та його незмінність і виключність [5, с. 236].

Право на апеляційне оскарження судових рішень окрім сторін та осіб, які брали участь у справі мають також особи, які не брали участі у справі, за умови, що суд вирішив питання про їх права та обов'язки (ч. 1 ст. 352 ЦПК України).

З метою ефективної реалізації даними особами права на апеляційне оскарження вони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал. У разі відкриття апеляційного провадження за таким зверненням, з моменту винесення відповідної ухвали вказані особи набувають процесуального становища осіб, які беруть участь у справі з усіма правами і обов'язками притаманними їм [6, с. 693].

О. Перунова зазначає, що однією з обов'язкових вимог апеляційного провадження є додержання процесуальної форми і змісту апеляційної скарги, що дає змогу забезпечити та приступити до підготовки апеляційного розгляду справи, провадити комплекс процесуальних дій, необхідних для забезпечення апеляційного провадження. Суб'єктом цієї стадії цивільного процесу є апелянт, особа, яка бажає належним чином вирішити спірні питання, які виникли під час розгляду справи в першій інстанції суду, перевірити законність і обґрунтованість винесеної судової постанови. Зацікавлена особа має ясно і чітко сформулювати свої матеріальні та процесуальні вимоги, обґрунтовувати їх нормами права і новими доказами [7, с. 220].

Цивільному судочинству притаманні такі етапи розгляду справи в суді апеляційної інстанції:

1. подання апеляційної скарги безпосередньо до суду апеляційної інстанції, її реєстрація та передача судді;

2. перевірка скарги на відповідність вимогам законодавства;

3. відкриття апеляційного провадження шляхом постановлення ухвали не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або заяви про усунення недоліків, в якій зазначається: строк для подання учасниками справи відзиву на апеляційну скаргу; вирішення питань про витребування матеріалів справи; строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань разом з апеляційною скаргою;

4. підготовка до судового розгляду: проведення суддею-доповідачем підготовчих дій, призначення справи до розгляду із визначеною датою, часом та місцем розгляду справи з повідомленням учасників справи;

5. судовий розгляд справи із проголошенням прийнятого рішення.

Можливими наслідками апеляційного провадження можуть бути: залишення апеляційної скарги без руху; повернення скарги впродовж 5 днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків; зміна рішення суду першої інстанції; відмова у відкритті провадження; визнання судового рішення нечинним [8, с. 156].

Слід зауважити, що за результатами розгляду апеляційної скарги судом апеляційної інстанції ухвалюється постанова, тоді як суд першої інстанції завершує розгляд справи рішенням. Водночас, єдиним рішенням для судів першої та апеляційної інстанцій, яким вирішуються процесуальні питання є постановлення відповідної ухвали.

Що стосується показників надходження апеляційних скарг та якості судових рішень першої інстанції, в цьому аспекті доцільним буде звернутися до статистичних даних Дніпровського апеляційного суду щодо розгляду апеляційних скарг у порядку цивільного судочинства за 2023 рік.

Так, за звітний період загальна кількість переглянутих рішень суду становить 6095, з яких: 3660 рішення, залишені без змін (що становить 50% від всіх рішень); 562 – змінні рішення; 24 – визнані нечинними із закриттям провадження у справі; 1849 – скасовані рішення (кожна шоста справа із загального числа), в тому числі: із ухваленням нового рішення – 1749 справ, закриття провадження у справі – 67, залишення позовної заяви без розгляду – 28, направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції – 2 [9, додаток до розділу 2].

З огляду на наведені статистичні дані можемо стверджувати, що більша частина скасованих рішень мали наслідком ухвалення судом апеляційної інстанції нового рішення по суті позовних вимог, що виключає тривалий розгляд справи.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що апеляційна скарга являє собою процесуальний акт-документ, який, згідно із цивільним судочинством, має процесуальну форму і зміст, до нього висуваються нормативні вимоги, яких треба дотримуватися апелянту й апеляційному суду. Суддя-доповідач може прийняти цей документ лише в тому разі, коли він відповідає процесуальній формі та змісту законодавства, нормам права апеляційного провадження. Однією з обов'язкових вимог апеляційного провадження є додержання процесуальної форми і змісту апеляційної скарги, що дає змогу забезпечити та приступити до підготовки

апеляційного розгляду справи, провадити комплекс процесуальних дій, необхідних для забезпечення апеляційного провадження.

Саме в процесі практичного застосування цього правового інституту реалізується конституційне право громадян на оскарження в апеляційному порядку рішень суду першої інстанції як одного із способів захисту їх прав. Апеляційне провадження має три головних етапи: підготовка до розгляду справи, розгляд в апеляційному суді та винесення рішення по справі. У цивільних справах відповідною апеляційною інстанцією, що здійснює перегляд судових рішень, є апеляційний суд, у межах апеляційного округу якого знаходиться місцевий суд, рішення якого оскаржується.

Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб належить кожній особі, що гарантується Основним Законом. Аналіз основних причин скасування судових рішень судів першої інстанції має сприяти однаковому формуванню судової практики в цивільному судочинстві та знівелює кількість безпідставно поданих до судів позовних заяв.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141 (редакція – 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.05.2024).
2. Цивільний процес України: Підручник; [за заг. ред. д. ю. н., доцента. М. М.Ясинка]. - К. : Алерта, 2014. – С. 546.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 18 березня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.05.2024)
4. О.М. Ткач. Ознаки апеляційного провадження у цивільному процесі України. Університетські наукові записки, 2011. №2 (38), с.106-114.
5. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис... доктора юрид. наук: 12.00.03 /Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 431 с.
6. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : Підручник / М.М.Ясинок, М.П.Курило, О.В.Кіріяк, О.О.Кармаза, С.І.Запара та ін.; За заг. ред. д.ю.н. професора М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2016. 734 с.
7. Перунова О.М. Апеляційна скарга в цивільному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал №11/2021, с. 218-220.
8. Ізарова І. О., Ханік-Посполітак Р. Ю. Цивільний процес України : Навч. посіб. для студ. юрид. спец. закладів вищої освіти / І. О. Ізарова, Р. Ю. Ханік-Посполітак. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ : ВД «Дакор», 2019. – 274 с.
9. Огляд даних про стан здійснення правосуддя Дніпровським апеляційним судом за 2023 рік. Звіт суду апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку цивільного судочинства. Сайт Дніпровського апеляційного суду. URL: https://dpa.court.gov.ua/sud4803/pokazniki-diyalnosti/statistika_sud/ (дата звернення 04.05.2024)

Annotation. In the work, a study of the institute of review of court decisions in the appellate procedure, the procedure of the appellate proceedings and the peculiarities of the consideration of cases was carried out, as well as the characteristic features of the appellate proceedings were analyzed. The article provides statistical indicators of the number and quality of decisions reviewed by the Dnipro Court of Appeal in civil

cases of courts on appeals. According to the results of the study, the main stages and key points of the appeal proceedings were determined.

Keywords: *appellate proceedings, appeal, court decision, appeal.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНСУЛЬСЬКИХ ШЛЮБІВ

Вознюк Максим,

здобувач 2 курсу бакалаврського рівня спеціальності 081 «Право» факультету адвокатури, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Матвєєва Анастасія,

кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця, доцентка кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній науковій публікації йдеться про порядок та особливості реєстрації актів цивільного стану у консульських установах України за кордоном. Визначено колізію в національному законодавстві України, яка стосується укладення шлюбу громадян України, які знаходяться за кордоном, з іноземцями чи особами без громадянства у консульських установах України за кордоном.

Ключові слова: *реєстрація шлюбу, консульські установи, консул, органи державної реєстрації актів цивільного стану.*

Станом на 2024 рік багато українців перебувають за межами країни, так як вже 3-й рік триває війна. Центр економічної стратегії, провівши дослідження, визначив, що 4,9 млн українців знаходяться за кордоном[6]. Мало хто з них буде повертатися на Батьківщину, щоб зареєструвати свій шлюб за українським законодавством, тому розгляд даного питання є актуальним у наш час, адже попит на такі послуги у консульських установах виріс.

Відповідно до статті 21 Сімейного кодексу України, шлюб – це сімейний союз чоловіка й жінки, який зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану [1].

Шлюб згідно зі статтею 33 Сімейного кодексу України реєструється у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану [1]. У випадку, коли громадяни України перебувають за кордоном, вони можуть зареєструвати свій шлюб у консульських установах України, відповідно до частини 2 статті 4 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [2].

У статті 2 Указу Президента України «Про Консульський статут України» від 21.05.2002р. наведений перелік органів, які підпадають під правову кваліфікацію «консульські установи», це, зокрема: генеральні консульства, консульства, віце-консульства і консульські агентства. Главою перелічених органів є консул. Під ним мається на увазі відповідно генеральний консул, консул, віце-консул і консульський агент [3].

Відповідно до статті 4.1 глави 4 Наказу Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України «Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України»

від 23.05.2001р. консул здійснює реєстрацію шлюбу виключно між громадянами України, які на законних підставах проживають за кордоном [4].

На мою думку, у даному випадку не потрібно обмежувати право громадян України одружуватися з іноземцями або особами без громадянства у консульських установах України, адже вони здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України, а у статті 23 Сімейного кодексу України стверджується, що право на шлюб має будь-яка особа, яка досягла шлюбного віку. В Україні шлюбний вік для чоловіків і жінок встановлюється у 18 років [1].

Законодавець у цьому випадку, скоріш за все, керувався тим, що законодавством країни, чийм громадянином є іноземець(-ка), який хоче одружитися в консульській установі України з громадянином(-кою) України, може бути передбачено більший шлюбний вік. Але іноземець(-ка) або особа без громадянства, обираючи консульську установу України за кордоном для реєстрації шлюбу з громадянином(-кою) України свідомо обирають застосовним для реєстрації акту цивільного стану право України, відповідно до статті 57 Закону України «Про міжнародне приватне право» [5]. Тому, я вважаю, що немає ніяких перепон для одруження громадян України з іноземцями або особами без громадянства у консульських установах України. Фактично існує колізія в національному законодавстві України: громадяни нашої держави можуть одружуватись не тільки між собою, але й з іноземцями та особами без громадянства. З іншого боку, укласти шлюб з іноземцем або з апатридом, перебуваючи за кордоном в консульській установі України неможливо, оскільки там дозволено тільки укладення шлюбу між громадянами України. Таким чином, при укладенні шлюбу, наприклад, українського громадянина із особою без громадянства необхідно буде звертатись до органів держави перебування і підпорядковувати порядок укладення шлюбу законодавству іноземної держави.

Для того, щоб зареєструвати шлюб, жінка і чоловік повинні особисто подати заяву за встановленою формою до органу державної реєстрації актів цивільного стану, у такому разі до консульської установи України в країні перебування. З цього моменту вони вважаються нареченими. Якщо чоловік і/або жінка не можуть з поважних причин особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до консульської установи України, то таку заяву, підписи на якій є нотаріально посвідченими, можуть подати їх представники, повноваження яких встановлюються довіреністю, посвідченою у встановленому порядку [4].

Після прийняття заяви про реєстрацію шлюбу консул має ознайомити наречених із умовами та порядком реєстрації шлюбу, переконатися, що особи, які вступають у шлюб, взаємно обізнані зі станом здоров'я, сімейним станом одна одного, роз'яснити їм права й обов'язки, як майбутньому подружжю та батькам, і попередити про відповідальність за приховування перешкод до вступу у шлюб[4].

Шлюб реєструється через місяць, з дня подачі заяви нареченими. За наявності обґрунтованих та передбачених законодавством перешкод консул може відкласти реєстрацію шлюбу або взагалі відмовити в його реєстрації із письмовим роз'ясненням. Якщо такі перешкоди у реєстрації шлюбу не підтвердяться, то шлюб реєструється на загальних підставах [4].

Присутність наречених під час реєстрації шлюбу є обов'язковою. Дата та час реєстрації попередньо погоджується консулом із особами, які бажають укласти шлюб. Якщо наречені не можуть з'явитися з поважних причин до консула у день, про який вони домовилися з ним, то

строк реєстрації шлюбу на їхнє письмове прохання переноситься на інший день відповідно до їх побажань [4].

Якщо особи, які бажають зареєструвати шлюб, безпідставно не з'явилися у консула протягом 3-х місяців з дня подання заяви про реєстрацію шлюбу, то дана заява втрачає чинність [4].

Реєстрація шлюбу і видача подружжю свідоцтва про укладення шлюбу відбувається у приміщенні консульської установи, але за заявою осіб, які бажають укласти шлюб, вона може бути проведена і в іншому місці [4].

Відповідно до статті 38 Сімейного кодексу України даний шлюб, за умов дотримання вимог закону щодо шлюбного віку, добровільності шлюбу, одношлюбності та у разі, якщо особи, які бажають укласти шлюб, не перебувають у іншому зареєстрованому шлюбі тощо, є дійсним [1].

Враховуючи все вище зазначене, можна стверджувати, що громадяни України, перебуваючи за кордоном, можуть без обмежень реєструвати свій шлюб з іншим громадянином України або з іноземцями чи з особою без громадянства. Шлюб реєструється за законодавством України і, якщо дотримані всі вимоги закону, є дійсним в Україні.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. №2947-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 07.05.2024)
2. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. №2398-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (дата звернення 07.05.2024)
3. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02.04.1994 р. №127/94 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> (дата звернення 07.05.2024)
4. Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України : Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 23.05.2001 р. №32/5/101 / Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-01#Text> (дата звернення 07.05.2024)
5. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. №2709-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 07.05.2024)
6. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-third-wave-research/> (дата звернення 07.05.2024)

***Annotation.** This scientific publication deals with the procedure and peculiarities of civil registration in consular offices of Ukraine abroad. The author identifies a conflict in the national legislation of Ukraine concerning the marriage of Ukrainian citizens abroad with foreigners or stateless persons at Ukrainian consular offices abroad.*

***Keywords:** marriage registration, consular offices, consul, state civil registration authorities.*

ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Тоток Дарія,

*студентка 2 курсу, спеціальності 081 «Право»
факультету міжнародного та європейського права*

НЮУ ім. Ярослава Мудрого

*Науковий керівник: **Матвєєва Анастасія Володимирівна,**
к.ю.н., старша наукова співробітниця, доцентка кафедри цивільного
судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У ході цієї роботи було розглянуто основні аспекти охорони інтелектуальної власності у міжнародному приватному праві, проведено аналіз існуючої нормативно-правової бази, а також практики її застосування. Аналізується питання необхідності поліпшення вже існуючих нормативно-правових актів та прийняття нових. Це сприятиме покращенню умов для інтелектуальної діяльності науковців, винахідників, авторів, мінімізуватиме кількість порушень авторського права та ін.

***Ключові слова:** інтелектуальна власність, авторське право, міжнародне приватне право, нормативно-правова база, Бернська конвенція, Женевська конвенція, Паризька конвенція з охорони промислової власності, Всесвітня організація інтелектуальної власності, TRIPS.*

Впровадження міжнародних стандартів і захист інтелектуальної власності є актуальним завданням у світі, де швидкі технологічні зміни та міжнародна торгівля інноваціями стають все більш важливими. Інтелектуальна власність, така як патенти, авторське право, товарні знаки та інші, є ключовими активами для багатьох компаній і держав, і їх захист на міжнародному рівні вимагає ретельного регулювання та виважених правових механізмів. У цьому контексті вивчення особливостей охорони інтелектуальної власності в міжнародному приватному праві має велике значення, оскільки воно спрямоване на забезпечення ефективного функціонування правових інструментів для регулювання відносин, пов'язаних з перетинанням кордонів та участю суб'єктів різних юрисдикцій у сфері інтелектуальної власності. У даному вступі розглянемо ключові аспекти цієї проблематики та визначимо напрями подальших досліджень.

Система міжнародного захисту авторських прав опирається на ключові документи, що складають базу для визнання та захисту творчої праці. Одним із найважливіших етапів у цьому процесі є прийняття Бернської конвенції (1971), яка стандартизує правові засади охорони літературних та художніх творів у міжнародному співтоваристві. Цей документ містить ключові принципи, що регулюють авторське право, встановлюючи мінімальні стандарти захисту творчої праці.

До того ж, Всесвітня (Женевська) конвенція про авторське право (1952) додає вагомий ресурс для забезпечення прав інтелектуальної власності. Вона встановлює міжнародні норми, що стосуються авторського права, і закріплює принципи взаємного визнання та захисту прав на твори в різних країнах.

Ці дві конвенції в сукупності створюють міцну правову основу для захисту інтелектуальної власності на міжнародному рівні. Вони не лише визначають права та

обов'язки авторів, а й сприяють розвитку та поширенню культурних цінностей, стимулюючи творчість та інновації.

Бернська конвенція, як визначальний документ у сфері міжнародного авторського права, фокусується переважно на традиційних формах творчості, залишаючи на маргіналі новітні об'єкти, такі як комп'ютерні програми. Незважаючи на це, країни, що ратифікували цю конвенцію, спільно створюють мережу взаємного захисту авторських прав, утворюючи таким чином унікальне міжнародне співтовариство.

Ця особливість викликає потребу у додаткових механізмах регулювання інтелектуальної власності для нових об'єктів, які не були враховані на час укладання конвенції. Наприклад, комп'ютерні програми, як ключовий елемент сучасної технологічної культури, потребують особливого регулювання для захисту прав їхніх творців. Такі нові реалії можуть стати предметом подальших дискусій та розширення міжнародних домовленостей з авторського права.

При визначенні, хто має право на захист авторських прав, застосовується територіальний принцип, що означає, що перевага надається країні, де твір було вперше опубліковано. Це відображає основний принцип Бернської конвенції, яка встановлює стандарти міжнародного авторського права.

Максимальний термін охорони авторських прав зазвичай охоплює увесь творчий період автора, а також 50 років після його смерті. Однак, цей термін може бути змінений країнами-учасницями, які мають право встановлювати більш тривалі терміни для певних категорій творів, таких як переклади, кінофільми, фотографії тощо.

Ця гнучкість дозволяє країнам відповідно до їхніх внутрішніх потреб і стандартів культурного розвитку регулювати терміни охорони авторських прав. Однак, це може створити нерівності у захисті прав між різними країнами та різними категоріями творів, що стає предметом уваги для подальшого обговорення і уточнення в міжнародному співтоваристві [1].

Відповідно до статті 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, поняття "інтелектуальна власність" охоплює різноманітні аспекти творчості та інтелектуальної діяльності. Це включає права на літературні, художні та наукові твори, а також виконавчу діяльність артистів, звукозаписи, та медіа-виробництво. Крім того, інтелектуальна власність охоплює права на винаходи у всіх галузях людської діяльності, наукові відкриття, промислові зразки, товарні знаки, фірмові найменування та інші комерційні позначення. Не менш важливою є захист від недобросовісної конкуренції та інші права, пов'язані з інтелектуальною діяльністю у різних сферах, що відображає складність та різноманітність захисту інтелектуальної власності в сучасному світі. [2].

Згідно зі статтею 37 Закону України "Про міжнародне приватне право", при вирішенні правовідносин, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності, застосовується право країни, де вимагається захист цих прав. Це означає, що у випадку конфлікту або порушення прав інтелектуальної власності, застосовується законодавство країни, де сторони або власник прав претендують на їх захист [3].

Отже, захист прав інтелектуальної власності у міжнародних приватних відносинах нерозривно пов'язаний з особливостями національного законодавства кожної конкретної країни. Проте, одним із ключових напрямків розвитку цієї охорони є налагодження міжнародної співпраці через укладання договорів, спрямованих на забезпечення захисту

інтелектуальної власності за межами території країни виникнення права. Не завжди ці договори досягають поставлених цілей, але в більшості випадків їх укладення є ефективним і обґрунтованим.

Такі договори можуть передбачати різноманітні взаємні зобов'язання, включаючи захист об'єктів інтелектуальної власності в різних країнах, встановлення міжнародних класифікацій для цих об'єктів та визначення міжнародних стандартів щодо їх захисту. Це сприяє створенню більш узгодженої системи захисту інтелектуальної власності на міжнародному рівні, що сприяє розвитку та інноваціям у цій сфері

Вирішення колізійних питань у сфері права інтелектуальної власності ґрунтується на деяких основних принципах. Перш за все, до моменту виникнення та припинення майнових прав, які підлягають державній реєстрації, застосовується законодавство країни, де така реєстрація була проведена. У випадках спорів, наприклад, щодо вимоги на відшкодування шкоди, сторони можуть узгоджувати компетентний суд для вирішення суперечок [4].

Щодо іноземних рішень щодо існування, чинності та реєстрації прав інтелектуальної власності, їх визнання передбачається лише у випадку, якщо вони виносяться або визнаються в країні, де проситься захист. Це спрямовано на забезпечення відповідності міжнародному праву та визначенню чітких правил вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Такий підхід сприяє ефективному захисту прав та уникненню можливих непорозумінь між країнами.

Ще одним важливим документом у сфері захисту авторського права в міжнародному приватному праві є Паризька конвенція з охорони промислової власності, яка була ухвалена в 1883 році. Головною метою цієї конвенції є забезпечення правового захисту результатів інтелектуальної діяльності з метою покращення якості продуктів. Вона застосовується до різних видів промислової власності, таких як винаходи, промислові зразки, торговельні марки, фірмові найменування, географічні зазначення, корисні моделі, а також до захисту від недобросовісної конкуренції. Ця конвенція відіграє ключову роль у створенні міжнародної системи захисту промислової власності, сприяючи розвитку та захисту інтелектуальних цінностей у всьому світі. [5].

У Паризькій конвенції також містяться положення, спрямовані на регулювання правовідносин, що стосуються інших об'єктів промислової власності, включаючи промислові зразки, комерційні найменування торговельних марок, назв місця походження та географічні зазначення. Цей документ відіграє ключову роль у створенні єдиної міжнародної системи захисту промислової власності, сприяючи спільним стандартам і нормам у цій області.

Важливим нововведенням у багатосторонніх міжнародних угодах з охорони прав інтелектуальної власності є впровадження принципу найбільшого сприяння. Цей принцип передбачає, що будь-які переваги, пільги або імунітети, які надаються громадянам однієї країни, мають бути негайно та безумовно надані громадянам усіх країн-членів, за винятком певних випадків [6, С. 55-56].

Значними новаціями в угодах, таких як TRIPS, є встановлення стандартів щодо цивільно-правових, адміністративних та кримінальних процедур і засобів захисту прав інтелектуальної власності. Також угоди TRIPS встановлюють вимоги щодо попередніх заходів захисту, спеціальні вимоги щодо заходів на кордоні. Прийняття TRIPS відображає намагання спростити процедуру впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав

інтелектуальної власності, сприяючи розвитку більш узгодженої та ефективної системи захисту на міжнародному рівні.

Важливо відзначити, що міжнародна система захисту авторських прав прагне до уніфікації та ефективного функціонування загальних стандартів для забезпечення цих прав. Проте, з швидким розвитком технологій з'являються нові способи порушення міжнародного законодавства у сфері інтелектуальної власності.

Загальний висновок полягає в тому, що проблема охорони та захисту авторських прав є однією з ключових задач у поліпшенні законодавчої бази сучасних держав. Тому прийняття нових законів та вдосконалення існуючих є закономірним кроком для ефективного реагування на порушення авторських прав і забезпечення їхнього захисту.

Список використаних джерел:

1. Бернська конвенція з охорони літературних та художніх творів від 24.07.1971 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_051.
2. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU67K05U?ed=1967_07_14.
3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.
4. Ярослав Гришин та партнери. Охорона авторського права в міжнародному приватному праві. URL: https://gryshyn-partners.com.ua/47_ohorona_avtorskogo_prava.
5. Паризька конвенція з охорони промислової власності від 20.03.1883 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_123.
6. Міжнародні договори України з питань інтелектуальної власності / [упоряд.: А.М. Горнісевич, С.М. Болєлий]. Київ: Ін-т інтел. власн. і права, 2013. 442 с.

Annotation. In the course of this work, the main aspects of the protection of intellectual property in international private law were considered, an analysis of the created normative legal framework was carried out, as well as the practice of its application. The historical aspect of the formation of legal protection of intellectual property is highlighted. The issue of the need to improve existing laws and adopt new ones is analyzed. This will contribute to the improvement of conditions for the intellectual activity of scientists, inventors, authors, minimize the number of copyright violations, etc.

Key words: intellectual property, copyright, international private law, legal framework, Berne Convention, Geneva Convention, Paris Convention for the Protection of Industrial Property, World Intellectual Property Organization, TRIPS.

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

*Кутеніова Надія,
студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: Капліна Галина,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства
СНУ імені Володимира Даля*

Данна стаття присвячена особистим немайновим правовідносинам між батьками та дітьми. На зараз є проблемні питання стосовно здійснення немайнових прав батьків та дітей у спілкуванні та вихованні своєї дитини. У теперішній час у дії воєнного стану, так як багато родин було роз'єднано через вимушений пошук безпечного місця для своїх дітей зокрема і за межами України, проблеми щодо визначення місця проживання дитини, спір щодо місця проживання дитини, зокрема спілкування і виховання, набуває особливо важливої ролі у правовідносинах батьків.

***Ключові слова** дитина, немайнові правовідносини, право на сім'ю, воєнний стан, виховання. спілкування, батьки, спір.*

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передавання культурних цінностей. З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки і діяльності [1, с. 288].

Отже, підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини (батьківських правовідносин) є походження дитини від цих матері та батька, засвідчене у порядку, встановленому законом. Наголосимо, що правовідносини батьків і дітей прямо не залежать від наявності чи відсутності у жінки та чоловіка статусу подружжя. Вирішальним для їх виникнення є абсолютно інший юридичний факт, яким є не реєстрація шлюбу, а народження дитини (при цьому спосіб народження значення для виникнення правовідносин батьківства не має значення). Також зазначимо, що ст. 114 Сімейного кодексу України (далі- Кодекс) встановлює рівність прав та обов'язків батьків стосовно дитини. Мати і батько не мають ніяких переваг щодо здійснення виховання. Вони виступають при вирішенні розбіжностей з приводу виховання дітей як рівні суб'єкти права. Відповідно до ч. 1 ст. 141 СК батько і мати мають рівні права й обов'язки щодо своїх дітей, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою [2, 3].

Варто розуміти, що цивільне законодавство та Цивільному кодексі України (далі- Кодекс) визначає та регулює особисті немайнові та майнові відносини. тобто цивільні відносини, які засновані на юридичній рівності, майновій самостійності їхні учасників ч. 1 ст. ЦК України.[4]. Зокрема Сімейний кодекс України серед інших завдань виділяє виділяє значення особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя, особистих немайнових та майнових прав і обов'язків батьків і дітей, інших членів сім'ї тощо[3].

Ці законодавчі акти чітко визначають, що сьогодні значним прогресом відзначається рівень правового регулювання особистих немайнових відносин. Проте ще донедавна коло

особистих немайнових відносин у межах предметів правового регулювання цивільного та сімейного права було досить обмеженим.

Аналіз даної законодавчої норми у контексті особистих немайнових прав батьків та дітей дає підстави говорити про такі їхні ознаки з певними особливостями, зумовленими специфікою самих відносин: – дані права становлять певну органічну сукупність (групується навколо певних благ) та, відповідно, здійснюються комплексно.

Вони належать одночасно кожному члену сім'ї, тобто в ідеалі – матері, батьку та дитині (дітям), але у процесі їх здійснення має місце множинність учасників відносин; окремі особисті немайнові права батьків та дітей мають різні часові проміжки їх здійснення (наприклад, хоча особі довічно належить право на ім'я, батьки зобов'язані зареєструвати дитину та визначити її ім'я невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану, відповідно до ч. 1 ст. 144 СК України) [3].

Досягнення повноліття, або емансипація дітей не скасовують цих прав, вони їх лише видозмінюють певним чином. Наприклад батьки мають право: право на спілкування та участь у вихованні своїх онуків, а тому їхні діти зобов'язані забезпечити здійснення цього права з дотриманням вимог законодавства:

– особисті немайнові права батьків та дітей належить батькам та дітям за законом; це означає, що підставою його виникнення є юридичний факт (подія або дія), передбачена законом.

– особисті немайнові права батьків і дітей є немайновими: це означає, що в них відсутній майновий (економічний) зміст, тобто фактично неможливо визначити вартість цього права, а відповідно і блага, що є його об'єктом, у грошовому еквіваленті. Водночас необхідно враховувати, що особисті немайнові права батьків і дітей у процесі їх здійснення вимагають матеріальних витрат (наприклад, внесення батьками плати за навчання у гуртках, секціях тощо).

– особисті немайнові права батьків та дітей є особистісними; це означає, що за загальним правилом вони не можуть бути відчужені (як примусово, так і добровільно, як постійно, так і тимчасово) від особи – носія цих прав та/або передані іншим особам [2].

Хотілось би зазначити, що на сьогодні в умовах воєнного стану, вимушеного пошуку безпечного життя для своєї дитини, багато родин було роз'єднано зокрема і за межами України. Тому діти зараз перебувають на разі з одним із батьків (бабусями та дідусями, або з іншими близькими родичами) Зазначимо, що другий із батьків опиняється в умовах коли вони обмежені у своїх правах щодо виховання спілкування тощо. Виходячи з цього виникають спір між батьками щодо проживання дитини.

При вирішенні цього питання, якщо мати та батько які проживають окремо не дійшли згоди щодо того з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. ст. 161 СК[3].

Європейський суд з прав людини приділяє велику увагу справам, пов'язаним з визначенням місця проживання дитини, а також з реалізацією права на спілкування з нею не тільки батьків, але й інших родичів: дідусів, бабусь. Європейський суд з прав людини зауважує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших

інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків (рішення від 07 грудня 2006 року у справі «Хант проти України», заява № 31111/04)[5].

Розглядаючи питання про визначення місця проживання дитини, необхідно брати до уваги, що мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі між собою зважаючи на вище викладене.

Постанова КЦС ВС у справі № 950/569/20-ц, провадження № 61-18067 св21 від 03 травня 2022 року [6] При розгляді справ щодо місця проживання дитини суди, насамперед, мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Постанова КЦС ВС у справі № 463/2991/18, провадження № 61-9709св19, від 16 червня 2021 року [7] При вирішенні питань про місце проживання дитини у випадку, коли її батьки проживають окремо необхідно дотримуватися принципу забезпечення найкращих інтересів дітей, обумовлених необхідністю забезпечити дитині повний і гармонійний фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток, а також необхідний для такого розвитку рівень життя. Перевага в матеріально-побутовому стані одного з батьків не є вирішальною умовою.

Підводячи висновок вище викладеного ми дізналися, що особисті немайнові правовідносини батьків та дітей носять універсальний характер, в основу покладені одні і ті самі блага, спрямовані на забезпечення гідного існування дитини, при цьому батьки і діти виступають як взаємодоповнюючі елементи цих суспільних відносин.

Правовідносини батьків та дітей за суб'єктивною ознакою, значно відрізняються від правовідносин між подружжям. Водночас особисті немайнові права батьків і дітей органічно взаємопов'язані з особистим немайновим правом на сім'ю, рівнів: рівня інформаційних відносин, організаційних відносин, рівня захисних та представницьких правовідносин, які впливають зі здійсненням права на сім'ю.

Список використаних джерел:

1. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
2. Комісаренко В. Д. Поняття особистих немайнових прав і батьків та дітей у законодавстві та правовій доктрині //Науковий вісник// . Сер.: Юриспруденція. 2020 № 47 том 2. https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_2/5.pdf
3. Сімейний кодекс України: 10 січня 2002 року, № 2947-III // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135) « редакція від 01.01.2023» – [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
4. Цивільний кодекс України 16 січня 2003 року. № 435-IV. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356) « редакція від 27.04.2024» [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Європейський суд з прав людини (рішення від 07 грудня 2006 року у справі «Хант проти України», заява № 31111/04) [Електронний ресурс]- Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text
6. Постанова КЦС ВС у справі № 950/569/20-ц, провадження № 61-18067 св21 від 03 травня 2022 року.

7. Постанова КЦС ВС у справі № 463/2991/18, провадження № 61-9709св19, від 16 червня 2021 року.

Annotation. *This article is dedicated to special non-main legal relations between fathers and children. Currently, there are problematic issues regarding the exercise of non-property rights of parents and children in communication and upbringing of their child. Currently, martial law is in effect, as many families have been separated due to the forced search for a safe place for their children, particularly outside of Ukraine, problems with determining the child's place of residence, disputes over the child's place of residence, in particular communication and upbringing, acquires a particularly important role in the legal relationship of parents.*

Keywords: *child, non-property legal relations, right to a family, martial law, upbringing, communication, parents, dispute.*

ДИСТАНЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лупенко Анастасія,
*студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: Капліна Г.А.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті було проведено детальний аналіз актуальних положень законодавства щодо функціонування електронного суду та здійснення дистанційного правосуддя під час війни. З аналізу було виявлено ряд проблемних питань, які наразі заважають здійснювати безпечно та справедливо цивільне судочинство. Тому наголошується на важливості впровадження дистанційного правосуддя у найближчий час як важливої судової реформи.

Ключові слова: *воєнний стан, дистанційне правосуддя, електронний суд, відеоконференція, електронні цифрові підписи*

Актуальність теми. Внаслідок повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року рф на територію України усі сфери суспільного життя українців зазнали змін, не став винятком процес здійснення цивільного судочинства. Значна кількість будівель суду було пошкоджено або знищено, що значно ускладнює доступ до правосуддя для громадян. Попри складність роботи судів в Україні, вони продовжують і надалі здійснювати правосуддя. Тому перед судовою системою постала необхідність адаптуватися до нових умов і забезпечити доступ до правосуддя громадянам, які опинилися в зоні бойових дій або були змушені покинути своє постійне місце проживання. Одним із важливих напрямів розвитку судової системи в умовах воєнного стану є цифровізація. Електронний суд дозволяє учасникам судового процесу здійснювати свої права та обов'язки дистанційно, не виходячи з дому або іншого безпечного місця, наприклад з укриття під час повітряної тривоги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Подібні теми до обраної вивчали такі фахівці: М. Семенова, О. Музиченко, Карандась М., О. Владикін, К. Білоусова, А. Кісіль, О.

Бринцев, П. Цимбал, Н. Логінова, Н. Кушакова-Костицька, Ніколенко Л. та інші, які внесли свій вагомий внесок в розгляді питання розвитку електронного судочинства. Незважаючи на всебічне дослідження даного питання, тема залишається актуальним для подальшого дослідження.

Мета дослідження. Проаналізувати роль дистанційного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в умовах воєнного стану та запропонувати варіанти вирішення проблемних питань, які наразі заважають здійснювати цивільне судочинство.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану в Україні суди виконують важливу роль у забезпеченні правосуддя та захисту прав громадян. Однак, війна також покладає на суди додаткові завдання та посилює відповідальність. Одним з таких завдань є забезпечення доступу до правосуддя для всіх громадян, навіть у найважчих умовах. Саме отому, суди продовжують працювати у надскладних умовах, незважаючи на скорочення фінансового забезпечення та інші труднощі.

Як відомо, у період воєнного стану, відповідно до статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів не можуть бути припинені, а частина друга статті 26 зазначеного Закону передбачає, що скорочення чи прискорення будь - яких форм судочинства забороняється [1].

Також розпорядженнями Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, територіальну підсудність судових справ, що розглядалися в цих судах, було змінено [2].

Станом на сьогодні законодавством не передбачено дистанційної форми правосуддя, але існує можливість дистанційної участі у судовому процесі. Однак, якщо учасники справи перебувають на тимчасово окупованих територіях, за кордоном, або місце перебування яких невідомо, єдиним законним способом повідомлення в такому випадку є публікація оголошення на вебпорталі судової влади. Це може ускладнити участь у судовому процесі для таких учасників та призвести до порушення їхніх прав [3, с.176].

Однак з аналізу практики, можна побачити, що зміна територіальної підсудності справ, не розв'язує проблеми з забезпечення безпеки працівникам суду. Тому наразі розумним вирішенням цього питання є запровадження дистанційного правосуддя не лише для учасників, а й для суддів та всього судового апарату.

Дистанційне правосуддя передбачає можливість проведення судового засідання в режимі відеоконференції знаходячись за межами приміщення суду, включно з віддаленою участю суддів, секретарів судів, свідків і експертів, з використанням власних технічних засобів. Онлайн-слухання можуть передбачати надання можливості суду виносити рішення в електронній формі або оприлюднювати їх на вебсайтах судів[4].

Глобальна тенденція впровадження дистанційного розгляду справ розвинулась під час пандемії коронавірусу в 2019 році. В даній сфері чудовими прикладами стали США, Сполучене Королівство, Франція, Естонія та інші. Наприклад у США дистанційний розгляд судових справ запровадили в деяких штатах в обов'язковому порядку, а в інших – за можливості. У Сполученому Королівстві було збільшено кількість судових засідань, які слухаються у спеціально розробленому мобільному додатку. В Естонії судді та інші

співробітники судів дистанційно працюють завдяки впровадженню електронного правосуддя [5].

Говорячи про Україну, то 13 січня 2023 року у Верховній Раді було зареєстровано новий законопроект про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства, Цивільного процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді №8358 [6]. Головні положення законопроекту полягають у: особливості повідомлень про судові засідання: сторони можуть повідомлятися електронною поштою, СМС та месенджерами. Проте необхідно, щоб адресат точно підтвердив суду отримання повідомлення. Передбачається можливість проведення засідань в режимі відеоконференції через власні технічні засоби на «постійній основі», а не лише під час ковідного карантину чи війни. Також надається змога для суддів працювати з системою електронного документообігу суду дистанційно. Окрім того, пропонується надати повноваження Вищій раді правосуддя погоджувати положення про умови та порядок дистанційного доступу суддів до автоматизованої системи документообігу суду. У Законі «Про доступ до судових рішень» визначається, що судді мають право вносити до Реєстру всі судові рішення і окремі думки суддів, викладені у письмовій формі, дистанційно поза межами приміщень суду, в тому числі поза робочим часом, за умови забезпечення безпечного доступу до автоматизованої системи документообігу суду з використанням власного кваліфікованого електронного підпису судді [7].

Отже, наразі дійсно існує ряд ризиків, які можуть перешкодити впровадженню дистанційного правосуддя. Фахівці вважають, що запровадження дистанційного судочинства може призвести до збільшення зловживань з боку суддів. Окрім того, дистанційне правосуддя може негативно вплинути на дотримання вимог публічного слухання справи. Тому що, учасники справи можуть бути позбавлені можливості повною мірою брати участь у судовому засіданні через технічні проблеми. Є загроза зривів судових засідань через технічні проблеми зі зв'язком. Наприклад, засідання може бути перервано через нестабільний сигнал інтернету.

Проте, говорячи про важливість дистанційного правосуддя варто зазначити, що наразі у значної кількості будівель судів немає належних укриттів для гарантування захисту працівників від обстрілів під час повітряних тривог. Тому, здійснення судових засідань у таких приміщеннях не може гарантувати безпеку учасникам та працівникам. Отже, наразі здійснення судочинства у дистанційному форматі є чудовим способом зменшити існуючі загрози для життя та здоров'я осіб в умовах воєнного стану.

Проте, як зазначає Р. Кравець, «наразі далеко не всі суди України приєдналися до підсистеми «Електронний суд», а це гальмує застосування повною мірою можливостей та ресурсів цієї підсистеми. Також у більшості судів відсутнє достатнє методичне, матеріально-технічне та кадрове забезпечення для виконання поставлених завдань, необхідних для повноцінного функціонування даного сервісу» [8].

Г. Капліна зазначає, що «для забезпечення справедливості та правової визначеності є важливим дотримання основних принципів судочинства у дистанційному судовому процесі. Дистанційні технології можуть сприяти зручності та доступності, але важливо враховувати кілька ключових принципів: право на відкрите слухання як забезпечення можливості для громадськості, сторін та інших зацікавлених осіб брати участь у судових слуханнях чи мати

доступ до записів; право на захист як гарантування можливості для сторін представляти свої інтереси та взаємодіяти з судом у відповідний спосіб; право на адекватний строковий розгляд як забезпечення ефективності процесу, уникаючи неприпустимо довгих затримок; гарантування, що особисті дані та інша конфіденційна інформація залишаються захищеними і забезпечення сторонам можливості оскарження рішень та звернення за правовою допомогою» [9, с.129].

Також важливо наголосити, що незалежність судової влади є однією з основоположних засад правової держави, органи судової влади повинні бути незалежними від інших гілок влади та від будь-яких зовнішніх впливів. В умовах воєнного стану функціонування судової влади може бути ускладнене через порушення роботи зв'язку та Інтернету, що у свою чергу може призвести до призупинення розгляду справ, а також до порушення права на доступ до правосуддя.

Для вирішення даних проблем, необхідно розробити ефективні механізми контролю за його здійсненням. Зокрема, необхідно забезпечити прозорість судових засідань, які проводяться в дистанційному форматі, а також вжити заходів для мінімізації технічних труднощів.

Висновок. Загалом українська судова система під час війни показала свою стійкість і здатність до адаптації. Суди продовжують функціонувати, забезпечуючи доступ до правосуддя для всіх громадян, незалежно від того, чи проживають вони на окупованих територіях, чи в безпечних регіонах. Одним із ключових факторів, який дозволив судовій системі зберегти свою ефективність, є активна інтеграція технологій. Наголошуємо, що в умовах воєнного стану законодавство має бути спрямоване на забезпечення ефективності судового процесу та доступу до правосуддя. Проте, найголовнішим залишається безпека суддів, судового апарату та учасників. Тому одним із ключових напрямів є розвиток електронного суду та дистанційного правосуддя. Система дистанційних судових засідань значно покращила процес правосуддя в Україні. Суди підтримують тих, хто хоче бути присутнім на онлайн-засіданні. Проте, навіть за таких умов, право осіб на дистанційний судовий розгляд залишається обмеженим. Наразі, в Україні немає місць, які вважаються повністю безпечними. Майже щодня лунають сирени повітряної тривоги. Крім того, у деяких районах відбуваються тривалі відключення електроенергії, через ракетні удари по критичній інфраструктурі країни. Для забезпечення доступу до правосуддя в умовах війни доцільно внести зміни до законодавства, які б дозволили проводити судові засідання в режимі відеоконференції за будь-яких умов та здійснювати суддям і всьому судовому апарату роботу дистанційно. Саме тому, сподіваємось, що найближчим часом буде розглянуто законопроект №8358, який може вирішити ряд актуальних на сьогодні питань.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.04.2024).
2. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження від 10.03.2022 № 4/0/9-22 URL:<https://ips.ligazakon.net/document/VSS00825> (дата звернення:25.04.2024)
3. Лупенко А. Здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства:*

Матеріали Всеукр. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців., м. Київ, 23 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 174–176.

4. Дистанційне правосуддя: невід’ємний елемент успішної судової реформи. *LB.ua*. URL: <http://surl.li/tlosk> (дата звернення: 28.04.2024).

5. Матола В. Правосуддя на карантині. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/pravo/2020/04/03/454344_pravosuddya_karantini.html (дата звернення: 30.04.2024).

6. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді: Проект від 13.01.2023 р. № 8358. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI08635A> (дата звернення: 02.05.2024).

7. У Раді зареєстровано законопроект про дистанційне правосуддя. *Судово-юридична газета*. URL: <http://surl.li/tlosd> (дата звернення: 03.05.2024).

8. Кравець Р. Дистанційне судочинство: плюси та мінуси. *Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!*. URL: https://protocol.ua/ua/distantsiyne_sudochinstvo_plyusi_ta_minusi/ (дата звернення: 05.05.2024).

9. Капліна Г. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО ПРАВОСУДДЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ. Актуальні проблеми права: теорія і практика : Збірник наукових праць № 2 (46). – Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. С. 124-134.

Annotation. The article provides a detailed analysis of the current legislative provisions on the functioning of the electronic court and the administration of remote justice during the war. The analysis has revealed a number of problematic issues which currently impede the safe and fair conduct of civil proceedings. Therefore, the author emphasizes the importance of introducing remote justice in the near future as an important judicial reform.

Keywords: martial law, remote justice, electronic court, videoconference, electronic digital signatures.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦИВІЛЬНО – ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИПТОВАЛЮТИ В УКРАЇНІ

*Лупенко Анастасія,
студентка 3-го курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*
*Алексєєва Єлизавета,
студентка 3-го курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*
*Науковий керівник: Загоруй Людмила
к.ю.н, доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті досліджуються теоретичні основи цивільно-правової регламентації криптовалюти. Проаналізовано різноманітні визначення поняття криптовалюти, її ознаки та правова природа. Розглянуті особливості цивільно-правових відносин, пов'язаних з обігом криптовалюти. Окрім цього, у статті пропонуються шляхи розвитку законодавства для забезпечення стабільності та захисту прав учасників ринку криптовалюти.

***Ключові слова:** криптовалюта, віртуальна валюта, цифровий актив, біткоїн, законодавче регулювання.*

Актуальність теми. Криптовалюта вже визнана платіжним засобом у багатьох розвинених країнах. Однак, попри великий попит криптовалюти в Україні, нормативне закріплення досі не розроблено, що призводить до невизначеності її правового статусу. Цивільним правом має бути чітко визначений статус криптовалют, їх місце в системі об'єктів цивільних прав, особливості правовідносин, що виникають з приводу криптовалют.

Сьогодні, коли для країни надзвичайно важливо підтримувати економіку, криптовалюта може стати важливим стимулом для її розвитку, оскільки це нововведення є технологічним проривом, який може вплинути на економіку та фінансову систему в цілому. Загальна мета цивільно-правової регламентації криптовалюти в Україні полягає в створенні прозорого, стабільного та безпечного ринку для учасників правовідносин, забезпечуючи захист прав інвесторів та споживачів, а також враховуючи міжнародні стандарти та практики інших країн.

Змістовним внеском у дослідженні даної теми стали праці таких науковців як: Д. Казначєєва, А. Дорош, Т. Желюк, О. Бречко, В. Сословський, І. Косовський, В. Скрипник, Б. Деревянко, А. Проценко та багато інших. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, тема і до тепер залишається актуальною для подальшого дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні основи цивільно-правової регламентації криптовалюти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Система криптовалют вже давно вкоренилася в життя суспільства, у зв'язку з чим, уряд багатьох країн вдався до її законодавчого врегулювання. Дійсно, велика кількість розвинених країн (наприклад, США, Великобританія, ФРН, Норвегія, КНР, Швейцарія, Японія) наділили криптовалюти відповідним правовим статусом, але не дійшли між собою консенсусу, який би визначив єдиний підхід до її кваліфікації. Загалом, варто відмітити наступні кваліфікації: цифрова валюта, кібервалюта, знак вартості чи

віртуальний актив, товар. Тим не менш, в залежності від особливостей правової системи тієї чи іншої країни виникає особливий статус криптовалют, характерний саме для цієї країни. Цей досвід є надзвичайно корисним для України, адже проаналізувавши переваги та недоліки впровадження відповідного статусу криптовалюти, ми можемо зробити висновок, який варіант є найбільш вдалим для нашої країни, виходячи із особливостей нашого законодавства та фізичних характеристик самої криптовалюти.

Криптовалюта – це віртуальна платіжна система, що працює без посередництва банків. Система дозволяє будь-якому користувачеві надсилати та отримувати платежі, незалежно від місця дислокації [1]. Проте, як зазначили Д. Казначеева та А. Дорош, зараз відсутня єдина думка щодо визначення терміна «криптовалюта», тому що деякі науковці відносять криптовалюту до «віртуальної валюти» та називають інноваційною мережею платежів і новим видом грошей, інші заперечують належність криптовалюти до грошей і називають її саме «цифровим активом» [2, с. 171].

Т. Желюк та О. Бречко вважають, що криптовалюта – це стабільний універсальний інструмент глобальних фінансових платежів і водночас фінансовий інструмент з високою капіталізацією, що є конкурентною формою міжнародного переливу капіталу [3, с. 50].

В свою чергу, В. Сословський та І. Косовський зазначають, що криптовалюта – це засіб розрахунків, який не має матеріальної форми, а існує у вигляді програмного коду, із застосуванням криптографічних методів захисту, випуск та облік якого найчастіше є децентралізованим та відомим учасникам розрахунків; а також системою платежів, яку утворюють одиниця розрахунку та операції з нею [4, с. 242]. У своїй роботі В. Скрипник характеризує криптовалюту як окремих об'єкт цивільних прав [5, с. 40]. Отже, в теоретичній площині наукового середовища єдиний підхід щодо визначення криптовалюти ще не сформувався.

В той же час складність дослідження зазначеного питання полягає в тому, що правовий статус криптовалюти не визначений й на законодавчому рівні, хоча її обіг на території України не є забороненим. Вона може відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої у власність шляхом безпосередньої транзакції. Відповідно, неврегульованість криптовалюти на законодавчому рівні не скасовує її приналежність до певного виду об'єктів цивільних прав. Підтвердженням цієї думки є частина 2 статті 177 ЦК України, тобто об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі. У зв'язку з таким підходом актуальним залишається питання до якого об'єкта цивільних прав доцільно віднести криптовалюту.

Частина перша статті 177 Цивільного Кодексу України (далі – ЦКУ) зазначає, що об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [6].

Найчастіше криптовалюту порівнюють із категорією грошей. Воно і не дивно, адже основна мета криптовалюти – замінити собою фіатні гроші, і частіше за все сторони договору використовують її як засіб оплати. Проте, вона все одно не може вважатися грошима, навіть електронними. Так, згідно зі статтею 192 ЦК України, законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в

порядку, встановлених законом. Також, згідно з підпунктом 14.1.93 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України, коштами є гривня або іноземна валюта [7]. Щодо можливості співставлення криптовалюти до категорії електронних грошей, варто зазначити наступне: відповідно до пункту 14 статті 1 Закону України «Про платіжні послуги» (далі – Закон №1591-IX), електронні гроші - одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей [8].

Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк, який бере на себе зобов'язання з їх погашення. Фактично банк є емітентом, до того ж, гарантом того, що особа, на рахунку якої є електронні гроші, в будь-який момент може отримати готівкові кошти.

Також Законом №1591-IX до переліку грошових коштів України включено ще й цифрові гроші (частина 2 статті 3), але це електронна форма грошової одиниці України, емітентом якої є Національний банк України.

Отже, визначальною особливістю електронних та цифрових грошей є те, що з одного боку, вони є засобом платежу, а з іншого – зобов'язання емітента бере на себе Національний банк України.

Утім, погоджуємось з думкою А. Проценко, що законодавство, яке регулює обіг електронних грошей, повинно містити норми, які б нормативно визначали правовий статус криптовалют та регулювали їх обіг як специфічного виду електронних грошей [9, с. 87]. Думка науковця є слушною, але її можна розширити додавши такий вид грошових коштів як цифрові гроші.

Таким чином, аналізуючи викладений вище матеріал, можемо дійти висновку, що криптовалюта не є грошима (на підставі статті 192 ЦК України). Електронними чи цифровими грошима, вона вважатися також не може, адже не забезпечує яку-небудь фіатну валюту, емісію криптовалют здійснює не банк, а сама система Blockchain; така емісія по суті є винагородою «майнерів» (осіб, які за допомогою спеціалізованого обладнання забезпечують працездатність та безпечність системи Blockchain та здійснюють перевірку транзакцій), платежі та перекази криптовалют здійснюються анонімно, до того ж, відсутній контроль з боку державних органів.

В той же час, деякі науковці обґрунтовують, що криптовалюта – це теж гроші, як і звичайні банкноти та монети, але існують вони тільки в цифровому вигляді. Використовувати їх можна для різних операцій, наприклад для купівлі товарів і послуг в Інтернеті, а також для інвестування. Вважаємо, будь-яка точна зору має право на існування, питання її обґрунтування – завдання для науковців.

Далі зазначимо, що одним із видів об'єктів цивільних прав є річ. Згідно зі статтею 179 ЦК України, річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. В цьому понятті сформовано дві важливі ознаки. Одна з них – предмет матеріального світу, а будь-яка криптовалюта не є предметом матеріального світу. В 2023 році згідно із Законом № 3320-IX Цивільний кодекс доповнено статтею 179-1. Поняття цифрової речі – це благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову

цінність. Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини 1 статті 179-1 ЦК України.

Такі зміни в цивільному законодавстві можна пов'язати з прийняттям Закону України «Про віртуальні активи» [10], але у ньому теж відсутнє визначення поняття «криптовалюта», бо він розглядає більш широкую категорію – віртуальні активи загалом.

Як зазначили Д. Казначеева та А. Дорош, законодавчими способами правового визначення обігу, використання, зберігання та проведення операцій за допомогою криптовалют стали проєкт Закону України «Про обіг криптовалют в Україні» № 7183 від 06.10.2017 та проєкт Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» № 7183-1 від 10.10.2017. Проєкт Закону України «Про обіг криптовалют в Україні» давав визначення криптовалюти як «програмного коду (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн» [2, с. 171-172]. Проте, обидва законопроєкти було відкликано.

Таким чином, об'єктивно певні зрушення щодо розширення переліку об'єктів цивільних прав на підставі визнання існування цифрового середовища, відбулися. Залишається дослідити питання, яке місце в переліку об'єктів цивільних прав займає криптовалюта та внести відповідні зміни в цивільне законодавство.

Далі можна зазначити, що теоретичні основи цивільно-правового регулювання криптовалют, окрім визначення правового статусу, повинні включати такі складові як: регулювання обміну, купівлі-продажу криптовалют, захист права власності, захист прав споживачів. Через невизначений статус криптовалют, державні установи із захисту прав споживачів в Україні не мають правових підстав для допомоги як інвесторам, так і користувачам.

Як зазначає Б. Деревянко, вагомим правовим ризиком для власника біткоїнів в Україні є невизначеність органів законодавчої та виконавчої влади стосовно законності операцій із біткоїнами. Також, існує технологічний ризик у можливості заволодіння сторонніх осіб інформацією про «ID гаманця» та пароль, у можливості передачі цієї інформації третім особам фірмою-надавачем послуг з розміщення гаманця [11, с. 36-37].

Заощадження в криптовалюті становить небезпеку для здійснення шахрайства, оскільки вони можуть бути використані для створення фінансових пірамід, які у швидкий термін призводять до втрати грошей інвесторів. У подібних ситуаціях єдиним способом захисту коштів у національній чи іноземній валюті є кримінальне провадження. Разом з цим, у такій діяльності, взагалі відсутні гарантії повернення інвестованих коштів у криптовалюті. Заощадження, які зберігаються в криптовалюті, не забезпечуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, бо такі активи не вважаються банківськими депозитами [12].

Незважаючи на наведені вище загрози, інвестиції в криптовалюту з кожним днем набирають все більшого обороту в нашій країні. Віртуальна валюта є досить популярним засобом платежу, наприклад, в ІТ сфері. Зараз криптовалютою можна розрахуватись у багатьох магазинах. В Україні Binance Pay вже доступна для розрахунків в мережах магазинів «Фокстрот», Varus, на АЗС WOG та багатьох онлайн-сервісах, починаючи від покупки квитків і закінчуючи бронюванням столиків у кафе, зокрема Tickets.ua, Polis.ua, CompX.com.ua, Mototek.com.ua [13].

Висновки. Теоретичні основи цивільно-правової регламентації криптовалюти в Україні перебувають на стадії формування. Правова система повинна забезпечити визначення та унормування термінології, визначити права та обов'язки учасників ринку, а також встановити механізми контролю і регулювання для забезпечення стабільності та захисту прав всіх сторін. Подальший розвиток законодавства в цьому напрямку є важливим для створення сприятливого та безпечного середовища для розвитку криптовалютного ринку в Україні. З урахуванням цього має бути розроблена стратегія розвитку криптовалютного ринку в країні на підставі збалансованого законодавства про криптовалюту.

За межами цивільного права мають бути врегульовані питання щодо оподаткування та контролю за легалізацією коштів і запобігання фінансування тероризму.

Список використаних джерел:

1. Криптовалюта : історія, основи та базові терміни. Інфонік. URL : <https://info.nic.ua/uk/blog-uk/cryptocurrency-dictionary/> (дата звернення: 01.03.2023).
2. Казначєєва Д. В., Дорош А. О. Криптовалюта: проблеми правового регулювання. *Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць*. № 2 (23). 2020. С. 171-176.
3. Желюк Т., Бречко О. Використання криптовалюти на ринку платежів: нові можливості для національних економік. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. №3. С. 50–60.
4. Сословський В. Г., Косовський І. О. Ринок криптовалют як система. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2016. С. 236–246.
5. Скрипник В. Місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. *Цивільне право і процес*. 2018. № 8. С. 38–43.
6. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 5 жовтня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
7. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 1 квітня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 05.03.2023).
8. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX : станом на 1 січня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 05.03.2023).
9. Проценко А.Т. Фінансово-правова сутність криптовалют : електронні гроші чи грошовий сурогат. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 85-89.
10. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
11. Дерев'янко Б. В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 3. С. 33–39.
12. Ukrinform. Українцям розписали ризики криптовалют. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2354895-ukraincam-rozpisali-riziki-kriptoalut.html> (дата звернення: 09.03.2023).
13. Закінчилися гривні? Плати криптою! *AIN.UA – Інтернет-бізнес в Україні*. URL: <https://ain.ua/special/pay-with-crypto/> (дата звернення: 09.03.2023).

Annotation. The article explores the theoretical foundations of civil law regulation of cryptocurrency. Various definitions of the concept of cryptocurrency, its features, and legal nature are analyzed. The peculiarities of civil legal relations related to the circulation of cryptocurrency are discussed. Additionally, the article proposes pathways for the development of legislation to ensure stability and protection of the rights of cryptocurrency market participants.

Keywords: cryptocurrency, virtual currency, digital asset, bitcoin, legal regulation.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОДІЛУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

Манакіна Оксана,

студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Капліна Г.А.,

к.ю.н., доцент кафедри правознавства

СНУ ім. В. Даля

Дана стаття присвячена питанню юридичних аспектів поділу спільного майна подружжя, проблематиці поділу окремих видів майна. Визначено підстави та способи поділу майна подружжя. Проаналізовано питання боргів подружжя у разі поділу майна із здійсненням аналізу судової практики, відповідно до правових позицій Верховного Суду України.

***Ключові слова:** спільне майно, поділ майна подружжя, борги, Цивільний кодекс України, судова практика, приховування майна.*

В реаліях сьогодення дуже важливо знати та мати чітке розуміння щодо правильної класифікації видів майна, а також щодо основних юридичних принципів, які цим процесом керують. Адже правильне розуміння законодавчих норм буде сприяти позитивному вирішенню судових справ та дозволить уникнути тривалості судових розглядів, а також вміти захистити свої права.

За власним бажанням, а у випадках, передбачених законом, — за вимогою інших осіб, співвласник може вийти з відносин спільної власності. Такий вихід здійснюється за допомогою одного з трьох юридичних механізмів - поділу майна, що є спільною частковою власністю при припиненні права спільної власності [1, с. 322].

Варто зазначити, що відповідно до частини 1 статті 60 Сімейного кодексу України (далі – СК) від 10 січня 2002 року № 2947-III [2] майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Також вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, згідно ч. 2 ст. 60 СК [2]. Відповідне положення містить й стаття Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) від 16 січня 2003 року № 435-IV [3].

Статті 61 – 63 СК детально зазначають, що включає спільне майно та яким чином можливий його поділ, в разі розлучення, а у статті 64 містить виключення речей особистого користування з поняття спільного майна.

Набуття коштів чи права власності на майно в період шлюбу буде підставою для того, аби вважати їх спільними. В ч. 2 ст. 70 СК зазначено, що у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. Водночас, частина 3 ст. 70 СК закріплює, що за рішенням суду частка майна дружини, чоловіка може бути збільшена, якщо з нею, ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування. Проте право розпоряджатись спільним майном подружжя можливо лише за спільною згодою подружжя [2].

Відповідно до ч. 4 ст. 369 ЦК України правочин щодо розпорядження спільним майном, вчинений одним із співвласників, може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника у разі відсутності у співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень [3].

При застосуванні в суді норми статті 60 СК щодо права спільної сумісної власності подружжя, суду необхідно встановити не лише сам факт набуття майна чи коштів під час шлюбу, а й джерело спільного набуття, тобто спільна праця. Враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що час набуття коштів та майна, а також саме джерело набуття є критеріями визначенням статусу спільної сумісної власності.

Норма статті 60 СК України вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим чинникам.

У зв'язку з вищевикладеним, якщо відбулось придбання майна, хоча й у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане.

Постанова Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі за № 522/19610/15-ц (провадження 61-35779ск18) містить правову позицію стосовно того, що сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя [4].

Правовідносини, як права власності та інші майнові права, які не врегульовані СК, регулюються ЦК України. Визначимо умови та обставини, за яких може відбуватись поділ майна подружжя, та які можуть бути ініційовані за наступних обставин, як:

- поділ майна при розлученні;
- договірний поділ майна (за даної умови сторони можуть домовитися про поділ майна без звернення до суду, уклавши відповідний договір, який повинен бути нотаріально засвідченим.

- судовий поділ майна (відбувається в разі виникнення спорів або неможливості дійти громадянами згоди. За даної умови суд обов'язково враховує інтереси малолітніх дітей, стан здоров'я сторін, фінансовий стан та інші значимі обставини, які можуть вплинути на процес);

- поділ майна у випадку смерті одного з подружжя (у разі смерті одного з членів подружжя – інший має право на частку майна, яке визначається як спадщина).

Проблемним питанням при поділі майна подружжя є борги. За період шлюбу існує така ймовірність, що хтось один із подружжя або й обидва, можуть оформити кредит, взяти кошти в позику тощо. Визначимо критерії, згідно яких борги стають спільними, ними є: складення договорів, відповідно до яких виникають борги, в інтересах сім'ї, а також використання в сімейних цілях чи потребах коштів, які отримані відповідно договору.

Також, провівши детальний аналіз судової практики, зауважимо, що у справі № 760/16783/15-ц від 16 лютого 2022 року визначено - грошові кошти, витрачені на придбання нерухомого майна і сплачені за рахунок кредитних коштів під час перебування сторін у фактичних шлюбних відносинах, не можуть бути об'єктом права спільної сумісної власності подружжя і підставою для стягнення частки витрачених коштів на користь одного із колишнього подружжя [5].

Дані критерії мають враховуватись при поділі майна подружжя, адже при оформленні кредиту на житло, наприклад, в якому і проживає саме подружжя, можна розцінювати як спільні зобов'язання та спільне погашення самого кредиту.

Водночас, громадяни переконані, що поділ майна можливий лише при розлученні, проте це не так. Варто зауважити, що майно, набуте подружжям у спільній власності, можна поділити за таких обставин, як: під час шлюбу, або одночасно при вирішенні питання з розлученням, а також вже після самого розлучення.

Необхідно зауважити, що найбільш ефективним вважається поділ майна в договірному порядку, тобто ще до розірвання шлюбу, відповідно до ч. 2 ст. 69 СК [2]. В такому випадку у членів подружжя відсутній сенс приховувати кошти та майно один від одного, з чого можна зробити висновок, що такий перебіг подій влаштує обох.

Якщо ж врегулювати питання договірним шляхом не вдається, тоді подружжя вирішує питання поділу в судовому порядку, що свідчить про наявність конфлікту у відносинах сторін. Варто зазначити, що поділу підлягає майно, яке наявне у подружжя під час розгляду справи.

Відповідно до ст. 367 ЦК України майно, що є спільною частковою власністю, може бути поділене в натурі між співвласниками згідно з домовленістю між ними. Поділ майна відрізняється від виділу частки співвласника або припинення його права на частку у спільному майні однією суттєвою ознакою: у разі поділу майна право спільної часткової власності на нього припиняється. Кожен із співвласників стає власником окремої речі. Виходячи із ст. 16 ЦК України у разі відсутності згоди співвласників щодо порядку та умов поділу спільного майна, такий поділ може бути проведено за рішенням суду. Поділ окремих видів майна (перш за все нерухомого) має свою специфіку. Тому суди по цій категорії справ нерідко призначають проведення судових експертиз (судово-будівельної, судово-технічної, кошторисно-будівельної тощо). Судове рішення щодо поділу спільного майна має враховувати інтереси кожного із співвласників [1, с. 323].

Постанова Верховного Суду України від 08 березня 2023 року в справі № 307/2148/16 закріплює - суб'єктивне право на поділ майна, що перебуває на праві спільної сумісної власності подружжя, належить кожному з них незалежно від того, в який момент здійснюється поділ: під час шлюбу або після його розірвання. Поділ може бути здійснений як за домовленістю подружжя, так і за судовим рішенням [6].

Отже, підводячи підсумки вищесказаного зазначимо, що вирішення питання поділу майна в судовому порядку мають значні ризики, серед яких можна виділити приховування готівкових грошових коштів, штучне створення боргів, приховування майна, що не зазначено відповідно до законодавства. Для врегулювання та уникнення таких ризиків, необхідно проводити фіксацію обсягу наявного майна, а також обов'язково необхідно мати докази належності такого майна одному з подружжя ще до звернення до суду. Безперечно, для того, щоб уникнути поділу майна в позасудовому порядку, договірному, значно спростить вирішення питання, проте не завжди подружжя обирають цей шлях.

Список використаних джерел:

1. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#top>

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top>

4. Постанова Верховного Суду України від 29 травня 2019 року у справі № 522/19610/15-ц (провадження 61-35779ск18) // Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82419863>

5. Постанова Верховного Суду України від 16.02.2022 року у справі № 760/16783/15. - Касаційний цивільний суд // Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://verdictum.ligazakon.net/document/103371858?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.129359180.1354878110.1715112897-697319105.1692695770#_gl=1*qog7bi*_gcl_au*MTMwOTYzODI5NS4xNzA4NTg3MDMy

6. Постанова Верховного Суду України від 08 березня 2023 року в справі № 307/2148/16. - Касаційний цивільний суд // Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://verdictum.ligazakon.net/document/109645805?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.133159374.1354878110.1715112897-697319105.1692695770#_gl=1*17kmj3m*_gcl_au*MTMwOTYzODI5NS4xNzA4NTg3MDMy

***Annotation.** This article is devoted to the issue of legal aspects of the division of joint property of spouses, the problems of division of certain types of property. The grounds and methods of dividing the property of the spouses have been determined. The issue of marital debts in case of property division was analyzed with the analysis of court practice, in accordance with the legal positions of the Supreme Court of Ukraine.*

***Key words:** joint property, division of property of spouses, debts, Civil Code of Ukraine, judicial practice, concealment of property.*

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ

*Машир Дар'я,
студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету НЮУ ім. Я. Мудрого
Науковий керівник: Печений Олег Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент [кафедра цивільного права](#)
НЮУ ім. Я. Мудрого*

У цій науковій роботі розглядається інститут спадкування за правом представлення в Цивільному праві України. Автор аналізує сутність права представлення, його законодавче регулювання в ЦКУ та роль у забезпеченні справедливого розподілу спадкового майна.

Значна увага приділяється аналізу судової практики у справах про спадкування за правом представлення. Автор виявляє типові помилки та прогалини у правозастосуванні, на основі проведеного аналізу пропонує шляхи вдосконалення правозастосовної практики.

Ключові слова: *спадкоємці, судова практика, право представлення, помилки у правозастосуванні, спадкове право.*

Інститут спадкового права відіграє важливу роль у регулюванні переходу прав та обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців. Одним із специфічних видів спадкування за законом є спадкування за правом представлення. Інститут спадкування за правом представлення присутній у законодавстві багатьох країн. Його впровадження обумовлене прагненням забезпечити справедливий розподіл спадкового майна між нащадками спадкодавця різних ступенів споріднення.

Сутність права представлення полягає в тому, що внуки та правнуки спадкодавця вступають у спадкові права своїх батьків (дітей спадкодавця), тощо, які вже померли на момент відкриття спадщини. Таким чином, вони успадковують ту частку спадщини, яка належала б їхнім родичам, якби ті були живими на момент смерті спадкодавця, [3].

Спадкоємці за правом представлення одночасно є і спадкоємцями своєї черги спадкування, а тому наділені правом отримувати спадкове майно у разі відмови когось із спадкоємців від своєї частки на користь будь-кого із інших черг спадкування. Якщо вони скористаються таким правом, то у цих відносинах спадкування за правом представлення місця немає.

Спадкування за правом представлення регулюється статтею 1266 Цивільного кодексу України, де зазначено, що, [1, ст. 1266]:

1. Внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхній матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

2. Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

3. Племінники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхній матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

4. Двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

5. Якщо спадкування за правом представлення здійснюється кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну.

6. При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення.

Крім Цивільного кодексу, загальні питання спадкування регулюються також Законом України «Про нотаріат», нормативними актами Міністерства юстиції України та відповідними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, [2].

Правова регламентація права представлення в цивільному законодавстві України ґрунтується на загальноєвропейських підходах, проте містить і певні особливості, що мають братися до уваги при застосуванні судами відповідних норм у конкретних справах.

Спадкування за правом представлення відіграє важливу роль у сучасних спадкових відносинах, забезпечуючи справедливий перерозподіл спадкового майна між нащадками спадкодавця різних ступенів споріднення. Ця роль проявляється у кількох ключових аспектах:

- Дотримання принципу черговості при спадкуванні. Інститут права представлення сприяє реалізації принципу черговості в спадкуванні за законом, згідно з яким ближчі родичі мають переважне право на спадщину перед більш віддаленими. Завдяки цьому правилу, онуки успадковують замість своїх померлих батьків, не відсуваючи від спадкування інших дітей спадкодавця, [4].

- Забезпечення балансу інтересів спадкоємців. Право представлення допомагає збалансувати інтереси різних гілок нащадків спадкодавця. Воно не дозволяє повністю відсторонити від спадкування нащадків померлої дитини спадкодавця лише через факт її смерті.

- Гармонізація із міжнародною практикою. Інститут спадкування за правом представлення є загальновизнаним у багатьох правових системах світу. Його належне застосування в Україні сприяє гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами у сфері спадкового права, [4].

При спадкуванні за правом представлення діють особливі правила обчислення часток, якими успадковують онуки, правнуки та інші нащадки спадкодавця.

По-перше, частка спадщини особи, яка успадковується за правом представлення, визначається відповідно до частки, яка належала б цій особі при спадкуванні за законом. Тобто онуки/правнуки отримують ту частку спадщини, яку успадкував би їхній батько/мати, якби вони були живі на момент відкриття спадщини.

По-друге, частки спадщини, які належать кожному із спадкоємців, що успадковують за правом представлення в одній лінії спадкування, є рівними. Це означає, що онуки від одного батька успадковують рівні частки, незалежно від кількості нащадків у різних гілках. Аналогічно й для правнуків.

Решта спадкового майна розподіляється між спадкоємцями за законом та спадкоємцями за правом представлення порівну. Тобто частина майна, що залишається після розподілу часток за правом представлення, ділиться порівну між всіма спадкоємцями різних ліній.

Незважаючи на закріплення основних положень про право представлення в Цивільному кодексі України, на практиці виникає чимало складнощів із застосуванням відповідних норм. Неоднозначне тлумачення окремих аспектів, помилкова кваліфікація спірних ситуацій, невирішеність деяких питань на законодавчому рівні - все це призводить до розбіжностей у судовій практиці та порушень прав спадкоємців. Розглянемо декілька яскравих прикладів.

Розглянемо судову практику у справі №401/898/17 від 16 жовтня 2019 року. Де зазначено, що:

У березні 2017 року ОСОБА_1 звернувся з позовом до ОСОБА_2 про визнання права власності на S частини домоволодіння в порядку спадкування за правом представлення.

На обґрунтування позовних вимог зазначав, що в один і той же день ІНФОРМАЦІЯ_1 померли його дід - ОСОБА_3 та батько - ОСОБА_4, що підтверджується відповідними свідоцтвами про смерть. Після смерті діда відкрилась спадщина, яка складається із житлового будинку з господарським спорудам АДРЕСА_1, [6].

Проте, звернувшись до нотаріальної контори з відповідною заявою, отримав відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину через відсутність правовстановлюючих документів на спадкове майно у померлого батька.

Суд першої та апеляційної інстанції винесли такий вирок: Було відмовлено в задоволенні позову судом першої інстанції з висновками якими погодився апеляційний суд виходив з необґрунтованості заявлених ОСОБА_1 позовних вимог, оскільки він є спадкоємцем п'ятої черги після смерті діда, [6].

У цьому випадку ОСОБА_1 подала касаційну скаргу до Верховного Суду, посиляючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права.

Відтак, за умови одночасної смерті спадкодавця та його спадкоємця, спадщина відкривається одночасно щодо кожного померлого, а спадкоємці померлого призиваються до спадкування за правилом представлення. Відмовляючи у задоволенні позову, суди на наявні норми закону не звернули уваги, та ухвалили рішення з порушенням норм матеріального права.

Тому колегія суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду дійшла висновку, що суди першої та апеляційної інстанції правильно встановлені фактичні обставини справи, однак неправильно застосовані норми матеріального права, відповідно до положень статті 412 ЦПК України судові рішення підлягають скасуванню з ухваленням нового рішення про задоволення позову ОСОБА_1, [6].

Отже, суд першої та апеляційної інстанції не встановили всіх фактичних обставин справи прийшли до необґрунтованого висновку про відмову в позові, не врахувавши, що він має право успадкувати S частину житлового будинку після смерті батька за правом представлення в порядку статті 1266 ЦК України. Судами безпідставно не враховано правову позицію, викладену у постанові Верховного суду України від 07 червня 2017 року справа № 6-161цс17. Що також вказує на не достатню компетентність та недосвідченість суддів у справах, що стосуються спадкування за правом представлення.

26 вересня 2018 року Верховний Суд колегією у складі п'яти суддів Касаційного цивільного суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до територіальної громади в особі Засульської сільської ради Лубенського району Полтавської області, третіх осіб - державного

нотаріуса Першої Лубенської державної нотаріальної контори Іщенко Г. К., ОСОБА_7, ОСОБА_8 про визнання права власності на земельну ділянку в порядку спадкування, прийняв постанову, в якій зазначив таке:

Суди встановили, що бабуся позивача була власником земельної ділянки площею 4,9677 га. Вона склала заповіт, яким усе належне їй майно заповіла своїй доньці. Однак донька (мати позивача) померла раніше ніж бабуся. Державний нотаріус відмовив позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину на земельну ділянку в зв'язку з відсутністю правовстановлюючих документів на спадкове майно.

Оскільки бабуся склала заповіт в інтересах тільки своєї доньки, і після її смерті не визначила інших спадкоємців за заповітом, відповідно до [ч. 2 статті 1223 ЦК України](#) право на спадкування за законом після її смерті одержують особи, визначені у [статтях 1261 - 1265 цього Кодексу](#), [7].

Беручи до уваги наведене, а також враховуючи зазначені вище положення закону та встановлені судами фактичні обставини, позивач має право спадкування після смерті баби за правом представлення своєї матері, яка померла до відкриття спадщини, [7].

У даній справі суди першої та апеляційної інстанцій дійшли помилкового висновку про відсутність передбачених [статтею 1266 ЦК України](#) підстав для задоволення позовних вимог позивача про визнання права власності на майно в порядку спадкування за правом представлення. Крім того, суди не встановили, не перевірили та не з'ясували, яка саме земельна ділянка є предметом спору у цій справі, яку вона має площу та на якій території вона розташована.

Виходячи з аналізу вищезазначених судових рішень, можна виявити типові помилки та прогалини у правозастосуванні судами практики спадкування за правом представлення.

Для вдосконалення правозастосовної практики у справах про спадкування за правом представлення можна запропонувати наступні шляхи вдосконалення:

1) Узагальнення судової практики вищими судовими інстанціями.

Верховний Суд та вищі спеціалізовані суди мають системно аналізувати й узагальнювати практику розгляду справ щодо права представлення. На основі цього доцільно сформулювати єдині правові позиції та роз'яснення з проблемних питань застосування відповідних норм законодавства.

2) Розроблення рекомендацій для судів нижчих інстанцій.

Використовуючи узагальнену практику, слід розробити деталізовані методичні рекомендації щодо кваліфікації спірних спадкових відносин, порядку обчислення часток спадкоємців, вирішення нестандартних випадків представлення тощо.

Тому комплексна реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню єдиної правозастосовної практики, запобіганню помилкам у кваліфікації складних випадків та забезпеченню належного захисту прав спадкоємців.

Висновок. Право представлення є важливим інститутом спадкового права, що забезпечує захист майнових інтересів онуків, правнуків та інших нащадків спадкодавця у разі смерті їхніх родичів до відкриття спадщини. Регламентований Цивільним кодексом України, цей інститут ґрунтується на загальноєвропейських підходах, проте має певні особливості правового регулювання. Умовами реалізації права представлення є наявність нащадків від спадкоємця однієї спадкової лінії, який помер до відкриття спадщини.

Незважаючи на законодавче врегулювання цього питання в Цивільному кодексі України, в судовій практиці виникають деякі проблеми з правильним застосуванням відповідних норм. Мають місце помилки судів у кваліфікації спірних ситуацій. Для уніфікації правозастосування в цій сфері необхідно вживати системних заходів - узагальнення судової практики вищими інстанціями, розробка методичних рекомендацій, аналіз зарубіжного досвіду.

Отже, лише комплексна реалізація певних заходів забезпечить формування єдиної судової практики, уніфіковане правозастосування, гармонізацію з міжнародними стандартами та, що найголовніше, належний захист майнових прав спадкоємців.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.05.2024).
2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII : станом на 15 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 02.05.2024).
3. Стаття: «Спадкування за правом представлення та спадкова трансмісія – що це і чому різниця?», Нововолинська міська рада, – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nov-rada.gov.ua/2020/07/16/spadkuvannia-za-pravom-predstavlennia-ta-spadkova-transmissiia-shcho-tse-i-v-chomu-riznytsia/#:~:text=%D0%9F%D1%96>
4. Спадкування за правом представлення. *Pidru4niki*. URL: https://pidru4niki.com/1791021156968/pravo/spadkuvannya_pravom_predstavlennya (дата звернення: 06.05.2024).
5. Ухвала Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 22.01.2015 р. у справі № 2/154/857/14., – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41442846>
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.10.2019 р. у справі № №401/898/17., – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85033611>
7. [Постанова Верховного Суду від 26 вересня 2018 року у справі N 539/2170/17](#), – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76912305>.

Annotation. *This scientific work examines the institution of inheritance by right of representation in the Civil Law of Ukraine. The author analyzes the essence of the right of representation, its legislative regulation in the CCU and its role in ensuring the fair distribution of inherited property.*

Considerable attention is paid to the analysis of judicial practice in cases of inheritance by right of representation. The author identifies typical errors and gaps in law enforcement, based on the analysis, suggests ways to improve law enforcement practice.

Key words: *heirs, judicial practice, right of representation, errors in law enforcement, inheritance law.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ, СТВОРЕНІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

*Немець Даниїл,
студент 2 курсу спеціальності 081 «Право»
факультету міжнародного та європейського права
НЮУ ім. Ярослава Мудрого
Науковий керівник: **Матвеева А. В.**,
старша наукова співробітниця кафедри цивільного судочинства, арбітражу та
міжнародного приватного права
НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук*

У роботі розглянуто питання правового регулювання авторських прав на об'єкти, створені штучним інтелектом (ШІ). Проаналізовано законодавство України та тлумачення законодавств і судової практики деяких зарубіжних країн.

Ключові слова: *штучний інтелект, авторське право.*

Світ стрімко розвивається. Ми живемо в епоху активного науково-технічного прогресу, коли штучний інтелект став реальністю і має доволі значний вплив на наше повсякденне життя. Водночас виникає низка нових юридичних питань, які потребують ретельного вивчення та чіткого правового регулювання. Одним із таких питань є визначення авторських прав на твори, створені штучним інтелектом. Ця тема є складною та багатогранною, адже вона торкається основних принципів авторського права, таких як оригінальність, авторство та творчість. З одного боку, штучний інтелект може генерувати твори, які мають ознаки оригінальності та творчості, однак з іншого боку – штучний інтелект не є людиною і не має здатності до свідомого вираження своїх ідей та задумів.

Штучний інтелект (artificial intelligence, AI) – це технологія, яка дозволяє комп'ютерам і машинам імітувати людський інтелект і здатність вирішувати проблеми, що досягається шляхом виявлення та вивчення закономірностей роботи людського мозку й аналізу когнітивних процесів, з подальшою розробкою систем інтелектуального програмного забезпечення. Системи штучного інтелекту працюють, беручи великі обсяги даних, аналізуючи їх на предмет кореляцій і закономірностей та використовуючи ці закономірності для прогнозування майбутніх ситуацій. Наприклад, чат-боти, які беруть зразки текстів, можуть навчитися реалістично взаємодіяти з людьми, а інструменти розпізнавання зображень можуть навчитися ідентифікувати та описувати окремі об'єкти на зображеннях, переглядаючи мільйони зразків. Швидко розвиваючись, нові генеративні методи штучного інтелекту можуть створювати реалістичні тексти, зображення та музику.

За даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), з 1956 року, коли вперше було визначене поняття «штучний інтелект», у світі було подано 340 000 патентних заявок на винаходи в цій галузі (в середньому щороку понад 5 000) [5, с. 16].

Наразі в наукових публікаціях зустрічаються спроби визначити штучний інтелект в рамках однієї з теорій об'єктів або суб'єктів цивільного права. Перша теорія полягає в тому, що штучний інтелект слід розглядати як благо, з приводу якого суб'єкти цивільного права можуть вступати у правовідносини один з одним. Тобто штучний інтелект можна продавати,

обмінювати або здійснювати з ним інші правочини. Натомість спроби застосувати до штучного інтелекту теорію об'єктів права передбачають можливість наділення штучного інтелекту правоздатністю або дієздатністю. Важливість вирішення питання про те, яку теорію слід застосовувати до штучного інтелекту – об'єкту чи суб'єкту, виникає у зв'язку з його участю в правовідносинах. Оскільки об'єкт і суб'єкт є елементами цивільних правовідносин, то від теоретичного визначення цих елементів штучного інтелекту залежить, чи є штучний інтелект стороною реальних правовідносин, чи вступають інші суб'єкти права в правочини з штучним інтелектом, чи наділяються ним майнові та інші права [4, с. 69-70].

Існують різні підходи до вирішення проблеми врегулювання авторських прав на об'єкти, створені штучним інтелектом. Деякі країни вже прийняли законодавство, яке стосується авторських прав на твори, створені штучним інтелектом. Інші країни ще перебувають на стадії розробки такого законодавства. Слід зазначити, що більшість країн світу не мають достатнього правового регулювання у сфері штучного інтелекту. Також виокремлюють різні підходи щодо того, хто теоретично може виступати автором об'єкта, створеного за допомогою штучного інтелекту.

1. Розробник штучного інтелекту. У цьому випадку авторське право може належати конкретній особі або групі осіб, які розробили алгоритми або програми штучного інтелекту, що використовуються для створення творів.

2. Користувач штучного інтелекту. Іноді особа, яка використовує штучний інтелект, може бути визнана автором твору, який був згенерований штучним інтелектом, особливо якщо вона надала важливі вхідні дані, параметри або інструкції для генерації твору.

3. Безпосередньо штучний інтелект (так звана концепція «електронної особи»). У деяких контекстах розглядається можливість визнання штучного інтелекту як автора твору, якщо він має достатньо високий рівень автономності і творчості у генерації контенту.

У Європейському Союзі проблему використання захищених авторським правом матеріалів у процесі машинного навчання планують вирішити лише найближчим часом. 9 грудня 2023 року Європарламент досяг попередньої домовленості з Єврокомісією щодо законодавства ЄС у сфері штучного інтелекту. Тепер цей договірний документ має бути офіційно ухвалений Європарламентом та Єврокомісією, щоб стати законом ЄС [1].

В Україні питання авторських прав на твори, створені штучним інтелектом, частково регулюється Законами України «Про захист персональних даних», «Про авторське право та суміжні права», «Про захист прав споживачів», «Про електронні довірчі послуги» тощо.

У 2020 році Кабінет Міністрів України розпорядженням № 1556-р від 2 грудня 2020 року схвалив «Концепцію розвитку сфери штучного інтелекту в Україні». Концепція визначає пріоритети штучного інтелекту у сфері науково-технічних досліджень. Згідно з концепцією, штучний інтелект – це використання методів наукових досліджень та систем алгоритмів для виконання складних завдань, створення та використання унікальних баз знань, моделей прийняття рішень та алгоритмів обробки інформації, обробки інформації, отриманої під час роботи або створеної самостійно для виконання завдань. Це організована сукупність інформаційних технологій, які можуть бути використані для визначення способу виконання завдання [7].

Тим часом, нова редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачає існування прав *sui generis* для комп'ютерних програм (тобто без участі фізичних

осіб) та нетворчих об'єктів, створених штучним інтелектом, що запровадило низку нововведень з точки зору регулювання. При цьому визначення автора не змінилося. Так, відповідно до статті 1 Закону, автором є особа, яка своєю творчою працею створила відповідний твір. Іншими словами, в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, обов'язковою умовою охорони твору авторським правом є те, що твір є результатом оригінальної, творчої праці фізичної особи [6].

Отже, в Україні, як і в багатьох інших країнах, законодавство не дає чіткої відповіді на питання про авторське право та права на твори, створені штучним інтелектом. Тому в більшості випадків законодавці та практики визначили, що авторське право та права на твори, створені штучним інтелектом можуть належати власнику алгоритму, розробнику програмного забезпечення або власнику системи штучного інтелекту. У більшості інших країн світу правовий статус творів, створених штучним інтелектом визначається на рівні судової практики та тлумачення законодавства (наприклад, США, ЄС, Великобританія).

Цікавим прикладом є використання ілюстрацій, створених штучним інтелектом Midjourney, у коміксі творцями коміксу «Zarya of the Dawn». У результаті Бюро авторських прав США відмовилося видати автору коміксу авторське свідоцтво на ці зображення, підкресливши, що авторське право захищає лише творчий внесок, створений людиною. Таким чином, ілюстрації, створені штучним інтелектом, не захищені авторським правом, але текст коміксу і творчий дизайн книги – захищені. У деяких випадках захист авторського права може бути наданий контенту, якщо можна довести, що автор (людина) зробив істотний внесок у створення відповідного контенту [2].

Цікавими є й інші справи, розглянуті судами США та країнах Європейського Союзу. Так, США зайняли позицію не визнання авторства на об'єкти, не створені людиною, тобто вироблені штучним інтелектом або тваринами. До прикладу, у США художниці Сара Андерсен, Келлі Мак-Кернан і Карла Ортіс подали позов проти творців арт-генераторів на основі штучного інтелекту Stable Diffusion, Midjourney і DreamUp, стверджуючи, що ці організації порушили права «мільйонів художників», навчаючи інструменти штучного інтелекту на мільярдах зображень, зібраних з інтернету, «без дозволу авторів». Крім того, фотостокова платформа Getty Images подала до суду на Stability AI за порушення авторських прав шляхом навчання штучного інтелекту [3].

Система правової охорони авторського права Європейського Союзу встановлює вимоги до оригінальності та участі авторів-людей, які втілюють творчі ідеї. Вона також розрізняє твори, створені штучним інтелектом, і твори, створені за допомогою штучного інтелекту. Так, Суд Європейського Союзу у своєму рішенні підкреслив, що авторське право поширюється лише на твори, які є результатом оригінального інтелектуального внеску автора. Це означає, що об'єкти, створені за допомогою штучного інтелекту, можуть охоронятися авторським правом лише в тому випадку, якщо при їх створенні мав місце значний вплив людини. Однак визначення того, що вважається значним і творчим внеском людини, залишається суперечливим питанням. Тому, за загальним правилом, лише контент, створений штучним інтелектом, не охороняється авторським правом.

Отже, сьогодні вкрай важливо розробити чіткі та адаптовані правові норми, які враховують особливості та потреби нової сфери, особливо з огляду на стрімкий розвиток технологій і штучного інтелекту. Вирішення питань авторства, інтелектуальної власності та

відповідальності є значним викликом для юристів у всьому світі, оскільки вимагає комплексного підходу та співпраці юристів, технологів і законодавців для забезпечення захисту прав та інтересів усіх сторін, залучених до цього процесу.

Список використаних джерел:

1. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence. European Parliament. URL: <http://surl.li/tlbvd>
2. Zarya of the Dawn: How AI is Changing the Landscape of Copyright Protection. URL: <http://surl.li/tmgtp>
3. Майнові права на код та AI-об'єкти. Головні зміни в новому законі про авторське право. Режим доступу: <http://surl.li/tlbtI>
4. Мічурін Є. О. Правова природа штучного інтелекту. Форум права. 2020. №64 (5). С. 67-75. Режим доступу: <http://surl.li/tlbtc>
5. Прилипко Д. Штучний інтелект та авторське право. Теорія і практика інтелектуальної власності: науково-практичний журнал. 2021. № 2. Режим доступу: <http://surl.li/tlbvx>
6. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01.12.2022. Режим доступу: <http://surl.li/gaqbq>
7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження КМУ № 1556-р від 02.12.2020. Режим доступу: <http://surl.li/gtojq>

Annotation. The article deals with the issues of legal regulation of copyright in objects created by artificial intelligence (AI). The author analyses the legislation of Ukraine and the interpretation of legislation and judicial practice of some foreign countries.

Keywords: artificial intelligence, copyright.

ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Новікова Анастасія,

студентка 2 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. Даля

Науковий керівник: **Капліна Галина,**

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства СНУ ім. В.Даля

Дослідження присвячене аналізу сучасних викликів та можливостей у сфері прийняття спадщини за цивільним законодавством України. Досліджено законодавчі та процедурні аспекти спадкування, а також складнощі, що виникають під час реалізації спадкових прав. Для визначення кращих практик щодо практичного застосування законодавства використано метод порівняльно-правового аналізу нормативно-правових актів.

Ключові слова: спадщина, цивільне законодавство, прийняття спадщини, спадкоємці, правові колізії, порядок розподілу майна, захист прав спадкоємців.

Мета роботи — виявити основні проблеми у процесі прийняття спадщини та запропонувати шляхи їх вирішення. Об'єктом дослідження є законодавчі та процедурні аспекти спадкування, а предметом — складнощі, що виникають під час реалізації спадкових

прав. використано методи аналізу нормативно-правових актів, порівняльно-правовий аналіз для визначення кращих практик щодо практичного застосування законодавства.

Нормативно-правова база, яка регулює питання прийняття спадщини в Україні, складається з ряду законодавчих актів, основним з яких є Цивільний кодекс України. Цей документ визначає порядок прийняття спадщини, права і обов'язки спадкоємців, а також регулює механізми захисту їхніх інтересів. Аналізуючи кодекс, важливо звернути увагу на статті, що стосуються термінів і процедури прийняття спадщини, а також розподілу майна між спадкоємцями за законом і за заповітом.

Спадкування у Цивільному кодексі України, визначено як "перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)" [1].

Процедура прийняття спадщини в Україні передбачає певні кроки, які повинні виконати спадкоємці для отримання прав на спадкове майно. Ця процедура регулюється Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Основні етапи та вимоги процесу прийняття спадщини в Україні представлені на рис. 1.

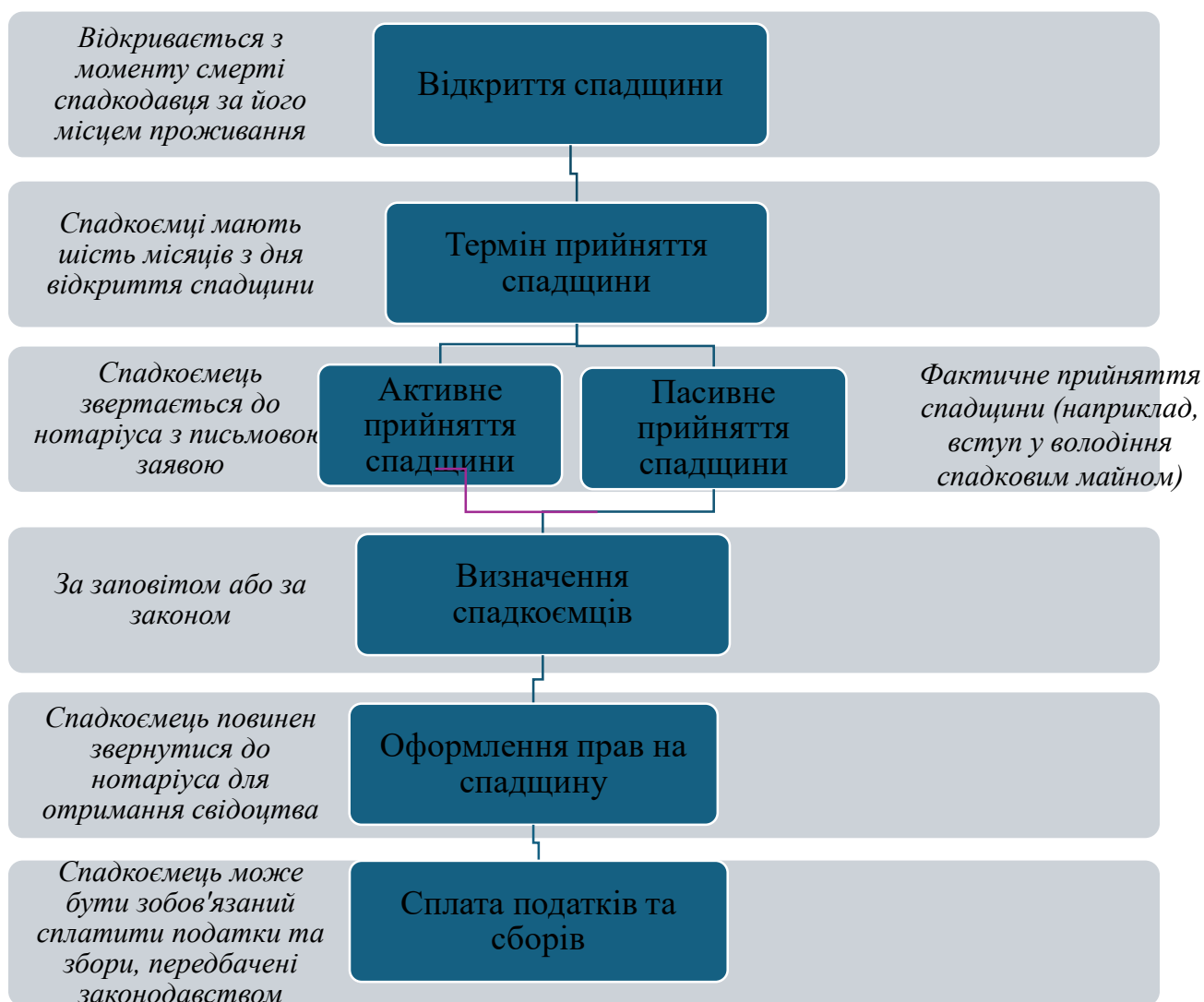

Рис. 1. Етапи та вимоги процесу прийняття спадщини в Україні [2]

Процедура прийняття спадщини в Україні є чітко регламентованою, забезпечуючи правову визначеність та захист інтересів спадкоємців.

Стаття 1217 Цивільного кодексу України встановлює, що спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Пріоритет надається спадкуванню за заповітом, а спадкування за законом можливе лише у разі та в обсязі, якщо підстави і порядок спадкування за законом не були змінені заповітом спадкодавця (стаття 1223 ЦК України). Такий підхід до регулювання спадкування підтверджується структурою Цивільного кодексу України, в якому норми про спадкування за заповітом передують нормам про спадкування за законом (глави 85, 86 ЦК України). Таким чином, законодавство спрямоване на забезпечення більшої ваги волевиявленню спадкодавця у заповіті, сприяючи захисту його намірів щодо розподілу майна [3, с. 87].

Різниця видами спадкування полягає в порядку та підставах успадкування майна (відповідно до Цивільного кодексу України):

1. Спадкування за заповітом:

- Спадкування відбувається згідно з волевиявленням спадкодавця, який висловлює свої побажання щодо розподілу майна у заповіті.
- Спадкодавець може вказати конкретних спадкоємців, визначити розподіл майна між ними та встановити інші умови спадкування.
- Спадкодавець має право призначити виконавця заповіту, який буде відповідати за реалізацію його волевиявлення.
- Заповіт може бути оскаржений тільки в обмежених випадках, передбачених законом, наприклад, у разі порушення прав обов'язкових спадкоємців або недотримання вимог щодо форми заповіту.

2. Спадкування за законом:

- Спадкування відбувається у разі відсутності заповіту або коли заповіт не охоплює все майно спадкодавця.
- Визначення спадкоємців та їх черговості регулюється статтями 1261-1265 Цивільного кодексу України.
- Спадкоємці розподіляються за чергами, при цьому спадкоємці першої черги (діти, подружжя, батьки) мають переважне право на спадкування перед спадкоємцями наступних черг.
- Спадкування за законом також може бути оскаржено в обмежених випадках, зокрема, щодо відсутності або порушення права на обов'язкову частку.

Спадкування за заповітом та за законом мають різні підстави та порядок розподілу майна. Спадкування за заповітом дозволяє спадкодавцеві розпоряджатися своїм майном на власний розсуд, тоді як спадкування за законом визначається законодавством на підставі черговості спадкоємців. Закритий перелік видів спадкування, закріплений у ст. 1217 Цивільного кодексу України, вказує на їх виключний характер і не допускає розширювального тлумачення. Це означає, що спадкування може відбуватися лише за заповітом або за законом. Інші спадкові відносини, такі як спадкова трансмісія, спадкування за правом представлення, спадкування за обов'язковою часткою, а також спадковий договір, хоча і мають значення в контексті спадкового права, не є самостійними видами спадкування [4, с. 83].

Таким чином, закритий перелік видів спадкування в Цивільному кодексі України обмежує поняття спадкування лише спадкуванням за заповітом або за законом, виключаючи можливість розширювального тлумачення інших форм спадкових відносин як самостійних видів спадкування.

Прийняття спадщини в Україні здійснюється двома способами: активним та пасивним, згідно з положеннями статей 1268 та 1269 Цивільного кодексу України. Активний спосіб передбачає подання спадкоємцем заяви про прийняття спадщини до нотаріуса або іншої уповноваженої посадової особи в установлені законом строки. Цей спосіб є найпоширенішим та найбільш передбачуваним, оскільки передбачає чітку волю спадкоємця щодо прийняття спадщини.

Пасивний спосіб прийняття спадщини (так зване "фактичне прийняття спадщини") має місце, коли спадкоємець вчиняє дії, які свідчать про його намір прийняти спадщину. Такі дії включають, зокрема, вступ у володіння спадковим майном, його догляд або управління ним. Пасивне прийняття спадщини є більш гнучким, оскільки може бути виражено не тільки офіційно, але і фактично.

Різниця між активним та пасивним прийняттям спадщини є важливим з точки зору правового регулювання та захисту прав спадкоємців, а також для визначення моменту, з якого спадкоємець набуває свої права на спадщину [4, с. 83].

Під неприйняттям спадщини розуміють невчинення спадкоємцем активних дій у вигляді подачі заяви про прийняття спадщини до уповноваженого суб'єкта протягом встановленого законом строку. Таке може мати місце й у тому разі, коли спадкоємець свідомо, знаючи про своє право прийняти спадщину, не приймає її, й у тому, коли він не вчиняє таких дій через об'єктивні чи суб'єктивні причини. Зрештою, як в одному, так і у другому випадках не виключається той факт, що після спливу шестимісячного строку спадкоємець усе-таки виявить бажання прийняти спадщину і звернеться до суду з позовною заявою про надання йому додаткового строку для прийняття спадщини [2, с. 6].

Дослідження наявних механізмів захисту інтересів спадкоємців, зокрема уразливих груп, є важливим аспектом аналізу спадкових відносин. До уразливих груп спадкоємців відносяться неповнолітні, особи з обмеженими можливостями, а також інші спадкоємці, які можуть потребувати особливого захисту своїх прав. Цивільне законодавство України передбачає низку інструментів для захисту інтересів таких спадкоємців, включаючи надання обов'язкової частки у спадщині та можливість оскаржити заповіт у разі порушення прав обов'язкових спадкоємців.

Обов'язкова частка у спадщині є механізмом, що забезпечує певний рівень захисту інтересів уразливих спадкоємців, надаючи їм частку майна незалежно від волевиявлення спадкодавця у заповіті. Проте цей механізм може викликати конфлікти між спадкоємцями, оскільки може обмежити свободу спадкодавця у розпорядженні своїм майном.

Інші механізми захисту інтересів спадкоємців включають встановлення опіки або піклування над неповнолітніми або особами, які не здатні самостійно захищати свої права. Ці механізми сприяють гарантуванню їхніх інтересів у спадщині та забезпечують нагляд за їх правами. Також варто зазначити можливість використання інституту спадкового договору, який дозволяє спадкодавцю визначити умови розпорядження своїм майном з урахуванням інтересів спадкоємців.

Оцінка ефективності механізмів захисту інтересів уразливих груп спадкоємців потребує аналізу їхнього практичного застосування, судової практики та оцінки задоволеності спадкоємців їхнім захистом. Однак виникає питання щодо того, чому регулювання процедури прийняття спадщини здійснюється головним чином на підставі підзаконних актів, прийнятих Кабінетом Міністрів України, зокрема Постанови КМУ № 164 від 28 лютого 2022 року (зі змінами) та Наказу Міністерства юстиції України № 1118/5 від 11 березня 2022 року.

Актуальним питанням залишається положення пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України "Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану", який передбачає, що перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється на період дії воєнного стану, але не довше ніж на чотири місяці [5].

Таблиця 1

Аналіз нормативно-правової бази щодо прийняття спадщини під час воєнного стану в Україні [6, с 127-128]

Аспект	Звичайні вимоги згідно нормативно-правової бази прийняття спадщини в Україні	Вимоги та зміни у період воєнного стану
Терміни прийняття спадщини	6 місяців з моменту відкриття спадщини (ст. 1270 ЦК України)	Термін зупиняється (Постанова КМУ № 164). Термін поновлюється після закінчення або скасування воєнного стану.
Місце прийняття спадщини	Зазвичай це останнє місце проживання спадкодавця (ЦК України).	Спадкову справу може завести будь-який нотаріус України за зверненням спадкоємця. Нотаріус зобов'язаний перевірити реєстр після відновлення доступу.
Особливості отримання свідоцтва на спадщину	Свідоцтво про право на спадщину видається після закінчення строку прийняття спадщини.	Термін прийняття спадщини зупиняється, тому видача свідоцтва призупинена. Свідоцтво не може бути видано до реєстрації справи у Спадковому реєстрі. Після завершення воєнного стану спадкові справи мають бути передані нотаріусам за місцем останнього проживання спадкодавця.

Запровадження воєнного стану внесло суттєві зміни до порядку регулювання спадкових правовідносин, зокрема щодо термінів прийняття спадщини, місця її прийняття, а також процедур отримання свідоцтва про право на спадщину.

Отже, на основі аналізу прийняття спадщини за цивільним законодавством України можна розробити наступні рекомендації для покращення процесу спадкування:

1. Спрощення процедур прийняття спадщини: впровадження можливості подання заяв про прийняття спадщини онлайн та стандартизованих форм документів для прискорення і полегшення процесу спадкування.

2. Посилення захисту прав спадкоємців: вдосконалення механізму обов'язкової частки у спадщині та посилення гарантій прав уразливих спадкоємців, таких як неповнолітні та особи з обмеженими можливостями.

3. Освітня та просвітницька діяльність: проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності громадян щодо їх прав і обов'язків у сфері спадкування.

4. Удосконалення механізмів взаємодії між державними органами та нотаріусами: створення ефективних каналів обміну інформацією між нотаріусами та державними органами для забезпечення прозорості та швидкості розгляду спадкових справ.

Реалізація цих рекомендацій може сприяти покращенню процесу спадкування та підвищенню ефективності правового захисту інтересів спадкоємців в Україні.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

2. Гелецька І. О. Щодо строків для прийняття спадщини. Галицькі студії: Юридичні науки. № 2 (2023). С. 5-9.

3. Рябоконт, Є. О. Види спадкування та їх співвідношення в українському спадковому праві. *Київський часопис права*, № 1 (2023). С. 86-92.

4. Бачинська І.М. Самойлова І. А. Загально теоретичні положення про здійснення права на спадкування за законодавством України. *Збірник наукових матеріалів Іххv міжнародної науково-практичної інтернет – конференції «перспективні напрямки наукових досліджень ххi століття*. №1 (2021). С. 80-84.

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.05.2024).

6. Голубенко І. І., Грачова О. Ю., Маслова М. О. Особливості отримання спадщини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2 (2023). С. 127-128.

Annotation. The study is devoted to the analysis of modern challenges and opportunities in the field of inheritance acceptance under the civil law of Ukraine. The legislative and procedural aspects of inheritance, as well as the difficulties that arise during the implementation of inheritance rights, are studied. To determine the best practices of practical application of legislation, the method of comparative legal analysis of normative legal acts was used.

Keywords: inheritance, civil legislation, acceptance of inheritance, heirs, legal conflicts, order of property distribution, protection of the rights of heirs.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

*Рубльов Віталій,
студент 2 курсу спеціальності 081 "Право"
факультету міжнародного та європейського права
НЮУ ім. Ярослава Мудрого
Науковий керівник: Матвєєва А. В.,
старша наукова співробітниця кафедри цивільного судочинства, арбітражу та
міжнародного приватного права
НЮУ ім. Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук*

Відкриваючи можливості для безплідних та одностатевих пар, транскордонне сурогатне материнство стикається з етичними та правовими викликами. Експлуатація сурогатних матерів, питання батьківства, громадянства дитини потребують міжнародного та чіткого національного регулювання, щоб гарантувати захист прав та свобод людини.

***Ключові слова:** Експлуатація сурогатних матерів, Питання батьківства та громадянства дитини, Міжнародні угоди та національне регулювання, Колізійне регулювання, "Сурогатний туризм". ДРТ (допоміжні репродуктивні технології), Безпліддя.*

Виклад основного матеріалу: Безпліддя є поширеною проблемою в усьому світі, і для її вирішення використовується багато допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ), серед яких сурогатне материнство є популярним. В одних країнах сурогатне материнство визнане законом, в інших - заборонене, а в третіх - взагалі не регулюється. Як наслідок, громадяни однієї країни змушені звертатися до клініки в іншій країні для реалізації програми сурогатного материнства, і ці правовідносини ускладнюються іноземним елементом. Як наслідок, виникає низка питань, головним чином щодо того, законодавство якої країни доцільно застосовувати при регулюванні відповідних правовідносин, встановлення батьківських прав щодо дітей, народжених в результаті цього виду ДРТ, а також правового статусу сурогатної матері. Крім того, явище "сурогатного туризму" у зв'язку з програмами сурогатного материнства за кордоном породило низку суперечок і проблем щодо того, законодавство якої країни має застосовуватися. Тому питання колізійного регулювання цього виду ДРТ є надзвичайно важливим і потребує детального вивчення.[1,с.27]

Система сурогатного материнства є напрочуд суперечливою та проблематичною, що також відображається на правовому регулюванні. Що стосується вітчизняного законодавства, то, як зазначалося в розділі "Проблеми правового регулювання сурогатного материнства", відповідно до ч. 2 ст. 123 Сімейного кодексу України, у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою), із застосуванням допоміжних технологій, батьками дитини є подружжя. Таким чином, Сімейний кодекс України захищає права генетичних батьків і передбачає їх право на реєстрацію своїх дітей.

Ще однією особливістю сурогатного материнства є те, що його основною метою є забезпечення здійснення дружиною та чоловіком материнських та батьківських прав, передбачених статтями 49 та 50 Сімейного кодексу України, у випадках, коли дружина

фізіологічно не здатна виносити та народити дитину самостійно. Але як вирішити проблему застосування цього виду ДРТ, коли правовідносини ускладнені іноземним елементом?

Одним із шляхів є регулювання національними нормами міжнародного приватного права. З одного боку, існує колізійне регулювання безпосередніх відносин сурогатного материнства (визначення походження дитини, договірні зобов'язання); з іншого боку, існує колізійне регулювання відносин, пов'язаних із сурогатним материнством (права та обов'язки батьків і дітей, спадкові відносини).[2,с.156]

У зв'язку з особливою природою сурогатного материнства до правовідносин застосовується гнучка схема прикріплення, що також вимагає розробки раніше невідомих колізійних норм. Безумовно, колізійне регулювання відносин сурогатного материнства має враховувати сучасний підхід до диференціації та ускладнення колізійних норм, а також тенденцію відходу від жорсткого правового регулювання шлюбно-сімейних відносин до гнучкого правового регулювання.

Зростання транскордонного сурогатного материнства знаходить своє відображення у зростанні кількості справ, що подаються до національних судів у скандинавських країнах з метою врегулювання відносин між батьками та дітьми (наприклад, позови про визнання батьківства або усиновлення). Ця судова практика показує, що суди мають справу з новою галуззю права про права дитини на тлі відсутності узгоджених на міжнародному рівні положень про міжнародне сурогатне материнство або відсутності (або повної відсутності) чіткого національного законодавства про міжнародне сурогатне материнство.

Крім того, як зазначалося в розділі "Колізійне регулювання визначення місця походження дитини у випадку сурогатного материнства", в деяких країнах існує презумпція материнства. Наприклад, у штаті Новий Південний Уельс (Австралія) передбачена презумпція материнства жінки, яка народила (сурогатної матері), над біологічною матір'ю (жінкою, яка замовила вагітність), а стаття 53bis Кодексу про шлюб та сім'ю Республіки Білорусь (далі - КпШС Білорусі) встановлює, що генетична мати (у разі використання яйцеклітини) (у разі використання яйцеклітини) передбачає презумпцію материнства. Також, відповідно до статті 53bis Кодексу про шлюб та сім'ю Республіки Білорусь (далі - КпШС РБ), презумпція материнства генетичної матері (якщо при зачатті була використана яйцеклітина) та жінки, яка заявила про свій намір бути матір'ю дитини (якщо дружина генетичного батька не є носієм яйцеклітини або не має органу (матки), призначеного для виношування плоду), передбачена презумпція материнства. Презумпція прописана. Таким чином, коли сторонами договору про застосування цього виду ДРТ є громадяни різних країн з різною презумпцією материнства, виникає ряд проблем щодо визнання батьківства по відношенню до дитини, народженої в результаті сурогатного материнства. Ця робота присвячена дослідженню шляхів вирішення цієї проблеми.[3,с.125]

Як зазначалося вище, правове регулювання сурогатного материнства в різних країнах є проблематичним, що призвело до виникнення явища "репродуктивного туризму". Це ускладнює регулювання самого сурогатного материнства, а також вирішення правових питань, пов'язаних з правовим статусом дітей та укладенням договорів про сурогатне материнство. Тому кожна держава вирішує ці різноманітні питання по-своєму. На увагу заслуговує справа "Россі проти Блайт" (Rossi v Blythe). Суть цієї справи полягає в тому, що друга дружина вирішила скористатися послугами сурогатної матері після розлучення після

неодноразових невдалих спроб завагітніти. Вона перенесла гістеректомію (видалення матки) в результаті однієї з вагітностей і була безплідною. Вона була громадянкою Мальти, де сурогатне материнство заборонено законом, а її чоловік був громадянином США, що є особливістю. Примітно, що після народження дитини дружина мала намір привезти дитину на Мальту. Вищезгадана пара проживала в штаті Меріленд, де цей вид ДРТ також заборонений.

Крім того, в клініці штату Меріленд, де проходила лікування дружина, зберігалися її 14 запліднених яйцеклітин, які пані Россі сподівалася передати сурогатній матері після розлучення. Пані Россі стверджувала, що, навіть будучи розлученою, вона має право мати сім'ю, щоб відчувати радість материнства, і що вона не очікує від свого колишнього чоловіка ніякої допомоги щодо можливості мати дітей у майбутньому. Чоловік, з іншого боку, заявив, що причиною його розлучення були невдалі спроби зачати дитину з дружиною і що він боявся, що потенційні діти будуть для нього тягарем, оскільки він мав намір створити нову сім'ю з іншою жінкою, і що він вважав, що з 14 запліднених яйцеклітин може народитися 14 дітей.[4,с.123]

Таким чином, все вищезазначене стало підставою для звернення до суду за захистом своїх прав. Дружина дізналася, що сурогатне материнство в цьому штаті заборонено, і вирішила скористатися послугами сурогатної матері у Вірджинії, де цей вид ДРТ дозволений. Однак клініка, де зберігалися запліднені яйцеклітини, відмовилася передати їх до медичного закладу у Вірджинії. Тому справа розглядалася в суді штату Меріленд. Суд врахував той факт, що обставини справи зачіпають три юрисдикції - Меріленд, Вірджинію і Мальту - і дійшов наступних висновків Згідно з мальтійським законодавством, сурогатне материнство на Мальті заборонено, а будь-яка поведінка, пов'язана з цим видом ДРТ, є кримінальним злочином, що означає, що генетична мати може бути притягнута до кримінальної відповідальності.

Крім того, пан Брайан вважається батьком потенційної дитини і зобов'язаний піклуватися про неї. У світлі цього факту суди штату Меріленд зобов'язані вжити всіх заходів для запобігання таких серйозних злочинів. Задовольняючи зустрічний позов чоловіка про відмову в наданні згоди на передачу 14 ембріонів сурогатній матері, суд встановив, що дружина мала намір передати дитину, яка може народитися в результаті сурогатного материнства, на Мальту, де цей вид ДРТ заборонений, і де розташована клініка, оскільки Мальта також є країною, де цей вид ДРТ заборонений. Мальту, де цей вид ДРТ заборонений, і де також знаходилася клініка, де зберігалися 14 ембріонів, оскільки Мальта є країною, де цей вид ДРТ заборонений, і де також знаходилася клініка, де зберігалися 14 ембріонів, оскільки Мальта є країною, де цей вид ДРТ заборонений, суд встановив, що У штаті, де знаходилася клініка, ці правовідносини вважаються ускладненими іноземними факторами, де застосовувалося право іншої держави (Мальти), а не штату Меріленд.

Тому суд штату Меріленд розглянув всі обставини справи і постановив, що всі правовідносини, які виникають у зв'язку з народженням дітей, повинні регулюватися мальтійським правом, а оскільки генетична мати мала намір передати дітей на Мальту, де система сурогатного материнства була криміналізована, суд постановив, що для запобігання вчиненню кримінального злочину Суд постановив, що її позов має бути відхилений, щоб запобігти вчиненню кримінального злочину.[5,с.156]

Крім того, як зазначалося в розділі "Агентства сурогатного материнства: питання колізійного права", українське законодавство про застосування ДРТ детально не регулює всі

аспекти цієї програми, особливо стосовно іноземних громадян. Конкретними джерелами, що регулюють цей вид ДРТ, є Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 року (оригінал) та "Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні", затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я від 9 вересня 2013 року. Крім того, Цивільний кодекс України ("Цивільний кодекс України"), Сімейний кодекс України ("Сімейний кодекс України"), Закон України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині", Правила реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року, та Стаття 281 Цивільного кодексу України, яка містить окремі положення, що стосуються цього правового явища; стаття 281 передбачає, що повнолітня жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на застосування допоміжних репродуктивних технологій в порядку та на умовах, встановлених законом. Це положення перегукується зі статтею 1.7 "Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні".[6,с.38-49]

Однак питання участі іноземців у таких правовідносинах не врегульовано. Тому пропонується доповнити "Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні", затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я від 9 вересня 2013 року, розділом "Особливості проведення програм сурогатного материнства за участю іноземних громадян". У цьому розділі слід детально прописати права та обов'язки сторін, конкретний перелік усіх документів, пов'язаних з укладенням договору з сурогатною матір'ю, визнанням батьківства та можливими колізіями з законом тощо для громадян країн, де сурогатне материнство не визнається і не регулюється. Необхідно також внести зміни на законодавчому рівні, зокрема, доповнивши частину сьому статті 281 Цивільного кодексу України наступним положенням: "Повнолітня жінка або чоловік, у тому числі іноземець, мають право на програму допоміжних репродуктивних технологій за медичними показаннями та в порядку і на умовах, встановлених законом".

Варто зазначити, що наразі триває дискусія щодо визнання дітей, народжених в результаті цього виду ДРТ. Міжнародна практика, зокрема Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ, Суд), свідчить, що при винесенні рішень він зазвичай посилається на положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Конвенції про права дитини. Так, існує низка прецедентів, пов'язаних з регулюванням сурогатного материнства та встановленням батьківських прав на дітей, народжених в результаті таких ДРТ. Прикладами є справи "Менсон проти Франції", "Равассі проти Франції", "Д та ін. проти Бельгії", "Падізо проти Італії", "Кампанеллі проти Італії" та інші.

У згаданих вище справах Франції та Італії уряд стверджував, що відмова визнати зв'язок між батьками та дітьми сама по собі є порушенням статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У наведеному вище прецедентному рішенні ЄСПЛ роз'яснив, що стаття 8 захищає вираження індивідуальності та самобутності, визначаючи визнання відносин між батьками та дітьми як частину цієї статті.

Стаття 8 складається з двох аспектів, які гарантують як право на сімейне життя, так і повагу до приватного життя.

ЄСПЛ встановив, що обидва ці права були порушені у справах Менесона і Рабасі, де держава відмовилася визнати сімейні зв'язки; ЄСПЛ також встановив порушення права на сімейне життя, оскільки, крім порушення права на сімейне життя, були задіяні важливі

екзистенційні питання ідентичності, пов'язані з відносинами між батьками і дітьми. дійшов висновку, що державі слід було надати досить широку, хоча і вузьку, свободу розсуду і що її мета, а саме захист дитини та сурогатної матері, була співмірною з порушенням.[7,с.102]

У попередніх справах Суд заявляв, що держава зобов'язана діяти, щоб забезпечити інтеграцію дитини в сім'ю. Однак таке тлумачення несумісне з попередньою прецедентною позицією Суду, який вважає, що стаття 8 має як негативні, так і позитивні зобов'язання по відношенню до держави. Висновок, зроблений у французькому прецедентному праві, призводить до думки, що держава залишається в межах своєї компетенції доти, доки вона не втручається активно в право на сімейне життя або не стикається з непереборними перешкодами, що заважають їй громадянам "насолоджуватися" сімейним життям.

Справи про сурогатне материнство, що розглядалися ЄСПЛ, стосувалися концепцій, які повністю заборонені в інших юрисдикціях, що призвело до деяких відмінностей між юрисдикціями країн походження і призначення, таких як допустимість сурогатного материнства, прийняття комерційного сурогатного материнства і визнання стосунків між батьками і дітьми. Хоча ці питання самі по собі можуть бути достатньо фундаментальними, щоб виправдати посилання на звичайні правовідносини, права людини і найкращі інтереси дитини завжди повинні братися до уваги при сурогатному материнстві.[7,с.104]

Висновок. З вищесказаного можна зробити наступні висновки У деяких країнах, де сурогатне материнство заборонене або не має чіткого правового регулювання, громадяни таких країн змушені перетинати кордон з іншою країною, де цей вид ДРТ дозволений, щоб отримати доступ до програми сурогатного материнства.

Це пов'язано з тим, що виникає низка питань, серед яких передача дітей, народжених в результаті сурогатного материнства, в країни, де цей вид ДРТ заборонений, встановлення батьківських прав, і зокрема, чи дійсно такі громадяни мали право скористатися послугами сурогатної матері за кордоном.

Також у питанні правового регулювання права на сурогатне материнство застосовується право країни, де цей вид ДРТ дозволений, однак для запобігання вчиненню злочинів у країнах, де інститут сурогатного материнства криміналізований, застосовується право останньої. Тому подальші дослідження цієї теми є виправданими, так само як і вивчення правових лазівок, які допомагають бездітним парам реалізувати своє право на батьківство.

Список використаних джерел:

1. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства. адвокат. 2013. №. с. 27-31.
2. Транскордонні проблеми правового регулювання сурогатного материнства: монографія. мінськ: чотири квартали, 2015. 156 с.
3. Ахманд К.І. Анна-Марія Кренс. права дітей у міжнародному комерційному сурогатному материнстві. лейденський університет. 2018.
4. Расгон О.В. Колізійне регулювання визначення походження дитини при застосуванні сурогатного материнства. Альманах міжнародного права. 2017. № 17. С.123.
5. Олівія М. Фаррар Контекст і практика справи "Россі проти Брайса: міжнародний спір щодо ембріонів та сурогатного материнства". каліфорнійський академічний прес. дарем. Північна Каліфорнія. 2017. с. 156.
6. Інститут сурогатного материнства: проблеми колізійного регулювання. Альманах міжнародного права. 2016. № 14. с. 38-49.

7. Оніщенко О.В., Козіна П.Ю. Україна та зарубіжжя: порівняльно-правовий аспект. юридичний вісник. повітряне і космічне право. 2015. № 102-108.

***Annotation.** While opening opportunities for infertile and same-sex couples, cross-border surrogacy faces ethical and legal challenges. Exploitation of surrogate mothers, issues of paternity, citizenship of the child require international and clear national regulation to guarantee the protection of human rights and freedoms.*

***Key words:** Exploitation of surrogate mothers, Issues of paternity and citizenship of the child, International agreements and national regulation, Conflict regulation, "Surrogate tourism". ART (assisted reproductive technologies), Infertility*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Степченко Данило,

студент 3 курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

*Науковий керівник: **Капліна Г.А.***

к.ю.н. доцент, доцент кафедри правознавства

юридичного факультету Східноукраїнського

національного університету імені Володимира Даля

У статті досліджено особливості правового регулювання нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану в Україні. Виявлено ключові проблеми, з якими стикаються нотаріуси в умовах війни, зокрема збереження нотаріальних архівів та обмежений доступ до державних реєстрів. Запропоновано комплексні шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення нотаріальної сфери для гарантування безперебійної роботи нотаріату та захисту прав громадян і юридичних осіб.

***Ключові слова:** нотаріальна діяльність, воєнний стан, правове регулювання, нотаріальні архіви, реєстри, вдосконалення законодавства.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року кардинально змінило умови життя та здійснення різних видів діяльності, у тому числі нотаріальної. В умовах воєнного стану нотаріуси як суб'єкти, що забезпечують реалізацію цивільних прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, виконують особливо важливу роль. Разом із тим, здійснення нотаріальних дій в умовах постійної загрози життю та безпеці, пошкодження і знищення інфраструктури, втрата доступу до державних реєстрів становлять серйозні виклики для нотаріату.

Зазначене **актуалізує** необхідність дослідження особливостей правового регулювання нотаріальної діяльності в період воєнного стану.

Метою статті є аналіз особливостей здійснення нотаріальних дій, встановлених законодавством на час воєнного стану, та розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання нотаріальної діяльності в цих умовах.

Аналіз актуальних досліджень: проблематика правового регулювання досліджуваного питання була розкрита у працях ряду вітчизняних науковців, серед яких: М. Долинська, В. Марченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану в Україні закріплено в Постанові Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 "Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану" (далі - Постанова № 164). Ця Постанова встановлює особливості вчинення нотаріальних дій, виходячи із вимог статей 12-1 та 20 Закону України "Про правовий режим воєнного стану", статей 7, 34, 37 та 38 Закону України "Про нотаріат" [1].

Відповідно до Постанови № 164, у період воєнного стану та протягом одного місяця після його припинення або скасування, з метою забезпечення безперерйного функціонування нотаріату, гарантування безпеки нотаріусів та осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, а також унеможливлення зловживань з боку осіб, пов'язаних з державою-агресором (російською федерацією), запроваджуються такі основні обмеження та заходи:

1. Зупинення нотаріальних дій за зверненням осіб, пов'язаних з державою-агресором. Виняток становлять: посвідчення заяв про вихід з громадянства РФ, видача свідоцтв про право на спадщину, посвідчення заповітів військовополонених, посвідчення правочинів щодо відчуження акцій, паїв, часток у статутному капіталі юридичних осіб, створених в Україні (за наявності рішення Кабміну).

2. Заборона вчинення нотаріальних дій нотаріусами, робоче місце яких розташоване на тимчасово окупованих російською федерацією територіях.

3. Особливий порядок посвідчення довіреностей та заповітів військовослужбовців Збройних Сил та інших утворень, працівників правоохоронних органів, органів цивільного захисту. Такі документи можуть посвідчуватися командирами (начальниками) з наступною їх передачею до Мін'юсту для реєстрації.

4. Надання можливості нотаріусам знищувати спеціальні бланки нотаріальних документів та печатки у разі загрози їх неправомірного вилучення чи втрати, з обов'язковим повідомленням про це відповідних органів.

5. Продовження законодавчо встановлених строків внесення нотаріусами відомостей до реєстрів на час їх неналежного функціонування.

Однак, незважаючи на встановлений Постановою № 164 спеціальний правовий режим здійснення нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану, нотаріуси в Україні стикаються з низкою складних практичних проблем.

По-перше, варто відзначити проблему збереження нотаріальних архівів на територіях, що зазнали окупації або активних бойових дій. Захоплення та вивезення державними органами РФ архівів та комп'ютерної техніки нотаріусів на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Херсонської, Запорізької областей створює нові виклики для проведення нотаріальних дій та оформлення спадкових прав громадян [2]. Нотаріуси, що працюють у зазначених регіонах, стикаються з численними ускладненнями, зокрема: неналежним функціонуванням державних установ, втратою документів значною кількістю цивільного населення, загибеллю громадян. Ці чинники призвели до суттєвого збільшення обсягу роботи нотаріусів. Водночас певна кількість нотаріальних офісів була закрита або пошкоджена, а доступ до архівів виявився обмеженим або неможливим, що значно ускладнює роботу

нотаріусів у зазначених регіонах [3, с. 27-28]. Ця ситуація, на нашу думку, створює серйозні ризики для порушення майнових прав значної частини населення.

Другою вагомою проблемою, з якою стикаються нотаріуси в умовах воєнного стану, є обмеження або повна відсутність доступу до державних реєстрів. Ця ситуація зумовлена частковою або повною втратою можливості функціонування зазначених реєстрів на окупованих або прифронтових територіях [1, с. 62-63]. Відсутність доступу до реєстрів унеможливує здійснення нотаріусами низки важливих процедур, пов'язаних із перевіркою та внесенням відповідних відомостей, що є критично важливим для забезпечення нотаріальної діяльності.

Аналіз практичних аспектів реалізації нотаріальних повноважень в умовах воєнного стану свідчить про нагальну потребу вдосконалення правового регулювання з метою забезпечення безперебійної роботи нотаріату та гарантування захисту прав громадян і юридичних осіб. Для вирішення проблем, що виникають у діяльності нотаріусів в умовах воєнного стану, необхідний комплексний підхід до вдосконалення законодавчого регулювання нотаріальної сфери. Аналізуючи позиції правників, можна виділити кілька ключових аспектів, які потребують уваги при реформуванні нотаріальної системи в Україні.

Насамперед, Галина Лубякова акцентує увагу на складності та відповідальності нотаріальної діяльності. Вона зазначає, що навіть для посвідчення договору нотаріус змушений перевіряти інформацію у численних реєстрах, що покладає на нього значну відповідальність за кожний виданий документ [4].

У свою чергу, Сабріна Сибіга, Голова Комісії Нотаріальної палати України з міжнародного співробітництва, пропонує впровадження електронних реєстрів нотаріальних дій та архівів. На її переконання, це сприятиме прозорості нотаріальної діяльності, захисту від спроб зловживань та знищення документів. Сибіга також наголошує на необхідності зміцнення незалежності та самоврядності Нотаріальної палати України, яка має стати ключовим провідником реформ у цій сфері [5].

Досвід інших країн, зокрема Естонії та Португалії, демонструє успішне впровадження передових цифрових технологій у нотаріальній практиці. Так, в Естонії функціонує єдиний державний реєстр, який об'єднує всі необхідні дані, що дозволяє нотаріусам оперативно отримувати інформацію та здійснювати нотаріальні дії [6]. У Португалії ж нотаріуси повністю перейшли на електронний документообіг, відмовившись від паперових реєстрів та нотаріальних печаток, що підвищило ефективність та безпеку їхньої діяльності [7].

На основі наведених позицій можна сформувати комплексне бачення щодо вдосконалення нотаріальної системи в Україні. Передусім, очевидною є необхідність законодавчого врегулювання питань відновлення нотаріальних архівів на територіях, постраждалих від окупації та бойових дій. Це дозволить захистити права громадян та забезпечити безперебійне надання нотаріальних послуг.

Наступним важливим кроком має стати впровадження єдиного електронного реєстру нотаріальних дій та архіву, за прикладом Естонії та Португалії. Така система забезпечуватиме прозорість, захист від зловживань та оперативний доступ до необхідної інформації, знижуючи навантаження на нотаріусів.

Крім того, необхідно посилювати незалежність та самоврядність Нотаріальної палати України, надаючи їй провідну роль у впровадженні та адмініструванні єдиних електронних

реєстрів [5]. Це дозволить нотаріальному співтовариству безпосередньо впливати на розвиток своєї професії, підвищувати її стандарти та захищати права громадян.

Варто також підкреслити та підтримати позицію Володимира Марченка, Президента Нотаріальної палати України, щодо доцільності надання нотаріусам додаткових повноважень, спрямованих на забезпечення правового захисту громадян та юридичних осіб. Зокрема, пропонується делегувати нотаріусам певні повноваження, які раніше належали виключно до компетенції суддів, стосовно безспірних справ, у яких відсутні будь-які спірні правовідносини. Вказана пропозиція дозволить розвантажити судову систему від розгляду справ, які не потребують повноцінного судового розгляду через відсутність спору між сторонами [8].

Загалом комплексне вирішення окреслених проблем сприятиме зміцненню довіри до нотаріату, створенню сприятливих умов для інвестицій та відновлення економіки України.

Висновки. Таким чином, правове регулювання нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану в Україні визначено Постановою КМУ № 164, яка встановлює відповідні обмеження та заходи.

Основними проблемами нотаріусів є збереження архівів на окупованих територіях та обмежений доступ до реєстрів, що ускладнює нотаріальну діяльність.

Для вирішення проблем пропонується: 1) законодавче врегулювання відновлення архівів; 2) впровадження єдиного електронного реєстру нотаріальних дій; 3) посилення незалежності Нотаріальної палати; 4) розширення повноважень нотаріусів щодо безспірних справ.

Комплексне вирішення проблем сприятиме зміцненню довіри до нотаріату та відновленню економіки України в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164 : станом на 27 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-p#Text> (дата звернення: 12.05.2024).
2. Сабріна Сибіга взяла участь у пленарній сесії Комісії з європейських справ МСЛН. Нотаріальна палата України. URL: <https://npu.ua/news/1023msln/> (дата звернення: 12.05.2024).
3. Маршалова Л. Сповідь нотарки, що пережила окупацію. Нотаріат України. 2023. № 3-4 (50-51). С. 26–28. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2023/12/n2023.pdf> (дата звернення: 11.05.2024).
4. ГАЛИНА ЛУБЯКОВА: «Я НЕ ПРОСТО ПРАЦЮЮ НОТАРІУСОМ, Я ЖИВУ НОТАРІАТОМ» – Нотаріат України. Нотаріат України – Всеукраїнське періодичне професійне видання, засноване Нотаріальною палатою України. URL: <https://journal.npu.ua/2023/gmlubyakova/> (дата звернення: 12.05.2024).
5. САБРИНА СИБИГА – ПРО ПРІОРИТЕТИ КОМІСІЇ НПУ З МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА – Нотаріат України. Нотаріат України – Всеукраїнське періодичне професійне видання, засноване Нотаріальною палатою України. URL: <https://journal.npu.ua/2023/kms/> (дата звернення: 12.05.2024).
6. E-notar. RIK. URL: <https://www.rik.ee/et/muud-teenused/e-notar> (date of access: 12.05.2024).
7. Голова Комісії НПУ з міжнародного співробітництва Сабріна Сибіга взяла участь у IV Міжнародному конгресі португальських нотаріусів. Нотаріальна палата України. URL: <https://npu.ua/news/mizhnkongresportnot/> (дата звернення: 12.05.2024).

8. Президент НПУ розповів про розширення повноважень нотаріусів в контексті альтернативного вирішення спорів. Нотаріальна палата України. URL: <https://npu.ua/news/avs-vr/> (дата звернення: 12.05.2024).

Annotation. *The article examines the peculiarities of legal regulation of notarial activity under martial law in Ukraine. The author identifies the key problems faced by notaries in times of war, in particular, preservation of notarial archives and limited access to registers. The author proposes comprehensive ways to improve the legislative support of the notary sphere to ensure the uninterrupted operation of the notary and protection of the rights of citizens and legal entities.*

Keywords: *notarial activity, martial law, legal regulation, notarial archives, registers, improvement of legislation.*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАПОВІТУ З УМОВОЮ

Сус Ірина,

студентка 4 курсу спеціальності 081 “Право”

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: Щербина Богдан Сергійович,

к.ю.н., асистент кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права

КНУ імені Тараса Шевченка

У роботі досліджено заповіт з умовою як особливий вид заповітів. Вказано на законодавчі прогалини у регулюванні та запропоновано шляхи їх врегулювання, зокрема щодо визначення оптимального часу для настання вказаної в заповіті умови. В обґрунтування позиції були покладені дослідження окремих науковців та аналіз зарубіжного законодавства.

Ключові слова: *спадкування за заповітом, заповіт, заповіт з умовою.*

Одним із видів заповіту, відповідно до норм чинного законодавства, є заповіт з умовою. Так, в частині першій статті 1242 Цивільного кодексу України законодавець визначив, що заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, що призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою. Прикладами такого розпорядження може слугувати наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо[1]. Тобто, законодавство не містить замкнутого переліку умов, що обумовлює можливість широкого розсуду спадкодавця.

Конструкція заповіту з умовою бере свій початок у римському приватному праві. Примітно, що у той час він пов'язувався з відкладальною умовою, а не скасувальною. Тобто, прийняття спадщини спадкоємцем відбувалося внаслідок виконання певного розпорядження після смерті спадкодавця (наприклад, встановлення йому пам'ятника на могилі), а не обумовлювалось наявністю на момент його смерті умови. Це пов'язувалось із принципом *heres semper heres* – спадкоємець завжди спадкоємець, тобто змінити це після складення заповіту певною умовою неможливо [2, с. 413].

Незважаючи на давню історію цієї конструкції, в національному законодавстві вона знайшла своє перше закріплення тільки в Цивільному кодексі України, прийнятому 16 січня 2003 року. Заповіт з умовою значно розширив права спадкодавця та в цілому був позитивно сприйнятий науковою спільнотою. Проте досі залишаються проблемні аспекти, що потребують врегулювання. На важливості вдосконалення конструкції заповіту з умовою наголошували, зокрема, С. Я. Фурса, Є. О. Рябоконт, З. В. Ромовська, Ю. О. Заїка, О. Є. Кухарев та інші науковці.

По-перше, необхідно визначити оптимальний час для настання вказаної в заповіті умови. Відповідно до абзацу другої частини першої статті 1242 Цивільного кодексу України умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини [1]. У науковій спільноті існують різні підходи до трактування цього положення. Так, Є. О. Рябоконт стверджує, що «на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання умови». Аналогічну позицію займає і Н. І. Коровяковська. Проте судова практика та переважна більшість науковців, зокрема О. Є. Кухарев та Н. В. Фомічова, схиляються до думки, що умова повинна існувати на час відкриття спадщини (день смерті спадкодавця). Тобто умова має настати до смерті особи, що склала заповіт, або протягом 24 годин дня її смерті або оголошення її померлою. В іншому випадку спадкоємець буде позбавлений права на спадщину [3, с. 3].

З одного боку, такий підхід законодавця допоміг усунути невизначеність правового регулювання щодо спадкового майна та полегшив процедуру прийняття спадщини [5, с. 258]. Проте в цьому випадку суттєво обмежується свобода заповіту та права спадкоємців. До прикладу, якщо умовою було встановлено здобуття вищої освіти, студент останнього курсу не зміг би спадкувати за заповітом, адже таке право у нього виникло б лише після отримання диплому. На цій проблемі наголошують і розробники Концепції оновлення Цивільного кодексу України. Так, пропонується встановити, що умова, визначена в заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини [4, с. 54].

По-друге, проблемним є питання нікчемності умов, визначених в заповіті. Згідно з частиною другою статті 1224 Цивільного кодексу України умова, що суперечить закону або моральним засадам суспільства вважається нікчемною [1]. Тобто законодавець пов'язує нікчемність умови в заповіті з наявністю однієї з двох підстав. Якщо ж до першої не виникає запитань, то друга Цивільним кодексом прямо не визначається, лише у частині четвертій статті 13 Цивільного кодексу України вказано, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства [1]. Це поняття розглядається зазвичай як оціночне, а через це і факт суперечності моральним засадам суспільства повинен встановлюватись судом. Разом з тим, згідно з частиною другою статті 215 Цивільного кодексу України визнання нікчемного правочину недійсним судом не вимагається [1].

По-третє, важливим є врегулювання питання здійсненності заповітів з умовою. Так, у частині третій статті 1224 Цивільного кодексу України зазначено, що спадкоємець не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що її настання від нього не залежало [1]. Це значною мірою обмежує право особи на судовий захист, оскільки у разі встановлення нездійсненої умови (наприклад, полетіти на Юпітер, стати президентом США) спадкоємець втратить право на спадкування за заповітом і навіть не зможе це оскаржити. Тому щодо таких випадків у Цивільному кодексі України варто закріпити можливість оспорювання умов. Така практика набула широкого поширення в іноземних державах. Так, у статті 1047 Цивільного

кодексу Республіки Казахстан зазначено, що умови заповіту, які нездійсненні для спадкоємця у зв'язку зі станом його здоров'я або з інших об'єктивних причин, можуть бути визнані недійсними за позовом спадкоємця [3, с. 6].

Проаналізувавши нормативно-правові акти зарубіжних держав, було виділено і інші шляхи вдосконалення українського законодавства.

У разі закріплення у законодавстві можливості настання вказаної в заповіті умови на час прийняття спадщини, що пропонується розробниками Концепції оновлення Цивільного кодексу України, варто закріпити і можливість складення заповіту з відкладальною умовою. Наразі в чинному Цивільному кодексі України встановлення умови, яка об'єктивно може настати або бути виконаною спадкоємцями тільки після смерті спадкодавця не допускається. У разі наявності такої умови, зокрема у секретному заповіті, вона вважається невстановленою [3, с. 4]. Подібним є положення щодо покладення, закріплене у частині другій статті 1240 Цивільного кодексу України. Проте від виконання покладення не залежить можливість спадкування. Тому закріплення положення щодо можливості складення заповітів з відкладальними умовами розширить права спадкодавця та позитивно вплине на розвиток спадкових відносин. Прикладом може слугувати § 2074 Німецького цивільного уложення, відповідно до змісту якого спадкодавець може передбачити у заповіті надання з відкладальною умовою, яке вважатиметься дійсним лише з настанням умови за життя спадкоємця [3, с. 6].

Також вбачається доцільним закріплення можливості встановлення умови щодо частини спадкового майна, тоді як інша частина може спадкуватись за загальними правилами. Наприклад, спадкодавець може закріпити, що спадкоємець зможе спадкувати нерухоме майно лише за умови проживання в тому ж населеному пункті, де таке майно знаходиться, тоді як рухомі речі зможуть спадкуватимуться і без виконання такої умови. Таке положення міститься, зокрема, в іспанському законодавстві та активно застосовується на практиці.

Невизначеним наразі залишається питання щодо порядку перевірки існування умови заповіту на час відкриття спадщини. Оскільки видача свідоцтв про право на спадщину належить до обов'язків нотаріуса, то можна дійти висновку, що і перевіряти настання визначеної в заповіті умови буде також він. Для цього необхідно подати, зокрема, документи, які підтверджують існування визначеної заповітом умови та час її настання. Якщо це зробити неможливо, спадкоємець може звернутися до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення. Лише після набрання рішенням законної сили нотаріус зможе видати свідоцтво про право на спадщину [3, с. 5, 6].

Отже, закріплення заповіту з умовою у Цивільному кодексі України безперечно позитивно вплинуло на розвиток спадкових правовідносин та значно розширило можливість волевиявлення спадкодавця. Проте на даному етапі розвитку юридичної науки ця конструкція потребує доопрацювання, тому необхідно внести зміни до Цивільного кодексу України та інших законодавчих актів. Зокрема, вбачається доцільним введення можливостей оспорювання нездійснених заповітів, подовження часу для настання вказаної в заповіті умови, застосування заповітів з відкладальними умовами тощо.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=1242#w1_1 (дата звернення: 09.05.2024).
2. К. І. Подворна. Деякі аспекти заповіту з умовою. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 413-416. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_1_94 (дата звернення: 09.05.2024).
3. О. Є. Кухарев. Заповіт з умовою: окремі питання правозастосування. *Юридичний Радник*. 2015. № 1. С. 1-6. URL: http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2015/02/men01_2015_c136_Kuharev.doc (дата звернення: 09.05.2024).
4. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. *Видавничий дім "АртЕк"*. Київ, 2020. С. 54. URL: <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2021/01/Proekt-Koncepcii-onovlennja-Civilnogo-kodeksu-Ukraini.pdf> (дата звернення: 09.05.2024).
5. Н. В. Фомічова. Складання заповіту з умовою та дійсність визначених умов у межах їх виконання за законодавством України. *Молодий вчений*. 2016. № 9. С. 257-260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_9_59 (дата звернення: 09.05.2024).

Annotation. The article examines a will with a condition as a special type of will. The author points out significant legislative gaps in regulation and suggests ways to resolve them, in particular, to determine the optimal time for the occurrence of the condition specified in the will. The position is based on the research of individual scholars and analysis of foreign legislation.

Keywords: inheritance by will, testament, will with a condition.

СЕКЦІЯ V

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У ВОЄННИЙ ЧАС

Горпинич Марія,

студентка 2 курсу спеціальності 081 “Право”

факультету адвокатури НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Науковий керівник: Матвєєва А. В.,

старша наукова співробітниця, кандидатка юридичних наук кафедри цивільного

судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права

НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Розвиток національної економіки не можливий без добре розвинутої логістичної системи, яка включає перевезення різних вантажів. Особливо питання перевезень стає актуальним під час війни, бо бойові дії та інші фактори впливають на види перевезень та логістичні ланцюги.

Ключові слова: міжнародні перевезення, воєнний стан, війна, вантаж.

Міжнародні перевезення – це процес переміщення товарів, вантажів або пасажирів різним транспортом, а також різними шляхами перевезення з перетином державного кордону.[1] На розвиток логістичної системи України та в цілому на стан економіки, особливо під час війни, впливає низка факторів, а саме митні формальності, маршрути, вантажні документи, міжнародні стандарти та норми. Ефективна законодавча база щодо питань міжнародних перевезень, а також співпраця з іншими державами має важливе значення для функціонування організацій та підприємств, які займаються міжнародними перевезеннями.

Війна і сама значно впливає на логістику міжнародних перевезень та національну економіку в цілому. З'явилась необхідність пошуку альтернативних шляхів доставки вантажів через окупацію морських портів, закриття аеропортів та інше. Часто в таких ситуаціях використовується мультимодальне перевезення, тобто перевезення з використанням декількох видів транспорту.[6]

Існують наземні, повітряні та водні перевезення. У свою чергу наземні поділяються на автомобільні та залізничні перевезення, а водні поділяються на морські та річкові. Розглянемо можливість реалізації цих видів перевезень в Україні під час воєнного стану.

Внаслідок бойових дій повітряний простір над Україною є закритим для польотів цивільних літаків. Отже, це робить авіаперевезення неможливими з території України та до неї. Єдиним можливим варіантом швидкої доставки до далеких від нас країн, що знаходяться на інших континентах є мультимодальне перевезення вантажів. Можливо використовувати автомобільний транспорт до аеропортів Європи. Найближчими та найпопулярнішими при

таких перевезеннях є аеропорти Румунії та Польщі. При імпорті в Україну вантаж доставляють до аеропорту в Європі, а звідти ввозиться в Україну автомобільним транспортом. Від початку повномасштабного вторгнення досліджується питання щодо дозволу на авіаційні перевезення з використанням для цього українських аеропортів. На жаль, немає умов, щоб такі перевезення були безпечними, тому що аеропорти, які добре пристосовані для вантажних літаків знаходяться в зонах бойових дій або дуже близько до них. Отже, на даний час єдиним безпечним варіантом є мультимодальні перевезення.

Морський вид перевезення є найдешевшим та найпопулярнішим варіантом для доставки вантажів у різні країни, відділені океаном. Цей вид перевезень використовується тоді, коли обсяг вантажу та його вага дуже великі, а тому доставка авіатранспортом буде дороговартісною або взагалі неможливою або якщо відстань дуже велика для автомобільних перевезень та є недоцільною з точки зору вартості і термінів.

В Україні деякі морські порти, наприклад у містах Бердянськ Херсон, Скадовськ, Маріуполь знаходяться під російською окупацією або під постійними обстрілами, у результаті чого є непридатними для судноплавства. Про закриття вище зазначених портів було прийнято наказ Міністерством інфраструктури України від 28 квітня 2022 року №256.[7] У наказі зазначається, що дані аеропорти буду закритими поки над ними не відновиться державний контроль. Цей документ було прийнято в результаті неможливості забезпечити необхідний рівень безпеки судноплавства, охорони навколишнього середовища, а також через неможливість обслуговування суден через військові дії, які проводить росія на цих територіях. Зараз для того щоб доставити товар з Китаю або інших країн Південно-Східної Азії треба вантаж із азійського порту перевезти в контейнері до порту Румунії або Польщі, а звідти доставити автомобільним транспортом до України. При цьому повинна бути оформлена транзитна декларація Т1.

Перевезення з цією транзитною декларацією можливе по території всіх держав, які є учасниками Конвенції про процедуру спільного транзиту. Варто зазначити, що до Конвенції приєдналося 36 держав. Використання Т1 дозволяє перевозити товари будь-якої категорії та з будь-якою митною вартістю на відміну від системи TIR.[5]

Так само відбувається морське перевезення під час воєнного стану і з США.

Логістика наземних, а саме автомобільних та залізничних міжнародних перевезень також змінилася. З'явилися проблеми з доставкою в області, що межують з територіями, які є тимчасово окупованими. Велика кількість перевізників не готові перевозити вантаж на ті території. Також варто зазначити, що значно піднялась ціна фрахту за автоперевезення.

Важливим досягненням є укладення угоди про транспортні перевезення між Європейським Союзом та Україною. Угоди були підписані у червні 2022 року на один рік, але потім були продовжені до 30 червня 2024 року. Основним змістом цієї угоди було те, що українським перевізникам не потрібно отримувати дозволи для здійснення перевезень в держави ЄС. [8] Завдяки цьому документу експорт автомобільним транспортом з України до ЄС суттєво збільшився, згідно з інформацією Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, щонайменше на 30%.

Дані угоди підтримують проєкт «Шляхи солідарності» між ЄС та Україною, він був створений для того щоб створити альтернативу судноплавним маршрутам Чорного моря. Цей

проект дозволив привозити в Україну життєво важливі вантажі, а саме гуманітарну допомогу та паливо, а також допомагав українським товарам транспортуватися в різні країни світу.

В цілому, процедура перевезення гуманітарної допомоги на територію України стала максимально спрощеною як для автомобільних, так і для залізничних перевезень.[4]

Отже, початок повномасштабної війни в Україні значно вплинув на міжнародну логістику, в тому числі на міжнародні перевезення. Велика кількість маршрутів стали недоступними, ціни на послуги зросли, а деякі перевізники призупинили свою діяльність. Тому виникає необхідність в особливому регулюванні міжнародних перевезень під час воєнного стану.

Перше, що необхідно зазначити це те, що змінилися маршрути перевезень. Внаслідок бойових дій повітряний простір над Україною є закритим для польотів цивільних літаків. Отже, це робить авіаперевезення неможливими з території України та до неї. Також, деякі морські порти, наприклад у містах Бердянськ Херсон, Скадовськ, Маріуполь знаходяться під російською окупацією або під постійними обстрілами, у результаті чого є непридатними для судноплавства.[7]

Варто зазначити, що відбулася зміна видів транспорту. Зросла роль залізничного та мультимодального транспорту у зв'язку з обмеженням авіа- та морських перевезень. Почали використовувати альтернативні маршрути для перевезення вантажів, наприклад, через порти Румунії, Польщі та інших країн.

Також через російське вторгнення відбуваються значні затримки з поставками вантажів. Через фактори пов'язані з війною, в тому числі самі бойові дії виникає ризик втрати або пошкодження вантажу під час перевезень.

Це все значно впливає на український бізнес, на підприємства та організації. Затримки з поставками, ризик втрати товару, зміна маршрутів, зростання вартості перевезень негативно впливають на конкурентоспроможність на світовому ринку товарів з України.

Список використаних джерел:

1. Вікіпедія: Перевезення URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0>
2. Гринів Н. Т., Равліковська А. А. Перебудова логістики в умовах воєнного стану в Україні *Академічні візії* Випуск 13/2022
3. Давидова І.В., Резніченко С.В. Договори перевезення : реалії воєнного часу *Юридичний науковий електронний журнал* №7 2022 с.530-533
4. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#n90> (дата звернення 11.05.2024 р.)
5. Конвенція про процедуру спільного транзиту від 20.05.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text (дата звернення 11.05.2024 р.)
6. Про мультимодальні перевезення : Закон України від 19.12.2021 р. 1887-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20#Text> (дата звернення 10.05.2024 р.)
7. Про закриття морських портів: Наказ Міністерства інфраструктури України від 28.04.2022 №256 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text> (дата звернення 09.05.2024 р.)
8. Угода між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом від 29.06.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-22#Text (дата звернення 10.05.2024 р.)

***Annotation.** The development of the national economy is not possible without a well-developed logistics system, which includes the transport of various cargoes. The issue of transportation becomes especially relevant in times of war, as hostilities and other factors affect the types of transportation and logistics chains.*

***Keywords:** international transportation, martial law, war, cargo*

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПІРНИХ ПИТАНЬ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ

Гриценко Г. М.,

*к.ю.н, доцент кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Алексєєва Є.А.,

*студентка 3-го курсу спеціальність «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

Київ, Україна

У стаття проведено аналіз адміністративного оскарження спірних питань, які виникають у податковому законодавстві. Проаналізовано можливість використання альтернативних способів врегулювання спорів для вирішення конфліктних ситуацій. Зроблені пропозиції для подальшого наукового дослідження з адміністративного врегулювання спорів між суб'єктами господарювання та контролюючими органами.

***Ключові слова:** спірні питання, досудове врегулювання спорів, податкові спори, контролюючий орган.*

В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, питання врегулювання спорів має велике значення для забезпечення справедливості та ефективності захисту прав та свобод людини. У цьому контексті особливо важливим є застосування альтернативних методів вирішення спорів у сфері податкового та адміністративного права.

Спірні питання відносно ведення господарської діяльності та оподаткування, які виникають між контролюючими органами та суб'єктами господарювання завжди були актуальними. У теперішній час коли існує велике навантаження на суб'єктів господарювання від повномасштабного вторгнення та проведення військових дій на території нашої держави, то додатковий тиск з боку податкових органів може викликати негативний вплив на державний бюджет (відрахування податків та обов'язкових платежів). Також, не врегулювання питання на законодавчому рівні швидкого (досудового) вирішення спірних питань між контролюючими органами та суб'єктами господарювання може зупиняти інвесторів вкладати кошти в економіку нашої держави.

На законодавчому рівні оскарження рішень контролюючих органів передбачено Податковим кодексом [1] частиною 1 статті 56 рішення прийняті контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному або судовому порядку. Кодекс адміністративного судочинства [2] має норму яка зазначає, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою, або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Особливості податкових спорів є те, що особливим елементом останніх є розбіжність поглядів стосовно одного питання, а не порушення норм діючого законодавства. Це підтверджує в своїх дослідженнях М.П. Кучерявенко, якій зазначає, що для доюрисдикційних податкових процедур наявність правопорушення не завжди є обов'язковим, але логічно, що початком доюрисдикційних податкових процедур є момент виникнення розбіжностей та причини виникнення таких розбіжностей не завжди мають зв'язок з правопорушеннями [3, с.105].

Розглядає можливість використання медіації для врегулювання податкових спорів Голоядова Т.О., яка зазначила, що необхідне запровадження широкого спектру способів альтернативного вирішення спорів: від омбудсмена та переговорів до медіації. Тобто, треба вибудувати комплексну систему управління спорами і конфліктами (внутрішніми і зовнішніми) у сфері оподаткування. Медіаційну домовленість треба дублювати в мировій угоді, яка підписується сторонами в суді. Суд у цьому випадку буде гарантом законності домовленостей [4, с. 32].

Досліджуючи механізм врегулювання спірних питань між контролюючим органом та суб'єктом господарювання, науковці пропонують внесення наступних змін у законодавство:

- внести зміни до законодавства, відносно того, що в акті перевірки ДПІ рекомендовано, а у рішенні про оскарження (контролюючого органу) обов'язково ДПІ повинно бути посилення на рішення суду відносно аналогічних фактів порушення податкового законодавства. Ці зміни зменшать навантаження на адміністративні суди, тому що при аналізі судової практики унеможливить ДПІ винесення необачних рішень навмисних або з неусвідомленості, які порушуватимуть права суб'єктів господарювання та нададуть правової усвідомленості суб'єктам господарювання чи є сенс витратити кошти та час на оскарження рішення у судовому порядку.

- для розвантаження судової системи держави, пропонуємо внести зміни з адміністративного оскарження рішень, прийнятих контролюючим органом, до Податкового кодексу України у ст.56, доповнивши її п.4-1 наступного змісту: «Під час процедури адміністративного оскарження контролюючий орган, який розглядає скаргу платника податків, обов'язково зобов'язаний у рішенні, яке прийняте здійснити посилення на судову практику з аналогічних питань (рішення суду, яке набрало законної сили). У разі наявності судової практики з аналогічних правопорушень, контролюючий орган не має права залишати скаргу платника податків без задоволення».

- якщо контролюючий орган у рішенні про оскарження не зазначив посилення на рішення суду, то рішення автоматично повинно бути винесено на користь суб'єкта господарювання. ДПІ (контролюючий орган) зобов'язати підтверджувати свої дії стосовно податкових спорів (конфліктів) судовими рішеннями [5, с. 99].

Якщо враховувати що медіація як альтернативний спосіб врегулювання податкових спорів успішно використовується у таких країнах, як Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, причому в більшості країн вона має обов'язковий характер.

Досліджуючи сутність податкової медіації, науковці сформулювали визначення, а саме: податкова медіація – це спосіб вирішення податкових спорів між податковими органами та платниками податків, що ґрунтується на принципах презумпції правомірності рішень і добросовісності платника податків, дозволяє вирішувати податкові спори на етапі досудового

розгляду за участю медіатора. Аналіз досвіду зарубіжних країн показує, що податкова правозастосовна практика має надзвичайно багатий інструментарій альтернативного розв'язання податкових спорів. Запровадження цього інституту в податкових правовідносинах є додатковою гарантією захисту прав платника податків, а тому поява медіації у фіскальному законодавстві та правозастосовній практиці повинна тільки заохочуватися [6, с. 323].

Досліджуючи розвиток медіації при вирішенні податкових спорів Соколов А.О. зазначив, «виходячи з досвіду Великобританії, переваги успішного підходу до медіації для вирішення податкових спорів очевидні. Впровадження такої системи ADR в Україні забезпечить ефективність та швидкість вирішення податкових спорів, що, безумовно, сприятиме підвищенню якості адміністративного судочинства та розвитку соціальної правової культури. Водночас побудова конкретної моделі податкового посередництва в Україні має спиратися на розумні практики міжнародного досвіду, але лише за умови чіткого визначення Україною так званої політики «червоної лінії». Податкове адміністрування та платники податків на національному рівні. Це може забезпечити прозорість вирішення податкових спорів, зробити передбачуваним процес прийняття рішень, зробити поведінку суб'єктів правовідносин передбачуваною та ефективною» [7, с. 276].

Підсумовуючи, слід зазначити, що для врегулювання спірних питань між контролюючими органами та суб'єктами господарювання, законодавцем встановлена можливість адміністративного врегулювання спорів. Як зазначають науковці, на практиці для вирішення спірних питань в оподаткуванні використовуються різні альтернативні способи врегулювання конфліктних обставин. Виникає потреба у розробці покрокового механізму врегулювання спірних питань с оподаткування на нормативному рівні. Також виникає потреба зобов'язати ДПП а акті перевірки зазначити судові рішення з аналогічних питань, а суб'єкта господарювання в рішенні про оскарження контролюючого органу обов'язково повинно бути посилення на судові рішення щодо аналогічних порушень податкового законодавств враховуючи судову практику з обов'язковим зазначенням в акті перевірки. Це зможе запобігти неправомірному тиску на суб'єктів господарювання з боку контролюючих органів та допоможе зробити нашу державу привабливіше для міжнародних інвесторів.

Список використаної джерел:

1. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 1 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
3. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права. В 6 т. / Н. П. Кучерявенко// –Харьков: Легас. –. Т. II: *Введение в теорию налогового права.* –2004. –600 с
4. Голядова Т.О. Перспективи запровадження медіації для вирішення подакових спорів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2016 № 20 С.30-33
5. Солодченко С.В., Гриценко Г.М. Механізм Адміністративного розгляду спірних питань у оподаткуванні: практичний аспект. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* № 1(43), 2022 С.91-102

6. Шушакова І.К., Грабова І.Д., Дем'янова І.В. Податкова медіація як інструмент вирішення податкових спорів. *Бізнесінформ* № 10/2021 С.318-325

7. Соколов А.О. Розвиток Медіації як практики вирішення податкових спорів: досвід Великобританії. *Юридичний науковий електронний журнал* № 9/2020 С.273- 277

Annotation. The article provides an analysis of administrative appeal of disputed issues arising in tax legislation. The possibility of using alternative methods for resolving conflicts is examined. Suggestions are made for further scientific research on administrative settlement of disputes between economic entities and regulatory authorities.

Keywords: *disputed issues, pre-trial settlement of disputes, tax disputes, regulatory authority.*

РЕЄСТРАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ КАБІНЕТІВ УЧАСНИКІВ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ: ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ В УКРАЇНІ

Степченко Данило,

студент 3 курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Шаповалова О. В.,

д.ю.н., професор кафедри господарського права

юридичного факультету Східноукраїнського

національного університету імені Володимира Даля

У статті досліджується питання запровадження обов'язку реєстрації електронних кабінетів учасників судових процесів в Україні як важливого кроку на шляху модернізації вітчизняної судової системи відповідно до європейських та міжнародних стандартів. Автор аналізує ключові переваги, потенційні виклики та ризики даної ініціативи, а також пропонує шляхи вирішення виявлених проблем для максимальної реалізації можливостей електронного правосуддя. Стаття покликана стати основою для подальших наукових досліджень та практичних рекомендацій щодо оптимізації процесу цифрової трансформації судової системи в Україні.

Ключові слова: *цифрова трансформація, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, електронний кабінет.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація соціуму та експоненціальна еволюція інформаційно-комунікаційних технологій детермінують нагальну необхідність модернізації судової системи України з метою підвищення ефективності, транспарентності та доступності юриспруденції. Одним із ключових кроків у цій парадигмі є введення обов'язкової реєстрації електронних кабінетів учасників судових процесів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (далі - ЄСІТС). Ця інновація покликана оптимізувати взаємодію між судовими інстанціями та сторонами судових справ, забезпечити оперативний обмін процесуальними документами та інформацією в електронному форматі, сприяючи таким чином підвищенню якості й швидкості юриспруденції.

Впровадження обов'язкової реєстрації електронних кабінетів є масштабною реформою, яка включає не лише перспективи вдосконалення судової системи, а й певні виклики та ризики. З огляду на це, виникає нагальна необхідність ґрунтовного аналізу та об'єктивної оцінки наслідків цієї інновації з урахуванням як технічних, так і правових, організаційних та соціальних аспектів.

Метою даного дослідження є міждисциплінарний аналіз проблематики електронного судочинства, спрямований на максимізацію ефективності його переваг та мінімізації потенційних загроз. На нашу думку, поширення нових знань у цій сфері та залучення широкого кола фахівців різних галузей до наукової дискусії є вкрай важливим для всебічного вивчення питання та вироблення ефективних рішень щодо подальшого вдосконалення електронного правосуддя в Україні.

Аналіз актуальних досліджень: З питанням досліджуваної проблематики працювали такі фахівці у галузі юридичної практики як Н. Мамченко, О. Зубрицький, К. Цветкова та інші.

Дана тематика набула широкого розголосу в академічному середовищі та була детально розглянута під час бінарної лекції в рамках циклу "Незламні правничі школи" на тему: "Правосуддя в умовах воєнного стану в Україні: рекомендації для юристів-практиків" суддею-спікером Господарського суду Луганської області та співзасновницею громадської організації "Міжрегіональний експертний центр "ПроДжастис" Оленою Фоною.

Виклад основного матеріалу. ЄСІТС в Україні була запроваджена у 2018 році Державною судовою адміністрацією України як правонаступниця Автоматизованої системи документообігу суду [1].

Нормативно-правовою основою функціонування ЄСІТС є Закон України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України [...] та інших законодавчих актів" від 03.10.2017 № 2147-VIII і Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи" від 27.04.2021 № 1416-IX [2; 3]. Відповідно до наведених законодавчих актів, ЄСІТС складається з окремих підсистем (модулів), зокрема підсистеми "Електронний кабінет", яка забезпечує реєстрацію та автентифікацію користувачів, а також підсистем "Електронний суд" та відеоконференцзв'язку, які розпочали офіційне функціонування 5 жовтня 2021 року [4].

Правове регулювання використання ЄСІТС у господарському судочинстві здійснюється на підставі ст. 6 Господарського процесуального кодексу України, яка передбачає обов'язкову реєстрацію позовних та інших процесуальних документів в ЄСІТС, а також автоматизований розподіл справ між суддями [5]. Порядок використання підсистем (модулів) ЄСІТС регламентується відповідними Положеннями, затвердженими Вищою радою правосуддя, та нормами процесуального законодавства [1;6].

Водночас, попри законодавче закріплення обов'язку реєстрації електронних кабінетів в ЄСІТС для певних категорій осіб, за даними Державної судової адміністрації України, станом на червень 2022 року в підсистемі "Електронний суд" ЄСІТС був зареєстрован лише 2 541 адвокат, що еквівалентно приблизно 22% від загальної кількості адвокатів в Україні, та 5 241 юридична особа [7]. Тобто значна частина суб'єктів, на яких покладено обов'язок реєстрації електронних кабінетів, фактично його ігнорувала.

Така ситуація, безумовно, не сприяла повноцінному функціонуванню ЄСІТС та максимальному охопленню учасників судових процесів послугами електронного судочинства. З метою вирішення цієї проблеми законодавець вдався до впровадження низки заходів стимулюючого характеру.

Зокрема, 14 березня 2023 року був прийнятий Закон України № 3200-ІХ "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації електронних кабінетів" [8]. Цей нормативно-правовий акт покликаний забезпечити поетапну реалізацію обов'язкової реєстрації електронних кабінетів учасниками судових процесів у межах ЄСІТС. Для цього Закон передбачає встановлення диференційованих термінів щодо виконання такого обов'язку для різних категорій суб'єктів.

Первинна хвиля реформи, що набула чинності 19 жовтня 2023 року, інкорпорує представників юридичної професії, державні органи та юридичні особи приватного права, які є учасниками господарських справ. Зокрема, обов'язок реєструвати електронні кабінети поширюється на адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, органи державної влади, органи місцевого самоврядування та юридичні особи приватного права, задіяні в господарському судочинстві [9].

Наступний етап, що був здійснений 20 лютого 2024 року, розширює сферу дії обов'язкової реєстрації на юридичні особи приватного права, які є учасниками цивільних та адміністративних справ. Водночас, фізичні особи, фізичні особи-підприємці та іноземні юридичні особи можуть реєструвати електронні кабінети на добровільній основі [9].

Паралельно із розширенням кола суб'єктів, на яких покладено обов'язок реєстрації електронних кабінетів в ЄСІТС, важливо звернути увагу на питання забезпечення виконання цієї вимоги. З цією метою законодавець передбачив низку потенційних процесуальних наслідків для випадків невиконання суб'єктами свого обов'язку:

По-перше, судові органи матимуть право залишати без руху, повертати без розгляду по суті або не враховувати при вирішенні справи документи, надані особами, які не зареєстрували електронний кабінет в ЄСІТС. Це стосується відзивів, заперечень, пояснень та інших процесуальних документів, поданих без належної реєстрації електронного кабінету [10; 11].

По-друге, для суб'єктів, які здійснили реєстрацію електронного кабінету, обчислення процесуальних строків для вчинення відповідних процесуальних дій відбуватиметься з моменту вручення судового документа в електронному кабінеті особи. Отже, особи, які зареєструвалися в електронному кабінеті, зобов'язані активно використовувати відповідні інтернет-інструменти, інакше вони ризикують пропустити встановлені строки для виконання необхідних процесуальних дій [11].

Запровадження обов'язкової реєстрації електронних кабінетів в ЄСІТС є вагомим кроком у модернізації судової системи та підвищенні ефективності судочинства у відповідності до європейських та міжнародних стандартів у сфері судочинства, щодо забезпечення прозорості, ефективності та рівного доступу до правосуддя шляхом впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у судових процесах [12, с. 287-292].

Адже дана новація передбачає комплексну модернізацію процесуальних процедур у системі правосуддя з метою підвищення її ефективності та оптимізації функціонування судових органів. Ключовими завданнями цієї ініціативи є:

По-перше, обов'язкова реєстрація електронних кабінетів має забезпечити оперативний електронний документообіг та обмін інформацією між судами та сторонами судового процесу. Це дозволить скоротити час та ресурси, необхідні для пересилання паперових документів, та сприятиме більш ефективній взаємодії між учасниками судочинства.

По-друге, впровадження ЄСІТС підвищить прозорість судової системи завдяки можливості дистанційної участі у судових засіданнях та оперативному доступу до інформації про хід судового процесу. Це забезпечить більшу відкритість та підзвітність судової влади, а також зміцнить довіру громадськості до правосуддя.

По-третє, обов'язкова реєстрація електронних кабінетів сприятиме рівному доступу до правосуддя для учасників судових процесів незалежно від їх географічного розташування та мобільності. Завдяки можливості дистанційної участі в судових засіданнях, особи з обмеженими можливостями пересування чи ті, що проживають у віддалених регіонах, матимуть рівні можливості для захисту своїх прав та інтересів у суді.

Нарешті, перехід на електронний документообіг та оптимізація судових процесів за допомогою ЄСІТС дозволить зменшити фінансове навантаження на державний бюджет за рахунок скорочення витрат на пересилання паперових документів, зберігання архівів та інших адміністративних витрат.

Попри численні переваги запровадження обов'язкової реєстрації електронних кабінетів учасників судових процесів, необхідно ретельно проаналізувати потенційні виклики та ризики, пов'язані з цією ініціативою, та вжити відповідних заходів для їх мінімізації.

Одним із ключових викликів, на нашу думку, є нерівномірний доступ до якісного інтернет-зв'язку, належного обладнання та кваліфікованих фахівців, особливо в окремих регіонах країни. Ці технічні проблеми можуть створювати суттєві перешкоди для ефективного використання електронних кабінетів та загрожувати реалізації принципу рівного доступу до правосуддя для всіх учасників судових процесів.

Окрему увагу слід приділити міркуванням науковиці Наталії Мамченко щодо потенційних ризиків порушення принципу рівності учасників судового процесу. Вона зазначає, що оскільки обов'язок реєстрації електронних кабінетів не поширюється на фізичних осіб, це може призвести до виникнення певних переваг або, навпаки, утисків для різних категорій учасників [13].

Проте, таку позицію важко підтримати, адже чинне законодавство забезпечує дотримання принципу рівності та свободи вибору для громадянина – фізичної особи. Фізичні особи мають право, але не зобов'язані реєструвати електронні кабінети. Натомість, запровадження обов'язкової реєстрації для юридичних осіб є виправданим з огляду на необхідність забезпечення ефективної взаємодії з судовими органами та оптимізації документообігу в рамках їхньої професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, запровадження обов'язкової реєстрації електронних кабінетів в ЄСІТС є вагомим кроком у модернізації судової системи та підвищенні ефективності судочинства в Україні, що відповідає міжнародним стандартам та кращим практикам у сфері електронного судочинства, імплементуючи рекомендації міжнародних організацій щодо забезпечення прозорості, ефективності та рівного доступу до правосуддя шляхом впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у судових процесах.

Дана ініціатива покликана оптимізувати взаємодію між судовими органами та учасниками судових процесів, підвищити прозорість правосуддя та рівний доступ до нього, а також зменшити фінансове навантаження на державний бюджет. Проте, незважаючи на значний потенціал підвищення ефективності судочинства, ця реформа потребує виваженого підходу, ретельного аналізу потенційних ризиків та вжиття необхідних заходів для їх мінімізації.

Цифровізація судочинства, зокрема, впровадження обов'язкових електронних кабінетів, окрім безсумнівних переваг у вигляді підвищення ефективності та прозорості процесів, може ініціювати більш фундаментальні трансформації у сфері правосуддя. Це надає можливість переосмислити роль людського фактору в судовій системі та співвідношенні між традиційними процедурами й інноваційними рішеннями. Таким чином, дана реформа може стати каталізатором масштабніших змін у підходах до відправлення правосуддя в епоху стрімкого розвитку технологій.

Лише всебічне врахування потенційних викликів та ризиків, пов'язаних із запровадженням обов'язкової реєстрації електронних кабінетів, дозволить максимально реалізувати переваги електронного судочинства та забезпечити належний рівень захисту прав та інтересів усіх учасників судових процесів.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 : станом на 7 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 08.05.2024).

2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII : станом на 18 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 08.05.2024).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27.04.2021 р. № 1416-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> (дата звернення: 08.05.2024).

4. Електронне судочинство в дії: в Україні офіційно починають функціонувати три підсистеми (модулі) ЄСІТС | Вища рада правосуддя. Новини | Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/news/elektronne-sudochynstvo-v-diyi-v-ukrayini-oficiyno-pochynayut-funkcionuvaty-try-pidsystemy> (дата звернення: 08.05.2024).

5. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 18.05.2024).

6. Щодо Положення про автоматизовану систему документообігу суду : Рішення Вищої ради правосуддя від 26.11.2010 р. № 30 : станом на 11 черв. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text> (дата звернення: 08.05.2024).

7. Мамченко Н. Адвокатам, державним органам та іншим юрособам дадуть 30 днів на реєстрацію у системі електронного правосуддя. Сайт Чигиринського районного суду Черкаської області. URL: <https://cg.ck.court.gov.ua/sud2321/pres-centr/news2/1380638/> (дата звернення: 08.05.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 р. № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text> (дата звернення: 08.05.2024).

9. Цветкова К. Реєстрація в Єдиній судовій системі: для кого обов'язкова з 19 жовтня 2023 року, а для кого – з 20 лютого 2024? | ЮРЛІГА. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/224317_restratsya-v-diny-sudovy-sistem-dlya-kogo-obovyazkova-z-19-zhovtnya-2023-roku-a-dlya-kogo--z-20-lyutogo-2024?&_ga=2.25542462.281811258.1707725896-1788533578.1577086763#_gl=1*1ra74tw*_gcl_au*MTQ1MTYwMDcyOC4xNzAyODg2Mzk4 (дата звернення: 08.05.2024).

10. Ухвала про залишення апеляційної скарги без руху "08" січня 2024 р. Справа N 902/314/22 - ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД. verdictum. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/116147003?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.133302921.682725326.1715100529-408067166.1714503348#_gl=1*1v30ure*_gcl_au*NDQ5NDg0MjAwLjE3MTQ1MDMzNDU. (дата звернення: 08.05.2024).

11. Зубрицький О. Відсутність електронного кабінету юридичної особи – процесуальні ризики | ЮРЛІГА. ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225575_vdsutnst-elektronnogo-kabnetu-yuridichno-osobi--protseualn-riziki (дата звернення: 08.05.2024).

12. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ : European Union, USAID, 2015. 708 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/eu_standarts_book_web-1.pdf (дата звернення: 08.05.2024).

13. Мамченко Н. Як обов'язкова реєстрація Електронних кабінетів може перетворитися у проблему для українських підприємців та судів. Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/284027-kak-obyazatelnaya-registratsiya-elektronnykh-kabinetov-mozhet-prevratitsya-v-problemu-dlya-ukrainskikh-predprinimateley-i-sudov> (дата звернення: 08.05.2024).

***Annotation.** The article examines the issue of introducing the obligation to register electronic accounts of participants in court proceedings in Ukraine as an important step on the way to modernizing the domestic judicial system in accordance with European and international standards. The author analyzes the key advantages, potential challenges and risks of this initiative, and also offers ways to solve the identified problems to maximize the potential of electronic justice. The article is intended to become the basis for further scientific research and practical recommendations on optimizing the process of digital transformation of the judicial system in Ukraine.*

***Keywords:** digital transformation, Unified Judicial Information and Telecommunication System, electronic cabinet.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ БАНКРУТСТВА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Лупенко Анастасія,

студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Шаповалова О.В.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті було розглянуто головні зміни законодавства у здійсненні процедури банкрутства під час воєнного стану. Зазначається, що попри складну ситуацію і ряд проблем, законодавець активно намагається зробити процедуру дієвою у житті, звертаючи особливу увагу на майно підприємств, яке залишилось на окупованих територіях. Зроблено висновок, про доцільність санації боржника через перепрофілювання виробництва, задля потреб оборони та обслуговування критичної інфраструктури.

Ключові слова: процедура банкрутства, мораторій, санація, воєнний стан, державні підприємства.

Актуальність теми особливості процедури банкрутства під час дії воєнного стану зараз дуже важлива, через умови у яких опинилась наша економіка після вторгнення РФ на територію України 24 лютого. Війна суттєво вплинула на всі аспекти життя українців, не оминувши й сферу бізнесу. Багато підприємств через активні бойові дії; окупацію; вимкнення світла; логістичні проблеми; великої кількості громадян, які покинули країну; пошкодження критичної інфраструктури; зменшення іноземного інвестування та інших факторів - зазнали серйозних фінансових труднощів. Саме через війну багато підприємств втратили значну частину свого прибутку, деякі з них були пошкоджені або ж зовсім зруйновані. Така ситуація призвела до того, що велика кількість підприємців стали нездатними виконувати свої зобов'язання перед кредиторами та продовжувати свою діяльність.

У таких умовах питання банкрутства стає одним з найактуальніших для української економіки. Законодавство про банкрутство в Україні зазнає певних змін з початком воєнного стану. Зокрема, змін, спрямованих на адаптацію процедури до нових реалій та надання можливості підприємцям, що постраждали від війни, реструктуризувати свої борги або ліквідуватися з мінімальними втратами.

Виник ряд питань пов'язаних з процедурою банкрутства під час війни й через особливості функціонування господарських судів у такий складний період. Зокрема, ці питання стосувались: поновлення строків у справах про банкрутство у разі їх порушення; мораторія щодо резидентів РФ у процедурі банкрутства; питання, що стосуються майна боржника, який знаходиться на окупованій території; особливості подачі доказів та інші.

Грунтовним внеском у дослідженні даної теми стали дослідження таких вчених як: Стащук О., Шостак Л., Поляков Б., Грек Б., Нецька Л., Бірюков О., Беляневич О., Жуков С., Грачов В., Фурман Т., Марусяк Н., Духніч О., Марусяк Н., Банасько О. та багато інших. Однак, попри велику базу наукових праць, тема на сьогодні залишається актуальною для подальших досліджень.

Мета дослідження. Вивчення та аналіз поточного стану законодавства та практики у сфері процедури банкрутства під час війни та його ефективності.

Власне патріотичне ставлення. Я вважаю, що на дослідження обраної теми мене спонукало значне погіршення нашого економічного стану за останні два роки війни. Саме підприємці відіграють особливу роль у підтримці стабільної економічної ситуації у країні, бо функціонуючий бізнес сприяє податковим надходженням, які у свою чергу фінансують Збройні сили України, критичну інфраструктуру, що наразі допомагає нам тримати оборону проти ворога. До того ж, допомога нашим підприємцям зараз є запорукою для післявоєнного відновлення України, так як підприємства, які вижили під час війни, створять нові робочі місця, а це стимулює повернення наших громадян до України та зацікавить іноземних інвесторів.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння законодавчого визначення терміну «банкрутства» звернемось до Кодексу України з процедур Банкрутства (далі - КУзПБ). Відповідно до ч.2 ст.1 КУзПБ, *банкрутство* - це визнана господарським судом нездатність боржника, крім страховика або кредитної спілки, відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури або процедури погашення боргів боржника, а також віднесення страховика або кредитної спілки відповідно до рішення Національного банку України до категорії неплатоспроможних [1].

Причинами банкрутства підприємств є низка зовнішніх та внутрішніх причин. Зовнішні фактори економічного характеру, такі як: зниження попиту на продукцію або послуги, можуть бути викликані змінами ринкових умов, появою нових конкурентів, зміною вподобань споживачів або економічною кризою в країні; різке зростання цін на сировину або інші ресурси, що призводить до зменшення рентабельності підприємства; інфляція; зміна державної політики тощо. До внутрішніх факторів можна віднести: некомпетентність керівництва, недоліки в маркетинговій стратегії, нездатність адаптуватися до потреб ринку, втрата конкурентоспроможності, бо наразі з розвитком цифровізації виникла велика конкуренція між продукцією та вмінням представити її у мас-медіа для зацікавлення споживачів та інші причини.

Н. Марусяк та Д. Пильнюк зазначають наступне, «причини будуть відрізнятись відповідно до країни, регіону, галузі діяльності підприємства, його величини, форми власності та організаційно правового статусу тощо»[2].

Говорячи про Україну, маємо сказати, що головною причиною банкрутства багатьох підприємств стала війна, яка вже триває третій рік. За цей час виникло багато виключних викликів, з якими у 21 столітті стикнулася лише наша держава. У таких умовах процедура банкрутства стає не просто юридичним механізмом для погашення боргів, а важливим процесом для збереження бізнесу та робочих місць.

У своїй роботі Л. Нецька та К. Галатенко наголошують, що «після початку війни виникли проблеми у здійсненні проваджень у справах про банкрутство суб'єктів господарювання, які залишились на окупованих рф територіях або мають на них частину виробництва/майна. Через це, підприємства не мають можливості розпоряджатись майном та здійснювати господарську діяльність. Взагалі, у справах про банкрутства в період війни,

проблеми виникають не лише у боржника, а і в його кредиторів. Часто виникає ситуація, у якій кредитори не мають можливості почати справи про банкрутство, бо втратили докази існуючих і тривалий час невиконаних зобов'язань боржників, через бойові дії тощо» [3, с. 128]. Такі тенденції не є неочікуваною новиною, адже з повномасштабним вторгненням РФ на нашу територію змін зазнали усі форми судочинства, не став винятком і господарський процес. Також і через особливості режиму роботи Господарського суду: проблеми з електропостачання судів, повітряні тривоги, дистанційна участь у содовому процесі, поновлення процесуальних строків, відкладення розгляду справи та інших змін.

Саме тому, у 2023 році законодавець почав здійснювати ряд нововведень, задля ефективного здійснення процедури банкрутства у теперішній час та адаптації нашого законодавства до стандартів ЄС.

Зокрема Законом України від 13.07.2023 № 3249-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» [4], який набрав чинності 29.07.2023 встановлено ряд нових положень. Головні зміни полягають у: можливості проведення зборів та комітету кредиторів дистанційно (у режимі відеоконференції та шляхом опитування); у випадку, неможливості виконання обов'язків передбачених КУзПБ, через ведення бойових дій у районах за місцезнаходженням боржника, кредитора, майна боржника, за місцезнаходженням офісу або місця проживання чи перебування арбітражного керуючого - можливе звільнення від дисциплінарної відповідальності арбітражного керуючого за невиконання таких обов'язків; продовження судом окремих процесуальних строків; здійснення обов'язкової оцінки шкоди та/або збитків, завданих боржнику внаслідок збройної агресії проти України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Також, відповідно до положень КУзПБ, задля спрощення строків розгляду справ про банкрутство, тепер позовні заяви у спорах, стороною в яких є боржник, розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження. Однак позивач має право в позовній заяві пред'явити вмотивоване клопотання про розгляд справи за правилами загального позовного провадження [5].

Тобто, ми бачимо, що в цілому зміни Закону спрямовані на адаптацію процедур банкрутства до викликів воєнного стану та захист інтересів як боржників, так і кредиторів. Він спрощує та робить більш гнучкими деякі аспекти процедури, а також надає додаткові заходи підтримки боржникам, які постраждали від військових дій та майно яких залишилось на окупованих територіях.

Не менш важливою зміною стало введення мораторію щодо резидентів РФ у процедурі банкрутства. 3 березня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» [6]. Відповідно до цієї Постанови, було встановлено заборону на: виконання, у тому числі в примусовому порядку, грошових та інших зобов'язань, кредиторами (стягувачами) за якими є РФ або особи, пов'язані з державою-агресором.

Дію цієї постанови у житті вже підтверджує судова практика. Наприклад у судовій справі № 910/8991/21 апеляційний суд відмовив юридичній особі, яка пов'язана з РФ, у відкритті провадження у справі про банкрутство української компанії. Суд зазначив, що

заявник є особою, пов'язаною з державою-агресором, у зв'язку з чим діє мораторій (заборона) на виконання, у тому числі в примусовому порядку, грошових та інших зобов'язань на його користь [7].

Вважаємо, що введення мораторію для резидентів рф стало важливим та правильним кроком у захисті економічних інтересів України під час війни. Цей захід дозволить запобігти виведенню капіталу з країни та збагаченню держави-агресора.

Позитивною зміною законодавця визначена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 2971-IX від 20 березня 2023 року, стала можливість проведення процедури санації після визнання боржника банкрутом [8]. Передбачається, що за клопотанням зборів кредиторів або ліквідатора господарський суд може ухвалити рішення про введення процедури санації і після визнання боржника банкрутом, за умови наявності схваленого зборами кредиторів плану санації.

До того ж, в теперешніх умовах сприятливою виглядає можливість санації боржника саме через перепрофілювання виробництва, в тому числі для потреб оборони держави — як на період військового стану, так і після його завершення [9]. Розуміємо, що війна зумовлює значну необхідність в озброєнні, боєприпасах та іншій продукції оборонного призначення. Перепрофілювання потужностей боржників на випуск такої продукції може допомогти задовольнити таку потребу, а також зменшити залежність від імпорту. Звичайно, перепрофілювання виробництва пов'язане з певними складнощами. Проте, зважаючи на значні переваги, які може дати перепрофілювання, воно заслуговує на увагу з боку як держави, так і самих підприємств-боржників.

Доцільно наголосити, що війна в Україні загострила й проблему банкрутства державних підприємств. Існуюча законодавча база не дає можливості ефективно ліквідувати збиткові та неефективні держпідприємства.

Відомо, що Верховна Рада планує розглянути законопроект № 8316 , який визначає процедуру запровадження мораторію на банкрутство державних об'єктів критичної інфраструктури під час воєнного стану та протягом 2 років після його скасування. Це означає, що не допускається відкриття провадження у справі про банкрутство господарських товариств, які є операторами критичної інфраструктури; частки яких , були примусово відчужені під час дії воєнного стану; якщо державі у статутному капіталі господарського товариства прямо або опосередковано належить більше 50 відсотків часток , окрім господарських товариств, які ліквідуються за власним рішенням власника [10].

Висновок. Війна в Україні суттєво вплинула на процедуру банкрутства. Вона стала причиною банкрутства багатьох підприємств, хоча й на початку війни процедура не змінювалась, проте незабаром законодавець почав активно змінювати нормативно – правову базу. У 2023 році було введено ряд нововведень , спрямованих на адаптацію процедури до воєнних умов. Однак нагальною проблемою залишається підтримка підприємств, які забезпечують функціонування критичної інфраструктури та виконують державні замовлення. Вважаємо, що розгляд та прийняття законопроекту № 8316 може певною мірою вирішити це питання. Головним завданням для нашої країни наразі є тримання оборони, тому слід і на далі розробляти відповідні механізми, які б регулювали питання можливості санації боржника саме через перепрофілювання виробництва для військових цілей. На законодавчому рівні слід приділити увагу проблемам особливостей функціонування процедур банкрутства,

спричинених війною. Можливо, варто розробити та впровадити цільові програми державної підтримки підприємств, які найбільше постраждали від війни. Це може включати надання прямих виплат, субсидій, пільгових кредитів, допомогу з пошуком нових ринків збуту та іноземних інвестицій. З огляду на особливості відкриття провадження у справі про банкрутство, доцільно зробити обов'язковою вимогою розкриття інформації про власника та наявність/відсутність зв'язків з країною-агресором. Раціональним є і запровадження чіткого механізму оцінки втраченого бізнесу для боржника, зокрема на непідконтрольній території. Це дасть можливість кредиторам отримати хоча б часткову компенсацію своїх втрат, а боржникам - шанс на реструктуризацію заборгованості. Тому важливо чітко визначити методикку оцінки втраченого бізнесу, процедуру врегулювання спорів та механізм розрахунків з кредиторами. З огляду на втрачену документацію, яка залишилась на окупованих територіях, варто розглянути варіанти використання та ведення саме електронних документів та їх належного захисту.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII : станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
2. Марусяк, Н., & Пильнюк, Д. (2021). Банкрутство підприємства: сутність, причини та наслідки. *Економіка та суспільство*, (33). DOI : <https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.17990>
3. Netska, L., & Galatenko, K. (2023). The influence of martial status on the bankruptcy procedures of economic entities in ukraine. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 3(68), 180–187. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.17990>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану : Закон України від 13.07.2023 р. № 3249-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#Text>
5. Цветкова. К. Нововведення у процедурі банкрутства: що змінилось у 2023 році. *Економічна правда*. 21.07.2023 URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/21/702469>
6. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2022 р. № 187 : станом на 27 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-п#Text> (дата звернення: 24.04.2024).
7. Матвійчук. Н. Банкрутство під час війни: практичні аспекти процедури. *Юридична фірма GOLAW - комплексні юридичні послуги та консультації*. 21.09.2023. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/bankrutstvo-pid-chas-vijni-praktichni-aspekti-proceduri/> (дата звернення: 24.04.2024).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 20.03.2023 р. № 2971-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text> (дата звернення: 27.04.2024).
9. Мошенець. Д. Як і боржника врятувати, і обороноздатність держави посилити. *Газета "Закон і Бізнес"*. Законодавство, влада, права людини. 03.04.2024. URL: <https://zib.com.ua/ua/160709.html> (дата звернення: 27.04.2024).
10. Башинський П. Рада знову планує розглянути питання запровадження мораторію на банкрутство державних об'єктів критичної інфраструктури | УНН. *Оперативні новини України та Світу | Українські Національні Новини УНН*. 25.04.2024. URL: <https://unn.ua/news/rada-znovu-planuie-rozghlianuty-pytannia-zaprovadzhennia-moratorii-na-bankrutstvo-derzhavnykh-objektiv-krytychnoi-infrastruktury> (дата звернення: 27.04.2024).

Annotation. *The article examines the main legislative changes in the bankruptcy procedure during martial law. It is noted that despite the difficult situation and a number of problems, the legislator is actively trying to make the procedure effective in life, paying special attention to the property of enterprises which remained in the occupied territories. The author concludes that it is expedient to rehabilitate the debtor through the re-profiling of production, for the needs of defense and maintenance of critical infrastructure.*

Keywords: *bankruptcy procedure, moratorium, rehabilitation, martial law, state-owned enterprises.*

СЕКЦІЯ VI

СУЧАСНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС УКРАЇНИ

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

*Степченко Данило,
студент 3 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: Івчук Ю. Ю.,
д.ю.н., професор, професор кафедри
правознавства юридичного факультету Східноукраїнського
національного університету імені Володимира Даля*

Стаття аналізує проблемні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану в Україні. Розглядаються організаційні, тактичні та процесуальні виклики, з якими стикаються правоохоронні органи під час збирання та фіксації доказів. Автор пропонує комплексні заходи для вдосконалення правового регулювання та практики реалізації слідчих (розшукових) дій в екстремальних умовах воєнного конфлікту.

***Ключові слова:** слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, воєнний стан, доказування, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Слідчі (розшукові) дії є невід'ємним елементом системи кримінального процесуального доказування, відіграючи фундаментальну роль у збиранні, фіксації та дослідженні фактичних даних, які мають значення для всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального правопорушення. Належне проведення слідчих (розшукових) дій є запорукою реалізації засад кримінального судочинства та утвердження верховенства права. Однак, правозастосовна практика виявляє наявність комплексу проблемних питань організаційного, тактичного та процесуального характеру, пов'язаних із реалізацією окремих видів слідчих (розшукових) дій.

Особливої **актуальності** проблематика проведення слідчих (розшукових) дій набуває в умовах дії правових режимів із посиленими заходами безпеки, зокрема в період воєнного стану, що наразі діє в Україні. Нестабільна суспільно-політична ситуація, загрози національній безпеці, необхідність протидії злочинності в екстремальних умовах вимагають від правоохоронних органів вживати додаткових заходів та враховувати специфічні чинники під час організації та безпосереднього провадження слідчих дій.

Метою статті є дослідження особливостей та проблем реалізації слідчих (розшукових) дій, зокрема в умовах воєнного часу, задля вдосконалення кримінального процесуального законодавства, розробки науково-обґрунтованих рекомендацій для правозастосовців та утвердження засад верховенства права.

Аналіз актуальних досліджень: З питанням досліджуваної проблематики працювали такі науковці, як А. Тимчишин, І. Черниченко, О. Марченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні регламентується нормами глави 20 розділу III Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до положень ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії визначаються як процесуальні дії, спрямовані на отримання (збирання) нових доказів або перевірку наявних доказів на різних стадіях кримінального провадження [1].

Введення в Україні воєнного стану внаслідок широкомасштабної збройної агресії російської федерації зумовило необхідність адаптації процедури досудового розслідування до умов воєнного часу. Розділ IX-1 "Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану" КПК України регламентує особливості кримінального провадження в цих умовах. Зокрема, ст. 615 КПК дозволяє фіксувати перебіг і результати слідчих дій доступними технічними засобами за відсутності можливості належної процесуальної фіксації [1].

Специфічні умови, що виникають в результаті воєнного конфлікту, створюють низку викликів для належного проведення та фіксації слідчих (розшукових) дій.

По-перше, мобільність слідчо-оперативних груп у польових умовах ускладнює використання стаціонарного обладнання для фіксації доказів. Погоджуючись з позицією Андрія Тимчишина щодо впровадження безпілотних літальних апаратів (БПЛА) у правоохоронну діяльність та криміналістику, можна стверджувати, що це дійсно може вивести цю галузь на новий рівень розвитку [2, с.146].. У воєнний час доцільно використовувати портативні, легкі та надійні технічні засоби фіксації, такі як БПЛА, мобільні відеокамери, диктофони та фотоапарати, що забезпечить ефективне збирання та фіксацію доказів в умовах ведення бойових дій.

По-друге, варто відзначити акцент, який Юрій Гулак робить на критичній важливості належної організації заходів із захисту технічних засобів розвідувальної діяльності. Він наголошує на необхідності застосування комплексного підходу, що поєднує як активні, так і пасивні заходи протидії [3]. На нашу думку, такий підхід є особливо актуальним у контексті забезпечення належної фіксації перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Ворожі обстріли можуть спричинити пошкодження технічних засобів фіксації, що підкреслює нагальну потребу в захисті обладнання від пошкоджень. Це може бути досягнуто шляхом використання спеціалізованих захисних корпусів або футлярів. Крім того, доцільно мати резервні пристрої для фіксації на випадок виходу з ладу основних.

По-третє, екстремальні ситуації воєнного часу можуть негативно впливати на психофізіологічний стан слідчих, знижуючи їхню концентрацію уваги та професійну спроможність під час фіксації перебігу та результатів слідчих дій. Для подолання цієї проблеми необхідно забезпечити належну психологічну підготовку слідчих та створити умови для їх відновлення після стресових ситуацій [4].

Наслідком зазначених проблем може стати недостатня якість фіксації, що в подальшому ускладнить чи унеможливить використання отриманих доказів у судовому розгляді через сумніви щодо їх достовірності та допустимості. Тому необхідно розробити комплексні заходи для вдосконалення проведення та фіксації слідчих дій в умовах воєнного стану.

Крім того, тимчасова окупація окремих територій України призвела до значних ускладнень у сфері розслідування кримінальних справ. Через відсутність безпечного доступу слідчих груп на окуповані території, проведення оглядів місць злочинів часто неможливе. У випадках, коли такі огляди все ж можливі, слідчі групи супроводжуються військовими підрозділами для забезпечення безпеки. Залучаються також піротехніки та сапери. Учасники процесуальних дій використовують засоби балістичного захисту. Огляди місць злочинів проводяться в максимально стислі терміни з метою фіксації слідів події, без повноцінного розслідування через загрозу безпеці [5, с. 149].

Відтак, лише комплексний підхід, що поєднує організаційні, технічні та психологічні заходи, дозволить забезпечити належне проведення та фіксацію слідчих дій в умовах воєнного стану, гарантуючи допустимість та достовірність отриманих доказів, вдосконалюючи інститут слідчих дій.

Реформування правил використання показань як доказів у кримінальному провадженні, здійснене згідно з новою редакцією ч. 4 ст. 95 КПК України, не змінило принципової позиції щодо неприпустимості обґрунтування судових рішень показаннями, наданими на досудовому розслідуванні слідчому або прокурору. Суд, як і раніше, може покладатися виключно на показання, безпосередньо сприйняті під час судового засідання або отримані в порядку, передбаченому ст. 225 КПК (шляхом допиту свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні). Єдиним винятком з цього правила, згідно з новою редакцією ч. 4 ст. 95 КПК, є можливість врахування показань, отриманих у порядку, визначеному ст. 615 КПК для особливого режиму в умовах воєнного стану [1].

Стаття 615 КПК, запроваджена в рамках особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану, встановлює додаткові вимоги щодо проведення допитів. Зокрема, показання свідка чи потерпілого можуть бути визнані допустимими доказами лише за умови обов'язкової присутності захисника та повної фіксації допиту технічними засобами відеозапису [1].

Такі суворі правила можуть створювати перешкоди для оперативного збирання доказів, особливо у віддаленій місцевості з обмеженим доступом до необхідних ресурсів та можливостями залучення захисника [6, с. 664].

Водночас, зміни до п. 4 ст. 223 КПК дозволили слідчим та прокурорам проводити слідчі дії цілодобово в умовах воєнного стану, що є позитивним кроком для підвищення ефективності та мобільності досудового розслідування в екстремальних умовах.

Враховуючи виклики воєнного стану, законодавець передбачив спрощений порядок проведення деяких слідчих (розшукових) дій з відступом від загальних процесуальних правил. Зокрема, ст. 615 КПК України допускає проведення обшуку або огляду житла без залучення понятих у випадках, коли їх присутність об'єктивно неможлива або може створювати потенційну небезпеку для їхнього життя чи здоров'я. При цьому процес такого обшуку/огляду обов'язково підлягає фіксації за допомогою відеозапису для забезпечення належної фіксації їх перебігу та результатів.

Разом з тим, зазначена норма є єдиною спеціальною регламентацією проведення слідчих дій в умовах воєнного часу в КПК України [6, с.664]. Законодавець не передбачив особливих правил щодо здійснення інших слідчих (розшукових) дій, таких як призначення та проведення експертиз, слідчих експериментів, пред'явлення трупа для впізнання тощо. Така прогалина

створює невизначеність та ризики недопустимості доказів, отриманих під час провадження зазначених процесуальних дій без дотримання загальних процесуальних вимог.

Відтак, для вдосконалення інституту слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану необхідно розширити сферу спеціального правового регулювання, передбачивши в КПК України особливі правила проведення інших слідчих дій з урахуванням специфіки воєнної обстановки. Це дозволить забезпечити баланс між вимогами оперативності досудового розслідування та дотриманням засад законності й недоторканності прав людини, а отже - допустимості отриманих доказів.

Специфічні умови воєнного стану створюють низку проблемних аспектів для належного провадження слідчих (розшукових) дій та забезпечення прав їх учасників. Насамперед, ускладнюється питання забезпечення безпеки свідків, потерпілих та інших учасників кримінального провадження, що може негативно позначитися на їхній готовності до співпраці та бажанні надавати показання [7, с. 362]. Необхідність оперативного реагування на правопорушення в умовах бойових дій підвищує ризики порушення прав особи та принципу презумпції невинуватості під час проведення слідчих дій.

Окремою проблемою постає належна взаємодія слідчих з експертами, спеціалістами та іншими залученими учасниками, необхідними для якісного проведення слідчих (розшукових) дій та формування доказової бази. Обмежена мобільність, відсутність безпечних каналів комунікації та інші чинники воєнного часу можуть негативно впливати на таку взаємодію [8].

Водночас, специфічні труднощі виникають щодо забезпечення процесуальних прав самого підозрюваного. Нерідко підозрюваний намагається ухилитися від органів досудового розслідування, що унеможливує його належне залучення до слідчих дій та потенційно може призвести до порушення його права на захист.

І ще однією з проблем є недосконалість правового регулювання окремих видів слідчих (розшукових) дій, зокрема, обшуку та огляду. Нерідко виникають ситуації, коли під час судового провадження виникає необхідність проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад, обшуку житла розшукуваної особи. Чинний КПК України не передбачає чіткої процедури отримання дозволу на такі дії від слідчого судді під час судового розгляду. Це створює юридичну невизначеність та ускладнює роботу правоохоронних органів [9].

Усі ці проблемні аспекти вимагають розробки комплексних підходів до їх вирішення, серед яких доцільно розглянути такі: запровадження додаткових гарантій безпеки учасників кримінального провадження, удосконалення процедурних правил проведення слідчих дій в умовах воєнного часу задля мінімізації ризиків виникнення спірних процесуальних ситуацій та отримання недопустимих доказів.

Висновки. Таким чином, слідчі (розшукові) дії є фундаментальним елементом системи кримінального процесуального доказування, відіграючи ключову роль у збиранні, фіксації та дослідженні фактичних даних, необхідних для всебічного та неупередженого встановлення обставин кримінального правопорушення. Належне проведення таких дій є запорукою реалізації засад кримінального судочинства та верховенства права.

Реалізація слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану створює низку специфічних проблемних аспектів організаційного, тактичного та процесуального характеру. Ці проблеми пов'язані з обмеженою мобільністю слідчо-оперативних груп, пошкодженням технічних засобів фіксації, негативним впливом екстремальних умов на психофізіологічний

стан правоохоронців тощо. Це може ускладнити належну фіксацію перебігу та результатів слідчих дій, поставивши під сумнів достовірність і допустимість отриманих доказів.

Законодавець запровадив окремі спеціальні норми, спрямовані на адаптацію кримінального процесуального законодавства до умов воєнного стану. Зокрема, статтею 615 КПК України передбачено особливий порядок проведення допитів та окремих слідчих дій (обшук, огляд). Водночас, існують прогалини у правовому регулюванні інших видів слідчих (розшукових) дій, що створює невизначеність та ризики недопустимості доказів, отриманих з порушенням загальних процесуальних вимог.

Для вдосконалення інституту слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану необхідно розробити комплекс організаційних, технічних та психологічних заходів, спрямованих на забезпечення їх належного провадження та фіксації. Крім того, доцільно розширити сферу спеціального правового регулювання, передбачивши в КПК України особливі правила проведення різноманітних слідчих дій з урахуванням специфіки воєнної обстановки.

Ключовими проблемними аспектами, що потребують вирішення, є: забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, мінімізація ризиків порушення прав особи під час проведення слідчих дій, налагодження ефективної взаємодії слідчих з експертами та спеціалістами, а також забезпечення процесуальних прав підозрюваного. Вдосконалення правового регулювання процедури слідчих дій під час судового розгляду також є необхідним.

Загалом, реформування інституту слідчих (розшукових) дій вимагає збалансованого підходу, що дозволить поєднати вимоги оперативності досудового розслідування та дотримання засад законності й недоторканності прав людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
2. ТИМЧИШИН А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 081. Кропивницький, 2023. 438 с.
3. Гулак Ю. ПРОТИДІЯ ТЕХНІЧНІЙ РОЗВІДЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ. *DÉBATS SCIENTIFIQUES ET ORIENTATIONS PROSPECTIVES DU DÉVELOPPEMENT SCIENTIFIQUE*. 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v2.36> (дата звернення: 09.05.2024).
4. Когут О. Перша психологічна допомога в екстремальних ситуаціях. *ГАБИТУС*. 2022. № 41. С. 284–289. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5208> (дата звернення: 09.05.2024).
5. Цуцкірідзе М. С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення антитерористичної операції. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях : матеріали кругл. столу (26 лип. 2016 р.). Київ, 2016. С. 148-149.
6. Marchenko O. A. SOME PROCEDURAL FEATURES OF CONDUCTING INVESTIGATIVE SEARCH ACTIONS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. No. 11. P. 661–665. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/160> (date of access: 09.05.2024).

7. Chernychenko I. V., Matsola A. A. Features of conducting investigative actions under the conditions of the martial state. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. No. 2. P. 358–363. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.62> (date of access: 09.05.2024).

8. Максимів Л. В. Окремі аспекти взаємодії слідчого з експертом та спеціалістом у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Т. 3, № 99. С. 262–271. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.262-271> (дата звернення: 09.05.2024).

9. Колот Н. М. Проблемні питання проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження та шляхи їх вирішення. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. 2023. С. 66–68.

Annotation. *The article analyzes the problematic aspects of conducting investigative (research) actions under the conditions of martial law in Ukraine. The organizational, tactical and procedural challenges faced by law enforcement agencies during the collection and recording of evidence are considered. The author offers comprehensive measures to improve legal regulation and the practice of investigative (search) actions in extreme conditions of a military conflict.*

Keywords: *investigative (search) actions, criminal proceedings, martial law, evidence, legal regulation.*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Кострицький Віталій,

кандидат юридичних наук, суддя Одеського апеляційного суду,

Масловський Родіон,

магістр права, помічник судді Одеського апеляційного суду

Розмежування злочинів проти правосуддя є актуальною темою для багатьох країн світу, які потребують сучасної трансформації задля більш ефективного застосування та кваліфікування того, чи іншого злочинного діяння чи бездіяльності. Проте цей процес пов'язаний з викликами, які варто детально розглянути. Дані емпіричного дослідження проаналізовано за допомогою системного підходу, методів дослідження: структурно-функціонального, аналізу та синтезу, інституційного, прогностичного та рекомендаційного аналізу тощо. Розглянуто основні проблеми щодо суперечностей модернізації розмежування злочинів у сфері проти правосуддя, та обґрунтовано можливі шляхи їх вирішення. Деталізовано перелік та доповнено класифікацію суперечностей, з якими злочини у сфері проти правосуддя стикається в процесі їх модернізаційної класифікації. Обґрунтовано вплив наявних суперечностей модернізації злочинів проти правосуддя на розвиток у контексті формування ефективної їх класифікації. За результатами аналізу надано архітектурний дизайн нової моделі модернізації злочинів проти правосуддя яка передбачає: оптимізацію класифікації злочинів проти правосуддя, інноваційні підходи. Основними трендами модернізації злочинів проти правосуддя визначено зміни в ефективності застосування їх класифікації.

Ключові слова: *правосуддя, злочини проти правосуддя, судова влада, судові рішення, ефективність класифікації злочинів проти правосуддя.*

Мета статті полягає в аналізі співставлення класифікації злочинів проти правосуддя в Україні та обґрунтуванні рекомендацій щодо визначення ефективної класифікації злочинів проти правосуддя.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є теоретико-методологічний аналіз співставлення класифікації злочинів проти правосуддя у сучасних умовах із застосуванням системного підходу, що дав змогу дослідити процеси ефективного застосування зі своїми особливостями функціонування та розвитку. Використано цілісний комплекс взаємопов'язаних наукових методів, а саме: структурно-функціональний (для розкриття суперечностей, основних характеристик злочинів проти правосуддя, причинно-наслідкових зв'язків їх класифікацій); аналізу і синтезу (для розгляду проблеми суперечностей класифікації злочинів проти правосуддя через її виокремлення на складові і подальше їх об'єднання у цілісну систему), інституційний (під час з'ясування особливостей застосування класифікації злочинів проти правосуддя); прогностичний та рекомендаційний аналіз (під час формулювання рекомендацій), абстрактно-логічний (для формулювання висновків) тощо.

Постановка проблеми. Судові органи України покликані захищати права, свободи та законні інтереси людини та громадянина, права та законні інтереси юридичних осіб, інтереси держави на засадах верховенства права. Водночас реалізація правосуддя неможлива без взаємозв'язку з державними інституціями, які забезпечують функціонування системи правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Щодо критерію класифікації злочинів проти правосуддя, передусім, слід зазначити, що вибраний критерій для класифікації має забезпечити побудову так званої природної класифікації. На відміну від штучної, природна класифікація, або, точніше, сутнісна, виходить із закономірностей утворення самих об'єктів класифікації, дає можливість передбачити шляхи розвитку, зміни їх властивостей. Зокрема, керуючись цим критерієм, дослідники злочинів проти правосуддя – виділяли групу злочинів проти правосуддя, що вчинялися службовими особами органів дізнання, досудового слідства, суддями; групу злочинів, що вчинялися окремими громадянами (злочини із загальним суб'єктом). Крім цього, деякі науковці виділяли групи злочинів, що вчинялися спеціальними суб'єктами за іншими критеріями: вчинення злочинів засудженими; особами, на яких покладено обов'язок сприяти діяльності органів дізнання, досудового слідства, суду. Серед сучасних українських науковців класифікацію за суб'єктом здійснює В. А. Александров, поділяючи ці злочини на такі групи: 1) злочини проти правосуддя, що вчиняються службовими особами, які здійснюють чи забезпечують здійснення правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 380, 381 КК України); 2) злочини проти правосуддя, вчинювані особами, на яких покладені обов'язки зі сприяння у здійсненні правосуддя (ст. ст. 384, 385, 387 КК України); 3) злочини проти правосуддя, вчинювані засудженими або особами, які перебувають під вартою (ст. ст. 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395 КК України); 4) злочини проти правосуддя, вчинювані особами, які не мають безпосереднього відношення до здійснення правосуддя (ст. ст. 376, 377, 378, 379, 382, 383, 386, 388, 396 КК України); 5) злочини, що посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, інші блага і інтереси захисників чи представників особи у зв'язку з їхньою діяльністю з надання правової допомоги (ст. ст. 397, 398, 399, 400 КК України) [1, с. 573-574].

Щодо цієї класифікації слід зазначити, що перші чотири з виділених груп злочинів виділені за такою ознакою, як суб'єкт злочину, остання – за додатковим безпосереднім об'єктом. Водночас однією з вимог формальної логіки до побудови класифікацій є дотримання єдності критерію класифікації. Також, якщо виділяти такий критерій класифікації, як суб'єкт, то четверта і п'ята з виділених груп мали б увійти до однієї групи злочинів у рамках цієї класифікації. Крім цього, до групи злочинів проти правосуддя, вчинюваних особами, які не мають безпосереднього відношення до здійснення правосуддя, науковець відносить злочини, передбачені статтями 382, 388 КК України. Видається, що злочини, передбачені ст. ст. 382, 388 КК України, швидше вчиняються особами, на яких покладені обов'язки з виконання або сприяння у виконанні судового рішення. Також класифікацію злочинів проти правосуддя за суб'єктом здійснює М. І. Хавронюк. Зокрема, науковець зазначає, що найкраще особливості кримінальних правопорушень проти правосуддя розкриваються у разі створення їх системи за критерієм «суб'єкт»; за цим критерієм М. І. Хавронюк виділяє такі групи злочинів проти правосуддя: 1) що вчиняються службовими особами, які здійснюють чи забезпечують здійснення правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 376-1, 380, 381, ч. 2 ст. 387 КК України); 2) що вчиняються засудженими та особами, які перебувають під вартою (ст. ст. 389, 389-1, 390, 391, 392, 393, 394, 395 КК України); 3) що вчиняються іншими учасниками провадження (ст. ст. 383, 384, 385, ч. 1 ст. 387 КК України); 4) що вчиняються особами, які не є учасниками кримінального провадження (ст. ст. 376, 377, 378, 379, 382, 386, 388, 396, 397, 398, 399, 400 КК України) [2, с. 791].

Стосовно класифікації злочинів проти правосуддя за суб'єктом слід зазначити, що, незважаючи на те, що вона дозволяє зробити більш «струнку» класифікацію розглядуваної групи злочинів, тобто мінімізувати можливість віднесення одного й того ж складу злочину одночасно до кількох груп, все ж вона не може бути використана, наприклад, для систематизації злочинів проти правосуддя законодавцем в Особливій частині КК України, оскільки не в повній відповідності дозволяє визначити, до якого з розділів Особливої частини кримінального закону слід віднести ту чи іншу норму, що передбачає відповідний склад злочину, оскільки класифікація за цим критерієм не відображає специфіки саме тих суспільних відносин, на які посягає злочин. Використовуючи термінологію формальної логіки, класифікація злочинів проти правосуддя за такою ознакою, як суб'єкт злочину, видається допоміжною; вона може бути прийнятною і використовуватися в юридичній сфері як допоміжна класифікація. За таким критерієм, як спосіб скоєння злочину, пропонує здійснювати класифікацію злочинів проти правосуддя М. В. Шепітько. Науковець зазначає, що найбільша кількість злочинів проти правосуддя можуть бути скоєні за допомогою обману (8 складів), фізичного (7 складів) та психічного (6 складів) насильства. Щодо практичного значення цієї класифікації науковець зазначає, що класифікація злочинів проти правосуддя за способом їх скоєння дозволяє надати практичні рекомендації слідчим, прокурорам, захисникам, суддям залежно від способу скоєння злочину – спосіб його розкриття [3].

Слід погодитися з тим, що така класифікація злочинів проти правосуддя, без сумніву, має практичне значення, однак видається, що її здійснення за пропонованим критерієм утруднене тим, що зовсім не у всіх складах злочинів проти правосуддя можна виділити таку обов'язкову ознаку об'єктивної сторони, як спосіб скоєння злочину. Крім того, виникає запитання: чи можна за допомогою розглядуваного критерію побудувати струнку

класифікацію і, відповідно, систему злочинів проти правосуддя? Зазначимо, що більшість класифікацій злочинів проти правосуддя, що пропонуються на сьогодні науковцями, здійснені саме за критерієм об'єкта [4, с. 53; 5, с. 91-93; 6, с. 570; 12, с. 80-81; 7, с. 207-209; 8, с. 33].

На окремий розгляд заслуговує класифікація злочинів проти правосуддя, вперше запропонована В. І. Тютюгіним і підтримана низкою науковців, деякі з яких розвивали, змінювали цю класифікацію. Зокрема, науковець здійснює класифікацію злочинів проти правосуддя, беручи за основу одночасно кілька ознак як підстави класифікації. [6, с. 570].

Аналогічну за змістом класифікацію проводять, підтримують В. В. Кузнецов, С. С. Мірошниченко, В. В. Мульченко, М. В. Сийплові [7, с. 80-81; 8, с. 207-209; 9, с. 33]. Звичайно, така класифікація полегшує розуміння тих суспільних відносин, на які посягають відповідні види злочинів, і в цілому є такою, що полегшує розуміння соціального призначення відповідних норм, виявляє зв'язки між виділеними групами охоронюваних суспільних відносин у межах родового об'єкта. Однак видається, що в ній не завжди витримано правила побудови класифікацій, зокрема, коли окремі з виділених видів повинні виключати інші. Зокрема, видається, що не можна виділити в злочинах проти правосуддя видовим об'єктом життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів та інших учасників судочинства: суспільні відносини щодо забезпечення їх охорони знаходяться за межами родового об'єкта відповідних злочинів. Стосовно розглядуваної класифікації злочинів проти правосуддя слід зазначити, що друга з виділених в рамках цієї класифікації груп злочинів також посягає на незалежність і недоторканність суддів і підкорення їх тільки закону (ст. 126 Конституції України). Тому видається, що злочини, передбачені ст. ст. 377–379 КК України, які в рамках цієї класифікації виділено в окрему групу, – злочинів, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства, – можна віднести одночасно і до першої з названих виділених груп злочинів проти правосуддя, – тих, що посягають на належну реалізацію конституційних принципів здійснення правосуддя. Слід погодитися з тим, що основою систематизації тих чи інших злочинів в Особливій частині КК повинна виступати найважливіша класифікаційна ознака, а саме об'єкт злочину. Крім того, систематизація злочинів за ознаками їх об'єктів є природною по суті, бо засновується в кінцевому рахунку на матеріальній ознаці злочину, оскільки саме об'єкт злочину найбільшою мірою відображає їх суттєву небезпеку [9, с. 94].

На користь класифікації за об'єктом злочину В. І. Опанасенко обґрунтовано зазначає, що вітчизняне кримінальне законодавство закріплює формально-матеріальний тип визначення поняття злочину; отже, обов'язковою ознакою такого правопорушення є не лише кримінальна протиправність, а й суспільна небезпечність, характер якої визначається насамперед об'єктом посягання [5, с. 92]. Однак слід зазначити, що побудувати натепер бездоганну з точки зору вимог формальної логіки класифікацію злочинів проти правосуддя за таким критерієм, як основний безпосередній чи видовий об'єкт злочину, видається складним завданням. Зважаючи на те, що норми, котрі встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя, охороняють одночасно різні аспекти відносин щодо здійснення судочинства і виконання судових рішень – на різних стадіях (йдеться про норми, передбачені статтями 384, 385, 388, 393 КК України), видається, що більш стрункою і такою, що підходить для наукових досліджень розглядуваної групи злочинів, є класифікація злочинів проти правосуддя за механізмом заподіяння шкоди об'єкту злочину. В. Я. Тацій зазначає, що «механізм»

заподіяння шкоди об'єкту може бути різним. В одних випадках шкода об'єкту заподіюється шляхом безпосереднього впливу на самого суб'єкта суспільного відношення, в інших – таку шкоду заподіює сам суб'єкт, який є безпосереднім учасником охоронюваного суспільного відношення. Відповідно, вчений зазначає, що залежно від цього у першому випадку злочин вчиняється ніби «ззовні», у другому випадку – «зсередини» самого суспільного відношення [10, с. 29-30, 65]. В. О. Навроцький, розглядаючи механізм заподіяння шкоди об'єкту злочинів проти правосуддя, зазначає, що «відносини по здійсненню правосуддя можуть бути порушені як «зсередини» – шляхом вчинення відповідних діянь працівниками органів правосуддя, іншими учасниками процесу, так і «ззовні» – діяннями осіб, стосовно яких здійснюється правосуддя, інших громадян». Шкода правосуддю може бути заподіяна внаслідок: 1) порушення суддями та посадовими особами органів правосуддя покладених на них обов'язків із розгляду, вирішення, виконання рішень у кримінальних, цивільних та адміністративних справах; 2) протиправного впливу на працівників органів правосуддя та інших осіб; 3) невиконання чи протидії виконанню рішень органів правосуддя; 4) перешкоджання діяльності органів правосуддя чи ненадання їм необхідного сприяння. На основі цього вчений виділяє чотири групи посягань на правосуддя, що передбачені у різних главах Особливої частини КК: злочини, що вчиняються суддями та посадовими особами правоохоронних органів; протиправний вплив на учасників правосуддя; невиконання чи протидія виконанню рішень органів правосуддя; перешкоджання діяльності органів правосуддя [11, с. 12].

Щодо цієї класифікації слід зазначити, що, як видається, перша група злочинів виділена за критерієм суб'єкта злочину. Стосовно виділених науковцем другої, третьої, четвертої груп злочинів не до кінця зрозуміло, чи це є посягання «ззовні» чи «зсередини» охоронюваного суспільного відношення, оскільки не зазначено суб'єкта цих злочинів. Слід відзначити, що деякі злочини, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів, становлять одночасно протиправний вплив на учасників правосуддя (зокрема, примушування давати показання (ст. 373 КК України)). Отже, видається, що один і той самий злочин можна віднести одночасно до двох і більше з виділених груп. Однак загалом такий підхід для класифікації слід визнати обґрунтованим і взяти за основу для пропозиції нашої класифікації. Допоміжним (додатковим) критерієм у цій класифікації є така ознака, як суб'єкт злочину. Зокрема, за механізмом заподіяння шкоди відносинам щодо здійснення судочинства та виконання судових рішень варто виділити такі групи злочинів проти правосуддя: 1. Злочини проти правосуддя, що вчиняються «ззовні» (тобто особами, які не є учасниками процесуальних відносин або не обов'язково є їх учасниками) шляхом протиправного впливу на суддів, учасників судочинства, осіб, що покликані сприяти судочинству або надавати правову допомогу. Спільним для цих злочинів є те, що вони вчиняються загальним суб'єктом і становлять суспільно небезпечний вплив на судочинство шляхом протиправного впливу на суд, учасників судочинства, осіб, що покликані сприяти судочинству або надавати правову допомогу. До цієї групи злочинів варто віднести склади злочинів, передбачені статтями 376, 377, 378, 379, 386, 397, 398, 399, 400 КК України. 2. Злочини проти правосуддя, що вчиняються «із середини» (учасниками процесуальних відносин або особами, які покликані в силу закону до виконання обов'язків у судочинстві або щодо виконання судових рішень) і полягають у невиконанні або порушенні виконання ними своїх обов'язків у межах відносин судочинства чи виконання судових рішень. Спільним для цієї групи злочинів є те, що вони вчиняються спеціальним

суб'єктом – учасником процесуальних відносин або відносин щодо виконання судових рішень, який не є службовою особою, однак на якого законом покладаються певні обов'язки в межах відносин судочинства чи виконання судових рішень (свідок, потерпілий, експерт, засуджений чи інші особи, на яких закон покладає обов'язки сприяти судочинству). До цієї групи варто віднести злочини, передбачені статтями 383, 384, 385, 387, 388, 396, 382, 400-1 КК України, а також усі злочини проти правосуддя, що вчиняються засудженими, особами, взятими під варту, а також до яких встановлений адміністративний нагляд (передбачені статтями 389–395 КК України). 3. Злочини проти правосуддя, що вчиняються «із середини» (службовими особами органів, які ведуть процес (здійснюють судочинство)) і полягають у порушенні виконання ними службових обов'язків у судочинстві. Спільним для цієї групи злочинів є те, що вони вчиняються спеціальним суб'єктом – особами, які ведуть процес (суддями, слідчими, прокурорами, іншими службовими особами, які є учасниками процесуальних відносин). До цієї групи варто віднести злочини, передбачені статтями 371, 372, 373, 374, 376-1, 380, 381 КК України.

Цією статтею автори закликають до наукової дискусії щодо доцільності запропонованої класифікації з метою виявлення її слабких сторін та врахування в подальшому усіх думок з приводу теми.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: Атіка, 2008. – 712 с.
2. Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Харонюка. – К.: Ваїте, 2014. – 944 с.
3. Шепітько М. В. Спосіб вчинення злочину як ознака складу злочинів проти правосуддя [Електронний ресурс] / М.В. Шепітько // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 330–335. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
6. Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : монографія / за заг. ред. проф. М. І. Мельника. – К.: Атіка-Н, 2012. – 200 с.
5. Опанасенко В. І. Злочини проти встановленого порядку збирання та фіксування доказів у системі злочинів проти правосуддя / В. І. Опанасенко // Право і громадянське суспільство. – 2016. – № 1. – С. 73–96.
6. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2015. – 680 с.
7. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії : монографія / С. С. Мірошніченко. – К.: ПАТ «ПВК «Десна», 2012. – 432 с.
8. Мульченко В. В. Система преступлений проти правосудия в новом Уголовном кодексе Украины / В. Мульченко // Новый Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення : матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 жовтня 2011 року) / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 207-209.
9. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за притягнення завідомо невинуватої особи : монографія / В. В. Кузнецов, М. В. Сийпловік / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. І. Шакуна; передмова Г. О. Усатого. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 284 с.

10. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Х.: «Вища школа», 1988. – 198 с.

11. Навроцький В. О. Злочини проти правосуддя. Лекції для студентів юридичного факультету / В. О. Навроцький. – Львів: Юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1997. – 48 с.

***Annotation.** Delineation of crimes against justice is a relevant topic for many countries of the world, which need a modern transformation for more effective application and qualification of this or that criminal act or omission. However, this process is associated with challenges that are worth considering in detail. Empirical research data were analyzed using a systematic approach, research methods: structural-functional, analysis and synthesis, institutional, prognostic and recommendation analysis, etc. The main problems regarding the contradictions of the modernization of the delineation of crimes against justice are considered, and the possible ways of solving them are substantiated. The list has been detailed and the classification of contradictions that crimes against justice face in the process of their modernization classification has been supplemented. The influence of the existing contradictions of the modernization of crimes against justice on development in the context of the formation of their effective classification is substantiated. Based on the results of the analysis, the architectural design of the new model of modernization of crimes against justice is provided, which provides for: optimization of the classification of crimes against justice, innovative approaches.*

Key words: justice, crimes against justice, judicial power, court decisions, efficiency of classification of crimes against justice.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

*Лупенко Анастасія,
студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: Івчук Ю.Ю.,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля*

У статті проведено аналіз поточної ситуації механізму відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Проаналізовано позитивні законодавчі новели, якими було доповнено положення Кримінального процесуального кодексу України, що стосуються процедури відновлення втрачених матеріалів. Виявлено проблемні питання щодо суб'єктів відновлення втрачених матеріалів, самої процедури та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: процедура відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, кримінальне провадження, рішення суду, військовий стан.

Актуальність теми. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої країни, вже другий рік поспіль діє військовий стан. За цей час багато сфер суспільного життя зазнали змін, в тому числі і судочинство. Кримінальний процес також не

став виключенням. З появою нових викликів, законодавець, навіть у такий складний час, продовжує втілювати реформи задля дієвого функціонування та виконання основних принципів та завдань, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України). Починаючи з 2014 року, і особливо після повномасштабного нападу РФ на Україну, було втрачено або знищено значну кількість матеріалів кримінальних справ через окупацію міст, руйнування, пожежу будівель суду, прокуратури та поліції. Тому, питання відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження залишається дуже актуальним і нагальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі питання відновлення втрачених матеріалів у своїх наукових роботах досліджували такі науковці, як: Т. Бабчинська, А.Маланюк, Л. Омельчук, Є. Ткаченка, А. Фільченко, О. Капліна на інші.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу чинного законодавчого регулювання процедури відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, визначення проблемних аспектів даного інституту та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 1 ст. 21 КПК України, кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону [1]. Для належного забезпечення даного права, навіть коли втрачено матеріали кримінального провадження з різних як об'єктивних так і суб'єктивних причин, у кримінальному процесуальному законодавстві повинні бути закріплені норми, які регулюють процедуру відновлення таких документів.

Частиною 1 ст. 317 КПК України закріплюється, що матеріалами кримінального провадження є документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, які долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою).

Відповідно до положення ст. 524 КПК України, відновленню підлягають втрачені матеріали в тому кримінальному провадженні, яке завершилося ухваленням вироку суду [1].

На момент повномасштабного вторгнення РФ в Україну, Кримінальним процесуальним кодексом України не було встановлено процедури відновлення кримінальних проваджень у випадку відсутності можливості передачі судових справ із судів, які знаходяться в районі ведення військових дій чи на тимчасово окупованій території, вирок в яких не ухвалено або він не набрав законної сили. Через це суди відмовляли у задоволенні заяв про відновлення втрачених матеріалів, що в свою чергу створювало реальні умови порушення принципу справедливого та розумного строку судового розгляду, визначеного ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

У суддів та інших учасників процесу виникали питання з приводу відновлення втрачених матеріалів, зокрема, юристи неодноразово звертали увагу на питання необхідності встановлення можливості відновлення втрачених матеріалів провадження на різних стадіях кримінального провадження, а не тільки коли судові рішення ухвалені [3].

Із прийняттям закону № 2751-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів

кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного стану» від 16.11.2022 до Кримінального процесуального кодексу України було внесено низку змін згідно із якими, ч. 1 ст. 615-1 КПК України передбачена можливість відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили [4].

Таким чином, можна констатувати, що вказані зміни до КПК дали змогу застосовувати дане положення в умовах воєнного стану до усіх справ незалежно від причин втрати матеріалів кримінального провадження.

На практиці існують ситуації, у яких суди відмовляють у відновленні матеріалів, а саме у випадку, якщо в клопотанні не вказано безпосередньо обставини втрати матеріалів кримінального провадження та не доведено їх втрату саме через бойові дії; якщо надана кількість матеріалів є недостатньою для їх відновлення; якщо не доведено втрату основних матеріалів та якщо клопотання було подане з порушенням норм КПК та з інших підстав [5].

Як зазначила колегія суддів Першої судової палати ККС ВС від 18 січня 2024 року у справі №265/6093/19, втрачені матеріали кримінального провадження підлягають відновленню не тільки за клопотанням сторін, а й за власною ініціативою суду. Відсутність матеріалів провадження не є підставою для повернення апеляційної скарги за ч. 3 ст. 399 КПК, оскільки наведений в цій частині перелік підстав для повернення апеляційної скарги є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає [6]. У вказаній справі апеляційним судом було повернуто апеляційну скаргу, яку подав прокурор, через відсутність матеріалів кримінального провадження. У касаційній скарзі прокурор наголошує, що суд апеляційної інстанції безпідставно повернув подану ним апеляційну скаргу, спираючись на те, що матеріали провадження, за якими її подано, не перебували в розпорядженні місцевого та апеляційного судів, бо не були передані з іншого місцевого суду, а питання про їх відновлення не було ініційовано сторонами і прокурором заяви за положеннями ст. 525 КПК України не подавались, що є перешкодою для розгляду апеляційної скарги [7].

Тобто розуміємо, що втрачені матеріали кримінального провадження підлягають відновленню не лише за клопотанням сторін відповідно до положення ст. 525 КПК України, а й за власною ініціативою суду.

Відповідно до 2 ч. 5 ст. 615-1 КПК, «у разі недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження в тому обсязі, який, на його думку, є достатнім для ухвалення судового рішення, яким суд завершує відповідну стадію судового провадження, або своєю ухвалою закриває розгляд клопотання про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження...» [1].

Як зазначають В. Присяжний та Н. Сенченко, «данне положення суперечить ст. 62 Конституції України, яка затверджує презумпцію невинуватості особи. Суть полягає не в тому, чи вистачить матеріалів для доведення вини, а в тому, чи їх достатньо для прийняття рішення. Суди можуть поновити розгляд справ не для того, щоб встановити винуватість особи, а для

того, щоб відновити провадження, яке може й не завершитись обвинувальним вироком через відсутність достатньої кількості допустимих доказів» [8, с.1214-1215].

Висновок. У 2022 році до Кримінального процесуального кодексу України внесено зміни, які стосуються відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану. Ці зміни дозволяють відновлювати матеріали навіть у тому випадку, якщо вирок у справі ще не винесено, що є доволі позитивною зміною. Однак, незважаючи на законодавство, на практиці суди не завжди погоджуються відновлювати втрачені матеріали. Існують випадки, коли суди відмовляють у відновленні матеріалів. Наприклад, у клопотанні про відновлення не вказано причини втрати матеріалів, або не доведено, що матеріали втрачено саме через бойові дії. Проте, положення ст. 615-1 КПК України не вимагає здійснення таких дій, що, у свою чергу, може призвести до порушень права громадян на справедливий суд. З огляду на це, було б доцільно внести до КПК України зміни, які чітко визначають порядок відновлення матеріалів кримінальних проваджень в умовах воєнного стану, задля уникнення таких ситуацій надалі; доповнити ст.525 КПК України положенням про можливість відновлення втрачених матеріалів не лише за клопотанням сторін відповідно, а й за рішенням суду. При цьому, процедура відновлення матеріалів кримінального провадження повинна відповідати принципам справедливості, законності та верховенства права.

Список використаних джерел :

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.04.2024).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.05.2024).
3. Питання щодо розгляду справ, матеріали яких втрачені через тимчасову окупацію територій, потребують нагального врегулювання. 2019. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/> (дата звернення: 28.04.2024).
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного стану : Закон України від 16.11.2022 р. № 2751-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2751-20#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
5. Відновлення втрачених матеріалів кримінальних справ під час воєнного стану в Україні: судова практика. *Відновлення втрачених матеріалів кримінальних справ під час воєнного стану в Україні: судова практика | Поради юриста.* URL: <https://porady.org.ua/vidnovlennya-vtrachenykh-materialiv-kryminalnykh-sprav-pid-chas-voyennoho-stanu-v-ukrayini-sudova> (дата звернення: 03.05.2024).
6. Втрачені матеріали кримінального провадження підлягають відновленню також за власною ініціативою суду, а їх відсутність не є підставою для повернення скарги – Верховний Суд. *Судово-юридична газета.* URL: <http://surl.li/sjhrq> (дата звернення: 04.05.2024).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного кримінального суду від 18.01.2024 р. у справі № 265/6093/19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=116541800&red=100003f271e2f7cac55adf35382ef9d1b41959&d=5> (дата звернення: 05.05.2024).
8. В. Присяжний. *Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану.* Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 4th International

scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kyiv, Ukraine. 2023. Pp. 21-27. URL: <http://surl.li/tleos>

Annotation. *The article analyzes the current situation of the mechanism of restoration of lost materials of criminal proceedings. The positive legislative novelties, which supplemented the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the procedure for restoring lost materials, were analyzed. Problematic issues related to subjects of restoration of lost materials, the procedure itself, and proposed ways of solving them were identified.*

Keywords: *procedure for restoring lost materials of criminal proceedings, criminal proceedings, court decision, martial law.*

СЕКЦІЯ VII

ЮРИДИЧНИЙ КЛІНІЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ СЬОГОДЕННЯ

ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ НА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТІВ

Баркалов Микита,

студент третього курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

*Науковий керівник: **Жолудєва Вікторія,***

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті аналізуються методи та принципи діяльності юридичних клінік в Україні. Особлива увага приділяється їхній ролі у формуванні правової культури та впливу на професійний розвиток молодих спеціалістів-юристів, які брали участь у діяльності юридичних клінік протягом навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: *правова культура, правова освіта, юридична клініка, консультант, безкоштовна юридична допомога.*

Актуальність проблеми, пов'язаної з формуванням високого рівня правової культури в умовах системного реформування державних інституцій в Україні, сьогодні стає ще більш важливою. Особливу увагу варто приділити формуванню правової культури серед юридичних кадрів на всіх рівнях. Впровадження передового досвіду та інновацій у правову освіту безперечно сприятиме покращенню цього процесу[1].

Метою цієї статті є розгляд методів та принципів правовиховної діяльності юридичних клінік і визначення їхньої ролі у формуванні правової культури майбутніх юристів. Юридичні клініки займають особливе місце серед сучасних методів реалізації цієї мети, оскільки вони надають практичну підготовку майбутнім фахівцям права.

Аналіз наукових джерел показує, що багато фахівців відзначають необхідність реформування навчального процесу у юридичних вузах з метою підготовки повнокровних професіоналів. Виділяючи важливий внесок зазначених дослідників у розв'язання проблеми формування правової культури серед юристів, слід зауважити, що питання впливу діяльності юридичних клінік на цей процес ще потребують додаткового дослідження.

Отже метою даної статті є усунення цієї прогалини. На сучасному етапі розвитку демократичної та правової держави величезний вплив на розвиток правової освіти та виховання в Україні здійснюють юридичні клініки. Протягом останніх років було опубліковано багато статей та проведено численні наукові конференції, присвячені діяльності

юридичних клінік. Цією проблемою займаються ті, хто безпосередньо бере участь у роботі юридичних клінік, їх організатори, керівники та консультанти.

Розглянемо вплив юридичних клінік на формування професійної правової культури майбутніх юристів на прикладі Юридичної клініки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Юридична клініка «Pro Vopo», уповноважена Східноукраїнським національним університетом імені Володимира Даля, спрямована на практичне навчання та надання безоплатної правової допомоги, відповідно до законодавства України. Її діяльність заснована на використанні Типового положення про юридичну клініку, затвердженого Міністерством освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» № 34 від 01.12.2005, та Положенням «Про юридичну клініку Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля» затвердженого ректором університету.

Студенти-консультанти, беручи участь у роботі клініки, розвивають професійні навички, застосовують теоретичні знання на практиці та набувають цінного досвіду в юридичній галузі, що є ключовим для майбутніх фахівців у сфері права.

Сучасна система освіти націлена на баланс між теорією та практикою, що відображається у підході до навчання. Студенти засвоюють основи права під час вивчення теорії, а потім отримують можливість застосовувати їх на практиці. Надання консультацій та юридичної допомоги фізичним особам стає важливою формою діяльності для практичного застосування знань. Перехід до Болонської системи освіти підкреслює значення самостійної роботи, що дозволяє студентам глибше вивчати як теоретичний матеріал, так і практичні аспекти предмета[2].

На юридичних факультетах різних країн світу викладання правової теорії часто поєднують з практичними заняттями, такими як «клінічна освіта», що відбувається через участь у юридичних клініках. У контексті впровадження Болонського процесу в Україні, адаптація національної системи вищої освіти до європейських стандартів набуває великого значення.

Науковці відзначають різноманітні методи професійного спрямованого навчання, які дозволяють студентам змодельовати ситуації професійної діяльності юриста, включаючи навчальні судові процеси, ділові ігри, участь у роботі юридичних клінік, консультування, ведення інтерв'ю та переговорів, розв'язання задач, дослідження фактів і організацію правової роботи[3]. Ці методи практичного навчання є невід'ємною частиною клінічної освіти, яка має велике значення у підготовці майбутніх юристів. Аналізуючи досвід роботи юридичних клінік протягом багатьох років, можна з упевненістю зазначити позитивний вплив цієї форми навчання на професійну підготовку студентів-правників, які беруть в ній участь.

Крім вищезазначеного, студенти-консультанти в рамках Юридичної клініки також активно займаються проведенням правових лекцій на різні теми для школярів, студентів, а також груп населення, що потребують соціальної підтримки, включаючи осіб, які перебувають у в'язницях. Крім того, вони розробляють та поширюють методичні матеріали з правової освіти, такі як буклети та пам'ятки. На початку 60-х років минулого століття в Америці була запропонована концепція Street Law - вуличного права, яка передбачає проведення навчання

без прямого контакту з клієнтами і спрямована на масову аудиторію. Ця програма відображає суть правової освіти, яку здійснюють юридичні клініки[4].

Професійна діяльність в сфері правознавства визначається комплексом освітніх та правових заходів, спрямованих на підвищення та поглиблення знань у сфері права та його застосування для формування бажаної моделі поведінки в державі. Основними завданнями правової освіти є розширення кругозору громадян у сфері правознавства, створення правової культури та виховання громадян у дусі поваги до принципів справедливості, верховенства права та людської гідності. Крім того, важливо формувати у громадян неприйняття анти суспільних проявів та посилювати їхню готовність діяти відповідно до норм права та моралі[5].

Правопросвітня діяльність у межах Юридичної клініки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, відомої як «Pro Bono», зосереджена у правопроектному секторі. Цей сектор відповідає за координацію зусиль всіх консультантів у проведенні правових навчань та виховання.

Види діяльності в сфері правової освіти Юридичної клініки:

1. Проведення правових лекцій та навчальних семінарів для молоді з метою підвищення їх правової грамотності.
2. Організація заходів, таких як конференції, круглі столи, форуми та тренінги, спрямованих на розширення знань громадян у сфері права та законодавства.
3. Розробка та поширення методичних матеріалів з правової освіти, включаючи буклети та пам'ятки, для широкого кола аудиторії.
4. Підтримка та участь у реалізації правових освітніх програм і проєктів, спрямованих на розвиток правової культури серед населення, як державних, так і громадських організацій[6].

У ході виконання своїх обов'язків правознавчий сектор Юридичної клініки глибоко взаємодіє з Координаційною радою молодих юристів України, що діє при Міністерстві юстиції України. Правозахисна місія стає не лише необхідною, а й однією з найважливіших функцій Юридичної клініки, оскільки вона виступає як ключове правове посередництво між фахівцями права та широкою громадськістю. Для студентів надання безоплатної правової допомоги є унікальною можливістю отримати практичний досвід, перевірити та поглибити свої знання, а також налагодити корисні контакти для майбутньої кар'єри. Для людей із низьким рівнем достатку це єдина можливість отримати кваліфіковану допомогу у захисті своїх прав та законних інтересів. А для університету це служить своєрідним критерієм якості навчальних програм, який вказує на їхні сильні та слабкі сторони, та сприяє постійному покращенню у процесі навчання.

Вдосконалення моральних стандартів у сфері юридичної допомоги є надзвичайно важливою метою. Рух до вільного надання правової підтримки особам з низьким рівнем достатку, вільний вибір для студентів, що працюють у клініці, та глибоке розуміння проблем клієнтів - ось основні складові успіху правової клініки. У такій роботі важливо дотримуватися принципів незалежності, законності та конфіденційності. Крім того, студенти-консультанти повинні розвивати свою компетентність та добросовісність, щоб надавати якісну допомогу згідно з останніми змінами в законодавстві. При цьому важливо підтримувати принципи домінантності інтересів клієнта, уникати конфлікту інтересів, і водночас поважати важливість

діяльності правових клінік та культури спілкування. Все це допомагає підтримувати високий стандарт професійної етики, не дозволяючи сумнівів у важливості цієї роботи[7].

Культивування цих принципів у навчальному процесі позитивно впливає на формування високого рівня правової культури майбутніх юристів, сприяє зміцненню правових цінностей у вищих навчальних закладах. Розвиток правової культури майбутніх фахівців залежить від їхнього професійного росту, внутрішніх цінностей та ідеалів, які вони засвоюють під час навчання. Навчальний процес відіграє ключову роль у формуванні соціального досвіду та емоційно-ціннісного ставлення до правової реальності. Правова культура є необхідною складовою загальної культури особистості, що виражається у свідомому підпорядкуванні моральним і правовим нормам. Співробітникам юридичних клінік варто прагнути дотримуватися високих стандартів поведінки як у робочому, так і в особистому житті, зберігати гідність, такт і самовладання, тим самим втілюючи професійні та етичні принципи. Формування правової культури в молодих спеціалістів передбачає їхнє свідоме сприйняття та внутрішнє усвідомлення правових знань як особистісних цінностей, які відображаються у їхній поведінці та діяльності. Основною метою майбутніх юристів-професіоналів повинен бути захист прав та свобод людини, для чого вони мають мати глибокі знання законодавства та вміння його застосовувати на практиці[8].

Процес формування професійної свідомості та культури відбувається в соціальному середовищі, що активно впливає на всі аспекти професійного розвитку та поведінку майбутніх фахівців й можна зробити наступний висновок: юридичні клініки можна розглядати як унікальні соціальні платформи, що мають значний вплив на формування професійної свідомості та правової культури своїх учасників. У кожній юридичній клініці існує власний кодекс поведінки, де чітко визначені права й обов'язки всіх працівників. Це сприяє підвищенню рівня правосвідомості та правової культури, а також розвитку правових навичок студентів. Це важливий етап у формуванні їхньої моральної та професійної культури, яка допомагає подолати професійну деформацію та корупцію у правоохоронних органах.

Активізація розвитку юридичних клінік в Україні сприятиме підвищенню рівня правовиховної діяльності в університетах та формуванню високої правової культури серед молоді. Це відображається не лише у знаннях права, а й у ставленні до правових цінностей та готовності активно відстоювати права громадян.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко В. Загальна і спеціалізована юридична освіта / В. Гончаренко / Адвокат. - 2002. — №| 3. - С. 3 - 5.1
2. Сенчак І. Вплив діяльності юридичних клінік на формування професійного рівня та правової культури молодих спеціалістів / І. Сенчак // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». - 2010. - № 2. - С. 1 - 11.
3. «Юридичні клініки» в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади: Посібник / За ред. М. В. Дуліби. - К. : «МІ Леся», 2003. - 120 с.
4. Біленчук ПІ. Правова доітологія / ПІ. Білсичук, С. Сливка ; за ред. акад. П. Д. Біленчука. - К.: АТІКА. 1999. - 320 с.
5. Молібог С. Юридична клініка / С. Молібог, Д. Павленко, Д. Браун - К.: Центр комерційного права. - 2002. - 104 с.

6. Єлов В.А. Юридична клініка : навчальний посібник. / В.А. Єлов, С.І. Молібог, Д.Г. Павленко. - К. : Школяр. - 2004. - 296 с.

7. Молдован В. В . Юридична клініка: навч, пос. / В. В. Молдован, Р.С. Кацавець. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 224 с.

8. Гентош Р. Є . Діяльність юридичних клінік у сфері громадського правозахисту: [посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів) / Р. Є. Гентош, М. В. Дулеба, В. О. Козлов, О. С. Котуха. - Львів, 2003. - С. 5 - 6.

***Annotation.** The article analyzes the methods and principle of operation of legal clinics in Ukraine. Special attention is paid to their role in shaping legal culture and influencing the the professional development of young lawyers who participated in the activities of legal clinics during their studies at higher education institutions.*

***Keywords:** legal culture, legal education, legal clinic, consultant, free legal aid.*

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА У РОБОТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

Бербеницький Данило,

студент четвертого курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

*Науковий керівник: **Жолудєва Вікторія,***

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

Дослідницьку роботу присвячено ознайомленню щодо важливої ролі роботи юридичної клініки для студентів юридичного факультету. По всьому світу розвиток юридичних клінік довів свою ефективність у навчанні студентів – правників. В сучасних умовах питання клінічної юридичної освіти та практики має велике значення з точки зору навчального процесу та практичних навичок студентів, які здобувають юридичну освіту.

***Ключові слова:** юридична клініка, соціальна роль, безкоштовна правова допомога, правнича освіта.*

Що таке pro bono? Pro bono - безоплатні послуги, спрямовані на покращення життя вразливих та нужденних верств населення;безкоштовна правова освіта для членів громади.

Безоплатна правова допомога - невід’ємна складова юридичної клініки.

Безоплатна правова допомога є одним з найважливіших інструментів та необхідних елементів системи забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Люди, які не володіють достатніми правовими знаннями та навичками для захисту своїх прав, стикаються з багатьма труднощами у правовідносинах. Така ситуація зумовлює необхідність надання спеціалізованої правової допомоги.

Проблема соціально-правової допомоги та особливостей юридичної клінічної освіти в юридичних науках вирішувалася в ході тривалих наукових дискусій, присвячених проблемі освітнього процесу студентів-правників.

Значний внесок у вирішення питання юридичних клінік у навчальних закладах зробили науковці, які розглядають юридичні клініки як практичну форму навчання студентів-правників.

Особливий інтерес становлять українські науковці, які проаналізували значення юридичних клінік у системі професійної юридичної освіти та роль юридичних клінік у правовій освіті громадян. Зокрема:

М. Дулеба вважає, що створення юридичних клінік робить правову допомогу для громадян більш дієвою.

Юридичні клініки також почали відігравати певну роль у системі безоплатної правової допомоги, яка є дефіцитною у наданні правової допомоги найбільш вразливим категоріям громадян.

Вони стали тією відсутньою допоміжною ланкою в системі правової допомоги, якої бракує для надання правової допомоги найбільш незахищеним громадянам. Відсутність соціального права на таку допомогу зумовлена наступними причинами: відсутність реального права на таку допомогу розглядається як серйозна перешкода для доступу до правосуддя осіб, які не можуть звернутися за такою допомогою через різні причини та обставини (фінансова неспроможність, інвалідність, належність до меншин тощо).

Сучасні студенти-правники мають доступ до найбільш розширеного кола інформації, ніж у минулому. Лекції повинні заохочувати студентів до самостійного опрацювання матеріалу. Одних лише теоретичних знань недостатньо, необхідно наблизити студентів до практичних аспектів роботи юриста, без практичних навичок випускники юридичних факультетів не можуть здійснювати свою професійну діяльність[1].

Різні автори по різному інтерпретують існування юридичних клінік: одні вважають юридичні клініки як формування у вигляді навчально-практичного центру, який створюється і функціонує на базі вищого навчального закладу, інші розглядають юридичну клініку як форму практичного навчання, що поєднує практичну підготовку студентів і надання безкоштовної правової допомоги певним категоріям населення [2].

М. Лоджук вважає, що юридичні клініки мають дві основні мети:

освітню (допомогти студентам набути практичних навичок у процесі надання правової допомоги) та соціальну (надавати безоплатну правову допомогу тим, хто не може дозволити собі платні юридичні послуги). З цим пов'язана ідея використання юридичних клінік в освітньому процесі підготовки юристів [3].

На погляд науковця Бігун В.С. «юридична (правнича) клініка – це спеціальна установа, що надає правову допомогу малозабезпеченим особам та проводить науково-дослідну роботу». На його думку, це дуже раціонально, адже одночасно це форма навчання майбутніх правників професійних знань і навичок, що здійснюються під керівництвом наставників-юристів.

Тобто, юридична клініка виконує декілька функцій:

- навчальна (суміщення теорії з практикою, здобуття професійних навичок);
- соціальна (юридичні консультації, напрацювання професійної відповідальності студентів - клініцистів;
- науково – дослідницька функція;
- благодійництво (pro bono)[4].

Дуже важливо зазначити на такому моменті, що надання адвокатами професійних послуг своїм клієнтам на безоплатній основі є найбільш поширеною формою їхньої соціальної відповідальності та професійності. Безоплатна правнича допомога тим, хто не в змозі її оплатити, займає важливе місце в історії української правничої професії.

Характер робіт, які можуть розглядатися як «pro bono» (з англійської «на безоплатній основі»), може відрізнятися в залежності від місцевих правових традицій, контексту або соціального середовища, але взагалі така діяльність має відповідати таким характеристикам: це робота, яка виконується лише правником; виконується для суспільного блага, а не задля комерційних інтересів; добровільна робота, що не підлягає будь-якій компенсації; послуги, що є безоплатними для клієнта; повинні бути виконані так само професійно як і оплачувана юридична допомога.[5].

Серед основних критеріїв, відповідно до яких особі надається безоплатна правнича допомога, виділяють фінансовий критерій (відсутність коштів у особи) та правовий критерій (критерій «інтереси правосуддя»).

У своїй роботі юридична клініка керується Законодавством України, щодо встановленого права громадян на соціальний захист, у тому числі й на соціальне забезпечення. Право соціального забезпечення для людей які звертаються за безоплатною допомогою до юридичної правової клініки - це сукупність правових норм, що регулюють відносини, пов'язані з підтримкою громадян у старості, інвалідності, материнстві, державною допомогою сім'ям, а також тісно пов'язані з ними процедури та операції.

У процесі навчання та практики студенти мають можливість опанувати надання юридичної правової допомоги та підвищувати професійну відповідальність.

Отже, можна дійти до висновку, що реалізувати правові норми студентами – правниками можна лише за допомогою їхньої правомірної поведінки.

Як би банально це не виглядало, але добро приносить емоційне задоволення, яке перевершує очікування. Допомога PRO BONO під час війни - гідна справа для юристів - початківців, які мають бажання та можливість для надання безоплатної юридичної допомоги жертвам війни. Тому що зараз дуже багато людей постраждало, дуже велика кількість з проблемами щодо втрати різного роду документів (свідоцтва, дипломи про освіту, документи про власність на житло і т.д.), житла, родичів. І дуже багато питань, які людина у скрутному становищі сам вирішити не в змозі. І до речі дуже багато людей які втратили все – не мають коштів, і така допомога, консультації - дуже доречні та потрібні.

Але, на жаль діяльність юридичних клінік орієнтована тільки на соціальні правові допомоги незахищеним верствам населення і не забезпечує отримання здобувачами практичних навичок у межах багатьох інших навчальних дисциплін. Так, поза увагою клініцистів залишаються галузі з господарського, податкового, фінансового та корпоративного права [6].

Список використаних джерел:

1. Черненко З.С., Юридична клініка як форма підготовки студентів-правників: Вісник Академії адвокатури України: 2013.

2. Єлов В.А., Молібог С.І., Павленко Д.Г. Юридична клініка: Навчальний посібник.- Київ: Школяр, 2004. С.9

3. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога : монографія. Одеса : Фенікс, 2015.

4. Арсентьєва О. С., Татаренко Г. В., Степанова Г. А. Взаємодія організацій громадянського суспільства з юридичними клініками Юридична професія та освіта. *Правова позиція*, 2021 (№ 4) С.33, URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/4/2.pdf>

5. PILnet: Всесвітня мережа захисту права суспільних інтересів, Адвокати за міжнародний розвиток Посібник з організації роботи координаційного центру послуг pro bono: Матеріали для розробки та надання юридичних послуг «pro bono», Будапешт: 2011. С. 13. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/481582.pdf>

6. Правова позиція, (правонаступник наукового журналу «Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»: Матеріали Першого наукового Форуму Асоціації юридичних клінік України, Розвиток юридичної клінічної науки, Одеса : Гельветика, 2021. С.33

***Annotation.** The research work is devoted to familiarization with the important role of the work of the legal clinic for students of the Faculty of Law. Legal clinical education has already proven its effectiveness in training lawyers around the world. In modern conditions, the issue of clinical legal education and practice is of great importance from the point of view of the educational process and practical skills of students who are getting a legal education.*

***Key words:** legal clinic, social role, free legal aid, legal education.*

ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ НА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТІВ

Бережна Єлизавета,

студентка четвертого курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

*Науковий керівник: **Жолудєва Вікторія,***

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono» юридичного факультету

СНУ ім. В. Даля

Забезпечення всіх сфер суспільного життя кваліфікованими фахівцями є основним завданням сучасної професійної освіти. Але останнім часом ситуація з організацією практичної підготовки у вищих навчальних закладах значно погіршилася. Це означає, що зазначене завдання може не бути виконано. Не є винятком і практична професійна діяльність майбутніх юристів, оскільки юридична освіта в Україні має найбільш тісний зв'язок між теорією та практикою.

***Ключові слова:** юридична клініка, практика, професійна підготовка, юридична освіта.*

У вищій освіті існує багато різних форм навчання. Це включає лекції, лабораторні заняття, практичні заняття, семінарські заняття, контрольні роботи, реферати тощо. Тим не менш, серед них можна виділити ті, які мають найбільше застосування в реальному світі: семінарські та практичні заняття, а також практика студентів у школах і на підприємствах.

В. А. Луппа стверджує, що для покращення процесу підготовки майбутніх юристів було створено нову форму навчання, юридичну клініку, яка дозволяє підготувати висококваліфікованих фахівців, які володіють знаннями як теорії, так і практики [1, с. 190].

Незважаючи на те, що функціонування юридичних клінік у вищих навчальних закладах складно переоцінити, підхід до навчання юристів у юридичних клініках не є новою практикою.

У всьому світі юридичні клініки мають досить давню історію навчання майбутніх юристів. Російський професор А. Люблінський розкрив поняття «юридична клініка» ще в січні 1901 року в статті в журналі Міністерства юстиції «О юридичних клиниках» і, зокрема, обґрунтував необхідність створення таких установ. У США згадується про діяльність юридичних клінік у 20–30-ті роки. Англія, Німеччина, Франція та Росія стали місцями появи юридичних клінік у 50-х і 60-х роках ХХ століття [2, с. 7]. В 1996 році Київський національний університет імені Тараса Шевченка став першою юридичною клінікою в Україні. Сьогодні в Україні поширеною практикою є створення та функціонування юридичних клінік у вищих навчальних закладах.

Студенти старших курсів можуть використовувати юридичну клініку як основу для навчання та практики. Головна мета юридичної клініки полягає в тому, щоб вирішити проблеми, які є актуальними для нашого суспільства. Це включає зниження правового нігілізму, надання малозабезпеченим верствам населення безоплатного правового захисту, сприяння запровадженню сучасних методів навчання за допомогою поєднання теоретичних знань і практичних навичок з конкретних питань, а також формування нової генерації юристів, які готові до боротьби. Юридична клініка працює в таких сферах: надання юридичної допомоги малозабезпеченим групам населення; роз'яснювальна робота з організаціями, підприємствами та установами району; консультування та проведення конференцій, лекцій, круглих столів і семінарів. У юридичних клініках працюють різні напрямки, але очевидним є те, що їх основним напрямком є підвищення професійного рівня студентів шляхом застосування отриманих знань у реальному світі.

Загалом у юридичних клінік є широкий спектр можливостей застосування юридичних знань у реальному світі. Ці можливості включають усні та письмові консультації щодо позовів, скарг, заяв, клопотань; представництво (за винятком представництва в кримінальних справах) перед третіми особами; проведення досліджень і аналізу; і підготовка матеріалів для правоосвітніх програм.

Як зазначалося вище, основними видами практичних навичок є навчання, виробнича практика та практика в юридичній клініці. Виробнича практика проходить на підприємствах, установах та організаціях, які здійснюють юридичну діяльність, у судових та правоохоронних органах, органах прокуратури, юридичних департаментах і відділах органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних службах підприємств, установ та організацій тощо. Зазвичай, при проходженні такої практики студент-практикант не допускається до ознайомлення з різними юридичними документами: представники установ проходження практики, які призначені їхніми кураторами, за браком часу, здебільшого, не приділяють увагу студентам тощо. Інша ж ситуація складається при проходженні практики у юридичних клініках.

Як зазначає Н. А. Розенфельд, при проходженні практики в юридичній клініці ознайомлення з особливостями реалізації функцій основних юридичних професій відбувається значно легше, оскільки:

1) керівником такої практики є професійний викладач відповідної дисципліни, який володіє необхідними методиками викладання і має можливість пояснити попередньо (і в процесі проходження практики) незрозуміле або необхідне;

2) протягом практики він надає пояснення щодо ведення щоденника, написання звіту, збирання додатків до звіту, оскільки має інформацію в повному обсязі і знає критерії вимог щодо необхідного документального супроводу практики;

3) той самий керівник несе відповідальність за практикантів, які ввірені йому на час проходження практики, і це є його обов'язком – нести персональну відповідальність за життя і здоров'я ввірених йому практикантів протягом часу відвідування ними практики;

4) керівник від юридичної клініки добре знає своїх практикантів і орієнтується у можливостях впливу на тих з них, які ставляться до проходження практики неналежним чином: він може застосовувати дисциплінарне покарання, повідомляти про негаразди деканат, куратора тощо;

5) під час звітування відносно проходження практики керівник від юридичної клініки входить до складу комісії або виступає як доповідач щодо проходження практики кожного практиканта;

6) можливість обирати час дня для проходження практики, яка може бути зорганізована навіть без відриву від навчання – у другій або першій половині дня; це забезпечить не лише необхідну кількість часу для теоретичних знань, а й дасть змогу спостерігати за перебігом певної справи – у суді, третейському суді або на підприємстві [3].

Окрім того, створення та функціонування юридичних клінік у вищих навчальних закладах має важливе значення для студентів, оскільки це дає їм можливість отримати практичний досвід, зокрема розуміння принципів застосування національного законодавства. Студенти розвивають такі навички: організаторські навички; здатність до самоврядування; навички діловодства та комп'ютерної обробки документації; навички спілкування з клієнтами, правоохоронними органами, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також різними правозахисними організаціями.

Враховуючи вищезазначене, практика в юридичній клініці є перевагою над традиційною виробничою практикою. Крім того, вона є важливою частиною професійної підготовки майбутніх юристів. Одним із основних дидактичних принципів юридичної освіти є поєднання теоретичної та практичної підготовки. Основний принцип полягає в тому, щоб науково-правові знання гармонійно поєднувалися з юридичною практикою та повсякденним життям людей.

Студенти зможуть використовувати та закріпити щойно набуті знання під час цієї практики. З іншого боку, надання студентам безкоштовної юридичної допомоги малозабезпеченим і незахищеним групам населення має позитивний вплив на їхні уявлення про юридичну професію, розвиток певних типів етосу (на основі переконання, що соціальна нерівність обмежує доступ до юридичної допомоги) і формування уявлень про те, наскільки добре працює правова система в цілому.

Орієнтування майбутнього юриста не лише на теорію, а й на практику ще за часів навчання, а також наявність практичних навичок підвищують його конкурентоздатність у процесі пошуку роботи на ринку праці після закінчення вищого навчального закладу. Таким

чином, в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці найбільш затребуваними є юристи, які мають широкий спектр знань і вміють ефективно використовувати ці знання.

Список використаних джерел:

1. Лупша В. А. Інноваційні методи підготовки юристів у ВНЗ. В. А. Лупша. Проблеми сучасної освіти : зб. наук.-метод. пр. – Вип. 4. Укл. Ю. В. Холін, Т. О. Маркова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 190.
2. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Юридична клініка : навч. пос. / В. В. Молдован, Р. С. Кацавець. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – С. 7.
3. Розенфельд Н. А. Підвищення ефективності проходження виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ за рахунок організації проведення практики на базі юридичних клінік. Н. А. Розенфельд. Університетські наукові записки – 2007. – № 2 (22). – С. 459.

***Annotation.** Provision of all spheres of social life by qualified specialists is the main task of modern professional education. But recently, the situation with the organization of practical training in higher educational institutions has deteriorated significantly. This means that the specified task may not be completed. The practical professional activity of future lawyers is no exception, since legal education in Ukraine has the closest connection between theory and practice.*

***Key words:** legal clinic, practice, professional training, legal education.*

ЕТИКА ТА ПРОФЕСІЙНІСТЬ У РОБОТІ СТУДЕНТІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ

Коваль Дарина,

студентка третього курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Жолудєва Вікторія,

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Дотримання етичних та професійних стандартів є невід'ємною частиною роботи студентів-консультантів. Це не лише захищає клієнтів та підтримує репутацію, але й сприяє розвитку професійних навичок та надихає консультантів.

***Ключові слова:** етика, професійна етика, професійність, етичні принципи студентів-консультантів.*

Розгляд цієї теми має велике значення у формуванні майбутнього фахівця юриста, оскільки вчення про моральні основи юридичної діяльності, моральні якості представників юридичної професії та моральні відносини, що складаються у процесі її здійснення є актуальними в наш час. Складовими юридичної етики є слідча, судова, прокурорська, адвокатська етика, етика нотаріуса та юрисконсульта.

Професійна етика — система конкретизованих моральних норм і принципів з врахуванням особливостей тієї чи іншої професійної діяльності людей. [1, с. 53]

Етика як наука має свій понятійно-категорійний апарат. Такі поняття, як «норов», «вчинок», «моральна норма», «моральний принцип», «моральний ідеал», «оцінка» тощо вживаються і змістовно розкриваються переважно в етиці. [2, с. 24]

Зміст предмета етики, як свідчить історичний досвід, відображений в історії етичної думки, залежить від філософської світоглядної системи, на якій базується етичне знання, тобто теоретичної рефлексії моральної свідомості про саму себе і соціального замовлення суспільства, окремих спільнот, держави на відповідні ідеї, концепції, теорії.

Етика як наука виконує низку функцій. Головними серед них є: описова, ціннісно-орієнтаційна та функція вироблення етичних знань, які реалізуються в єдності, а їх розмежування має умовний характер. Описова функція етики реалізується, переважно, у розділі про етапи історичного розвитку моралі, або історичну типологію моралі.

Професійна етика, досліджуючи специфіку конкретної професії крізь призму моральних принципів суспільства, практику відхилення від норм моралі у визначених сферах суспільних відносин, закономірності і наслідки, що виникають при цьому, дозволяє виробити деонтологічні правила поведінки членів того чи іншого професійного співтовариства, що відповідають етичним вимогам суспільства і держави.

Юридична етика - це галузь вчення про етику, що досліджує роль і значення моральних принципів у сфері здійснення правосуддя і правоохоронної діяльності. Юридична етика переносить досліджувані етикою абстрактні моральні категорії на практичний ґрунт, пропонує шляхи втілення їх у реальне життя, сприяє моралізації професійної діяльності, додає їй морального змісту. [3, с. 73]

Завдання юридичної етики включає в себе дослідження моральних відхилень і вад у діяльності посадових осіб судової і правоохоронної систем, визначенні розмірів моральної недуги працівників останніх, виявлення причин, що роблять можливим їхнє існування і формулювання рецептів їх послаблення. Логічно, на наш погляд, погодитися, що: «Практика професійної етики юриста міститься в реальних службових і позаслужбових діях, регульованих законодавством, відомчими нормативними документами, присягою і т. ін. Однак неодмінною є необхідність існування спеціального професійно-етичного кодексу з метою формування належного професійного об'єднання юристів».

Взаємовідносини між учасниками юридичної клініки базуються на основі поваги, довіри, співпраці та взаємодопомоги. Етика юридичної клініки є складовою професійної юридичної етики, яка визначає професійний стандарт діяльності юридичної клініки. Правила етики в юридичних клініках закріплені в Етичному кодексі юридичної клініки в Україні, схваленому Асоціацією юридичних клінік України. [4]

Учасник юридичної клініки не повинен обговорювати з іншими учасниками обставини, що стосуються особистого життя клієнтів, їх матеріального стану, походження, національної належності та інших обставин, які не мають відношення до суті доручення. Учасник юридичної клініки не може вдаватися до критики рівня знань і кваліфікацій іншого учасника юридичної клініки. [5]

Етичний кодекс юридичної клініки покликаний врегулювати етичні засади організаційної діяльності студентів, викладачів, фахівців-практиків у процесі виконання завдань юридичної клініки.

Діяльність юридичної клініки базується на таких принципах:

1) законності – у своїй діяльності учасники юридичної клініки повинні діяти у повній відповідності до чинного законодавства;

2) гуманізму – діяльність учасників юридичних клінік повинна будуватись на засадах поваги, доброзичливості, розуміння до проблем клієнта та взаєморозуміння;

3) незалежності – виконуючи доручення клієнта консультанти та інші співробітники юридичної клініки повинні керуватись лише законом, вказівками керівника та кураторів юридичної клініки, а також власним уявленням про оптимальний варіант вирішення справи;

4) конфіденційності – інформація, отримана консультантом від клієнта, а також про клієнта (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі надання консультацій, може бути використана лише у навчальних цілях;

5) пріоритету інтересів клієнта – у своїй діяльності учасники юридичної клініки повинні виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами, інтересами інших осіб;

6) компетентності та професіоналізму – консультант та інші співробітники юридичної клініки зобов'язані надавати правову допомогу компетентно і добросовісно, зі знанням відповідних норм права, найбільш повним урахуванням всіх обставин, що стосуються виконання доручення клієнта, та можливих наслідків такого виконання;

7) безоплатності – за надання правової допомоги учасники юридичної клініки не вправі отримувати матеріальної вигоди;

8) чесності та порядності – консультант та інші співробітники юридичної клініки повинні у своїй діяльності та приватному житті бути чесними і порядними. Не допускається використання обставин справи та (або) інформації отриманої від клієнта в зв'язку із виконанням доручення у власних інтересах чи інтересах інших осіб, крім клієнта. [4, ст. 2]

Важливе значення мають загальна ерудиція, професійна компетентність, аналітичні здібності, незалежність, неупередженість, принциповість, творчий підхід, організаторські та комунікативні здібності.

Хороша репутація важливіша, ніж чиста сорочка. Сорочку можна випрати, репутацію – ніколи. [2, с. 55]

Студент-консультант юридичної клініки зобов'язаний:

1) як у своїй діяльності, так і в особистому житті, забезпечувати високий рівень культури поведінки, поводити себе гідно, стримано, тактовно, зберігати самоконтроль і витримку, при здійсненні своєї діяльності мати пристойний зовнішній вигляд;

2) бути чесним і порядним, не вдаватися до омани, погроз, шантажування, підкупу, використання тяжких матеріальних чи особистих обставин інших осіб для досягнення своїх цілей;

3) поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, з якими вони спілкуються;

4) захищати інтереси клієнта сміливо і чесно;

5) роз'яснити клієнту, що правова допомога надається силами студентів під керівництвом викладачів юридичного факультету та/чи фахівців-практиків.

6) надавати правову допомогу компетентно і добросовісно. Постійно працювати над вдосконаленням своїх знань і професійної майстерності, володіти достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві;

б) не допускати у своїй діяльності компромісів, що применшували б їх незалежність, з метою догодити клієнту, суду, іншим державним органам, третім особам, якщо такі компроміси розходяться з законними інтересами клієнта, перешкоджають належному наданню йому правової допомоги;

7) не розголошувати суті звернень громадян, а також прийнятого за результатами розгляду звернення рішення, за винятком випадків добровільної згоди клієнта на використання матеріалів справи без зазначення даних про його особу у навчальних цілях;

8) не залишати без реагування порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або клініки в цілому, повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством;

9) з розумною регулярністю інформувати клієнта про хід виконання доручення і своєчасно відповідати на запити клієнта про стан його справи;

10) при виникненні непорозумінь чи конфліктних ситуацій з клієнтом вернутись до керівника з обґрунтованою відмовою від ведення справи.

11) відмовити у наданні правової допомоги за наявності для того підстав. [4, ст. 4]

Студент-консультант не вправі надавати клієнту консультацію, складений ним правовий документ, здійснювати його представництво без попереднього погодження з викладачем. Учасник юридичної клініки не повинен обговорювати з іншими учасниками обставини, що стосуються особистого життя клієнтів, їх матеріального стану, походження, національної належності та інших обставин, які не мають відношення до суті доручення. Учасник юридичної клініки (студент) не може вдаватись до критики рівня знань і кваліфікацій іншого учасника юридичної клініки. Дотримання учасниками юридичної клініки вимог кодексу повинно сприяти гідному, компетентному, ефективному виконанню ними своїх обов'язків, підвищенню престижу юридичної клініки та їх професіоналізму.

Таким чином, етика та професійність грають важливу роль у роботі студентів-консультантів. Дотримання етичних стандартів взаємодії з клієнтами та колегами є важливою передумовою успішної консультаційної діяльності. Студентам-консультантам слід керуватися принципами довіри, відповідальності, конфіденційності та професіоналізму у всіх аспектах своєї роботи. Розвиток цих якостей допомагає підвищити якість надання консультацій та сприяє побудові довгострокових взаємин з клієнтами. Таким чином, суцільна відданість етиці та високому рівню професіоналізму студентів-консультантів є ключовими компонентами успішної практики консультування.

Список використаних джерел:

1. Основи юридичної клінічної практики: методичні матеріали до вивчення дисципліни та організації самостійної роботи / Укладач Чернадчук О.В. Суми: Сумський державний університет імені А.С.Макаренка, 2021. 210 с.

2. Етика ділових відносин : навчальний посібник / [Лесько О. Й., Прищак М. Д., Залюбівська О. Б. та ін.] – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 309 с.

3. Адвокатська етика [Електронний ресурс] : навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / Н. М. Бакаянова, І. О. Кісліцина. – Одеса : Фенікс, 2020. – 127 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>

4. Примірний Етичний кодекс юридичної клініки, прийнятий Асоціацією юридичних клінік України 25.08.2005. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/Prymirnyj-etychnyj-kodeks.-AYUKU-25.08.05.pdf>

5. Стандарти діяльності юридичних клінік України, схвалені на Всеукраїнському З'їзді Асоціації юридичних клінік України (протокол № 02 від 19 червня 2014 р.). URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-kllinik-ukrajini.pdf>

***Annotation.** Adherence to ethical and professional standards is an integral part of the work of student counsellors. This not only protects clients and maintains reputation, but also contributes to the development of professional skills and inspires advisors.*

***Keywords:** ethics, professional ethics, professionalism, ethical principles of student consultants.*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

Мосенцев Артем,

студент четвертого курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

Науковий керівник: Жолудєва Вікторія,

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»

юридичного факультету СНУ ім. В.Даля

Дана робота присвячена аналізу соціальної відповідальності юридичних клінік як одного з ключових аспектів їх діяльності. Зокрема, розглядаються принципи соціальної відповідальності, взаємозв'язок між юридичними клініками та соціальною справедливістю, а також роль, яку вони відіграють у суспільстві. Досліджується вплив соціальної відповідальності на розвиток правової культури та забезпечення доступності правової допомоги для всіх верств населення. Висвітлюється практична реалізація принципів соціальної відповідальності в роботі юридичних клінік через проведення безкоштовної правової допомоги, освітні проекти та участь у громадських ініціативах. Висновки даної роботи спрямовані на підкреслення важливості соціальної відповідальності для стабільності та розвитку суспільства, а також на підтримку подальшого зміцнення ролі юридичних клінік у цьому процесі.

Ключові слова: юридична клініка, клініка, відповідальність, соціальна відповідальність, правова допомога.

Актуальність теми. Соціальна відповідальність юридичної клініки є дуже актуальною темою, оскільки юридичні клініки відіграють важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя для всіх верств населення.

Соціальна відповідальність - це концепція, яка визначає обов'язок організацій та індивідів брати до уваги вплив їхньої діяльності на соціальну, економічну та екологічну сфери, та приймати відповідальні рішення, спрямовані на забезпечення благополуччя суспільства та довкілля.

Роль соціальної відповідальності в сучасному суспільстві вельми значима і визначається різноманітними факторами, серед яких можна виділити наступні:

- Створення стабільності і довіри: Компанії та установи, які виявляють соціальну відповідальність, зазвичай зберігають більш стабільні відносини зі своїми співробітниками, клієнтами та спільнотами. Це сприяє підвищенню довіри до бренду та створює позитивну репутацію.

- Зменшення негативного впливу на довкілля: Виявлення соціальної відповідальності передбачає врахування екологічних наслідків діяльності. Підприємства, які дотримуються принципів екологічної відповідальності, сприяють зменшенню забруднення, енергоефективності та сталій розвиток.

- Сприяння соціальній справедливості: Виявлення соціальної відповідальності передбачає дотримання принципів рівності, справедливості та відкритості в усіх сферах діяльності. Це може охоплювати рівні умови праці, боротьбу з дискримінацією, сприяння виконанню прав людини тощо.

- Розвиток спільнот: Підприємства та установи, які демонструють соціальну відповідальність, часто інвестують у розвиток місцевих спільнот через спонсорство проєктів, благодійність та розвиток освітніх та культурних ініціатив.

- Стимулювання інновацій та позитивних змін: Підприємства, які активно впроваджують соціальну відповідальність, зазвичай стають центрами інновацій та сприяють розвитку нових технологій, методів управління та підходів до вирішення соціальних проблем.

Узагальнюючи, соціальна відповідальність в сучасному суспільстві виступає як ключовий фактор у забезпеченні стабільного, ефективного та гуманного розвитку, сприяючи збереженню ресурсів та підтримці якості життя для всіх членів суспільства. [6]

Що кажучи саме про соціальну відповідальність юридичних клінік можна зазначити, що вона є ключовим аспектом їхньої діяльності, оскільки ці організації відіграють важливу роль у забезпеченні доступності правової допомоги та захисту прав людей, особливо тих, хто знаходиться в вразливому становищі. Надалі розглянемо деякі аспекти соціальної відповідальності юридичних клінік більш детально: [1]

1. Надання безкоштовної правової допомоги: Юридичні клініки здійснюють надання безкоштовної правової допомоги для осіб, які не можуть собі дозволити оплату послуг адвокатів. Це дозволяє забезпечити доступність правосуддя для всіх шарів населення та зменшити нерівність перед законом. [2]

2. Освітні проєкти та консультації: Юридичні клініки проводять освітні проєкти, семінари, консультації та тренінги з питань права для громадськості. Це сприяє підвищенню правової грамотності та свідомості населення щодо їхніх прав та обов'язків. [3]

3. Захист прав людини та соціальна справедливість юридичних клінік: Юридичні клініки активно вступають у захист прав людини, особливо тих, хто перебуває у складних життєвих ситуаціях, наприклад, біженців, мігрантів, жертв насильства чи дискримінації. Це сприяє зміцненню соціальної справедливості та правової держави. [4]

4. Участь у громадських ініціативах: Юридичні клініки часто беруть участь у громадських ініціативах, спрямованих на покращення правового середовища та захист прав людини. Це може включати участь у правозахисних кампаніях, лобіювання законодавчих змін та публічне виступлення за справедливість та рівність перед законом.

Юридичні клініки також грають критичну роль у забезпеченні доступності правової допомоги, особливо для тих, хто не має достатньо фінансових ресурсів, щоб оплатити послуги приватних адвокатів. Ось кілька способів, якими вони виконують цю роль: [5]

- **Безкоштовна або низькооплачувана правова допомога:** Юридичні клініки надають безкоштовну або низькооплачувану правову допомогу тим, хто не може собі цього дозволити. Це включає консультації, підготовку документів, представництво в суді та інші юридичні послуги. [7]

- **Доступ до правової інформації:** Юридичні клініки надають доступ до правової інформації та консультацій, що допомагає людям зрозуміти свої права та обов'язки у різних ситуаціях.

- **Представництво в суді:** Деякі юридичні клініки здатні надавати безкоштовне представництво в суді для клієнтів, які не можуть собі дозволити найм адвоката. [4]

- **Просвітництво та освіта:** Юридичні клініки проводять освітні заходи та просвітницькі кампанії, спрямовані на підвищення правової грамотності та свідомості серед населення.

- **Співпраця з громадськими та правозахисними організаціями:** Юридичні клініки часто співпрацюють з громадськими та правозахисними організаціями, щоб забезпечити більш широкий доступ до правової допомоги та ресурсів.

Загалом, юридичні клініки відіграють важливу роль у забезпеченні рівного доступу до правосуддя для всіх шарів суспільства, забезпечуючи, що навіть ті, хто знаходиться в складних життєвих ситуаціях або мають обмежені ресурси, можуть отримати необхідну правову допомогу.

Доповнюючи інформацію стосовно головних аспектів юридичних клінік слід зазначити, що юридичні клініки також активно здійснюють різноманітні програми та проекти, спрямовані на надання правової допомоги та підтримку різних груп населення. Ось кілька прикладів таких програм і проектів:

1. **Програми з правової допомоги для мігрантів і біженців:** Багато юридичних клінік пропонують спеціалізовані програми для мігрантів і біженців, які можуть стикатися зі складними правовими питаннями, пов'язаними з міграцією, статусом біженця, візами та імміграційними процедурами.

2. **Програми з правової допомоги для жертв насильства:** Деякі юридичні клініки спеціалізуються на наданні правової допомоги жертвам насильства, таким як домашнє насильство, сексуальне насильство або торгівля людьми. Вони надають правову консультацію, підтримку у судових процедурах та допомогу у забезпеченні захисту.

3. **Програми з правової допомоги для осіб з інвалідністю:** Юридичні клініки також можуть запроваджувати програми, спрямовані на надання правової допомоги особам з інвалідністю. Це може включати боротьбу за їхні права на доступність та адаптацію середовища, отримання соціальних виплат та підтримку у вирішенні правових питань.

4. **Програми з правової допомоги для молоді:** Деякі юридичні клініки пропонують спеціалізовані програми для молоді, спрямовані на підвищення їхньої правової грамотності, захист їхніх прав та підтримку у вирішенні правових питань, зокрема у сфері освіти, працевлаштування та житлових прав.

5. Програми з правової допомоги для осіб з обмеженими фінансовими можливостями: Багато юридичних клінік пропонують програми для людей з обмеженими фінансовими можливостями, які не можуть собі дозволити оплати за послуги приватного адвоката. Ці програми зазвичай надають безкоштовну або знижену за ставками правову допомогу. [8]

Всі ці програми та проекти демонструють різноманіття діяльності юридичних клінік і їхню спроможність відповідати на потреби різних груп населення у сфері правової допомоги.

Загалом, подальший розвиток та підтримка юридичних клінік у суспільстві важливі для забезпечення доступності правосуддя, захисту прав людини та забезпечення рівності перед законом для всіх громадян.

Отже, підсумовуючи дане питання можна винести такий висновок, що соціальна відповідальність юридичних клінік відіграє важливу роль у підтримці прав людини, забезпеченні доступності правосуддя та підвищенні якості життя всіх членів суспільства.

Список використаних джерел:

1. Морган, Т., і О'Рейлі-Джонс, М. (2018). Соціальна відповідальність юридичних клінік;
2. Alfini, J. J. (2000). Why Law Clinics are Good for the Academy, the Profession, and the Public Interest. *Clinical Law Review*, 7(1), 101-119;
3. Rottman, D. B., & Sager, L. G. (2015). Pro Bono's Promise and Limits. *The Yale Law Journal*, 125(8), 2460-2506;
4. Розенбаум, С., і Лобель, О. (2012). Адвокатська діяльність в інтересах суспільства: сучасний погляд. Wolters Kluwer Law & Business;
5. Ван Хьокке, М., і Паттін, Б. (ред.). (2011). Науковий довідник з юридичної клінічної освіти. Видавництво Едварда Елгара;
6. Schmitt, M. (2014). *Social Justice and Legal Education*. Cambridge University Press;
7. Дулеба М. Допоможе і навчить юридична клініка / М. Дулеба // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 242. – С. 5;
8. Лоджук М.Т. Місце та роль юридичних клінік в системі надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги в Україні / М.Т. Лоджук // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 11–12 жовтня 2013 р.) – Херсон : Видав. дім «Гельветика», 2013. – С. 19–21.

***Annotation.** This work is devoted to the analysis of the social responsibility of legal clinics as one of the key aspects of their activities. In particular, the principles of social responsibility, the relationship between legal clinics and social justice, and the role they play in society are examined. The impact of social responsibility on the development of legal culture and ensuring the availability of legal aid for all segments of the population is studied. The practical implementation of the principles of social responsibility in the work of legal clinics through free legal aid, educational projects and participation in public initiatives is highlighted. The conclusions of this work are aimed at emphasizing the importance of social responsibility for the stability and development of society, as well as supporting the further strengthening of the role of legal clinics in this process.*

Keywords: legal clinic, clinic, responsibility, social responsibility, legal aid.

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Харченко Катерина,

студент третього курсу спеціальності 081 «Право»,

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Жолудєва Вікторія,

к.ю.н., доцент, керівник юридичної клініки «Pro bono»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У даній статті розглянуто та зроблено висновок щодо ролі юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя. Актуалізовано поняття «юридична клініка», «доступ до правосуддя», «безоплатна правова допомога».

Ключові слова: *юридична клініка, доступ до правосуддя, безоплатна правова допомога.*

Основною організаційною формою правничої освіти є створення та функціонування юридичних клінік. Становлення і розвиток правничої клінічної освіти за останні роки пройшли декілька етапів: від певного не визнання її доцільності до майже всеохоплюючого запровадження практично у всіх юридичних закладах вищої освіти України.

Більшість юридичних клінік виконують дві функції: навчають студентів практичним знанням та навикам юриста і, водночас, надають безоплатну допомогу для соціально вразливих верств населення.

Метою статті є аналіз ролі юридичних клінік України у забезпеченні доступу до правосуддя.

Відповідно до ч. 1 ст. 59 Конституції України «Кожен має право на правову допомогу».[1] Це право може бути значною мірою реалізовано через систему безоплатної правової допомоги, яка в Україні ще формується, але важливе місце у ній посідають юридичні клініки.

Однією з головних цілей юридичних клінік при закладах вищої освіти є надання студентам реальних знань, вміння застосовувати теоритичні знання на практиці. Можна сказати, що все почалося з професора Георга Фроммгольда, який у 1900 році в журналі «Німецька юридична газета» написав статтю «Juristische Kliniken». У цій публікації він порівняв практику студентів медичних та юридичних вузів. І зрозумів, що студенти-правники відстають від медиків, оскільки другі мають так звану «живу практику» в клініках при навчальних закладах. В цей же момент студенти юридичних закладів розглядали вигадані кейси.

Тому, Георг Фроммгольд вирішив, що варто перенести на юриспруденцію практику поєднання навчання з наданням безпосередньої медичної допомоги хворому. В такому випадку теоретик-правник матиме можливість безпосереднього спілкування з людиною, яка потребує юридичної допомоги. Тобто, ще під час навчання студент мав би справу з безпосередньою «правничою патологією», а запровадження юридичних клінік сприяло б вирішенню проблеми надання на безоплатній основі правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Посилаючись на праці І. Зайцевої-Калаур, можна дійти до висновку, що юридичні клініки та пов'язане з ними навчання готують студентів насправді бути юристами, а не лише вивчати законодавство.[2]

Крім того, ще одна перевага юридичних клінік: вони надають безкоштовну юридичну допомогу вразливим групам населення, які в іншому випадку не мають доступу до правосуддя, та відчутно покращують життя громадян через свою діяльність.

Не дивлячись на ухвалення Закону України «Про безоплатну правову допомогу», можливість реалізації зазначеного права малозабезпеченими громадянами і на цей час залишається проблематичною. [3]

На думку Пашковського М.І., у деяких випадках юридичні клініки залишаються для найбільш соціально незахищених громадян останнім шансом захистити свої порушені права. З цієї точки зору юридичні клініки є тією ланкою правового захисту, якої не вистачало, щоб забезпечити правову допомогу таким громадянам [4].

Юридичні клініки, хоч і не згадуються у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», за специфікою та змістом діяльності належать до спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу. Оскільки відповідно до ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна правова допомога - правова допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [3].

Слід також зазначити, що за відсутності достатнього державного фінансування системи безоплатної юридичної допомоги клініки, що функціонують при правничих ЗВО, мережа яких охоплює практично всі регіони України, залишаються однією з небагатьох реально діючих форм надання юридичної допомоги малозабезпеченим верствам населення, а тому продовжують відігравати важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні[5].

Р.Мудрак пропонує закріпити статус юридичних клінік у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», зокрема закріпивши таке визначення: «Юридична клініка – це структурний підрозділ закладу вищої освіти III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за спеціальностями «Правознавство», «Правоохоронна діяльність», створений з метою здобуття практичного досвіду роботи студентами юридичних спеціальностей та надання безоплатної правової допомоги соціально вразливим верствам населення» та визнання юридичної клініки суб'єктом надання безоплатної правової допомоги та інше. Завдяки запропонованим змінам юридичні клініки будуть включені до системи установ надання безоплатної правової допомоги. Функції таких клінік повністю відповідатимуть напрямкам діяльності центрів надання безоплатної правової допомоги. Внесення таких змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» створить належну правову основу для діяльності юридичних клінік при закладах вищої освіти в Україні.[6]

Висновки: Аналізуючи вище наведену інформацію, можна визначити, що юридичні клініки за відсутності достатнього державного фінансування системи безоплатної юридичної допомоги, клініки, що функціонують при правничих ЗВО, мережа яких охоплює практично всі регіони України, залишаються однією з небагатьох реально діючих форм надання

юридичної допомоги малозабезпеченим верствам населення, а тому продовжують відігравати важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Місце юридичних клінік в системі захисту прав людини. Інна Зайцева-Калаур. Актуальні проблеми правознавства (27)/2021. Ст. 127.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45578/1/%D0%97%D0%B0%D0%B9%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%83%D1%80.PDF>
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року №3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
4. Пашковський М.І. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія»: минуле, сучасне та майбутнє. Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. Одеса, 2011.
5. Москалюк Н.Б., Слома В.М. Роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 1(42).
6. Мудрак Р. Правовий статус юридичних клінік в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2022. №4.

***Annotation.** This article examines and draws a conclusion on the role of legal clinics in ensuring access to justice. The concepts of "legal clinic", "access to justice", "free legal aid" have been updated.*

***Key words:** legal clinic, access to justice, free legal aid.*

С Е К Ц І Я V І І

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

КОРУПЦІЯ ТА ХАБАРНИЦТВО В УКРАЇНІ ЗЛАМУ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ В СУЧАСНИХ ПРАЦЯХ ІСТОРИЧНОГО, ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПРАВОВОГО НАПРЯМКІВ

Бурилов Костянтин,
аспірант першого курсу спеціальності 032
"Історія та археології" кафедри історії та археології
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля,
Науковий керівник: Михайлюк Віталій Павлович,
д.іст.н., професор, професор кафедри історії та археології
юридично факультету, науковий керівник, СНУ ім. В. Даля

У статті зроблено огляд сучасних наукових праць з проблеми корупції і хабарництва в українських губерніях другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Дослідження проведено в історичному, економічному та правовому напрямках. Висунутий робочий варіант назви власного дослідження.

***Ключові слова.** Дослідження корупції, хабарництва; праці науковців; історичний, економічний та правовий напрямки вивчення.*

Сучасні корупційні явища в політичній, соціальній та економічній сферах життя нашого суспільства, в умовах війни, несуть в собі велику загрозу для України. По-перше, всепоглинаюче проникнення таких явищ, як хабарництво та корупція у всі сфери життя суспільства стає причиною тотальної недовіри широкого народного загалу до таких соціально-політичних інститутів як суд, політичні партії та ін., і в цілому призводить до падіння довіри до держави. По-друге, корупційні явища є серйозною перешкодою для швидкої євроатлантичної інтеграції України, що в умовах повномасштабного вторгнення є питанням національної безпеки та збереження державності.

Дослідження суті корупційних явищ та методів протидії їм в незалежній Україні визначається своєю актуальністю завдяки тому, що протягом свого існування як держава або в державних утвореннях на українських землях був накопичений визначний досвід з її вирішення.

Мета дослідження. Мета даної статті полягає у вивченні наукових праць попередників й початку опрацювання архівних джерел, а також в окресленні робочої назви теми дисертації та головного напрямку власного дослідження проблеми корупції та хабарництва серед адміністративно-чиновницького апарату державних установ українських губерній Російської імперії періоду другої половини ХІХ – початку ХХ століть в історичному аспекті та державній

і суспільній протидії цим явищам крізь призму використання історіографічного та джерельного підходів.

Виклад основного матеріалу. Комплекс наукових завдань. Досягнення визначеної мети передбачає вирішення комплексу наступних наукових завдань:

- здійснити огляд відповідних історіографічних джерел щодо проблематики корупції та хабарництва в державних установах українських губерній;

- визначити особливості та наслідки корупційних явищ в адміністративно-чиновницькому середовищі, фінансово-банківській, судовій системах та правоохоронних органах у працях економістів й правників; з'ясувати прогалини в формах та методах тогочасної протидії держави та суспільства явищам корупції та хабарництва, з урахуванням неповноти в територіальному відношенні;

- на основі вищесказаного визначити попередній робочий варіант назви теми дисертаційного дослідження.

Класифікація наукових праць досліджуваної проблеми історичного напрямку. Розглянуті здобутки науковців, що дотичні до вивчення проблеми корупції та хабарництва, необхідно згрупувати наступним чином:

Наукові праці, що присвячені загальним історичним питанням змісту періоду вивчення проблеми та основним методологічним питанням у підходах до його реалізації. Це, насамперед, історичні доробки, якими займалися провідні фахівці Інституту історії України. Так, у працях доктора історичних наук, професора та члена-кореспондента Національної академії наук України О.П. Реєнта[1] визначається зміст методологічних підходів, з'ясовується суть та основні напрямки дослідження загальних складових періоду історії України середини XIX – початку XX ст. Вчений характеризує соціальні та політичні процеси на українських землях, які відбувались у другій половині XIX – на початку XX століть.

Змістовними є і праці доктора історичних наук, професора В. С. Шандри[2]. У своїх наукових доробках дослідниця конкретно розглядає історію генерал-губернаторств, які були створені з українських губерній, акцентує увагу на структурі чиновницького апарату та на методах й засобах управління набутими територіями.

Водночас слід назвати як одну з найперших дисертаційну працю С. С. Падалки[3], що присвячена вивченню явищ корупції та хабарництва серед чиновників адміністративного апарату управління та правоохоронних органів. В зазначеній праці ретельно вивчено такий особливий вид громадської протидії корупційним явищам, як журналістська та літературна діяльність авторитетних громадських діячів та письменників, які акцентували увагу широкого народного загалу на негативних та шкідливих для суспільства наслідках від корупційної та хабарницької діяльності чиновників. Але головні висновки даної наукової праці складаються лише на основі вивчення хабарницьких та корупційних явищ Правобережної України.

В цій дисертації використаний найбільш поширений принципи історії повсякдення.

Праці економічного характеру: «Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.)» І. Е. Новікової[4]; «Фінанси та кредити у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861-1917 рр.)» О. М. Краснікової[5], які присвячені вивченню розвитку фінансово-банківської системи в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX століть.

В цілому планується зосередити увагу на таких важливих аспектах, як зародження, становлення, розвитку банківської системи та особливостях корупційної і хабарницької діяльності серед чиновників кредитно-банківських установ.

У працях правового характеру розглянуто специфіку хабарництва у правоохоронній та судовій системі. Зокрема взаємозв'язок корупційних схем працівників правоохоронної системи із комерційною діяльністю підприємців, яку було не можливо здійснювати в більшості випадків без вплутування в корупційні схеми працівників правоохоронних органів. Акцентовано увагу на випадках коли працівники органів юстиції за відповідні хабарі закривали провадження кримінальних справ, що майже зводило нанівець заходи з державної протидії корупції та хабарництву.

Серед праць присвячених даній проблематиці насамперед можна виділити наступні: «Соціально-правовий статус банкірів і банкірських установ Півдня України першої половини XIX ст.» В. В. Шевченко[6]; «Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906 – 1916 рр.)» В. Д. Терещенка[7]; «Політична корупція: сутність, поняття, заходи протидії» М.І. Мельника[8].

Акцент уваги на причинах неефективності антикорупційних заходів, а саме таких, як зростання кількості чиновницького апарату, низькій рівень професійності чиновників, недуже суворі заходи покарання зроблено у науковій доробці М. О. Ярошенка «Протидія корупції в судовій системі Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.»[9].

Руйнівні наслідки корупції та хабарництва вивчав, зокрема, В. Б. Молчанов. Серед розглянутих і узагальнених дослідником джерел наведемо наступне: «Гігантські масштаби посадових зловживань на нижчих щаблях влади були наслідком значних обсягів корупції та казнокрадства й при самому імператорському дворі. Зокрема на початку 50-х рр. XIX ст. директор канцелярії Комітету щодо поранених, камергер двору і таємний радник О.Г. Політковський поцупив з державної скарбниці не багато, ні мало, а 1 004 901 руб. 63 коп. У цей період в армії протягом 25 років померло 1061839 нижчих чинів, що становило 40,4 % її особового складу. Практично з кожних 5 рекрутів, які ставали солдатами, 2 помирили»[10, с. 255]. Даний приклад є типовим і свідчить про величезні масштаби корупції та хабарництва, про толерантне ставлення до цього явища самої верхівки влади та про те, що корупція була причиною багатьох смертей.

Перший досвід власного опрацювання проблеми. Аналіз та узагальнення наукових праць попередників які приведені в статті підтверджує положення тез про можливість їх врахування на сучасному етапі. Звідси важливими та значимими виступають джерела, зокрема архівні, представлення яких зроблено на основі вивчених автором матеріалів Державного архіву Харківської області та деяких інших архівів.

Дослідження корупційних справ фондів Державного архіву Харківської області дають можливість вивчити конкретні види хабарницької діяльності чиновників та сільських службовців українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століть, а також більш детальніше зрозуміти всю багатоманітну природу корупції та її взаємозв'язок з іншими протизаконними діями державних службовців. Такими прикладами є документи фонду 9 – Харківської палати кримінального суду, опису 1:

Справа 61.12 стосовно О. Д. Щербини, обвинувачуваного у не фіксуванні в приході різного збору грошових сум, що давало йому можливість незаконного заволодіння даними коштами;

№ 16.49. Справа стосовно О. М. Чернова та Т. Сокольникової, яких було обвинувачувано у підміні державних асигнацій підробленими мідними монетами, що є дуже цікавим прикладом витонченості корупційних схем, до яких вдавалися корупціонери досліджуваного періоду. Приклад даного порушення закону дозволяє більш суттєвіше зрозуміти взаємозв'язок корупції з іншими видами злочинів;

№ 21.54. Справа по О. С. Риполову, обвинувачуваного у видачі за хабар у вигляді 150 рублів фальшивих свідоцтв рекрутам;

№ 149. Справа про І. Богатирьова, підсудного за виписування фальшивих свідоцтв;

№ 85.46. Справа про зникнення зі скрині Сумського земського суду 170 рублів.

Наведені справи наглядно ілюструють негативні прояви у вигляді фальшивомонетництва, хаосу тощо в конкретній судовій установі окремої української губернії, а їх типовість доводить висновок про хаос в судовій системі імперії в цілому.

Висновок. По-перше, історіографічний огляд засвідчує прогалини у вивченні проблеми державної та суспільної протидії корупції.

По-друге, актуальність розглянутого підтверджує необхідність дослідження даної важливої наукової проблеми з посиленням використання методології та методів історії, що дозволить в цілому комплексно розглянути проблему протидії корупції у суспільстві другої половини XIX – початку XX століття.

Список використаних джерел:

1. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX - початок XX ст.). К.: Інститут історії України, 2003. - 340 с.
2. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX - початок XX століття. - К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. - 427 с.
3. Падалко С.С. Хабарництво на Правобережній Україні: суспільно-історичні передумови, особливості та засоби протидії (Друга половина XIX –початок XX ст.): Автореферат дис. канд. іст. наук. – Київ, 2018. – 279 с.
4. Новікова І.Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореферат дис. канд. економ. наук. – Київ, 2009. – 22 с.
5. Краснікова О.М. Фінанси та кредити у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861-1917 рр.): Автореферат дис. канд. іст. наук. – Київ, 1999. – 176 с.
6. Шевченко В. В. Соціально-правовий статус банкірів і банкірських установ Півдня України першої половини XIX ст. / В. В. Шевченко // Український історичний збірник : Збірник наукових праць / НАН України, Інститут історії України ; гол. ред. Т. Чухліб. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 124–131.
7. Терещенко В.Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906 – 1916 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2005. 23 с.
8. Мельник М. І. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. № 7. Київ. 2009. С. 67–72.
9. Ярошенко М. О. Протидія корупції в судовій системі Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: зб. наук. пр. – Київ. Серія 18. С. 94.

10. Молчанов В.Б. Корупція як соціальний чинник добробуту імперської адміністрації у підросійській Україні в XIX – на початку XX ст.: Зб. наук. пр. – 2008. С. 255.

***Annotation.** The article reviews modern scientific works on the problem of corruption and bribery in the Ukrainian provinces of the second half of the 19th and early 20th centuries. The research was conducted in historical, economic and legal directions. The proposed working version of the name of the own research.*

***Keywords.** Investigation of corruption, bribery; works of scientists; historical, economic and legal areas of study.*

СУЧАСНИЙ ВИМІР ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Герман Мирослава,

аспірантка кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

Розглянуто актуальні в наш час моделі демократії – парламентську, президентську, делегативну, представницьку, партисипаторну, директну, деліберативну, електронну, соціальну, плюралістичну, елітистську та ін. На основі проведеного аналізу визначено дві основні функції, якими наділяються громадяни як джерело сучасної демократії, а саме делегування та участь.

***Ключові слова:** моделі демократії, демократизація, політичний режим, політичний процес, політична теорія, політична функція.*

Сучасні інтерпретації демократичного врядування мають інституціональне та функціональне підґрунтя, включають особливості реалізації влади та її формування у різних країнах в залежності від їхнього історичного, культурного та політичного контексту. Але звертаючись до чинних практик демократичного правління, акцентуємо такі його моделі:

– парламентська демократія (М. Гейлахер, М. Каталано, М. Мерфі), коли виконавча влада зазвичай виходить з парламенту, який обирає голову держави (наприклад, прем'єр-міністра або президента) і формує уряд. Тобто парламент має переважну роль у законодавчому процесі та контролі над виконавчою владою, а влада зазвичай визначається шляхом виборів, де громадяни обирають представників у парламент. Він приймає закони та регулює законодавчий процес, може ініціювати та обговорювати законопроекти, голосувати за їхнє прийняття або відхилення, а також надавати рекомендації щодо внесення змін у законодавство. Парламент виступає як орган, що представляє інтереси громадян та здійснює їхнє представництво у владі. У свою чергу, виконавча влада формується з парламентської більшості або отримує легітимність через довіру парламенту;

– президентська демократія (Х. Крістенсен, М. Латторре, М. Леві, Х. Лінц, Х. Магаїс, П. Шейн, М. Шугарт) передбачає виборність голови держави (зазвичай президента), який у подальшому має владу над урядом та законодавчим процесом, а парламент часто обмежується у повноваженнях. Також акцентуємо стиль управління, за якого виконавча та законодавча

функціонують як відокремлені і незалежні одна від одної гілки влади, керовані різними суб'єктами: президент як глава держави та уряду, парламент як законодавчий орган. Ознакою президентської демократії також є прямі вибори президента. У праці «Президенти та асамблеї. Конституційний дизайн і динаміка виборів» Дж. Кері та М. Шугарт розмірковують над роллю інституційного дизайну в демократичній політиці, розробляючи типологію демократичних режимів, структурованих навколо принципу поділу влади, включаючи дві змішані форми – прем'єр-президентську та президентсько-парламентську. Водночас ключовим регулятором повноважень між гілками влади в умовах президентської демократії ці американські політологи визначають конкурентні вибори [8];

– представницька демократія (Е. Берк, Р. Даль, Дж. Ст. Міль, Дж. Медісон) – одна з найпоширеніших концепцій демократії, суть якої полягає в тому, що громадяни обирають представників, які діють в їхніх інтересах та ухвалюють рішення від їхнього імені у владних органах. Характеристиками вказаної моделі демократії є виборність представників народу, уповноваженість їх на ухвалення рішень від імені виборців, відповідальність за реалізацію цих рішень, участь у публічних дебатах, впровадження системи розділення влади. Один із творців американської конституції Дж. Медісон просував ідею республіки з урядом, складеним за принципом представництва. Стиль організації влади у такій республіці відрізнявся від чистої демократії тим, що управління республіки передається невеликій кількості громадян, яких інші обирають своїми уповноваженими представниками. За такого підходу суспільна думка швидше трансформується у політичні рішення [7, с. 83];

– делегативна демократія (М. Воррен, Д. Естлін, Ф. Петті) передбачає поєднання представницької та директної демократії (про неї йтиметься далі), коли громадяни мають одночасно можливість вибирати представників для прийняття рішень у владних органах і мати прямий вплив на окремі питання чи процеси через механізми делегування своїх повноважень. У своїй реалізації делегативна демократія дотримується принципів виборності представників від народу, делегування їм голосів, а значить, і повноважень, прямого впливу громадян (через референдуми, петиції, онлайн-голосування тощо), повної відповідальності представників перед своїми виборцями. Тобто вказана модель демократії намагається забезпечити баланс між представницькою демократією, де громадяни обирають представників, і директною демократією, де громадяни мають прямий вплив на прийняття рішень;

– партисипаторна демократія (Р. Даль, Дж. Дьюї, К. Поппер,) полягає в активній участі громадян у політичному процесі та управлінні суспільством, а її основні аспекти включають громадянську участь, громадські обговорення і консенсус, децентралізацію влади, інклюзивність та рівність можливостей, використання інформаційних технологій тощо. Така модель орієнтована на створення умов для широкої участі громадян у політичному процесі та забезпечення відповідального та рівноправного управління;

– директна демократія (С. Гоболт, Р. Далтон, Дж. Дьюї, Дж. Мацусака, Ж.-Ж. Руссо) – актуальна нині концепція демократії, яка передбачає пряму участь громадян у прийнятті рішень, наприклад, через референдуми, петиції та інші форми громадського впливу. Особливості цієї демократичної моделі формувалися впродовж тривалого періоду – від Античності з її загальними зборами вільних громадян, через епоху Просвітництва з «Суспільним договором» Ж.-Ж. Руссо і до XXI століття, де данська політологиня С. Гоболт описує важливість механізмів прямої демократії через громадські консультації та

референдуми для результатів виборів, формування стратегій політичними елітами, акцентуючи свою увагу на референдумах в країнах Європейського Союзу [6]. Водночас інший учений – американський політолог Р. Далтон – застерігає від популізму, який породжує пряма демократія, адже почути народ не означає дослухатися до нього. Тому є потреба у чітко розроблених механізмах розширення демократичної участі громадян [3, с. 150–151]. Принагідно вкажемо на концепт «розширеної демократії» (Дж. Дьюї), яка поглиблює і масштабує участь громадян у прийнятті політичних рішень через діалог і співпрацю, розвиток локальної демократії, так зване «виховання громадянства»;

– деліберативна, або дорадча демократія (Ю. Габермас, Дж. Елстер, Дж. Коен, Е. Лацкевич, Дж. Ст. Міль, Дж. Роулз, Дж. Фішкін, Ф. Шміттер) наголошує на важливості вільного та відкритого обговорення та обґрунтування рішень між учасниками політичного процесу. Концепцією передбачено можливість застосування інструментів діалогу та обговорення, пріоритет принципів рівності та консенсусу, важливість аргументації, публічності та прозорості суспільно значущих обговорень. Такий формат демократії часто ототожнюють зі способом зміцнення демократичних процесів, підвищення легітимності прийнятих рішень та залучення громадян до політичного життя. Так, у праці «Деліберативна демократія» американський політолог Дж. Елстер пропонує не обмежуватися виборами як центральним механізмом прийняття політичних рішень, а зважити на цінність обговорення – етапу, який робить вибори більш виваженими, аргументованими як щодо запропонованих варіантів, так і щодо мотивації обрати один із них [4]. Безпосередні ж практики демократичних обговорень, які призвели до конкретних рішень (щодо питань екології, альтернативної енергетики, міжконфесійних взаємовідносин), описані у праці Дж. Фішкіна «Коли люди говорять: деліберативна демократія і публічні консультації» [5];

– електронна демократія (Дж. Кін, Л. Лессінг, Дж. Лернер, Е. Тофлер, Дж. Фішкін) як продовження демократії участі інтегрує інформаційно-комунікаційні технології у процес включення громадян у процес розробки та ухвалення політичних рішень. Для того, щоб ці механізми дійсно відповідали демократичним принципам, важливо забезпечити загальний і рівний доступ до інформації, запровадити електронне голосування та вибори, разом із громадянською участю актуалізувати і зворотний зв'язок суспільно-політичної комунікації, пріоритизувати відкритість, прозорість, мобільність, доступність інформації, захистити персональні дані, розвивати кібербезпеку. Важливо наголосити, що електронна, або інтернет-демократія, яка на початку 2000-х років здавалася футуристичною розробкою, нині знайшла своє втілення в аспектах врядування Естонії, Швейцарії, Південної Кореї, Ісландії, а багато країн, зокрема й Україна, дали можливість громадянам користуватися державними послугами та сервісами онлайн, використовувати електронні підписи та посвідчення особи;

– соціальна демократія (К. Поппер, Дж. Ролз, К. Шмітт). Концепцією передбачено поєднання елементів ринкової економіки з соціальними програмами держави, спрямованими на забезпечення рівності можливостей. Змістовно цю модель демократії визначають соціальна справедливість, економічна рівність, збалансована ринкова економіка, гарантія громадянських свобод, втілений концепт соціальної держави та ін. До прикладу, у праці «Відкрите суспільство та його вороги» К. Поппер стверджує, що відкрите суспільство, яке ґрунтується на принципах демократії, свободи і толерантності, є бажаним типом суспільства. Такий тип суспільства відрізняється від тоталітарних та авторитарних режимів тим, що він дозволяє

своїм громадянам вільно висловлювати свої думки, критично оцінювати навколишній світ, ділитися власними аргументами з оточуючими [2];

– плюралістична демократія (А. Бентлі, Р. Даль, К. Йогансен, Д. Трумен) визнає і підтримує існування різноманітних інтересів, груп і точок зору у суспільстві. Плюралістична демократія спирається на принципи індивідуальних прав і свобод, різноманіття політичних поглядів, плюралізму засобів участі, балансу інтересів, захисту меншин. Особливістю плюралістичної демократії є акцент на розмаїтості і конкуренції між різними інтересами і групами як силі та перевазі, яка сприяє здоровому функціонуванню демократичного суспільства;

– елітистська теорія демократії (В. Джеймсон, Р. Мікс, В. Парето, К. Шмітт), що виникла внаслідок критики традиційної ідеї демократії як системи, в якій влада належить народові або більшості. Окрім того, формуванню вказаної моделі сприяли зростання впливу великих корпорацій та груп інтересів, поширення масових комунікаційних засобів, структура політичних інститутів, соціальні диспропорції та нерівності. Як наслідок, сформувалася течія, яка зосереджує увагу на реальному розподілі влади та впливу в суспільстві, зокрема на ролі економічних, політичних та інших еліт. Елітистська теорія часто критикує ідею демократії як утопію, оскільки вважає, що умов для повноцінної участі всіх громадян у прийнятті рішень не існує, і справжня влада завжди буде у руках обмеженої групи осіб. Інший погляд на демократичне врядування закладено корпоративною теорією демократії (Г. Лембрух, М. Оріу, К. Шмітт), яка визнає активний вплив на формування політики окремих інститутів громадянського суспільства, часто пов'язаних з великими корпораціями.

Безперечно, це не вичерпний перелік концепцій демократії, які еволюціонують, зазнають впливу політико-історичних обставин, процесів глобалізації, економічного розвитку та под. Все більшої актуальності набувають демократії, втілення яких пов'язане з інформаційно-комунікаційними технологіями. Разом із згаданою вище електронною демократією існує й інформаційна демократія, сутність і особливості якої, зокрема, розкриває українська політологиня А. Митко. Інформаційну теорію демократії вона трактує як міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає можливості інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності соціальної, економічної й інших форм взаємодії, а також ставить за ціль осмислення ролі демократії в інформаційному суспільстві. У прикладному розумінні метою інформаційної теорії демократії, на думку А. Митко, є оптимізація демократичних інститутів у рамках існуючих політичних систем і розвиток електронної демократії [1, с. 21].

Очевидно, що демократія – досить гнучка і адаптивна концепція, багатогранна і така, що дає можливість по-різному розставляти пріоритети з-поміж визнаних демократичних цінностей і принципів. Розглянуті сучасні концепції демократії дозволяють виокремити дві основні функції, якими наділяються люди (народ, населення, суспільство або громадянське суспільство) як джерело демократичного врядування, а саме:

– або делегування (у контексті концепцій демократії акцентуємо представницьку, делегативну, парламентську, президентську) – перенесення певної частини повноважень з реалізації державної політики та курсу суспільного розвитку на політичні інститути. Ця функція не виключає політичної участі, будучи своєрідним її втіленням. Тобто делегування – це виключне повноваження людини, здійснювати яке вона може на власний розсуд, встановлюючи відповідні критерії та вимоги до умовного суспільно-політичного договору;

– або участь (виражена у директній, електронній, партисипаторній демократії та ін.), яка полягає у пошуку і розширенні інструментів та механізмів забезпечення такої участі. Тут варто підкреслити ключові сенси: участі як способу безпосереднього впливу на владу і участі як форми реалізації політики. Перший варіант простіший, глибокого інституціоналізований і з давнім історичним корінням, адже йдеться про вибори, референдуми на різних рівнях, тоді як другий варіант зазвичай може охопити лише окремі складові суспільно-політичного життя, орієнтований на більш зріле суспільство, складніший у питаннях визнання політичними інститутами, закріпленні для довгострокового застосування тощо. Однак саме політична участь громадян як шлях до конструювання людиноцентричної політики, на нашу думку, є більш наближеною до істинного змісту демократії.

Список використаних джерел:

1. Митко А. *Інформаційна демократія: реалії та виклики часу*. Луцьк: Вежа-друк, 2014. 400 с.
2. Поппер К. *Відкрите суспільство та його вороги*. Київ: Основи, 1994. 444 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Popper_Karl/Vidkryte_suspilstvo_ta_ioho_vorohy_Tom_1.pdf
3. Dalton R. J., Bürklin W., Drummond A. Public opinion and direct democracy. *Journal of Democracy*. 2001. Vol. 12. № 4. P. 141–153.
4. Elster J. (Ed.). *Deliberative Democracy (Cambridge Studies in the Theory of Democracy)*. Series Number 1. Cambridge University Press. 1998. 296 p.
5. Fishkin J. S. *When the People Speak. Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford University Press, 2011. 254 p.
6. Hobolt S. Direct democracy and European integration. *Journal of European Public Policy*. 2006. Vol. 13. Issue 1. P. 153–166.
7. Madison J. Jr. The Same Subject Continued. The Union as a Safeguard Against Domestic Faction and Insurrection. *The Federalist Papers*. 1787. № 10. P. 83.
8. Shugart M., Carey J. *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge University Press, 2004. 315 p.

Annotation. *The author researched the models of democracy relevant in our time – parliamentary, presidential, delegative, representative, participatory, direct, deliberative, electronic, social, pluralistic, elitist and other models of democracy. On the basis of the conducted analysis, two main functions, which are assigned to citizens as a source of modern democracy, are defined. It's about delegation and participation.*

Key words: *models of democracy, democratization, political regime, political process, political theory, political function.*

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПРОТИСТОЯННІ

*Гнилицька Анастасія,
студентка 4 курсу спеціальності 052 «Політологія»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: Агафонова Г. С.,
доцент кафедри політологічних та культурологічних студій СНУ ім. В. Даля*

У статті на підставі проаналізованих нормативних документів, доступної статистичної інформації, інтерв'ю уповноважених осіб, повідомлення засобів масової інформації зроблено спробу висвітлення причин неоднозначного ставлення країн світу до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Обґрунтовується думка, що амбівалентності підтримки сприяє інформаційна експансія, яка підкріплюється дешевими російським газом та нафтою, допомогою місцевим елітам (постачання зброї та направлення російських найманців у разі необхідності). Платою за це для Росії стає підтримка цих держав на світовій арені.

***Ключові слова:** амбівалентність, інформаційна експансія, «турборежим», санкції, ескалація конфліктів, авторитарний режим.*

Для того, щоб виправдати свої дії та заручитися підтримкою більшості країн, Російська Федерація завжди застосовувала інформаційно-психологічні операції, що передбачають проведення дипломатичних, політичних, економічних, військових та інформаційно-психологічних заходів, спрямованих на групи людей з метою впровадження в їхнє середовище соціальних та ідеологічних установок для формування помилкових стереотипів поведінки, трансформації в потрібному напрямку їхніх настроїв, почуттів, волі.

Загалом, вся багаторічна президентська каденція В. Путіна мала на меті зміцнення домінування Росії на євразійському просторі та відновлення її впливу на світову політику. Новий володар Кремля розпочав «Підняти Росію з колін» шляхом встановлення повного контролю над засобами масової інформації, знищення демократичної опозиції всередині країни, відновлення посилення спроможності збройних сил, проведенням економічних та торговельних війн, енергетичного шантажу. Відродження впливу Російської Федерації у світі відбувалось, у тому числі шляхом використання значного військового потенціалу, за рахунок «миротворчих місій».

Існують два підходи до російської «миротворчості». Перший полягає в ініціації військових конфліктів поблизу власних кордонів та введенні своїх військ під приводом захисту «братніх народів». Другий підхід російської «миротворчості» включає втручання у внутрішні конфлікти інших країн, зазвичай на боці уряду, що значно зміцнює позиції цього уряду. Це дає можливість Росії розмістити свої війська на території інших держав та в подальшому контролювати та маніпулювати перемовинами. Доречно зазначити, що офіційно Кремль підтримує один бік конфлікту, але для посилення свого статусу миротворця «допомагає» й іншому. Росія, зберігаючи свій вплив та військову присутність на територіях конфліктуючих країн, завжди прагнула уникнути статусу сторони конфлікту і намагалася стати посередником.

Зауважимо, що присутність Росії завжди призводить до ескалації регіональних конфліктів, бо їхнє створення та підтримка на територіях сусідніх держав є найкориснішим для авторитарного режиму, що перевершує всі супутні економічні, політичні та репутаційні втрати для закріплення сфери впливу Москви у світовому товаристві. Особливо актуальним, з огляду на несанкціоноване широкомасштабне вторгнення Росії в Україну, була відсутність реакції та міжнародної ізоляції на російсько-грузинську війну 08.08.2008. Агресора не тільки не було покарано, він не був визнаний відповідно за діяння, які можна кваліфікувати як розв'язання агресивної війни. Натомість розпочався процес «перезавантаження» політичних відносин з США, ЄС. Це призвело до того, що Кремль відчув слабкість демократичного світу і активізував втілення своїх амбітних планів шляхом завоювання нових територій, створення заморожених конфліктів та загальної дестабілізації у світі.

За оцінками ООН, конфлікт на Сході України є одним із самих смертоносних в Європі з часів Другої світової війни [1, с.13]. Без сумніву, російсько-українська війна є першою війною, що розгортається на екранах смартфонів у режимі реального часу та неможлива без застосування спеціальних методів і прийомів інформаційно-психологічного впливу, багатоманітність яких зводиться до маніпулювання та пропаганди населенням країн усього світу. Війна між Росією та Україною стала серйозним випробуванням для сучасного міжнародного порядку, особливо щодо принципів суверенітету, територіальної цілісності та заборони використання сили. Цей конфлікт демонструє складність і непередбачуваність міжнародних відносин у сучасному світі.

Усвідомлюючи, що в сучасній війні програє той, хто обере виключно оборонну тактику, дипломатична команда Президента України з лютого 2022 року застосовує новий стиль дипломатії, який можна охарактеризувати як «турборежим» – інтенсивний, ризикований, але водночас обдуманий. Цей підхід викликає значні зміни в правилах гри на міжнародній арені і для багатьох традиційних європейських дипломатів є неприйнятним. Інколи він виявляється дуже агресивним, майже нечемним, дуже публічним та орієнтованим на цифрову аудиторію.

У своїй зовнішній політиці Україна керується правилом: «Будь-що, аби спрацювало». Незважаючи на скептичне ставлення до Президента України окремих впливових європейських політиків, його наполеглива діяльність та встановлений ним для Європи «турборежим» дали свої результати. За весь час глобального протистояння між цивілізованим демократичним та авторитарним світом, де Україна створює надійний захист для всієї Європи, близько 40 країн світу надали Україні військову, гуманітарну та фінансову підтримку на суму майже 185 млрд доларів. Європейський Союз у 2022 році став провідним у наданні допомоги Україні, із загальною сумою допомоги, що наблизилася до 60 мільярдів доларів. Країни Балтії та Польща залишаються лідерами з погляду частки допомоги Україні: Естонія витратила на допомогу Україні 0,54 млрд доларів, Латвія – 0,51 млрд доларів, Литва – 0,76 млрд доларів, Польща – 6,21 млрд доларів. Допомогу на 11,67 млрд доларів надала Україні Велика Британія. Від початку повномасштабної війни найбільшу допомогу Україні надали США – 76,84 млрд доларів. За обсягом допомоги Німеччина знаходиться на другому місці – 19,58 млрд доларів [9].

На сьогодні Російська Федерація є найбільш підсанкційною країною світу і наразі саме санкції повинні бути дієвим інструментом впливу на країну-агресора з боку цивілізованої світової спільноти [5]. Станом на лютий 2024 року Радою ЄС ухвалено 13 пакетів економічних

та індивідуальних санкцій у зв'язку з військовою агресією Росії проти України [5]. Проте, попри санкції, запроваджені США та її союзниками, російська економіка і торгівля тримаються напрочуд добре. Прискіпливий аналіз матеріалу свідчить, що завдяки інформаційним, енергетичним та економічним важелям впливу Москві вдається тримати «коло друзів», яке можна розділити на три групи [2]:

Перша група – країни, які самі порушують міжнародне право, розв'язуючи війни, розробляючи ядерну зброю, та ігнорують санкції ООН. Це – Північна Корея та Іран, Білорусь та Малі. Також до цієї групи відноситься Сирія та Еритрея, які безпосередньо залежать від російських військ чи найманців та покладаються на дипломатичну підтримку Росії в Раді Безпеки ООН.

Друга група країн становить «товариство радянської пам'яті». Не пропонуючи серйозної дипломатичної чи військової допомоги, вони схилиються на бік Росії, повторюючи російські аргументи про те, що у війні винна експансія НАТО чи сама Україна. Алжир, Ангола та Південна Африка, сповідують симпатії до Росії частково через історичні зв'язки з Радянським Союзом; або, що ще більш іронічно, тому, що вони пам'ятають СРСР як союзника пригноблених народів у боротьбі з імперіалістами. Російська дипломатія в Африці зосереджена на допомозі у сфері безпеки та продажу зброї. Вона набуває впливу в Малі й Центральноафриканській Республіці – країнах, що відрізані від західних поставок через перевороти і порушення прав людини.

Третя група розглядає західні санкції як шанс покращити стан економіки своєї країни шляхом збільшення власної торгівлі з Росією на сприятливих для себе умовах. Російсько-українська війна серйозно вплинула на енергетичний сектор Індо-Тихоокеанського регіону (далі ІТР) через те, що Росія значно зменшила постачання енергоресурсів до Європи, частково через свою політику енергетичного шантажу, а згодом унаслідок санкцій, та перерозподілила їх до вищезгаданого регіону. Можемо визнати, що це сприяє, певною мірою, формуванню особливої позиції країн стосовно російсько-української війни. Офіційно вони підтримують свою нейтральність.

Проте, варто звернути увагу на те, що Китай завдяки здійсненню торгівлі товарами подвійного призначення обходить міжнародні санкції. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну російські компанії, що перебувають під санкціями та займаються виробництвом ракетних установок, бронетехніки та стратегічних бомбардувальників, отримали десятки тисяч компонентів з Китаю [7]. Піднебесна утрималася від засудження Росії за повномасштабне вторгнення в Україну. Влада Китайської Народної Республіки не висловила чіткої позиції щодо війни: з одного боку, не підтримала Російську Федерацію, коли ООН голосувала за резолюцію із засудженням вторгнення в Україну, а з іншого — не виступила проти вторгнення. На річницю вторгнення Росії в Україну 24 лютого в Китаї був оприлюднений «мирний план» щодо війни. Він здобув підтримку Білорусі, Ірану, Казахстану і Угорщини. Володимир Путін погодився, що план можна використати як основу для мирного врегулювання. Інші країни, зокрема США, вважають, що китайська ініціатива допомагає Кремлю. Наразі Пекін постачає до Росії товари військового призначення. Зокрема, йдеться про двигуни для крилатих ракет і безпілотників, обладнання для виробництва балістичних ракет та мікросхеми, необхідні для військової техніки [6]. Це допомагає Росії відновити свою оборонну промисловість та зменшити вплив заходів санкцій та контролю над експортом. При

цьому Пекін наполягає, що співпраця з державою-агресором не шкодить економічним зв'язкам з Європою [6].

Стосовно російського вторгнення в Україну, Індія також зайняла формально нейтральну позицію. Ця країна відкрито не підтримує російську агресію та закликає до мирного врегулювання конфлікту через дипломатичні зусилля, вона також уникає відкритої критики дій РФ. Крім того, Індія відмовляється приєднуватися до західних санкцій або вводити власні обмежувальні заходи. У своїх політичних комунікаціях Індія намагається підтримувати зв'язок з обома сторонами конфлікту, проте надає перевагу співробітництву з Росією. Офіційне Делі виступає проти розриву торговельних, енергетичних і військово-технічних зв'язків з Москвою. Вони розглядають ці зв'язки як невід'ємну частину своєї суверенної зовнішньої політики, яка базується на принципі уникнення монополії одного глобального гравця і максимальному розширенні присутності Індії у світі. Завдяки знижкам при купівлі енергоносіїв на тлі підвищення світових цін на нафту та вугілля, офіційний Делі планує вирішити свою енергетичну кризу, яка триває понад півроку. Тому, не дивно, що вже у перші тижні війни залежна на 80% від імпорту енергоносіїв, Індія не просто не відмовилася від поставок російських енергоносіїв, а наростила їхній імпорт [3]. Відзначимо, що на підтримку дій Кремля позитивно впливає те, що в масовій свідомості індійців Росія усталено сприймається як «старий друг» зі спогадами про індійсько-радянську дружбу та партнерство. Конфлікт в Україні розглядається як відомий приклад так званих «подвійних стандартів», що спричиняє сильний ідейно-культурний та політичний опір закликам Заходу до приєднання до антиросійських заходів.

Згадаємо ще одну державу, яка займає унікальне місце у всьому контексті українсько-російського протистояння. Сприйняття Туреччини як «друга» України у масовій свідомості сформувалося від самого початку повномасштабної війни, і це значною мірою стало можливим завдяки використанню Україною турецьких безпілотників «Байрактар». Пізніше Туреччина запропонувала свої послуги в якості посередника на україно-російських переговорах. Під керівництвом офіційної Анкари та ООН була запроваджена Зернова ініціатива, спрямована на вивезення сільськогосподарської продукції через порти Одеса, Чорноморськ та Південний. Одночасно Анкара закрила протоки в Чорному морі для російських військових кораблів, що суттєво обмежило можливості агресора на південному напрямку. Однак викликає неабияке здивування перехід десятків російських компаній, які опинилися під європейськими санкціями, до Туреччини. Крім цього, Туреччина не лише не закрила своє небо для російських цивільних літаків, але й навпаки, створила ряд авіакомпаній, які спеціалізуються на перевезенні російських туристів до курортів. У готелях ці туристи вже можуть розраховуватися картками російської платіжної системи «Мир» – єдиною альтернативою для громадян Російської Федерації після виходу з країни Visa і Mastercard. Туреччина – єдина країна НАТО, яка не має наміру приєднуватися до міжнародних санкцій проти країни-агресора. Згідно з офіційним поясненням, Анкара виступає проти санкцій як інструменту міжнародної політики і погоджується лише з тими, які прийняті на рівні ООН всіма країнами світу. Варто зазначити, що Анкара і надалі буде утримуватися від будь-яких дій проти Росії, які можуть завдати шкоди турецькій економіці тому, що найбільший потік туристів, що складає близько 4,6 мільйона осіб, прибуває до Туреччини із Російської Федерації, понад половина імпортованого газу теж з Росії [4].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що реакцію країн світу на повномасштабне неспровоковане вторгнення РФ в Україну яскраво відображають слова Франкліна Рузвельта, 32 президента США, про те, що, якщо мир похитнувся в якомусь регіоні, то це сталося у всьому світі. Країни були змушені стати на чиюсь сторону. Проте, незважаючи на ефективну інформаційну боротьбу до якої залучилися уряд та українське суспільство з самого початку повномасштабного вторгнення, реакція держав з усього світу була неоднозначною: частина країн підтримала Україну, частина країн стала на бік Російської Федерації; а деякі утрималися від приєднання до будь-якої з груп, маючи на меті мінімізацію ризиків від цього конфлікту. З огляду на те, що мета у всіх країн майже однакова – добробут своєї держави та своїх громадян, шляхи для її досягнення різні. Варто зазначити, що країни, які мають добре розвинену економіку, обрали можливість спільно діяти на світовій арені заради демократичних цінностей, стабільності, співпраці і взаєморозуміння та надали моральну, військову, фінансову підтримку Україні, потерпають теж від санкцій, які вони запровадили проти Росії. Водночас ці держави намагаються переорієнтувати свою економіку, щоб уникнути залежності від російських енергоносіїв. Більшість цих країн продовжує надавати допомогу Україні, розуміючи, що «Україна бореться не лише проти загарбника, але й за Європу» [8]. Водночас російська пропаганда продовжує просувати ідею, що Москва є єдиним гарантом безпеки як в окремому регіоні, так і в світі, а Захід не є достатньо надійним союзником. Ця інформаційна експансія підкріплюється дешевими російськими енергоносіями, збройною допомогою місцевим елітам, участю російських найманців у конфліктах. У відповідь ці держави стають на бік Росії, підтримуючи її. Є країни, які, ховаючись за гаслом: «Безпека та добробут свого народу понад усе», утримуються від засудження Росії за повномасштабне несанкціоноване вторгнення, проте продовжують співпрацювати з державою-агресором, аргументуючи, що погоджуються лише з тими санкціями, які прийняті на рівні ООН всіма країнами світу.

Список використаних джерел:

1. Башинський В.Г. Аналіз сучасних інформаційних аспектів ймовірного сценарію розвитку воєнного конфлікту з Російською Федерацією. *Зб. Наук. праць Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки*. 2020. Вип. № 4(6). С.12–25.
2. Коаліція невдах. Союзники Росії: хто вони? Переклад з англійської Вікторії О. Романчук. *Главком*. 19.03.2023. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/koalitsija-nevdakh-sojuzniki-rsiji-khto-voni-915382.html> (дата звернення: 09.05.2024).
3. Куса І. Війна в Україні: позиція та інтереси зовнішніх гравців. Індія. *Інститут українського майбутнього*. 13.05.2022. URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishnih-gravcziv-indiya> (дата звернення 07.05.2024).
4. Лелич М. Особливий партнер. Яку роль Туреччина відіграє в російсько-українській війні. *РБК – Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/osobyu-partner-kakuyu-rol-turtsiya-igraet-1655170959.html> (дата звернення 06.05.2024).
5. Санкції проти РФ. *Міністерство закордонних справ України*. 10 квітня 2024 року. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti> (дата звернення 08.05.2024).
6. Скаврон Б. Китай допомагає Росії вести війну проти України: про що йдеться – *Financial Times*. *TCH*. 13.04.2024. URL: <https://tsn.ua/svit/kitay-dopomogaye-rosiyi-vesti-viynu-proti-ukrayini-pro-scho-ydetsya-financial-times-2557024.html> (дата звернення 08.05.2024).

7. Собенко Н. РФ з початку вторгнення отримувала з Китаю компоненти для озброєння – The Telegraph. *Суспільне. Новини*. 19 серпня 2023. URL: <https://suspihne.media/554589-rf-z-pocatku-vtorgnenna-otrimovala-z-kitau-komponenti-dla-ozbroenna-the-telegraph> (дата звернення 08.05.2024).

8. Урсула фон дер Ляен. Вхордження до ЄС стане остаточною перемогою для України. *УКРІНФОРМ*. 13.12.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3799489-vhodzenna-do-es-stane-ostatocnou-peremogou-dla-ukraini-ursula-fon-der-laen.html> (дата звернення 09.05.2024).

9. Які країни-союзники роблять найбільший внесок у перемогу України. «Слово і діло». Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/17/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-soyuznyky-roblyat-najbilshyj-vnesok-peremohu-ukrayiny> (дата звернення 08.05.2024).

Annotation. *In the article, on the basis of analyzed regulatory documents, available statistical information, interviews of authorized persons, reports of the mass media, an attempt is made to clarify the reasons for the ambiguous attitude of the countries of the world to the full-scale invasion of Russia into Ukraine. The opinion is substantiated that the ambivalence of support is facilitated by informational expansion, which is supported by cheap Russian gas and oil, help to local elites (supply of weapons and sending of Russian mercenaries if necessary). The payment for this for Russia is the support of these states on the world stage.*

Key words: *ambivalence, information expansion, "turbo regime", sanctions, escalation of conflicts, authoritarian regime.*

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Дьомінова Діана,
*студентка 4 курсу спеціальності 052 «Політологія»
юридичного факультету СНУ ім. В. Даля
Павлова Людмила Ісмаїлівна,*
*к.політ.н., доцент, завідувач кафедри політологічних
та культурологічних студій СНУ ім. В. Даля*

Аналізуються сучасні чинники впливу на формування та динаміку політичного простору України, що відображає постійні зміни в суспільно-політичній сфері. Відзначено, що зовнішні втручання та розвиток цифрових технологій відіграли важливу роль у цих процесах, спричинивши як позитивні, так і негативні наслідки для української політичної комунікації та державного управління. Війна, що почалася у 2022 році, сприяла централізації влади та реорганізації державних інститутів, впливаючи на внутрішньополітичний ландшафт країни.

Ключові слова: *політичний простір, політичні інститути, геополітичні інтереси, політична трансформація.*

У політичній науці концепція політичного простору є важливим терміном, який описує складний набір чинників, що визначають формування та функціонування політичних процесів у суспільстві. Ця концепція відображає постійну динаміку політики, яка змінюється під

впливом різноманітних соціальних та політичних факторів. В українському контексті політичний простір зазнав значних трансформацій та змін протягом останніх десятиліть.

Політичний простір України є багатовимірним явищем, яке включає не лише офіційні політичні інституції та процеси, але й активну участь громадянського суспільства, неформальні політичні взаємодії та цифровий простір. Офіційні структури, такі як парламент, уряд і політичні партії, взаємодіють з різноманітними неурядовими організаціями, активістськими групами та засобами масової інформації. Це створює складне середовище для політичної взаємодії та вирішення соціальних проблем [1].

Історичні та сучасні чинники суттєво вплинули на формування та динаміку політичного простору України, відображаючи постійні зміни та трансформації в суспільно-політичній сфері. Розуміння цього процесу потребує комплексного підходу та аналізу різних чинників, що визначають сучасну українську політичну реальність.

Сучасна Україна, яка знаходиться на перехресті геополітичних інтересів, постійно піддається впливу зовнішніх акторів, що значно впливає на суспільно-політичні зміни в країні. Для розуміння цього впливу необхідно розглядати концепцію політичного простору, яка стверджує, що політична діяльність відбувається в динамічному просторі, де різні актори борються за владу та ресурси, враховуючи правила, норми та інституції, що структурують його.

Зовнішні втручання в Україну можуть спричинити значні зміни у політичному просторі. Це може включати модифікацію правил та норм, наприклад, через тиск на уряд для зміни законодавства або конституційних норм. Це може призвести до розширення або обмеження прав та свобод громадян, а також до змін у виборчій системі чи реформування державних інституцій. Крім того, зовнішні втручання можуть спричинити перерозподіл ресурсів у суспільстві через надання допомоги, кредитів або застосування економічних санкцій, що може вплинути на політичні сили та пріоритети державної політики. Нарешті, вони можуть впливати на дискурс та ідеології через використання пропаганди, дезінформації тощо, що може призвести до поляризації суспільства та дестабілізації політичної системи [2].

Розвиток цифрових технологій суттєво вплинув на політичну комунікацію в Україні, і цей вплив можна вважати трансформаційним для суспільства загалом. Поширення Інтернету та мобільних пристроїв відкрило нові канали спілкування та взаємодії між політиками, політичними партіями та громадянами. Ці зміни призвели до виникнення як позитивних, так і негативних наслідків, які вимагають уважного дослідження та аналізу від науковців та експертів у галузі політичних наук та комунікацій.

Один із ключових аспектів впливу цифрових технологій на політичну комунікацію – це зростання нових каналів спілкування. Соціальні мережі, онлайн-платформи, веб-сайти політичних партій та блоги стали важливими інструментами для політиків у взаємодії з виборцями. Ці канали дозволяють політикам прямо спілкуватися з аудиторією, минаючи традиційні медіа-ворота та формуючи власні наративи [3].

Разом із позитивними аспектами цифрових технологій у політичній комунікації з'являються і негативні сторони. Зростання поширення дезінформації та фейкових новин стає серйозним викликом для суспільства. Швидкість та широке охоплення цифрових платформ дозволяють неправдивій інформації легко поширюватися, що може впливати на громадську думку та негативно впливати на політичні процеси.

Україна, як і інші країни, відчула великий вплив цифрових технологій на політичний ландшафт. Особливо це стало відчутним під час Революції Гідності 2013-2014 років та під час сучасної повномасштабної тривалої війни з Росією. Соціальні мережі були використані для мобілізації протестувальників, поширення інформації та підвищення обізнаності щодо конфлікту. Проте важливо відзначити, що також російський уряд активно використовує цифрові платформи для поширення пропаганди та дезінформації. Це підкреслює важливість розвитку медійної грамотності та критичного мислення серед громадян, щоб ефективно впоратися з цими викликами.

Війна, яка почалася в Україні у 2022 році, відіграла ключову роль у трансформації країни на різних рівнях, включаючи політичні, військові та економічні сфери. Одним із важливих аспектів її впливу стало посилення централізації влади та реорганізація державних інститутів. Це виявилось у збільшенні повноважень Президента, обмеженні ролі парламенту та створенні нових органів виконавчої влади [4].

Президент України отримав розширені повноваження, що дозволили йому діяти оперативно без затвердження парламенту у важливих питаннях, пов'язаних із веденням війни. Це забезпечило чітку координацію дій різних гілок влади та допомогло в ефективному управлінні країною під час кризових ситуацій. У зв'язку з цим також зменшилося вплив парламенту, оскільки діяльність Верховної Ради була обмежена через перенесення засідань до безпечних місць та скорочення частоти їх проведення.

У результаті війни для української економіки стало необхідним проведення реорганізаційних заходів. Уряд ввів воєнний стан, що дозволило здійснювати регулювання економіки шляхом фіксації цін на певні товари та послуги, а також обмеження експорту. Ці заходи спрямовані на забезпечення стабільності та захисту національних інтересів в умовах війни.

Також відбулася переорієнтація експортних потоків через блокаду чорноморських портів, що змусило Україну шукати альтернативні маршрути експорту для своїх товарів. Збільшення державних видатків на оборону та підтримку постраждалих від війни також стало важливим елементом реорганізації економіки в умовах конфлікту. Таким чином, війна 2022 року мала значний вплив на політичну, військову та економічну сфери України [5].

Військова допомога з боку західних країн, у вигляді зброї, боєприпасів та військової техніки, стала ключовим елементом стримування російської агресії. Ця допомога надала українським військовим засоби для активного опору окупантам та захисту національного суверенітету. Крім того, вона мала суттєвий політичний вплив, демонструючи єдність міжнародної спільноти у підтримці України та відверто підкреслила спільну зацікавленість у стримуванні російської агресії. Це сприяло збільшенню легітимності української влади в очах національного та міжнародного співтовариства та зміцненню її позицій.

Корупція залишається серйозною проблемою, яка поглибилася під час війни. Зловживання владою та незаконне збагачення стали більш поширеними через складні умови та перерви в контролі за державними процесами. Необхідно створити незалежну антикорупційну інституцію, яка б забезпечувала ефективний механізм боротьби з цим явищем.

Проте, спостерігаються певні позитивні тенденції у сфері реформування політичних інститутів. До них належить прийняття законів про доступ до публічної інформації та

боротьбу з корупцією, створення антикорупційних органів та використання електронних інструментів.

Закони про доступ до публічної інформації та боротьбу з корупцією гарантують право громадян на інформацію про діяльність державних органів та посадових осіб, а також передбачають механізми боротьби з корупцією. Створені антикорупційні органи, такі як Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Вищий антикорупційний суд, отримали повноваження розслідувати та карати корупційні злочини. Використання електронних інструментів, таких як електронні декларації майна та електронні закупівлі, також сприяє більшій прозорості та підзвітності урядових структур перед громадськістю.

Позитивний вплив міжнародних стандартів на Україну проявляється у декількох ключових аспектах. По-перше, гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами сприяє створенню сприятливого середовища для бізнесу, залучення інвестицій та підвищенню рівня життя громадян. Наприклад, адаптація прав людини, захисту довкілля та фінансового регулювання до міжнародних норм сприяє створенню прозорих та стабільних умов для економічного розвитку [6].

По-друге, міжнародні стандарти, що регулюють демократичні інституції, права людини та верховенство права, можуть сприяти зміцненню демократії та правової держави в Україні. Це забезпечує рівність перед законом та захист прав громадян. По-третє, впровадження міжнародних стандартів у сфері публічних закупівель, доступу до інформації та боротьби з корупцією підвищує прозорість та підзвітність влади перед громадянами. Нарешті, міжнародні стандарти сталого розвитку допомагають вирішувати проблеми зміни клімату, забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів.

Почнемо з необхідності активної боротьби з корупцією, яка становить серйозну загрозу для інвесторів, підриваючи законність бізнесу та створюючи ризики для їхніх інвестицій. Ключова стратегія – створення незалежних антикорупційних органів з широкими повноваженнями у розслідуванні та покаранні корупційних правопорушень. Також важливо забезпечити прозорість діяльності державних інституцій, особливо у закупівельних процедурах та фінансовій звітності.

По-друге, верховенство права. Необхідно провести реформи судової системи для забезпечення прозорості та неупередженості у призначенні суддів, а також підвищити їхню кваліфікацію та відповідальність за прийняті рішення. Захист прав власності для українських та іноземних інвесторів також є важливим кроком у створенні сприятливого інвестиційного клімату.

По-третє, демократизація суспільства, яка передбачає гарантування свободи слова та доступу до інформації для всіх громадян. Важливо створити умови для вільної та чесної політичної конкуренції, а також захисту прав людини та свобод громадян від будь-яких форм дискримінації.

Таким чином, дослідження показують, що війна має складний вплив на внутрішньополітичний ландшафт України. Вона не лише змінює структуру влади та політичні інституції, але й формує нові цінності, впливає на політичні партії та соціальні дискурси, а також визначає напрямок державного апарату та зовнішньополітичного курсу країни. Розуміння цих процесів є ключовим для аналізу та прогнозування подальшого розвитку політичної ситуації в Україні та на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Анатомія російсько-українського конфлікту (2014-2022 рр.) в епоху гібридних війн. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5937>
2. Артюшенко О. М. Українське суспільство в умовах гібридної війни. *Гілея. науковий вісник*. 2015. Вип. 102. С. 230–233
3. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Продовження війни з безсилля миру. смислова логіка війни. [Електронний ресурс]. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/porodzhennya-viyny-zbezsylyya-myru-smyslova-lohika-viyny>
4. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни. погляд від волонтера до науковця. Київ. 2021. 500 с.
5. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни. погляд від волонтера до науковця. Київ. Нац. акад. Служби безпеки України. 2018. 517 с.
6. Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. Гібридна війна Росії – виклик і загроза для Європи. №9-10. 2016. 108 с.

Annotation. The contemporary factors influencing the formation and dynamics of Ukraine's political space, reflecting ongoing changes in the socio-political sphere, are analyzed. It is noted that external interventions and the development of digital technologies have played a significant role in these processes, causing both positive and negative consequences for Ukrainian political communication and state governance. The war that began in 2022 has contributed to the centralization of power and the reorganization of state institutions, affecting the country's internal political landscape.

Keywords: political space, political institutions, geopolitical interests, political transformation.

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ ФЕМІНІЗМУ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ У ХХ ТА ХХІ СТОЛІТТЯХ

Лихонос Ліна,

студентка 3 курсу спеціальності 052 «Політологія»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Карчевська О. В.,

доцент кафедри політологічних

та культурологічних студій СНУ ім. В. Даля

Дослідження фемінізму як ідеології вартує наукової уваги, оскільки прагнення до гендерної рівності не зникає, а навпаки для молодих демократій тільки починає усталюватися. Фемінізм як посткласична ідеологія не є монолітним рухом, бо зазнає змін протягом останніх десятиліть. Ці зміни відображають нові виклики з якими стикаються жінки у ХХІ столітті, тому ця тема потребує детального аналізу.

Ключові слова: фемінізм, гендерна рівність, право голосу, суффражизм, дискримінація, жіночність.

Фемінізм – це ідеологія, яка спрямована на вирівнювання економічних, соціальних, власних та політичних прав жінок у суспільстві, тобто це ідеологічний рух, що бореться з дискримінацією жінок у соціумі. Сам термін бере свій початок це з часів Французької

революції XVII століття, в XIX столітті за ним закріпилося значення жіночої емансипації, яку пов'язують з рівноправ'ям [2,с.152].

На самому початку своєї історії фемінізм розумівся як синонім поняття суфражизму – звільнення жінок від юридичного безправ'я та боротьба за право мати голос на виборах. Вже в середині XVIII століття французькі філософи-просвітителі сприяли відродженню феміністичних ідей. Вольтер писав про складність жіночої долі, Ш.Л. Монтеск'є наполягав на тому, що жінка має право брати участь у суспільно-політичному житті. Французький філософ-матеріаліст К.А. Гельвецій вважав, що жіноча необізнаність є наслідком її неповного та неправильного виховання.

У період XX та XXI століття, фемінізм поповнився концептами, які сформували основу ідеологічної теорії – це різноманітні типології, напрямки розвитку, сфери реалізації та перспективи, які визначили комплекс завдань щодо розв'язання проблем жінок [6].

Дж. Рітцер запропонував схему питань, яка дозволяє оглянути теорію фемінізму без зайвих нагромаджень та отримати відповідь на головне питання – яке становище жінки в суспільстві? Питання наступні: яке місце займають жінки за тієї чи іншої ситуації? Чим пояснюється відсутність жінок у певних соціальних практиках і що покладається за завдання жінкам у тих видах соціальних практик, де вони присутні? Яке ставлення самих жінок до їхньої ролі? Відповіді на ці питання виокремлюють критерії проблем та сортирують їх на типи: проблему гендерних відмінностей; проблему гендерної нерівності; проблему гендерного пригнічення; проблему структурного пригноблення або пригнічення [6]. Наприклад, дослідники проблеми «гендерної відмінності» наголошують на «нездоланих» природних відмінностях між чоловіком та жінкою й визнають неминучість ієрархічного розподілу в суспільстві, проте відстоюють позицію, що місце жінки у соціумі не залежить від стереотипних упереджень зі сторони патріархального ладу.

Також фемінізм представлений низкою психологічних та соціологічних теорій, які пояснюють причини гендерної нерівності через особливості біології статі, інституціональних ролей, специфіки соціалізації та соціальної взаємодії. Стосовно формування соціально-гендерної ідентичності, то тут акцентується увага на соціально-ролевій взаємодії індивідів, тобто на засвоєнні гендерного сценарію функціонування у суспільстві, що відповідає за перерозподіл гендерних ролей: за жінкою – репродуктивної ролі, за чоловіком – продуктивної. Так з'явилися обґрунтування фемінних та маскулінних норм поведінки [5]. Т. Парсонс щодо фемінності та маскулінності наголошував, що вони необхідні для розвитку соціальних інститутів та виокремлення експресивних та інструментальних ролей успішного існування соціуму.

Симона де Бовуар у своїй книзі «Друга стать» поділилася своїм баченням місця жінки в соціумі. Так кожна людина, спираючись на власний світогляд, формує власну суб'єктивність. Чоловік формує свій екзистенційний вибір за принципом самості, а жінка знаходиться в умовах подвійного тиску: з однієї сторони – своєї репродуктивної біології, а з іншої – соціуму, де все облаштовано привілеями для чоловіків [2].

Скільки б не було представлено позицій в теоретичному дискурсі, розгляд сучасних гендерних відносин відбувається за принципом взаємодоповнення ролей, що можуть бути відмінними, але не в якому разі не ієрархічними.

Осучаснений ліберальний фемінізм, почав формуватись ще у XVII столітті на основі ліберального дискурсу. Ф. Пулен де ла Бар у своїй книзі «Про рівність статей» висловив думку щодо моральної неприйнятності нерівності статей, а саме, що моральна конституція чоловіків та жінок тотожна, а сучасний стан жінок у соціумі зумовлений нав'язуванням гендерних стереотипів з дитинства, що подаються як «природні».

Феміністка М. Естел вже у XVIII столітті відстоювала право жінок на освіту, заперечувала зверхність чоловіків. Вона проголошувала, що жінці властивий раціоналізм. Її позицію у своїх роботах розвила М. Волстоункрафт, яка підтримувала ідею раціональності жінки та вважала, що це має неминуче призвести до визнання однакових свобод для жінок [6].

У 1848 році відбулася визначальна подія, яка нарешті спричинила зсув ідеології від теоретичного осмислення до практичних дій через боротьбу за жіночі права. Подія відбулася в місті Сенека Фолз за участі Е. Стентон, де під час конференції була прийнята «Декларація почуттів», що знайшла продовження у документі «Декларація незалежності» 1776 року. «Декларація почуттів» як резолюція наголошує на неприродності відмови жінкам у наданні прав, які є в чоловіків. Тут були розглянуті питання: право жінок на власність, на оплачувану працю, освіту, на опіку над дітьми у випадку розлучення або смерті чоловіка, а також особливим питанням було надання жінкам права на участь у політичному та релігійному житті суспільства. Результатом стало те, що висунуті вимоги Е. Стентон та інших, хто підписав резолюцію, зазнали юридичного закріплення в США. Отже, суфражистський рух назавжди залишив відбиток у розвитку фемінізму.

Популярності фемінізму як ідеології сприяла ще й практична реалізація теоретичних ідей. Поступово жінки отримували повноцінні права, починали активно долучатися до політичного життя. Сама ідеологія зі своїми нормами, принципами, поглядами, лозунгами, протестами, публічними акціями здавалася дуже сміливим та неочікуваним кроком з урахуванням тих реалій, у яких знаходилися жіночі права в патріархальних державах. Зміна контексту долала гостру критику та гвалт.

Як політичний рух фемінізм пройшов певні історичні хвилі. Перша – між XIX та XX століттями; друга – з 60 років XX століття та третя хвиля, яка прослідковується з початку 90 років XX століття [5].

Перша хвиля опікувалась питаннями надання жінкам виборчого права, підсилила суфражистський рух, який закріпив свої політично-феміністичні позиції. Саме тут загострилися значущі для розвитку сучасної цивілізації питання: використання на рівні з чоловіками прав на освіту, право на майно та роботу. До середини XX ст. рух досяг лібералізації з питань поліпшення прав жінок в ряді країн, таких як: Нова Зеландія, Росія, Австралія, Данія, Норвегія, Польща, Німеччина, Англія, Ірландія, Люксембург, Фінляндія тощо. Ця хвиля стала етапом усвідомлення жінками свого пригніченого становища, часом об'єднання жінок у повноцінний соціальний клас, сприяв формуванню жіночої ідентичності, якою раніше нехтували, ігноруючи різноманіття економічного, расового, соціального становища й спираючись лише на статеву ознаку [6].

Друга хвиля відбулася у 60-70 роках XX ст. Тут відбувається перегляд маргінального стану жінки на активну повсякденну залученість у всі сфери життя. Під впливом постмодерну почали виокремлюватися різні течії в ідеології фемінізму, які відстоювали різні цілі та формували власні стратегії дії. Деякі з них є поширеними напрямками фемінізму дотепер –

радикальний фемінізм, ліберальний фемінізм, соціалістичний фемінізм, чорний фемінізм, квір-фемінізм та еко-фемінізм, лесбійські спрямування та сестринські рухи.

У кінці ХХ століття на розвиток визначеної ідеології вплинули постструктуралізм та постмодернізм, які, разом з посиленням руху «кольорового фемінізму», посприяли появі – постфемінізму, який трактував поняття гендеру як соціальної статі та виходив за межу біологічної ідентичності. Цілком слушним є зауваження С. Болотін стосовно того, що з формуванням фемінізму деякі тези вкорінюються у свідомість жінок, а тому фемінізм ставить перед собою все нові та нові завдання [7].

Саме цим був обумовлений перехід фемінізму до третьої хвилі. Феміністи продовжують дискусії навколо понять тіла, статі, сексуальності та гетеронормативності. Основна увага приділяється проблемам жінок у менш розвинених країнах, сталим цінностям, які стосуються жінок у роботі – конкуренції, жорстокості та питань сексуального задоволення, що раніше вважалося суто чоловічими питаннями.

Сьогодні жінки в розвинених країнах мають необхідні права, які стосуються усіх сфер людської діяльності, а феміністичний рух більше сконцентрований на тому, як суспільство (переважно чоловіки), сприймає жінку, її тіло, бажання, тобто йде руйнування сталих стереотипів та усунення дискримінації.

В Україні відбувається також чимало змін феміністичного характеру, наприклад, розвиток української держави за підтримки європейських партнерів відбувається з врахуванням питання гендерної рівності та інклюзивності. Проблема гендерної рівності приділяють увагу політики, фонди, науковці та громадські рухи. Так у квітні 2024 року в четверте відбувався Феміністичний форум [1], на якому були розроблені рекомендації, які мають оптимізувати гендерну політику та збалансувати можливості між жінками та чоловіками в нашому суспільстві. До переліку рекомендацій було включено: паритетне представництво чоловіків та жінок у стилі 50/50; визнання експертного потенціалу і лідерства жінок, їхню активну участь у всіх аспектах економічного, політичного та соціального життя країни; включення феміністичних організацій до підготовки та реалізації стратегії повоєнного відновлення України; ініціювання та проведення дослідження та подальший аналіз впливу війни на жіночі та чоловічі групи. Саме такий паритетний підхід, з погляду фемінізму, вважатиметься справедливим й забезпечить реальну гендерну рівність.

Отже, розвиток ідеології фемінізму дозволяє досягнути проблеми недосконалості сучасного світу та визначити нові тенденції, які можуть сприяти усуненню дисбалансу. Так глобалізація сприяє перетворенню фемінізму на глобальний рух, який посилює зв'язок між жінками з різних країн та континентів в боротьбі за спільні цілі, об'єднує їх ресурси та енергію. Також сучасний фемінізм стає все більш інтерсекційним, визнаючи, що жінки стикаються з дискримінацією на основі різних факторів – раси, етнічної приналежності, класу, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Таке визнання посилює ефективність боротьби проти всіх форм дискримінації. Нові технології сприяють популяризації ідей гендерної рівності. І нарешті головне, що чоловіки дедалі більше залучаються до феміністичного руху. Існує багато феміністичних організацій та ініціатив, які орієнтовані на чоловіків, а також є багато чоловіків, які активно виступають за гендерну рівність.

Список використаних джерел:

1. Звернення учасниць та учасників IV Феміністичного Форуму до організаторів/ок та учасників/ць Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC2024) щодо забезпечення гендерного мейнстримінгу та інклюзії у відновленні. *Український жіночий фонд*. 8-9 квітня 2024 року. URL: <https://cutt.ly/TeekVSMu> (дата звернення 07.05.2024).
2. Бовуар С. Друга стать: У 2 т. Київ : Основи, 1994-1995. Т.1. 1994. 390 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/de_Bovuuar_Simona/Druha_stat_Tom_1.pdf (дата звернення 11.05.2024).
3. Матвієнків С.М. Політичні ідеології. Методичний посібник для студентів спеціальності «Політологія». Івано-Франківськ: Плай, 2006. 151 с.
4. Мілет К. Сексуальна політика / Пер. з англ. К.: Основи, 1998. 619 с.
5. Ставицька Л.О. Гендер: мова, свідомість, комунікація. Київ: КММ, 2015. 440 с.
6. Тукаленко І. А. Лекція на тему: «Фемінізм як політичний рух та ідеологія». Політологічний вісник. 2013. №71. С. 563-580.
7. Корнєєва Т.О. Постмодерністський фемінізм, «постфемінізм», Фемінізм третьої хвилі: проблеми термінології. *Маркстеріум*. 2018. Випуск 71. Культурологія. С. 18-24.

***Annotation.** The study of feminism as an ideology deserves scientific attention, since the desire for gender equality does not disappear, but on the contrary, for young democracies, it is just beginning to establish itself. Feminism as a post-classical ideology is not a monolithic movement, as it has undergone changes over the past decades. These changes reflect new challenges faced by women in the 21st century, so this topic needs a detailed analysis.*

***Key words:** feminism, gender equality, the right to vote, suffragism, discrimination, femininity.*

ДЕМОКРАТИЧНИЙ КОНТЕКСТ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Микитина Вікторія,

студентка 4 курсу спеціальності 052 «Політологія»

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Корчевська О. В.,

доцент кафедри політологічних та культурологічних студій СНУ ім. В. Даля

Досліджуються позитивні здобутки соціально-політичних змін, які стали наслідком комплексної демократизації, а також тенденції та певні виклики, котрі вказують на уповільнення демократичного поступу за різними обставинами.

***Ключові слова:** політична трансформація, демократія, політична система, політичний режим, повоєнне відновлення.*

Провідні теорії демократії, як античні, так і сучасні, стверджують, що демократична держава вимагає від своїх громадян певної низки політичних цінностей та орієнтацій: поміркованості, толерантності, ввічливості, ефективності, знань, участі в політичному житті.

Наукове обґрунтування вченими умов для зародження й підтримання демократії можна звести до трьох генеральних позицій. Одне з них запропонували С. Ліпсет, Ф. Катрайт, які

пов'язують стабільну демократію з певними соціально-політичними умовами, як-от високий рівень прибутку на душу населення, загальнопоширену письменність та переважання міського населення.

Друге пояснення базується на твердженні Д. Лернера, що успішне функціонування демократичної системи, пов'язано зі здатністю громадян до співчуття й взаємодопомоги, готовністю брати участь у політичному житті [1,с.55-60]. Г. Алмонд і С. Верба ідеалом розвинутої демократії вбачали «громадянську культуру», тому для її формування важлива не тільки участь, а й відданість традиціям та усталені патріотичні почуття [2].

І нарешті, найбільше авторів наголошують на потребі в консенсусі як основі демократії: або у формі спільної віри в деякі основні принципи, або у формі процедурного консенсусу з приводу правил гри, котрі Е. Баркер назвав «угодою про право мати розбіжності» [3,с.63].

Від розуміння сутності демократії значною мірою залежать реальні шляхи її здійснення. Демократія не є статичною системою, вона постійно еволюціонує під впливом різних факторів, таких як економічні кризи, соціальні рухи, технологічні зміни та геополітичні події. Вивчення демократичного контексту соціально-політичних трансформацій дає можливість зрозуміти, як ці фактори впливають на розвиток політичних режимів та на їхню стійкість.

Демократія є не лише результатом соціально-політичних трансформацій, вона й сама може бути потужним фактором, що стимулює та направляє ці трансформації. Тому аналіз змін, які відбулись в політичних системах дозволяє оцінити, як елементи демократії впливають на основні сфери життя, обумовлюють модернізацію та адаптацію до глобальних викликів. Зазначимо, що перед Україною стоїть важливе завдання оновлення стратегії демократизації, яка має ґрунтуватися на аналізі дисфункцій демократичних інститутів, які виникли на даному етапі й пов'язані з тривалим воєнним станом системи, специфічних викликах повоєнного періоду. Оновлення стратегії дозволить виявити ризики демократії та використати ефективні, усталені системні механізми для подальшого її розвитку.

Сучасні демократичні системи стикаються з низкою викликів – зростання нерівності, політична поляризація, дезінформація та вплив нових технологій. Соціологи підтверджують кризу демократичних інституцій як загальну світову тенденцію.

По-перше, вона викликана тим, що сучасний світ, порівняно зі світом, коли виникали демократичні інституції в Давній Греції, непомірно складніший, комплексніший, контингентний. Уже тим самим він містить у собі ризики й загрози. Проте, у країнах розвинутої демократії, такі саморуйнівні тенденції стримуються міцними демократичними інституціями та механізмами, дією принципу «поділу влад», які є запобіжниками проти скочування влади до авторитаризму, ба навіть тоталітаризму [4,с.7].

По-друге, поширюються «симулятивні демократії», які часто стають наслідком відставання певних держав від темпів глобалізованих процесів. Отже відбувається рух в різні боки: слабкі імітують, а сильні модернізуються, тобто намагаються осучаснитися, тому експериментують з новими формами демократій – цифровою, інтернет-демократією, неоліберативною тощо. Імітації демократії відбуваються й в наслідок свідомої чи несвідомої підміни демократичних інститутів та процедур політичною елітою. У цьому випадку створюється небезпека становлення «дефектної» демократії або у разі обмеження виборчого права – «демократії виключення», чи «неліберальної демократії» при порушенні принципів правової держави на користь неформальних політичних інститутів і практик.

Проте, багато авторів доводять, що перехід до розвитку демократії легше реалізовувати з рівня слабкої демократії ніж з абсолютно нульових демократичних позицій.

По-третє, демократії періодично породжують небезпеки самоскасування через певний розвиток та трансформацію властивих їй самій засад урядування. Наприклад, приведення до влади в демократичний спосіб авторитарних лідерів, які потім узурпують владу. Але цей ризик виявляє дисфункцію виборчої системи та створює підстави для вдосконалення виборчих процедур, розробки найбільш ефективної моделі для конкретної країни.

Також демократії на прикладах розв'язання деяких проблем – економічного розвитку, виконання завдань суспільної мобілізації, світоглядно-ідейної консолідованості, відсічі тероризму не завжди спрацьовують оптимально. Проте саме єднання демократичних країн, їх синергія та співпраця дають впевненість в тому, що глобальна єдність та ресурси потужних демократій зможуть подолати будь-які виклики різної інтенсивності.

Демократизація обумовила такі позитивні тренди: політичну свободу – громадяни багатьох країн здобули право обирати своїх лідерів, вільно висловлювати свої думки та збиратися мирно; ринкову економіку – багато країн, які мали планову економіку перейшли до ринкової економіки, що призвело до економічного зростання та підвищення рівня життя; в умовах демократій відбулось підвищення рівня життя, охорони здоров'я та інших соціальних послуг; було реалізовано захист прав людини та громадянина – поширилися інститути та процедури для комплексного захисту різних прав та свобод.

Отже, демократія створює гнучкі умови для соціально-політичних трансформацій, дозволяє обмінюватися й запозичувати досвід інших держав, забезпечує підтримку один одного в подоланні негараздів (пригадаємо пандемію, боротьбу з тероризмом, агресію росії).

Постійний моніторинг та підтримка демократичних інститутів, боротьба з корупцією та підвищення громадянської участі є важливими завданнями для зміцнення демократії, забезпечення стабільності й процвітання кожного суспільства. Цінним аргументом є думка українського вченого С. Дембіцького, про те, що «...будь-які позитивні зміни в політичній культурі суспільства не можливі без зміни структури відносин між політичною владою та населенням. Необхідно формувати нову політичну свідомість через опанування загальних демократичних практик, ґрунтованих на відстоюванні конституційних прав, що передбачає перманентну участь в цих практиках. Фундаментом таких практик є два аспекти. Перший полягає у вибудовуванні прагматичного громадянського консенсусу, який буде поділяти переважна більшість громадян. Другий – балансування відносин «громадянське суспільство – владні еліти» [5].

Також сучасні тенденції відображають перспективи розвитку демократії у глобалізованому світі. Нові технології, глобальні комунікації створюють нові можливості для громадської участі, але разом з тим породжують виклики щодо захисту приватності та безпеки.

Рівність прав жінок та підвищення пріоритету паритетності активно популяризується, але помірно інституціоналізується. Хоча багато країн досягли певного прогресу в забезпеченні гендерної рівності, все ще існують значні перешкоди для повного представництва жінок у політичних інститутах та процесах.

Ще однією тенденцією є популярність популізму, що здобуває широку підтримку в багатьох державах, тим самим усталюючись не тільки на локальному рівні окремої держави, а

й поширюючись на рівень міжнародної системи. Це пояснюється особливостями колективної поведінки, тобто існує тенденція сприймати як належне певний рівень добробуту й навіть постійне його підвищення, тож пауза у цьому зростанні породжує кризу довіри. Водночас цей виклик повинен стимулювати пошук нових форм управління й взаємодії між громадянами та урядом, сприяючи розвитку більш відкритого, відповідального політичного середовища.

Провідні науковці пропонують три тактики в приборканні цих тенденцій. Перша – «реалістична». Вона не передбачає активного втручання у демократичний процес для розв'язання наявних проблем, оскільки вважає їх природними та такими, що не ставлять під сумнів основні демократичні принципи. А проблеми сучасної демократії є її «невиконаними обіцянками», одні – з самого початку були нереальними ілюзіями, інші – нездійсненими надіями, ще інші зустріли на своєму шляху непереборні завади. Такі «невиконані обіцянки» можуть зробити режим менш демократичним, але не означають втрати «мінімальної» демократії [6,с.117-118]. Тому не варто намагатися боротися з внутрішньою дисгармонією, парадоксами демократії, оскільки вони є її неминучими атрибутами [7,с.153-154]. Для цього підходу характерним є зосередження на просуванні основних переваг демократичного розвитку.

Друга – «ідеалістична», спрямована на максимально можливе наближення до демократичного ідеалу шляхом зменшення ролі представницької системи. Отже, демократія майбутнього повинна передбачати новий перерозподіл влади, враховуючи функціональний занепад законодавчих зібрань і встановлення «комунікативної» демократії, що буде виведена з-під впливу влади рекламної парадигми.

Третя – «реалістично-ідеалістична». Вона обґрунтовується тим, що представницька демократія, не втрачаючи свої основні атрибути, набиратиме «постмодерних» рис – надаватиме громадянам більш привабливий пакет пропозицій політичної участі [8,с.55-56]. Тобто йдеться про поступове та збалансоване впровадження найбільш дієвих елементів демократії, які відібрані суспільством.

Важливо підкреслити, що демократія – це процес постійного розвитку та вдосконалення. Хоча демократія може бути складною та часом важкою, вона залишається найкращим шляхом до створення справедливого, відкритого та стабільного суспільства. Тому потрібно надавати пріоритет демократичним цінностям, намагатись підтримувати діалог, розвивати громадянське суспільство та забезпечувати захист прав людини.

Список використаних джерел:

1. Lerner D. *The Passing of Traditional Society*. Glencoe, 1958. 466 p.
2. Almond G., Verba S. *The Civic Culture*. Princeton, 1963. 574 p.
3. Barker E. *Reflections on Government*. Oxford, 1942. 424 p.
4. Єрмоленко А. *Філософська думка*. 2019. № 6. С. 6-10.
5. Дембіцький С. Ліберальна демократія: ризики популізму та авторитаризму. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/download/371/362/680> (дата звернення 07.05.2024).
6. Боббіо Н. Майбутнє демократії. *Демократія : антологія / упор. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. С. 105-119.*
7. Гутман Е. Типи і парадокси демократії. *Демократія : антологія / упор. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. С. 143-154.*

8. Андрійчук. Сучасна демократія: проблеми та перспективи розвитку. Політичний менеджмент. 2012. № 4-5. С. 50-57.

***Annotation.** The positive achievements of socio-political changes that have become a consequence of complex democratization, as well as trends and certain challenges that indicate a slowdown in democratic progress under various circumstances, are studied.*

***Keywords:** political transformation, democracy, political system, political regime, post-war recovery.*

НИККОЛО МАКІАВЕЛЛІ ТА СУЧАСНІСТЬ

Німенко Олексій,

студент 2 курсу спеціальності 052 "Політологія"

юридичного факультету СНУ ім.В.Даля

Михайлюк Олена Ігорівна,

к.іст.н., доцентка кафедри політологічних

та культурологічних студій СНУ ім В.Даля

Вчення Нікколо Макіавеллі слугує як важливий орієнтир для розуміння сучасних політичних викликів. Збереження балансу між реалізмом та мораллю, адаптація до нових реалій та готовність до прийняття рішень у складних умовах залишаються критичними аспектами успішного політичного лідерства у сучасному світі.

***Ключові слова.** Нікколо Макіавеллі; трактат "Державець"; макіавеллізм; сучасність; держава; управління іміджем політика.*

Нікколо Макіавеллі - видатний політичний мислитель Відродження, основоположник нової світської політичної науки. Визначаючи основні ідеї Нікколо Макіавеллі, треба зазначити, що основною працею виступає "Державець", оскільки являє собою одну з найважливіших робіт флорентійця. Основною характеристикою трактату "Державець" є відданість реалізму у політичному аналізі. Нікколо Макіавеллі розглядає політику, не як щось ідеалізоване, та теократичне, а як конкретну галузь людської природи. В свою чергу державу Н. Макіавеллі визначав як інститут, створений людьми, виходячи з суспільного блага. Під благом вчений бачив ідею захисту перед зовнішніми загрозами.

Важливим компонентом держави у концепції Н. Макіавеллі є політична влада, як повноваження, могутність, сила, яка проявляється у здатності правлячих осіб примушувати підданих до підкорення. Основним же рушієм розвитку держави як інститута, є боротьба різних політичних прошарків, а саме прошарка народу, і прошарка аристократії. Саме ця боротьба і призводить до виникнення різних форм держави, будь то республіка чи монархія.

Говорячи про різні форми державного правління, варто зазначити які з них Н. Макіавеллі виділяє. Форми правління, залежать від кількості людей що правлять і кількості людей що підкорюються. У розумінні держави за Макіавеллі можна провести паралелі з Полібієм, який визначав суспільне життя, і в тому числі державу, як колообіг, що уподібнюється живому організму. Форми правління здійснюються, переходять одна в іншу і

знов повертаються. Так і Н. Макіавеллі вважав, що правильні форми правління переходили у неправильні, і навпаки. Під правильними формами правління мислитель визначав такі як: монархія, аристократія і демократія. Ці форми правління являють собою загальне благо. Перетворення цих режимів породжують, у свою чергу: тиранію, олігархію та охлократію, в яких вектор користі зміщується на правлячі еліти. Щодо концепції держави, яка симпатизувала самому Макіавеллі, то тут, як і в античних філософів нею являється змішана республіка, де володорування здійснюється як аристократичним прошарком населення, так і безпосередньо представниками народу.

Загалом наскрізною ідеєю усього трактату "Державець" є призов до об'єднання багатостраждальної Італії, та настанови тим державцям, які взмозі це зробити. Політика, за Н. Макіавеллі, це стратегія і тактика утримання влади і збереження держави, де владу здобувають різними способами, від шляхетних шляхів, до низмених. У сучасній політології є вживаним термін "маківеаллізм", заснований на "використанні хитрості й лукавства в керуванні державою або взагалі в адмініструванні"[3], про що йшлося в працях італійського дипломата і письменника епохи Відродження Нікколо Макіавеллі. Якщо государ прийшов до влади за допомогою народу, він повинен намагатися удержати його дружбу, що зовсім не важко, тому що народ вимагає тільки, щоб його не гнітили. Державець більш від усього повинен побоюватися презирства і ненависті підданих. Адже вона може як швидко підняти його на трон і так само швидко зкинути його звідти.

Отже, підсумовуючи, можна зазначити що основними ідеями вчення Макіавеллі є: по-перше, ідея об'єднання Італії під одією державою, що диктувалась історичними умовами. По-друге змальовування ефективного політика, та настанови, які допоможуть прагматично виконувати роль державця. Також, наскрізною ідеєю праці, є думка "Мета виправдовує засоби", оскільки державець працює на спільне благо держави, а отже і не має цуратись ніяких способів його досягнення.

Визначаючи основні ідеї вчень Макіавеллі, варто також розуміти, які паралелі можна провести із сучасністю, задля розуміння важливості ідей Макіавеллі. Розглядаючи паралелі з сучасністю, перше, що кидається в очі, при опрацюванні роботи "Державець", це те, що Макіавеллі робить величезну ставку на сильну національну армію, що буде набрана з місцевих жителів, їх рідною владою. Оскільки саме така, "народна" армія буде становити основу реальної влади, саме через її кількість, та приналежність до самої великої, по кількості, верстви у будь-якому суспільстві. Мислитель зазначав, що "... висную, що без власних збройних сил жоден принципат не може почуватися в безпеці та залежатиме від примх долі, не маючи хоробрості, що боронить його від неприємностей"[2,с.99.]. Визначаючи з кого складається власна армія Н. Макіавеллі пише: "До власних військ відносяться ті, що складаються з ваших підданців, співгромадян або ставлеників; усі інші належать до союзних або найманих" [2,там само]. З цього можна визначити, що армія, в своїй основі має складатись з національного, набраного з громадян держави населення, оскільки армія, що буде побудована на принципах націоналізму, патріотизму та національної свідомості є і буде залишатись ключовим фактором стійкості країни перед зовнішньою агресією. Сучасні військові конфлікти підкреслюють важливість національної армії, що базується на місцевих жителях і має глибокі корені в національній свідомості. Це відображає не лише аспекти суто військової оборони, але й ментальність громадян, які вважають армію не тільки державною інституцією, але і частиною

своєї ідентичності. Отже, сучасна національна армія, спираючись на принципи Н. Макіавеллі, повинна бути не лише кількісною та фізичною силою, але й інтегрованою системою, яка враховує нові виклики глобалізації та технологічного розвитку.

Також, можна легко побачити та провести паралель з підходами до управління та прийняття політичних рішень. У своїй праці Н.Макіавеллі відкидає ідеалізм державця, і залишає місце тільки для реальності і готовності правителя прийняти рішення, навіть якщо воно буде розходитись з загальноприйнятою мораллю. На думку автора, саме цей аспект його праці знаходить найбільший відклик у сучасності, оскільки прийняття рішень у важкі та критичні часі, а особливо під час війни має бути безкомпромісним і інколи аморальним. Оскільки державець аморальний та безкомпромісний, але такий, що може втримати державу під зовнішнією агресією буде народом любитись, та поважатись [3]. Тож у світі, де політична арена часто перетинається із етичними дилемами та непопулярними рішеннями, такий підхід залишається актуальним. Сучасні обставини демонструють, що прийняття рішень, особливо у важкі та критичні часи, вимагає безкомпромісності та іноді аморальних виборів. Війни, конфлікти та глобальні кризи створюють ситуації, де керівники держав часто змушені приймати непопулярні рішення з метою забезпечення безпеки та стабільності. Такий реалістичний підхід до управління є важливим елементом стратегії сучасних лідерів.

Однак, саме цей аспект праці Н. Макіавеллі знаходить найбільший відгук у сучасності. Аморальність прийняття рішень у непередбачуваних обставинах, де державцю доводиться зіткнутися з моральними дилемами, визнається як необхідність для забезпечення життєво важливих інтересів. Відмова від ідеалізму дозволяє владареві враховувати реальність та ефективно управляти державою в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз [4]. Сучасні лідери, спираючись на ідеї Н. Макіавеллі, повинні приймати непопулярні та навіть аморальні рішення, коли це необхідно для забезпечення безпеки та інтересів своєї країни. Під час війни або гострих конфліктів, управлінці відчувають тиск приймати рішення, які можуть суперечити загальноприйнятій моралі. Аморальні аспекти політики, такі як відмова від ідеалів на користь реальних стратегій, можуть виявитися необхідними для забезпечення національної безпеки. Зокрема, сучасні кризові ситуації, такі як глобальні пандемії, війни та геополітичні напруження, ставлять перед лідерами завдання робити тверді та рішучі вибори. Національні інтереси часом вимагають відмови від етичних чи моральних обмежень, і тут ідеї Н. Макіавеллі стають цінними вказівками для прийняття рішень.

Наступним аспектом, який перекликається з сучасністю, є управління іміджем політика. До створення усіх політтехнологій з будь-якого виду піару та створення іміджу політика Н. Макіавеллі розумів, та зазначав, що імідж правитель має підтримувати своєю сильною діяльністю. Його твердження, що імідж політика повинен відображати реальні досягнення, не втратило актуальності і в сучасному політичному ландшафті. Тема управління іміджем політика, яка має коріння в ідеях Нікколо Макіавеллі, набуває особливого значення у сучасному політичному контексті, де публічний образ визначає успіх чи невдачі політичних діячів. Н. Макіавеллі не лише передбачав важливість іміджу владаря, але й підкреслював, що цей імідж повинен відображати реальні досягнення, що зберегло свою актуальність у сучасному політичному ландшафті. Вчення Н. Макіавеллі виявляється в розумінні, що ефективно управління іміджем вимагає не лише вправного використання піару та реклами, але й активної, сильної політичної діяльності. Це дозволяє створювати імідж не лише на базі

публічних виступів та комунікаційних кампаній, але й на основі конкретних досягнень у важливих сферах.

Зараз, у світі інформаційних технологій та глобальних комунікацій, створення та управління іміджем стає складною, але невід'ємною частиною політичного успіху. Лідер, який здатний ефективно підтримувати свій образ, забезпечує собі не лише підтримку громадськості, але і можливість впливати на державну політичну арену. Однак кажучи про підтримку іміджу, не можна забувати, що трактат Н. Макіавеллі був далекий від підтримки порожнього образу для отримання політичної вигоди. Він наголошував на необхідності відповідності іміджу реальним досягненням і діяльністю. У світі, де виборці все більше вимагають відкритості та прозорості, підтримка іміджу через справжні дії залишається ефективним стратегічним кроком. Управління іміджем політика та прийняття рішень стає ключовими аспектами, особливо в умовах глобалізації та високого рівня громадської інформованості. Тому нинішнім лідерам треба звертати увагу не тільки на створення популярного і красивого іміджу, але і на реальні вчинки, що відповідали їх іміджу. Та не треба забувати, що він не є сталим, і може змінюватись, залежно від сприйняття політика народом, та вчинків того самого політика.

Тож, лідерам сучасності, необхідно бути готовими до прийняття непопулярних та навіть аморальних рішень для захисту національних інтересів та забезпечення стабільності, оскільки "Чи був би сенс у діяльності вірцевого у своїй благочестивості правителя? Виходячи з позиції Н. Макіавеллі, скоріш за все ні. Адже народ наділяє славою хорошого та вправного правителя тільки того, хто продемонстрував свою ефективність, а не високоморальні якості. А блага кінцева мета лише додає балів до цього істинного мірила політичної діяльності"[1].

Отже, вчення Макіавеллі слугує як важливий орієнтир для розуміння сучасних політичних викликів. Збереження балансу між реалізмом та мораллю, адаптація до нових реалій та готовність до прийняття рішень у складних умовах залишаються критичними аспектами успішного політичного лідерства у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Іван Калюга / Політичний реалізм «Державця» Нікколо Макіавеллі // <https://plomin.club/niccolo-machiavelli-the-prince/>
2. Державець. Нікколо Мак'явеллі (пер.С.В.Тарнавського); Харків: Фоліо, 2023, 192 с.
3. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. [Частина третя. Теорія національної держави. Макіавеллі](http://litopys.org.ua/istpolit/ipd19.htm) // <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd19.htm>
4. Денисенко В. Раціонально-ірраціоналістичні основи у формуванні політичної теорії Макіавеллі / В. Денисенко // Вісник Львівського інституту. – Львів, 1999. – Вип. І. – С. 232–236.

***Annotatson:** The teachings of Niccolo Machiavelli serveas an important referece point for understanding contemporary political challenges. Maintaining a balance between realism and morality, adaptation to new realitses and willingness to make decisions in difficalt conditions critical aspects of successful political leadership in todays word remain.*

***Keywords:** Niccolo Machiavelli, Treatise of the Prsnce, Machiavellianism, Modernity, State, Managing the image of a politician.*

ВПЛИВ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНИ (1929 – 1940 рр.): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Сабардак Ярослав,

аспірант першого курсу спеціальності 032

"Історія та археології" юридичного факультету

СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Сапицька Олена Михайлівна,

к. іст.н., доцентка, т.в.о. завідувачки кафедри історії та археології

юридичного факультету СНУ ім. В. Даля

У статті оглядово розглянуті близькі за темою наукові праці дослідників стосовно відносин влади та суспільства до культурних надбань українського народу у період довоєнної індустріалізації. Визначені здобутки та недоліки напрацювань вчених у концептуальних підходах до проблеми у різні періоди історії радянської та Незалежної України.

***Ключові слова.** Індустріалізація, культура, культурна спадщина, тоталітаризм, література, мистецтво, архітектура.*

Культурна спадщина українського суспільства своїм змістом завжди відігравала впливову роль на формування та згуртування українського народу, складання та злиття його в єдиний моноліт, який здатний вирішувати завдання, що постають перед суспільством на різних етапах здобуття й укріплення Незалежності та Суверенітету України.

За складом вона поділяється на матеріальну й нематеріальну культурну спадщину і становить безцінний унікальний речовий, духовний та соціальний капітал України, її історичну пам'ять. Загалом, її можна характеризувати за різними ознаками, серед яких виокремлюються насамперед ті, що суттєво виявляють собою та зберігають етнокультурну самобутність та автентичність українського суспільства, сприяють його входженню в європейський культурний простір.

У процесі становлення української державності в силу прояву чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру спостерігалось відмінне ставлення до історичної пам'яті, рівня збереженості національних традицій та окремих пам'яток, що власно і відзеркалювали культурну спадщину. Звідсіля актуальним і науково-практично значущим постає розгляд стану та чинників збереження та поповнення культурної спадщини на різних етапах історії України. Його врахування допоможе уникнути багатьох помилок минулого та більш плідно поповнювати самобутню культурну спадщину України.

У пропонуємій статті проводиться історіографічний аспект проблеми про вплив передовоєнної індустріалізації на культурну спадщину України в період з кінця 20-х до початку 40-х рр. ХХ ст.

Праці радянського періоду, зокрема 1930-х років[1], характеризуються описовістю, припасовуванням фактичного матеріалу до усталених, загально визначених положень і висновків, політичних стандартів. На першому плані поступово затверджувалася головна теза про вирішальну першозначимість настанов вождя радянського народу та керівну роль комуністичної партії. Серед виконавців усіх завдань провідними визначалися представники робітничого класу, а спрямованість усіх дій виходила з необхідності найскорішого, майже

аврального розвитку важкої, та промисловості загалом. Сільське господарство, та, особливо, сфери освіти та культури для розвитку були поставлені в ранг остаточного фінансування як другорядні завдання. Незважаючи на це в окремих наукових доробках ще з початку самого процесу передвоєнної індустріалізації, точніше, тільки в 1930 році, досить сміливо критикувалися і наявні недоліки.

Протягом 1940-х – початку 1950-х років сфера культури України у вітчизняній історіографії не досліджувалася.

Хрущовська “відлига” та розвінчання культу особи Сталіна послугували поштовхом до вивчення історії української культури. Але й роботи другої половини 50-х та 60-х років фактично не містять у собі критичного аналізу проблем культурної сфери, лише констатують “успіхи культурної революції”[2], Проте в них закладається важлива змістовна риса: вони готувалися не на загальносоюзному, а на багатому і значимому республіканському матеріалі,

Тенденція розгляду передвоєнної індустріалізації в плані показу розкриття її досягнень продовжувалася і в 60-ті – 70-ті роки і пов'язувалася з безумовною керівною і спрямовуючою роллю комуністичної партії[3].

Історіографічні дослідження 70-х – 80-х років, в переважній більшості, присвячені всій українській інтелігенції досліджуваного періоду.

На межі 80-х – 90-х років завдяки демократизації нашого суспільства розпочався розвій вітчизняної історичної науки, який нині поновлюється постійно і збагачується.

Він характеризується багатьма подіями: позбавлення догматизму партійної ідеології, поява можливості використовувати заборонені раніше архівні джерела, суттєво збагатилась методологія наукових пошуків. Грунтовно затверджується переосмислення застарілих догм і по проблемі впливу індустріалізації в Україні на культурну спадщину українського суспільства. Це, насамперед, праці Г.Касьянова, В.Даниленка, С.Кульчицького[4].

Серед наукових розробок початку ХХІ століття привертає увагу дисертація І.Автушенко “Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20-30-ті рр. ХХ ст.)”.

Авторка досліджує прояви тоталітаризму загалом в суспільстві і в культурній сфері зокрема. Заслужують на увагу наступні положення та висновки: 1) Твердження про те, у 1925-1933 рр. за умов встановлення тоталітарного режиму політична етика лівого радикалізму розвивалася у бік все більшого розходження між словом і ділом. Відповідно, тотальна брехня, цинізм та насилля стали головними складовими засобами проведення партійної і дежавної політичної лінії у всіх сферах.

2) В культурі, зокрема в літературі, закріпилася тенденція до схематизації дійсності, яка породжувала так звані “нові виправлені редакції”; створювалася і насаджувалась атмосфера постійного страху, зокрема від наявності у суспільстві “ворогів” в особі куркулів і церковників, Тотальний страх мав паралізувати будь-яке вільнодумство.

3) З прийняттям постанови у 1932 р. “Про перебудову літературно-художніх організацій”, партія перебрала керівництво, а отже й контроль за культурною сферою суспільного життя в свої руки.

4) Загалом все духовне життя потрапило в царину адміністративних методів управління, монополії партії та держави. Терор залякав інтелігенцію, деморалізував її і вона стала конформованою до влади. Внаслідок цього майбутній розвиток української культури і суспільства в цілому зазнав великих втрат[5].

Викликає науковий інтерес з проблеми і дисертація Н. Гогохії “Українське радянське місто 1929–1938 рр.: історико-соціальний аналіз”. Дисертантка на основі опрацювання великого масиву різноманітних джерел змогла переконливо обґрунтувати положення та висновки власного дослідження. Заслужують на увагу використані методи дослідження, які спонукали дисертантку по-новому підійти до аналізу і узагальнень, а також формулювання висновків і практичних рекомендацій. Не викликає сумнівів і назва основних розділів. У другому розділі – “Соціокультурний розвиток українських міст у 1929–1938 роках” – увага акцентується на процесі соціокультурних перетворень крізь призму розвитку та особливостей урбанізації. Третій розділ присвячено повсякденному життю міста і має саме таку назву.

Як уявляється, важливими є такі положення: 1) зміни в суспільстві супроводжувались переглядом духовних цінностей, у містах активно відбувались процеси створення нового способу мислення, нової світоглядної системи, згідно якої релігія вважалась несумісною з розвитком нового суспільства, а суспільну мораль було поставлено на підлегле місце, яке було підпорядковано інтересам класу пролетаріїв; 2) урбанізація виявилася одним із знарядь радянської та русифікації населення; саме в містах відбувався процес штучного створення нової спільноти – радянського народу – на основі російської культури та мови; 3) поступово формується система всебічного впливу на особистість через школу, засоби масової інформації, мистецтво, державні й громадські організації, діяльність яких повністю контролювалась партійним і державним апаратом; 4) з розвитком процесів індустріалізації й урбанізації промислове місто починає відігравати роль генератора специфічної міської “пролетарської” культури, яка звідси розповсюджується по невеличких містечках і селах[6].

З позицій сучасної методології підготовані наукові розробки з висвітлення ряду деяких інших актуальних питань розвитку українського суспільства періоду індустріалізації, які безпосередньо при розгляді власної наукової проблеми вивчають та обґрунтовують культурологічні та соціокультурні аспекти. Такими є наукові праці авторів: з соціально-історичного аналізу педагогічних кадрів – І.Богинської[7], гендерної політики – О.Кривулі[8], діяльності на західноукраїнських землях воєнно-історичного товариства – З.Кісіль[9] та молодіжних рухів – І.Щумського[10].

Історіографічний аналіз досліджуваної теми свідчить, що деякі проблеми висвітлені недостатньо. Зокрема це стосується необхідності суттєвого змінення круга завдань відповідно до такої специфічно глибинної категорії як культурна спадщина. Це і зумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Список використаних джерел:

1. Гірчак Є. Завдання національно-культурного будівництва. Харків. Пролетар. 1929. 46 с.; Козаченко А. Українська культура, її минувщина і сучасність. Харків, Пролетар. 1931. 167 с.
2. Слущкий О. Б. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 207 с.; Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні в 1921–1925 роках. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 432 с.
3. Б. С. Бутник-Сіверський. Українське радянське народне мистецтво. Київ, Наукова думка, 1966. 226 с.; Попова Л., Павлов В. Українське радянське мистецтво 1920—1930-х років. Київ, Мистецтво, 1966. 192 с.; Розвиток української культури за роки Радянської влади. – К. Наукова думка. 1967. 367 с.

4. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992; Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція. – К., 1991; Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991; Даниленко В.М. Згорання “українізації” й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України в 30-ті рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 96-116.

5. Автушенко І. Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20-30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 2001. 21 с.

6. Гогохія Н. Українське радянське місто 1929–1938 рр.: історико-соціальний аналіз: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 2001. 24 с.

7. Богінська І. В. Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920 – 30-ті роки): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький держ. ун-т. Донецьк, 2000. 238 с.

8. Кісіль З. Р. Створення та діяльність Українського воєнно-історичного товариства (1920-1939 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Український держ. лісотехнічний ун-т. Львів, 2002. 211 с.

9. Кривуля О. О. Жінки та індустріалізація в Україні (1929-1938 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Східноукраїнський національний ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2004. 20 с.

10. Шумський І. І. Молодіжний рух у Західній Україні (1920-1939): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2001. 203 с.

***Annotation.** The article provides an overview of closely related scientific works of researchers regarding the relations of government and society to the cultural heritage of the Ukrainian people in the period of pre-war industrialization. The achievements and shortcomings of the work of scientists in conceptual approaches to the problem in different periods of the history of Soviet and Independent Ukraine are determined.*

***Keywords.** Industrialization, culture, cultural heritage, totalitarianism, literature, art, architecture.*

АКТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стефурак Ярослав,

аспірант кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

Запропоновано підхід до інтерпретації поняття «модель громадянського суспільства», розглянуто ключові з них. Проаналізовано призначення та функції громадянського суспільства, специфіку взаємодії його з державою на сучасному етапі.

***Ключові слова:** громадянське суспільство, демократія, модель громадянського суспільства, політична система, політичний інститут.*

У політичній теорії існують різні моделі громадянського суспільства, які відображають різноманітні погляди на його структуру, функції та взаємовідносини з державою. Однак вважаємо за необхідне дати відповідну категоризацію поняття «модель громадянського суспільства», яка, на нашу думку, включає два змістовні компоненти:

–теоретичний, який акцентує певну концепцію, що описує ідеальний або прагматичний організаційний і соціальний лад суспільства, де громадяни мають значний ступінь автономії, свободи, відповідальності й участі у прийнятті рішень;

–інституціональний, який конкретизує конфігурацію соціально-політичних зв'язків, обсяги і доступність можливостей впливу громадян на розробку й ухвалення державно-владних рішень, регламентованих політико-нормативними актами, ступінь інтеграції демократичних цінностей і принципів у політичну систему.

Моделі громадянського суспільства виходять не з пропозиції абстрактного розуміння його функціонування, а зі спостережень за вже існуючими практиками. Наразі є підстави виокремити такі форми існування громадянського суспільства:

–ліберальна модель, яка інтерпретує громадянське суспільство як незалежний сектор, що існує окремо від держави та економіки і володіє значним ступенем автономії від владних структур. Тут має місце велика роль громадянських організацій, які вважаються основними агентами громадянського суспільства, гарантія прав та свобод, плюралізм інтересів, підтримка правової держави та інші ознаки;

–комунітарна модель, де громадянське суспільство виступає як мережа спільнот, котрі мають власні цінності, традиції та правила. Моделлю підкреслено важливість взаємодії та співпраці між цими спільнотами для досягнення загального добробуту, пріоритет розвитку місцевих інституцій (представницькі органи місцевого самоврядування, громадські організації, релігійні об'єднання та ін.), важливість залучення громадян до прийняття рішень, взаємодопомога та взаємопідтримка між членами спільноти тощо;

–ринкова модель, яка робить акцент на ринкових відносинах та саморегулюванні громадянського суспільства, підкреслюючи, що ефективне функціонування громадянського суспільства досягається через взаємодію різних груп та інституцій на ринкових засадах. Ключові принципи тут – це індивідуалізм, підприємливість, саморегуляція, примат приватної власності;

–плюралістична модель. Вона визнає різноманіття інтересів та груп у суспільстві, які змагаються за вплив і владу, вважає, що громадянське суспільство є середовищем конкуренції між різними інтересами. Життєздатність вказаної моделі ґрунтується на чесній конкуренції між групами, взаємодії та компромісі, справедливому посередництві тощо;

–соціальна модель акцентує увагу на соціальних правах та справедливості у громадянському суспільстві, підтримує ідею, що воно має працювати на благо всіх своїх членів, зокрема щодо захисту та забезпечення соціальних прав. Ця модель прагне зменшити соціальні нерівності та забезпечити рівний доступ до можливостей та ресурсів для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу чи походження. Держава ж вважається ключовим агентом в забезпеченні соціальної справедливості та захисті прав громадян.

Окрім визначених моделей західні дослідники приділяють увагу специфіці взаємодії громадянського суспільства та держави, акцентуючи увагу на ефективних практиках суспільно-політичних комунікацій. Так, група польських учених вважає, що громадянське суспільство не є статичною чи абстрактною формою існування людей, а відповідає пріоритетам розвитку групової поведінки. І найбільш оптимальним середовищем для розбудови громадянського суспільства автори називають рівень місцевого самоврядування, позаяк саме на місцях формуються найбільш відчутні риси поведінки великих і малих груп, а

також визначається специфіка демократичної участі у процесах прийняття рішень, формування ідентичності та вирішення конфліктів. Громади, як правило, мають високий рівень самоорганізації та часто служать моделлю для впровадження структур громадянського суспільства або моделей поведінки у великих організаційних структурах [3, с. 12].

Загалом виокремлюють три базові моделі відносин між державою та громадянським суспільством, а саме:

- громадянське суспільство на протигагу державі;
- громадянське суспільство у партнерстві з державою;
- самоорганізоване громадянське суспільство замість держави.

На нашу думку, наразі немає передумов для функціонування будь-якої з вказаних моделей у чистому вигляді. У першому випадку існує закладена конфліктність, яка вирішується унормованим домінуванням одного з суб'єктів, і у більшості випадків це держава. Другий варіант більш вірогідний і може бути реалізований за певних політико-нормативних умов: через функціонування інституту виборів, встановлення запобіжників для монопольного впливу того чи іншого інституту, розвиток інструментів політичної участі громадян тощо. Упровадження третьої моделі видається неможливим через інституціональні вимоги, яким громадянське суспільство у сучасному розумінні не відповідає, адже не має чітко визначених носіїв функцій, тому вважаємо недоцільним розглядати громадянське суспільство як альтернативу державі.

Безумовно, аналізуючи модерний етап формування концепту громадянського суспільства, а відтак і його актуальних моделей, не можна оминати бачення цієї проблематики німецьким політичним філософом і соціологом Ю. Габермасом. Він розглядав громадянське суспільство як сферу, яка існує між особистістю та державою, формуючи їхні відносини. Учений запропонував концепцію прозорості, або публічної сфери, яка стала відправною точкою у поясненні автором природи трансформації суспільства у громадянське. Йдеться про вплив на політизацію суспільства розповсюдження газет і журналів, тобто розширення можливостей доступу до інформації. Таким чином виникло підґрунтя для претензії мас на участь у політичному житті. Вона була реалізована, зокрема, в Англії на початку XVII-XVIII століть через створення представницького органу влади. Члени громади прагнули об'єднати свої інтереси та дійти політичного консенсусу під час участі в парламентській діяльності. Водночас інституційне ядро громадянського суспільства Ю. Габермас вбачає у добровільних асоціаціях поза межами держави та економіки, які дозволяють громадянам керувати та діяти альтернативно державно-владним рішенням [2].

У працях Ю. Габермаса важко помітити захоплення громадянським суспільством чи беззаперечну віру у його доконану здатність врівноважувати державні монополії і адвокувати процеси демократизації. Натомість американська політологиня Х. Арендт протиставляла громадянське суспільство тоталітаризму, акцентувала головні його принципи – довіру та відкритість [1], які згодом стали інтерпретувати як соціальний капітал та транспарентність. Загалом, на думку дослідниці, соціальний простір має бути виключно публічним, адже утаємниченість соціальних груп, чи то класів, обов'язково призводить до дисбалансу у суспільстві, яке починає тяжіти до авторитарних тенденцій.

Розглянуті моделі і підходи актуалізують передусім функції громадянського суспільства (формування порядку денного держави, громадського контролю, забезпечення соціального

розвитку, справедливості та ін.), що означає, що в сучасній політичній науці йдеться про вже існуючий і відносно сталий інститут громадянського суспільства, який у різній мірі зрілості сформувався у багатьох країнах світу. У подальшому ж демократичні інститути та проактивні громадяни мають працювати над розбудовою інституційної спроможності громадянського суспільства, яке, на нашу думку, не повинне протиставлятися державі, а має її доповнювати, врівноважувати, підсилювати у частині соціального діалогу та консенсусу.

Список використаних джерел:

1. Арендт Х. *Люди за темних часів*. К. : Дух і літера, 2008. 320 с.
2. Habermas J. *Structural change in the public sphere: Research on the category of bourgeois society*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991. URL: https://arditiesp.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/habermas_structural_transf_public_sphere.pdf
3. Jarosz A., Kačka K. *Models of European Civil Society: Transnational. Perspectives on Forming Modern Societies*. Cambridge Scholars Publishing, 2018. 455 p.

Annotation. *An approach to the interpretation of the concept of "civil society model" is proposed, the key ones are considered. The purpose and functions of civil society, the specifics of its interaction with the state at the current stage are analyzed.*

Key words: *civil society, democracy, civil society model, political system, political institution.*

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ І ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

<i>Посітко Богдан</i> ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖІНОК ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОЄНОГО КОНФЛІКТУ	- 3 -
<i>Матушкіна Дар'я</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ	- 7 -
<i>Геворкян Сюзана</i> РОЛЬ ГУМАНІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ.....	- 10 -
<i>Лупенко Анастасія</i> ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ: ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ	- 15 -
<i>Очеретний Іван</i> ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	- 19 -
<i>Самойленко Валерія</i> ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ.....	- 22 -
<i>Квятковська Дар'я, Котова Любов</i> ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ДЕРЖАВНОЮ ВИКОНАВЧОЮ СЛУЖБОЮ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	- 25 -

СЕКЦІЯ П ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

<i>Глуценко Ігор</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	- 30 -
<i>Волченко Даріна</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ, ЧАСУ ВІДПОЧИНКУ І РОБОЧОГО ЧАСУ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА	- 34 -
<i>Донченко Анастасія</i> ЩОДО ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ ТА ЄС	- 39 -
<i>Кравченко С.</i> ЩОДО ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗМІНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ	- 46 -
<i>Кропива Ілля</i> ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ОЗНАКОЮ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СЕКСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В СФЕРІ ПРАЦІ	- 51 -

<i>Манакіна Оксана</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	- 55 -
<i>Петров Данило, Котова Любов</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ.....	- 58 -
<i>Федоров Андрій</i> ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	- 62 -

С Е К Ц І Я І І І

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

<i>Богомаз Єлизавета, Жолудєва Вікторія</i> ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ ТА ПРИНЦИПИ МГП.....	- 66 -
<i>Верьовкін Владислав</i> ВІЙСЬКОВІ ТРИБУНАЛИ ТА ПРАВОСУДДЯ ЗА ПОРУШЕННЯ МГП	- 70 -
<i>Гриценко Г.М., Карпенко М.В.</i> ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В РОЗРІЗІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІ В УКРАЇНІ	- 73 -
<i>Кириченко А.І.</i> ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ	- 78 -
<i>Лукашова Катерина</i> ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ МГП У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ	- 81 -
<i>Мандріч Єлизавета</i> ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ХХІ СТОЛІТТІ.....	- 85 -
<i>Парицька В.Е</i> АВТОНОМІЯ ВОЛІ СТОРІН В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	- 88 -
<i>Рязанцева П.І.</i> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	- 91 -
<i>Фартушній Павло</i> СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА З ЄВРОПЕЙСЬКИМ ПРАВОМ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ	- 95 -
<i>Яловінська Сусанна, Котова Любов</i> СУДОВА ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ.....	- 99 -

С Е К Ц І Я І І ІІ

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

<i>Лупенко Анастасія, Алексєєва Єлизавета</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТИ В УКРАЇНІ.....	- 103 -
<i>Андрєєв Олексій</i> СКРІНШОТ ЯК ДОКАЗ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	- 109 -

<i>Бережна Аліна</i> ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	- 112 -
<i>Богомаз Єлизавета, Петросян Крістіна</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПІД ЧАС АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	- 117 -
<i>Вознюк Максим, Матвеева Анастасія</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНСУЛЬСЬКИХ ШЛЮБІВ.....	- 122 -
<i>Тоток Дарія</i> ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	- 125 -
<i>Кутепова Надія</i> ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ.....	- 129 -
<i>Лупенко Анастасія</i> ДИСТАНЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	- 132 -
<i>Лупенко Анастасія, Алексеева Єлизавета</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦИВІЛЬНО – ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИПТОВАЛЮТИ В УКРАЇНІ.....	- 137 -
<i>Манакіна Оксана</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОДІЛУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ.....	- 142 -
<i>Машир Дар'я</i> АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ.....	- 146 -
<i>Немець Даниїл</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ, СТВОРЕНІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ.....	- 151 -
<i>Новікова Анастасія</i> ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	- 154 -
<i>Рубльов Віталій</i> ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА	- 160 -
<i>Степченко Данило</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	- 165 -
<i>Сус Ірина</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАПОВІТУ З УМОВОЮ	- 169 -

С Е К Ц І Я V
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ТА
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

<i>Горпинич Марія</i> ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ	- 173 -
<i>Гриценко Г. М., Алексеева Є.А.</i> ВРЕГУЛЮВАННЯ СПІРНИХ ПИТАНЬ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ.....	- 176 -

<i>Степченко Данило</i> РЕЄСТРАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ КАБІНЕТІВ УЧАСНИКІВ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ: ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ В УКРАЇНІ	- 179 -
<i>Лупенко Анастасія</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ БАНКРУТСТВА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	- 185 -

С Е К Ц І Я V I

СУЧАСНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС УКРАЇНИ

<i>Степченко Данило</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	- 191 -
<i>Кострицький Віталій, Масловський Родіон</i> ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ.....	- 196 -
<i>Лупенко Анастасія</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	- 202 -

С Е К Ц І Я V I I

ЮРИДИЧНИЙ КЛІНІЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ СЬОГОДЕННЯ

<i>Баркалов Микита</i> ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ НА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТІВ.....	- 207 -
<i>Бербеницький Данило</i> РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА У РОБОТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ	- 211 -
<i>Бережна Єлизавета</i> ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ НА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТІВ.....	- 214 -
<i>Коваль Дарина</i> ЕТИКА ТА ПРОФЕСІЙНІСТЬ У РОБОТІ СТУДЕНТІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ	- 217 -
<i>Мосенцев Артем</i> СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ	- 221 -
<i>Харченко Катерина</i> РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ	- 225 -

С Е К Ц І Я V I I I

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

<i>Бурилов Костянтин</i> КОРУПЦІЯ ТА ХАБАРНИЦТВО В УКРАЇНІ ЗЛАМУ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ В СУЧАСНИХ ПРАЦЯХ ІСТОРИЧНОГО, ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПРАВОВОГО НАПРЯМКІВ.....	- 228 -
<i>Герман Мирослава</i> СУЧАСНИЙ ВИМІР ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН	- 232 -

<i>Гнилицька Анастасія</i> АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПРОТИСТОЯННІ	- 237 -
<i>Дьомінова Діана, Павлова Людмила</i> ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ	- 242 -
<i>Лихонос Ліна</i> ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ ФЕМІНІЗМУ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ У XX ТА XXI СТОЛІТТЯХ.....	- 246 -
<i>Микитина Вікторія</i> ДЕМОКРАТИЧНИЙ КОНТЕКСТ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	- 250 -
<i>Німенко Олексій, Михайлюк Олена</i> НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ ТА СУЧАСНІСТЬ	- 254 -
<i>Сабардак Ярослав</i> ВПЛИВ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНИ (1929 – 1940 рр.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....	- 258 -
<i>Стефурак Ярослав</i> АКТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	- 261 -

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів,
студентів, молодих учених

**«Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи
розвитку права в Україні»**

17 травня 2024 р.

Відповідальний за випуск *Ю.Ю.Івчук*

Оригінал-макет *О.В. Могильна*

Підписано до друку 01.07.2024 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 31,4. Обл.-вид. арк. 32,9.
Наклад 50 прим. Вид. № 3389. Заказ № __. Ціна вільна.

Видавництво
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університета: вул. Іоанна Павла II, 17,
м. Київ, 01042, Україна

E-mail: vidavnictvoSNU.ua@gmail.com